Új utakon

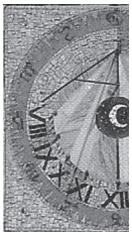

Opera Scholarum 2.

Sorozatszerkesztő:
Érfalvy Lívia

Új utakon

Evangélikus iskolák kutató és alkotó tanárainak II. konferenciája

Luther Kiadó
Budapest, 2015

Szerkesztette:
Csepregi András – Érfalvy Lívia – Hajnóczi Eszter

A kiadvány megjelenését
a Magyarországi Evangélikus Egyház Nevelési és Oktatási Osztálya,
valamint a Budapest-Fasori Evangélikus Gimnázium
támogatta.

A borító Mirkovszky Géza 1896-ban a budapesti Deák Téri Evangélikus Gimnázium épületét ábrázoló akvarelljének felhasználásával készült.

Minden jog fenntartva. Bármely másolás, sokszorosítás,
illetve adatfeldolgozó rendszerben való tárolás
a kiadó előzetes írásbeli engedélyéhez van kötve.

© Luther Kiadó, 2015
© Tanulmányok szerzői, 2015

Tartalom

Érfalvy Lívia: Előszó 7
Fabiny Tamás: Hit és tudás összhangja 8

Irodalom- és nyelvtudomány 11

Hajnóczi Eszter: Poligráfusok a 16. századi Velencében 13
Érfalvy Lívia: Ekfrázis az irodalomban Wacław Oszajca költészetéből vett példákkal 21
Kolta Dóra: Ady lírai mitologizmusának folklorisztikus motívumrétegei 30
Fodor Tamás: Szabolcska vagy Babits? A Kisfaludy Társaság a két világháború között 42
Molnár Ildikó: Irodalomtörténet-írás Erdélyben 1920–1970 között 52
Korompayné Sebestyén Nóra: Impresszionista jegyek Április „lírai" prózájában 66
Őze Katalin: Szerep – szereplő – szerző. Gion Nándor Virágos katona című regényének értelmezése 79
Batár Levente: Nők és férfiak nyelvhasználati különbségei 85

Történettudomány és iskolatörténet 95

Kuzma Dóra: Bűnelkövetés a 16. századi Besztercebányán 97
Varga Lajos: Az 1848–1849-es szabadságharc hadiiparának kiépítése 107
Dalos Tibor: A „hűséges falvak" 117
Guóth Emil: A kormányzói jogkörök bővítésének hátteréről az 1930-as években 124
Péterfi Gábor: „És itt lebeg a Duna-medence fölött egy új egység szüksége is…" 138

Töttössy Magdolna: „Gyermekeket anyai nyelvüktől elszakítani annyi, mint az éhes gyermeket elvonni anyja emlőiről” 149
Nagy István: A sárszentlőrinci algimnázium története. 1806–1870 160
Kertész Botond: Kőbe vésve – evangélikusokról, oktatásról, fővárosról egy emléktábla ürügyén 174

Hittudomány 183

Csepregi András: „Az embertelen magatartásformák feloldásáért külön kell küzdelmet folytatni…” Bibó István holokausztértelmezésének kihívásai 185
Kodácsy-Simon Eszter: Ószövetség – természetesen 195
Kerepeszki Anikó: Miért szép? Esztétikum a teológiában. Szépirodalom és teológia, szépirodalom és homiletika 207
Novotny Dániel: Haruspex. Belső és külső labirintus 213

Pedagógia és művészet 221

Kalina Katalin: Az egyházi oktatáshoz való jog 223
Győri Dávid: Templom és iskola. Gyülekezet és intézmény kapcsolatának metaforái 231
Bognár András – Tóth Szabina: „Mondja kend értelmesebben!” Avagy mitől látna Mátyás király is tisztábban? 241
Leitner Lászlóné: A játékelmélet alapjai középiskolában 246
Molnár Zoltán Gábor: A Desargues-tétel tanításáról 254
Dorosmai Erzsébet: Kéményseprőből művészember, avagy Storno Ferenc mesés élete 267

Függelék 279

A kötet szerzői 281

Előszó

Az *Opera scholarum* sorozat második kötetét tartja kezében az olvasó, mely az ország evangélikus iskoláiban tanító kutató tanárok írásait teszi közzé. Olyan pedagógusok írásait adjuk tehát közre, akik mindennapos oktató-nevelő munkájuk mellett, saját szaktárgyuk tanításán túl elmélyülten foglalkoznak valamilyen szaktudományi témával vagy módszertani kérdéssel.

A kezdeményezés 2013-ban indult útjára a Budapest-Fasori Evangélikus Gimnáziumból. A hagyományteremtő céllal megrendezett konferencia anyagából *A tudomány vonzásában* címmel konferenciakötet is született, mely 2014-ben jelent meg az *Opera scholarum* sorozat első kiadványaként. E szakmai rendezvény azóta vándorkonferenciává nőtte ki magát, melynek második állomására 2014. március 25-én került sor a Deák Téri Evangélikus Gimnáziumban több mint negyven előadó és közel százötven érdeklődő részvételével. Az *Új utakon* kötetcímmel azonban nemcsak arra utalunk, hogy új intézmény adott otthont a szakmai találkozónak, hanem arra is, hogy a korábbi – időközben konstruktív szakmai közösséggé formálódó – munkacsoport új tagokkal bővült, új tudományterületek és témák jelentek meg a korábbi szekciók mellett, így kötetünk is új elemekkel gazdagodott. Kiadványunk sajátossága tehát, hogy számos tudományterületről ölel fel írásokat, amelyek különféle elméleti és módszertani alapokon nyugvó kutatás egy-egy szeletébe nyújtanak betekintést.

A tanulmányok nagy része többéves kutatómunka eredménye, készülő vagy már megvédett doktori értekezés néhány fejezete vagy épp annak továbbírása, gyakorlati kísérleteken, módszertani tapasztalatokon nyugvó felismerések megfogalmazása vagy tanórai keretek között végzett vizsgálódások összegzése, így reményeink szerint tanulmánykötetünket érdeklődő diákok, gyakorló pedagógusok és szaktudósok egyaránt haszonnal forgathatják. A szerzők között szinte minden generáció képviselteti magát, jelezvén, hogy a tanári és kutatói munka ily módon történő összekapcsolása minden korosztály számára lehetőséget kínál a szakmai kibontakozásra.

A kötet szerkesztésében és az írások szöveggondozásában nyújtott segítségéért köszönetet mondok szerkesztőtársaimnak, Csepregi Andrásnak és Hajnóczi Eszternek.

Érfalvy Lívia

Hit és tudás összhangja[1]

„Értelmesebb embernek néztelek téged annál, mintsem hogy teológiára jelentkezz" – mondotta volt egy gimnáziumi osztálytársam, miután verítékes vajúdás után megszületett elhatározásom: lelkész leszek! Hiába rejtett magában ez a mondat némi dicséretet, erősebb volt benne az értetlen, sőt megbélyegző felhang. Vannak, akiknek a véleménye szerint lelkésznek azok szoktak menni, sőt templomba is azok járnak, akiknek nincs elég tudásuk, akiknek még nem nyílt ki a szemük, akik még nem elég felvilágosultak. Mögötte az a felfogás húzódik, hogy „kezdetben vala a hit, majd ahogy nőtt a tudás, úgy zsugorodott emez össze". Ennek igazolására gyakran hivatkoznak az egyház középkori visszásságaira – Galilei-pör stb. –, ám közben elfeledkeznek mindazokról, akik hitük megőrzésével – vagy talán éppen abból erőt merítve – állnak helyt saját munkaterületükön, s tartoznak annak legkiválóbb művelői közé.

Szögezzük tehát le kiindulásként álláspontunkat, hogy hit és értelem nem egymást kizáró fogalmak. S ha bárki is részesül a hit nagyszerű ajándékában, az még nem hanyagolhatja el az értelem, a józan ész, a tudás területét – sőt, annál inkább igyekezzen meghódítani ezeket a fellegvárakat is. Kevés kínosabb és riasztóbb helyzet adódhat annál, mint amikor egy magát öntudatosan hívőnek valló „felsül" műveltségével, tájékozatlanságával, primitívségével. A hit hitelessége foroghat kockán!

A továbbiakban néhány mérföldjelző filozófiai-teológiai gondolkodó hitről szóló tömör, aforizmaszerű vallomására utalok, hátha találunk közöttük a mi keresésünkben is útbaigazítást. E bevezető összefüggésében természetesen csak rendkívül elnagyoltan, vázlatszerűen tudunk foglalkozni a bölcselet nagy kérdéseivel.

[1] Elhangzott a 2014. március 25-i kutatótanári konferencián.

„Credo, quia absurdum”

„Hiszem, mert képtelenség” – Tertullianusnak tulajdonítják ezt a sokat idézett mondást. Jézus keresztre feszítésével és feltámadásával kapcsolatban mondja ezt, vitatkozva a doketista tévtanítókkal. E tézis a csakis biztos tippet megjátszani merő hitünk számára meghökkentően hangzik – pedig csupán a hit területét jelöli ki. Ha ugyanis valami nem abszurd, akkor az nem a hit területe. A Zsid 11,1b így mondja a hitet a nem látható dolgok létéről való meggyőződésnek, s ebben a szellemben beszél Pál apostol a hit „húgáról”, a reménységről: *„…az a reménység, amelyet már látunk, nem is reménység, hiszen amit lát valaki, azt miért kellene remélnie?”* (Róm 8,24) Ha valami abszurd, akkor az talán csak a mi szűk világunk keretei között az – s a hit éppen ezeket a kereteket tágítja!

„Crede, ut intelligas”

„Higgy, hogy megérts” – eredetileg talán Augustinus jelentette ezt így ki. Később Anselmus ezt egyes szám első személyben mondta: „Credo, ut intelligam” – vagyis „hiszek, hogy értsek”. Mindkét megfogalmazás forrása Ézs 7,9 Septuaginta-beli görög mondata: *„Ha nem hisztek, nem fogtok érteni.”* Fennáll az a veszély, hogy ezt a mondatot a hit bizonyos hamis fölényével idézzük: igazi ismeretre hit nélkül nem lehet eljutni. Sok nem hívő tudós példája cáfolja ezt. De olyan értelemben igaz a fenti állítás, hogy a megértéshez, a biztos tudáshoz vezető út a hité. A bizonyítást megelőzi a hit. Hit és megértés azonban mindenképpen egymást erősíti. Egy prédikációját így fejezi be Augustinus: „Intellege, ut credas, verbum meum. Crede, ut intellegas, verbum Dei” – azaz: „Értsd meg szavamat, hogy higgy. Hidd Isten szavát, hogy megértésre juss.”

„Intellego, ut credam”

„Megértem, hogy higgyem” – sarkítja az előbbi mondatot Abelard, immár a kritikus gondolkodás képviselője. Az eredeti sorrendet kétségtelenül felcseréli, de így is a hit egy fontos összetevőjére figyelmeztet bennünket: az ismeretelemre. Ezáltal pedig éppen ő cáfolja azt az állítást, hogy a „kis tudás – nagy hit”, „nagy tudás – kis hit”. Ismeretanyagunk egy irányba rendeződhet, hogy a hithez vezessen.

„Fides quaerens intellectum”

„A megismerésre törekvő hit” – írta zászlajára Anselmus, saját hitével szemben mindenkit igényességre nevelve ezáltal. Arra figyelmeztet, hogy ne elégedjünk meg a törékeny hittel, amelyet az első szélfuvallat összetör, ne elégedjünk meg pillanatnyi hívő hangulattal, lelkesültséggel, jó közérzettel, hanem törekedjünk mélyebb megértésre. „Hanyagságnak tartom, ha szilárdan hiszünk, de nem törekszünk annak belátására, amit hiszünk” – írja egy helyen.

„Fide intelligimus”

„Hit által értjük meg…” – áll a Zsidókhoz írt levél 11. részének 3. versében. Az előbbiek fényében talán már nem is olyan nagy ez az ellentmondás: igenis lehet valamit éppen hit által megérteni. Már felszínesen is: egy kisgyereknek egy tárgyra azt mondják, „szék”, s elhiszi minden további nélkül, anélkül, hogy utánajárna. A tanító néni felrajzol egy ilyen jelet a táblára: „N”, s azt mondja, ezt ezentúl n betűnek fogjuk hívni. Miért ne hinnénk el? A történelemtanár az 1848-as Pilvax kávéházról beszél, s mi elhisszük minden szavát anélkül, hogy magunk ott ülnénk Petőfi és Jókai asztalánál. A kémiatanár szemléletesen elmondja, hogyan „kergetőznek” az elektronok és a protonok – mi elhisszük anélkül, hogy valaha láttuk volna ezeket.

S most valaki Istenről beszél, akit szintén nem látunk, de akiben – éppen ezért – hinni lehet. De ez már rég nem a szék vagy az n betű elhívése. Ez már a mélyen a felszín alá hatoló meggyőződés, amit a tapasztalat tesz hitelessé. Így lesz a hit körfolyamat: ajándékként kapjuk, hat gondolkodásunkra, megerősödik a tapasztalat által, s végül megint csak hitbe, egy immár ezáltal megalapozottabb hitbe torkollik. Minden ismeret – talán a fenti idézetcsokor is – erősítheti hitünket, s akkor Pál apostollal együtt mi is elmondhatjuk a hit és tudás feszültségét feloldó mondatot: *„tudom, kiben hiszek”* (2Tim 1,12).

Fabiny Tamás
püspök

Irodalom- és nyelvtudomány

Hajnóczi Eszter

Poligráfusok a 16. századi Velencében

A 16. század Velence számára egy olyan eseménydús, virágzó korszak, amikor kereskedelmének, kultúrájának, művészeti és irodalmi életének köszönhetően jelentősége és hatása Európa szerte érezhető. Kultúrájának, művelődésének történetében jelentős lépés volt a nyomdászat megjelenése, a könyvnyomtatás meghonosodása. Ahhoz, hogy ennek jelentőségét jobban megértsük, fontos megemlíteni az egy századdal korábbi eseményeket is.

Ami a 15. századi nyomdatörténetet illeti, a német Johann Gutenbergnek (1394/99–1468),[1] illetve tudásának és támogatóinak, Johann Furstnak és Peter Schöffernek[2] köszönhetően Európa-szerte hamar elterjed a nyomda mozgatható betűkkel történő használata. A mesterek tudására jó példa az Augsburg és Velence között ingázó Erhard Ratdolt nyomdász munkássága, aki 1462-ben érkezett Velencébe.[3] Ratdolt többek között liturgikus műveket nyomtatott ki, de matematikai és csillagászati témájú könyvei is híresek. Nevéhez köthető az úgynevezett *rotunda* betű kialakítása, illetve a fametszetes könyvillusztrálás is. Fontos megemlíteni emellett két német származású szerzetest, Arnold Pannartzet és Konrad Sweyheymet,[4] akik 1464-ben érkeznek meg a Róma melletti Subiacóba, a Szent Skolasztika-kolostorba. Itt elindítják a könyvnyomtatást, és *antikva* betűtípust használnak. Subiaco után Rómába mennek, ahol 1472-ig körülbelül 36 könyvet adnak ki. Mellettük az ingolstadti Ulrich Han is Rómában működik, aki 1467-ben kinyomtatja Itália első fametszetes illusztrációkkal díszített könyvét, 1476-ban nyomtatott misekönyvével pedig megteremti az első zenei kottát.[5]

Velencében a 15. századi nyomdászat és az ősnyomtatványok megjelenése is a fentebb felsoroltak körébe tartozik: főként német származású mesterek honosítják

[1] Funke 2005, 119. o.
[2] Uo. 123. o.
[3] Uo. 145. o.
[4] Uo. 152. o.
[5] Uo.

meg a nyomdászatot. A legelső nyomda Johann von Speyer és fivére, Wendelin nevéhez fűződik, akik az *antikva* betűtípus egy tökéletesebb változatát alkalmazzák latin klasszikusok és jogi művek kinyomtatásához. Szintén ezt a betűtípust használják az itáliai irodalom első nyomtatott könyvének, az 1470-ben megjelent Petrarca *Canzonieré*jének, illetve az 1471-ben megjelent első volgáris, azaz korai olasz nyelvű Bibliának a kiadásánál.[6] Mindaz, ami a nyomdatörténetben a 15. században kibontakozóban volt, a 16. századra teljesedett ki. A 16. századtól a könyvnyomtatás a gazdaság és a kultúra egyik meghatározó tényezőjévé vált. A 15. század utolsó évtizedeiben nem történt lényegi változás a könyvkialakítás elveiben, és a betűkészítés, a szedés és a nyomtatás közötti munkamegosztást illetően sem. A betűszedést továbbra is a nyomdászok végezték, ugyanakkor a betűmetszés és betűöntés önállósult. Elkülönülés és szakosodás ment végbe a kiadók, a nyomdák és a könyvkereskedők között is. Korábban a nyomdász kiadó is volt, és neki kellett az értékesítésről, vagyis a terjesztésről is gondoskodnia. A későbbiekben a könyv előállítási folyamatának megszervezését egyre inkább a kiadó veszi át a nyomdásztól, a könyvkereskedés pedig önálló szakmává válik.

E századforduló leghíresebb velencei nyomdászai között Aldo Manuzio (1448–1515)[7] nevét kell mindenekelőtt megemlíteni. Aldo Manuzio a velencei reneszánsz egyik meghatározó alakja, „lelkes humanista, tudós, szerkesztő és kiadó".[8] Egyéniségének és kimagasló színvonalú könyvnyomtatásának köszönhetően jött létre egy világszerte ismert könyvtípus, a zsebkiadvány. Nevéhez köthető az *Aldi Neacademia (Academia Aldina),* amellyel a maga köré gyűjtött tudósokkal együttműködve a könyvnyomtatást tudományos szintre emelte. A Manuzio család vezette nyomdában leginkább görög és latin nyelvű művek jelentek meg.

A velencei nyomdászat virágkora leginkább az 1540 és 1605 közötti időszakra tehető. Olyan híres nyomdászok tartoznak ide, mint Gabriel Giolito de' Ferrari (1508–1578)[9] vagy Francesco Marcolini (?–1559),[10] Girolamo Scotto, Gualtiero Scoto, Francesco Rampazetto, Giovanni Battista és Melchiore Sessa, Domenico Farri, Tramezzino, Ziletti és Torresani.[11]

Valamennyi nyomdász műhelyében különféle műfajú műveket, írásokat jelentet meg. Gabriel Giolito – aki Manuzio nyomdájának fokozatos hanyatlását követően 1541-től veszi át apai örökségként a nyomdát – például 1541 és 1578 között színházi

[6] Uo. 153. o.
[7] Uo. 153., 200. o.
[8] Uo. 153. o.
[9] *Dizionario Biografico degli Italiani,* 2001, 55. köt.
[10] *Dizionario Biografico degli Italiani,* 2007, 69. köt.
[11] Presenti 1980, 96–98. o.

dialógusokat, traktátusokat és prédikációkat jelentet meg nyomdájában. Giolito nyomdája mai értelemben használt szóval vállalattá válik. Francesco Marcolini, akit korának igazi humanistájaként ismertek – többek között építész, régiségkereskedő, rajzoló és metszetkészítő mester volt –, leginkább volgáris, azaz korai olasz nyelvű szövegeket ad ki, mint amilyen Pietro Aretino és a legtöbb *poligráfus* Anton Francesco Doni, Ortensio Lando, Lodovico Dolce, Lodovico Domenichi, Giuseppe Betussi és Tommaso Porcacchi írásai. Tramezzino nyomdászi érdeklődése a lovagirodalom, a földrajzi térképek, a jogi szövegek és a volgáris nyelvű történeti művek felé orientálódik.

Az érett reneszánsz idején Velence nyomdászatának, a könyvkiadás mennyiségének és minőségének, valamint az ott élő és alkotó képzőművészeknek köszönhetően Itália második legfontosabb szellemi központjává válik. Olyan jelentős művészek alkotásai „díszítik" a várost, mint az építész Andrea Palladio, a szintén építész Antonio Sansovino és tanítványa, Jacopo (Tatti) Sansovino, vagy az ismert képzőművészek, mint Giorgione, Tiziano Vecellio, Jacopo és Domenico Tintoretto, Paolo Veronese – és olyan muzsikus alkot máig maradandót, mint a zeneszerző Palestrina.

Az itáliai reneszánsz ókori görög mintára létrehozza az akadémia intézményét is. A humanizmus korában az akadémiák főként a skolasztikus filozófia elveit vallják magukénak. Az első akadémiák között a 15. századi Firenzei Akadémiát kell megemlíteni, amelyet a kor jeles humanistái, Marsilio Ficino és Pico della Mirandola alapítanak 1436-ban Cosimo de' Medici támogatásával a reneszánsz platonizmus szellemében.

A 16. században a filozófia mellett megjelennek a tudományos, művészeti és irodalmi akadémiák is. A Medici család tagjainak mindegyike részt vesz a város felvirágoztatásában, ennek egyik jelentős példája, hogy I. Cosimo de' Medici 1563-ban Giorgio Vasari építész, teoretikus javaslatára megalapítja a firenzei *Accademia delle Arti del Disegnó*t (Művészeti Akadémiát), amelynek tagjai között megtaláljuk a korszak nagy építészeit és művészeit: Michelangelo Buonarrotit, Francesco da Sangallót, Andrea Sansovinót és másokat.

Az irodalmi akadémiák többsége az 1540-es években alakul. Míg a filozófiai, tudományos és művészeti akadémiáknak nincsen külön elnevezésük, addig az irodalmi akadémiáknak humoros, olykor szokatlan elnevezést adnak. Előfordul az is, hogy az akadémián belül a tagok humoros álnevet használnak, és gúnynevet ragasztanak egymásra.

Ilyen például az 1540-ben alapított firenzei *Accademia degli Umidi* (Nedvesek, Vizesek), ahol a tagok a Fagylalt, a Hattyú és a Humoros neveket veszik fel. Az 1543/45-ben alapított piacenzai *Accademia degli Ortolani* (Kertiek, Kertészek), ahol a tagok zöldség- és gyümölcsneveket vesznek fel, mint például Uborka, Póréhagy-

ma, Dinnye, a titkáruk pedig a Hagyma nevet viseli.[12] Az 1550/'53-ban alapított velencei *Accademia dei Pellegrini* (Vándor, Bolyongó, Kóborló), ahol a tagok átvitt értelmű elnevezéseket használnak, mint a Kétkedő, Száműzött, Makacs, Kegyes, Lomha stb. Ezeknek az akadémiáknak a többségét nem tudós irodalmárok vagy tanárok alapítják, inkább olyan fiatalok, akik munkájuk mellett az irodalommal, a nyelvvel, a különböző irodalmi műfajokkal szeretnek foglalkozni.

Az akadémiák tagjai a *poligráfus*ok is. A szakirodalom leginkább azokat az itáliai irodalmárokat sorolja a poligráfusok körébe, akik 1530 és 1560 között hosszabb-rövidebb ideig Velencében tartózkodnak. Többségük kiadói és nyomdai munkáknál is segédkezik. Vannak közöttük olyanok, akik mielőtt a lagúnák városába mentek volna, a piacenzai akadémián találkoztak és barátkoztak össze, mint Giuseppe Betussi, Ludovico Domenichi, Anton Francesco Doni és Ortensio Lando. Mások közülük Velencébe érkezésük után megismerkedtek és szoros barátságba kerültek Pietro Aretinóval, a korszak egyik jelentős alakjával. Aretino bevezette a poligráfusokat, mint például Ludovico Dolcét, Ludovico Domenichit, Tommaso Porcacchit és Francesco Sansovinót a velencei társadalmi és kulturális életbe.

A szakirodalom az előzőekben felsorolt alkotókhoz kapcsolódó irodalmat a *letteratura dei poligrafi* (poligráfus irodalom) alatt tárgyalja, és azoknak az íróknak a munkásságát érti alatta, akik ha nem is valamennyi, de a legtöbb irodalmi műfajban írtak és jelentettek meg munkákat. Ezen alkotók írásai között találunk színműveket: komédiákat és tragédiákat, prózát, novellát és mesét, eklogát, mitológiai és bibliai témájú verseket. Ezenkívül írtak retorikai műveket, kommentárokat és értekezéseket. Az értekezéseket is olyan témákról írták, mint például a szerelem, a női nem szépsége vagy maga az udvarlás. Foglalkoztatta őket a történelem, az orvostudomány, a mezőgazdaság, a politika. Ami pedig leginkább ars poeticájuknak tekinthető, az a klasszikus művek fordítása, többek között Plutarkhosz, Vergilius, Ovidius, Cicero, Dante, Petrarca és Boccaccio műveit fordították. Az irodalmi műfajokon túl nyelvészeti és művészeti írásaik is jelentek meg, olyan traktátusokat is ismerünk, amelyek az építészetről, a szobrászatról, a festészetről, a rajzról és a zenéről szólnak.

A *poligráfus irodalom* alkotóira azonban nemcsak a különféle irodalmi műfajokban való „jártasság" jellemző, hanem az a szoros együttműködés és barátság is, amely a Velencében működő nyomdákkal alakult ki, s amely sok évre meghatározta életüket, és hatással volt munkásságukra is. Többen közülük saját nyomdát alapítottak és működtettek kisebb-nagyobb sikerrel. Például Anton Francesco Doni ugyan nem járt sikerrel, mert firenzei nyomdája hamar tönkrement, de Francesco

[12] Bartolomeo Gottifredi.

Sansovinónak már szerencsésebben alakult az élete. Éveken keresztül fenn tudta tartani saját nyomdáját, amellyel számos könyvet ki tudott adni.

A poligráfusok közül még fontos megemlíteni a következő személyeket: Giuseppe Betussi (1512–1573)[13] munkássága fontos a latin nyelvű Boccaccio-művek korai olasz nyelvre fordítása miatt, emellett még jelentősek dialógusai, amelyek a szerelemről és a szépségről szólnak.

Ludovico Domenichi (1515–1564)[14] a különböző témákban megírt (szerelem, vallás, politika) petrarcai hatású szonettjein kívül fordított Boccaccio-műveket is. Érdekesek az általa fordított, de név nélkül publikált protestáns szerzők írásai egy olyan korszakban, amikor a katolikus egyház szinte mindent ellenőrzött. Ezen írások miatt életfogytiglani börtönbüntetésre ítélték. Nemcsak Kálvinnak a *Nicodemismus*ról[15] szóló írását, hanem Johannes Sleidanus *Commentarii*-ját is lefordította.

Domenichinek köszönhető Leon Battista Alberti *De pittura,*[16] a festészetről szóló traktátusának latinról olaszra történő fordítása is, illetve Plinius *Storia naturale* című munkájának olasz nyelvre történő lefordítása is.

A poligráfusok között fontos szerepet tölt be Ortensio Lando (1510-1558),[17] akinek számtalan Cicero-fordításán túl a különféle műfajú írásait, novelláit, nemes hölgyekhez írt leveleit, családokról írt értekezéseit, de leginkább Morus Tamás *Utópiá*jának lefordítását köszönhetjük. E mű által terjedhet el egy eddig teljesen ismeretlen műfaj, az utópia fogalma, ábrándok és elképzelések egy másik világról, egy másik társadalomról, mint ami van, mint amiben a kor embere él.

Lodovico Dolce (1508–1568)[18] Domenichihez hasonlóan a protestantizmus eszméi felé fordult. Szoros baráti kapcsolatban állt Lucio Paolo Rosellóval, a velencei protestáns mozgalom egyik meghatározó alakjával. Ami *poligráfusi* tevékenységét illeti, nevéhez fűződik az 1550-ben kiadott *Osservationi nella volgar lingua,* a korszak egyik legfontosabb nyelvészeti értekezése, amelyet leginkább tanító és ismeretterjesztő jellege miatt tartanak számon. Dolce a latinul nem tudó olvasók számára igyekezett érthetőbbé tenni a korai olasz (volgar) nyelvet.

Fontos még megemlíteni az 1557-ben megjelent *Dialogo della pittura* című értekezését, amelyben kortársaihoz hasonlóan ő is a festészet hármas egységére helyezi a hangsúlyt, *invenzione, disegno, colorito* (invenció, rajz, színezés), mint ahogy

[13] *Dizionario Biografico degli Italiani,* 1967, 9. köt.
[14] *Dizionario Biografico degli Italiani,* 1991, 40. köt.
[15] *L'Excuse de Iean Calvin à messieurs les Nicodemites sur la complaincte qu'ilz font de sa trop grand'riguer.*
[16] Alberti 1547.
[17] *Dizionario Biografico degli Italiani,* 2004, 63. köt.
[18] *Dizionario Biografico degli Italiani,* 1991, 40. köt.

ezeket a fogalmakat a retorikában is megtaláljuk (inventio, dispositio, elocutio). Értekezésében a festészet művelésében a színezést tartja fontosnak, egyéni alkotóként leginkább Tiziano művészetét emeli ki, és a 16. századi velencei festészetet állítja értekezésének a középpontjába.

Dolcét a fentiekben felsorolt tudományos hangvételű értekezésein túl a színház is érdekelte: komédiát és tragédiát is írt. Az 1549-ben színre vitt komédiájában, a *Fabritiá*ban és a szintén ez évben elkészült tragédiájában, a *Giocastá*ban Dolce szövegírói tehetségét is láthatjuk megnyilvánulni.

Anton Francesco Doni (1513–1574)[19] talán a leginvenciózusabb alkotó a poligráfusok között. Az ő nevéhez köthetők a korszak első bibliográfiái, az úgynevezett *Librariá*k, vagyis ő gyűjtötte össze saját korában és az előző században megjelent könyvek adatait, legyen az fordítás, új kiadás, idegen nyelvű könyv vagy levélgyűjtemény. Számos értekezést is ír, például a zenéről: *Dialogo della musica,* a rajzról: *Disegno,* amelyben a rajzolási technikákon túl a festészetet és a szobrászatot is tárgyalja. Az *I Mondi e gli Inferni* című művét többek között Dante hatására és Morus Tamás *Utópiá*jának inspirációjára írja meg. Ebben a velencei akadémia tagjai különféle világokban és poklokban tesznek utazást. A világok egyikében találkozunk a Doni által elképzelt utópisztikus várossal és annak társadalmával.

Doni további értekezéseinek címe: *Le Pitture* és *Le ville*. Az előbbiben azonban nem a humanista irodalomban megszokott komoly hangvétellel találkozunk, ez könnyedebb műfajú munka. Doni leírásaival és rajzaival ötletet ad híres emberek házainak és palotáinak díszítéséhez. Federico Zuccari velencei festő ezeket az ábrázolásokat használja fel a Tivoliban található Villa d'Este falainak freskóihoz. A „festmények" többek között a szerelmet, a halált, a vallást, az időt és a szerencsét ábrázolják. A *Le Pitture* érdekessége az is, hogy Doni saját maga illusztrálta a kéziratot nagyon gazdagon, iniciálékkal, rajzokkal, szójátékokkal, a lapok tetejére gyümölcsöket és zöldségeket rajzolt, amelyeket növényi girlandokba foglalt. Egyes lapokon egész oldalas díszítés található, máshol a lap tetején vagy a sor elején található a díszítés. Ezeken az egyedinek mondható növényi díszítéseken kívül a mű tartalmaz egy költeményt, amelyet Doni maga zenésített meg négy szólamban, s kottázta le a kéziratban. A kottában a hangjegyek feje szólamonként váltakozik, ott is vannak gyümölcsök, zöldségek, de egerek is!

A *Le ville* című munkájában palotákról, villákról, házakról értekezik, amelyeket rangos, előkelő vagy egyszerű emberek építenek vidéken, a várostól távol. Nemcsak az épületek jellegzetességeiről ír, hanem magukról a lakókról és az ő szokásaikról is.

[19] Bonora 1966, 4: 436–437. o.

Tommaso Porcacchi (1530–1585)[20] Doni után a legsokoldalúbb poligráfus. Nevéhez fűződik számos görög és latin nyelvről fordított írásmű, új kiadások gondozása és megjelentetése a Giolito de' Ferrari nyomdában, mint például Boccaccio *Laberinto d'amoré*ja, Guicciardini *Storie fiorentiné*je, Sannazzaro *Arcadiá*ja stb. A nyomdai munkálatokon túl a társadalmat érintő különféle témák is foglalkoztatták, s ezekről tudományos értekezéseket írt. Ilyen például a szigetekről szóló *Le isole piu famose del mondo* című traktátusa, illetve a temetkezésekről, azok szokásairól, típusairól szóló értekezése, a *Funerali antichi di diuersi popoli, et nationi: forma, ordine, et pompa di sepolture* című munkája. Élete vége felé pedig a nyelvészet, a terminológiák, a szavak világa vonzotta, ilyen irányú érdeklődésének a gyümölcse a halála előtt egy évvel megjelenő *Új szótár,* a *Vocabolario nuovo.*

Francesco Sansovino (1521–1583)[21] a poligráfusok között talán az egyik legtermékenyebb író, akit a legkülönfélébb témák foglalkoztattak, mint például a nyelvészet, az orvostudomány, a politika, a mezőgazdaság stb. Traktátusai között meg kell említeni az 1565-ben napvilágot látott *Del Segretariót*, amelyben a tökéletes titkárról értekezik, arról, hogy mit kell tanulnia, milyen ismeretekkel kell rendelkeznie valakinek ahhoz, hogy példás titkár váljék belőle. Az értekezés inkább kézikönyv, egyfajta *galateo,* viselkedéstan. Legösszetettebb munkája az 1581-ben megjelent *Venezia città nobilissima,* amely magáról a városról, a művészetéről, épületeiről, a város életéről szóló összefoglaló történeti írás.

Az előzőekben az 1500-as évek második felében kialakult, a szakirodalom által poligráfusoknak nevezett alkotói kört mutattam be, elhelyezve őket a velencei érett reneszánsz művészeti környezetben, az itáliai akadémiák, a velencei nyomdászok és kiadók világában. A poligráfusok elsősorban Velencében éltek és alkottak, aktívan részt vettek a korszak irodalmi életében. Fontos az általuk lefordított klasszikus, görög-latin művek megjelentetése, a középkori és kora reneszánsz művek lefordítása és újrakiadása, művészeti és nyelvészeti témájú, valamint társadalmi témákat érintő traktátusaik, levelezéseik, gyűjteményeik, könyvkatalógusaik, szótáraik és egyéb írásaik. Összefoglalóan elmondható, hogy a poligráfusok munkásságukkal gazdagabbá tették a 16. századi itáliai irodalmat, művészetet, kultúrát.

[20] *Dizionario Bibliografico degli Italiani,* 1998, 51. köt.
[21] Bonora 1966, 4: 435. o.

Felhasznált irodalom

Alberti, Leon Battista: *De pittura* [1436]. Ford. Lodovico Domenichi. Venezia, Giolito de' Ferrari, 1547.

Aquilecchia, Giovanni: Pietro Aretino e gli altri poligrafi a Venezia. In: Girolamo Arnaldi– Manlio Pastore Stocchi: *Storia della cultura veneta.* 3/2. köt. *Dal primo Quattrocento al Concilio di Trento.* Neri Pozza, Vicenza, 1980. 61–98. o.

Bonora, Elena: *Ricerche su Francesco Sansovino imprenditore librario e letterato.* Istituto Veneto di Scienze, Lettere ed Arti, Venezia, 1994.

Bonora, Ettore: Anton Francesco Doni e i poligrafi. In: Emilio Cecchi – Natalino Sapegno (szerk.): *Storia della Letteratura Italiana.* 4. köt. *Il Cinquecento.* Garzanti, Milano, 1966. 432–444. o.

Bragantini, Renzo: „Poligrafi" e umanisti volgari. In: Alberto Asor Rosa: *Letteratura italiana. Storia e geografia.* 2. köt. *Età moderna.* Giulio Einaudi, Torino, 1988. 681–754. o.

Dizionario Biografico degli Italiani. Treccani, Roma. 9. köt. 1967. 40. köt. 1991. 55. köt. 2001. 63. köt. 2004. 69. köt. 2007.

Funke, Fritz: *Könyvismeret.* Osiris, Budapest, 2004.

Presenti, Tiziana: Stampatori e letterati nell'industria editoriale a Venezia e in Terraferma. In: *Storia della cultura veneta.* 4/1. köt. *Il Seicento.* Neri Pozza, Vicenza, 1980.

Quondam, Amadeo: La letteratura in tipografia. In: Alberto Asor Rosa: *Letteratura italiana. Produzione e consumo.* Giulio Einaudi, Torino, 1988.

Érfalvy Lívia

Ekfrázis az irodalomban Wacław Oszajca költészetéből vett példákkal

Az ekfrázis a képleírás retorikai alakzata. Szűkebb értelemben *fiktív vagy valós képzőművészeti alkotások leírását, megjelenítését* értjük alatta szépirodalmi szövegekben, tágabb értelemben *nem szöveges kulturális produktum verbális bemutatását* jelenti. Bár maga a jelenség már az ókori irodalomban is fellelhető, irodalomtudományi vizsgálata újnak mondható, és komoly karriert futott be az elmúlt évtized irodalom- és művészetelméleti gondolkodásában. Érdekes, hogy az *ekfrázis* szót szócikként sem az 1993-ban kiadott *Világirodalmi Lexikon,* sem az új, 2006-os kiadású *Idegen szavak és kifejezések szótára,* sem az ismertebb retorikakönyvek – például a *Kis magyar retorika* – nem tartalmazzák.[1]

Pedig az első legjelentősebb ekfrasztikus szövegrészlet minden bizonnyal Homérosz *Iliász*ának pajzsleírása, Akhilleusz pajzsa ugyanis a korabeli élet képeinek ötvösművészeti bemutatásaként értelmezhető. Az *Iliász* 18. énekében Akhilleusz anyja, Thétisz istennő azzal a kéréssel fordul Héphaisztoszhoz, a kovácsistenhez, hogy kovácsoljon pajzsot a fiának. A 474. sortól a 617. sorig tartó pajzsleírás – amely a pajzsot keletkezésének pillanatában, Héphaisztosz teremtő munkájának eredményeként mutatja be – szinte az egész világmindenséget felöleli: a szöveg a csillagvilág leírásától jut el az ünnepi, majd hétköznapi szituációban bemutatott városképekig, majd onnan a háború pusztításáig, a termőföldön végzett munkákig és a szüreti mulatságig. Dinamikusan mutatja be tehát az emberi életet táncmulatsággal, piaci perlekedéssel, marhacsordát érő oroszlántámadással, harci jelenetekkel. Sok helyütt hangokat, tulajdonságokat, belső érzéseket ír le a szöveg, ami tárgyi mivoltában ábrázolhatatlanná teszi a pajzsot. Mivel a képzőművészeti alkotás az irodalmi szöveggel egy időben keletkezik, és keletkezésének pillanatában mutatja be a műtárgyat, ebben az esetben olyan képleírással állunk szemben, amely fiktív, csak a szöveg terében létező, majd a későbbiekben onnan „kilépő" alkotást mutat be.

[1] Vö. *Világirodalmi Lexikon,* 1993[4]; *Idegen szavak és kifejezések szótára,* 2006; Szörényi–Szabó 1997.

Az irodalom történetéből számos további példa mutatja, hogy maga a jelenség – függetlenül attól, hogy az irodalmi mű befogadásakor érzékeljük-e, illetve tulajdonítunk-e neki különösebb jelentőséget a szépirodalmi alkotás értelmezésekor – nagyon is gyakori. Rilke *Archaikus Apolló-torzó* című verse, amelyet a tárgyvers klasszikus példájaként szoktunk említeni, Balzac *Az ismeretlen remekmű* című alkotása vagy épp Ottlik Géza *Hajnali háztetők* című kisregénye mind jó példa lehet a képleírás irodalmi megjelenésére. Érdekes képleírást találunk Jaroslav Hašek *Švejk*jében is: a dicső tábori oltár ironikus leírása az ekfrázis egyik érdekes változata.

„A dicső tábori oltárt egy zsidó cég szállította, Moritz Mahler, Bécsből, amely a legkülönbözőbb misekellékek és kegyszerek gyártásával foglalkozott, így például rózsafüzérekkel és szentképekkel is. Az oltár három részből állt és bőven el volt látva hamis aranyozással, akárcsak a szentegyház egész dicsősége. Megfelelő fantázia nélkül nem lehetett volna megállapítani, hogy tulajdonképpen mit is ábrázolnak az oltár három részére festett képek. Annyi bizonyos, hogy olyan oltár volt ez, amely egyaránt kielégíthette a Zambezi partján élő pogányok vagy a burját és mongol sámánok igényeit. Rikító színeivel messziről olyan volt, mint azok a színes táblák, amelyeket a vasútnál rendszeresítettek a színvakság megállapítására. A képeken csak egy alak vált ki a többiek közül. Valami meztelen ember, dicsfénnyel a feje körül és teljesen megzöldült testtel, úgyhogy egy büdösödő és oszlásnak indult püspökfalathoz hasonlított. Ezt a szentet senki se bántotta. Viszont a két oldalán egy-egy szárnyas kreatúra állott, angyalokat akarván ábrázolni. De a nézőnek az volt a benyomása, hogy a meztelen szent üvölt az iszonyattól, amiért ilyen társaság veszi körül. Az angyalok ugyanis mesebeli szörnyekhez hasonlítottak, valamiféle átmenetet képezve a szárnyas vadmacska és az apokaliptikus fenevad között. E képnek a párja a szentháromságot akarta ábrázolni. A galambon, egészben véve, semmit sem ronthatott a festő. Odamázolt valami madarat, ami éppúgy lehetett galamb, mint fehér gyöngytyúk. Az atyaisten viszont úgy nézett ki, mint egy vadnyugati rablóvezér, akit valami hátborzongató film mutat be a közönségnek. Ezzel szemben a fiúisten vidám fiatalember volt, csinos kis pocakkal és valami fürdőnadrágszerű ruhával. Sportember benyomását keltette, nagyjából. A keresztet olyan eleganciával tartotta a kezében, mint egy teniszütőt. Messziről azonban mindez összefolyt, és olyan volt, mintha éppen egy vonat futna be az állomásra. A harmadik képről egyáltalán nem lehetett megállapítani, hogy mit ábrázol. A katonák mindig veszekedtek rajta, és próbálták megfejteni a rébuszt. Olyan is akadt, aki azt állította, hogy ez egy tájkép a Sázava partjáról. Viszont ez a felirat állt rajta: »Heilige Maria, Mutter Gottes, erbarme dich unser.«"[2]

[2] Hašek 1957, 142. o.

Az iménti részletre a Budapest-Fasori Evangélikus Gimnázium volt növendékének, az időközben képzőművésszé vált Peternák Annának a kiállításán bukkantam rá, aki – mintegy az ekfrázis megfordításaként – kollázs formájában készítette el a *Švejk*ben bemutatott oltárképet.

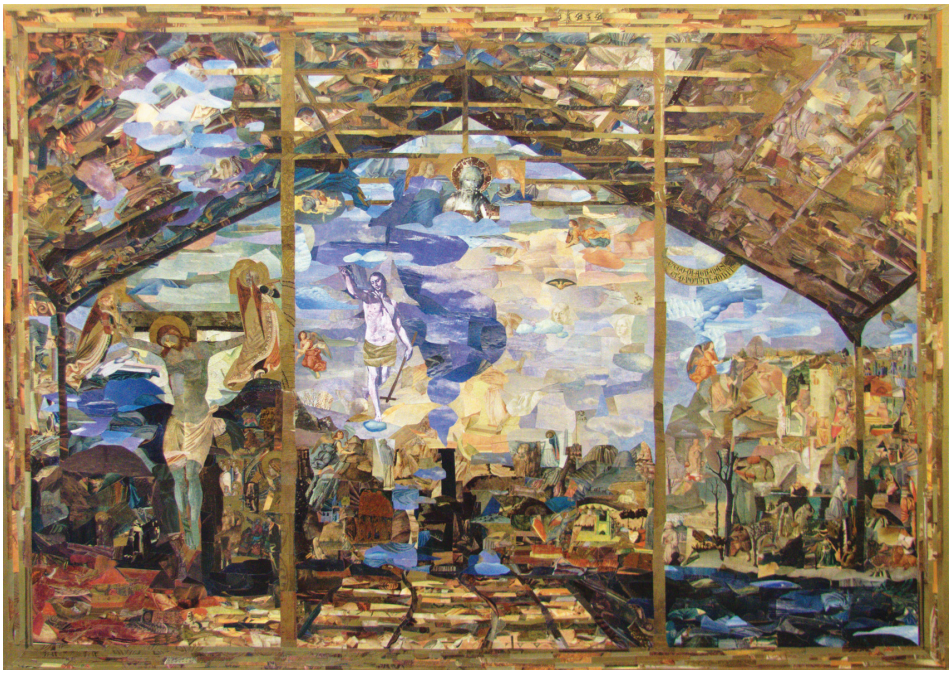

A kollázs a *Švejk*ben olvasható képleírás alapján rendkívül érzékletesen mutatja be a „dicső tábori oltárt". „A szövegből kiderül, hogy az oltárkép – ami színvakságot vizsgáló táblákra hasonlít – kontár festő munkája; rikító színeivel, hamis aranyozásával, nehezen értelmezhető alakjaival komikus hatást kelt. Messziről nézve pedig olyan, mintha egy vonat futna be az állomásra. Az oltárképek reprodukcióiból felépített kollázs igyekszik a leírásnak megfelelni; a technika alkalmas arra, hogy érzékeltesse ezt a zűrzavaros összevisszaságot és a nézőpontváltások variálását. Az alapstruktúrát Claude Monet Szent Lázár pályaudvarról készített sorozatának egyik verziója határozza meg (*Gare Saint-Lazare,* 1877). A festmény állomásra érkező vonatot ábrázol, centrális kompozíciója lehetővé teszi a hármas osztású oltár kialakítását, laza festékfoltokból építkező rendszere pedig olyan optikai játékot idéz elő, mint amit e képleírásban olvashatunk."[3]

[3] Az alkotó, Peternák Annak értelmezése a képről.

Az ekfrázis néven ismertté vált retorikai alakzat a kortárs irodalomban is népszerű. A kortárs lengyel költő, Wacław Oszajca például egy egész ciklust szentel képzőművészeti produktumok verbális bemutatásának. A különbség az imént bemutatott képleírással szemben az, hogy Oszajca verseiben létező képzőművészeti alkotások versszöveggé történő átírásáról van szó, így a szövegek bemutatásakor arra is választ keresek, hogy az intermedialitás, a különböző médiumok közötti átjárhatóság milyen hatással van az irodalmi szöveg befogadására, értelmezésére nézve.

A kortárs lengyel költészet egyik legkiemelkedőbb alkotójaként számon tartott szerző, Wacław Oszajca gyűjteményes verseskötete magyarul 2012-ben látott napvilágot *Az öröm szenvedése* címmel.[4] Oszajca papköltőként, jezsuita szerzetesként 1974 óta foglalkozik írással és irodalommal, verseiben olyan témákat szólaltat meg, mint a teremtményiség tudatában megélt emberi létezés kihívása, hit és kétely ambivalenciája, a költői szó valóságteremtő erejébe vetett hit kinyilvánítása és megkérdőjelezése, az isteni üzenet kimeríthetetlenségének felismerése vagy épp az emberi létezés időbeliségének kérdése az örök isteni létezés fényében. Az *Árnyak mélyéből* című ciklusban, amelynek darabjai egy-egy képzőművészeti alkotás költői interpretációjával egyszerre példázzák a művészet médiumai közti átjárhatóságot és annak lehetetlenségét, érdekes kihívás elé állítják a befogadót. A ciklus érdekessége, hogy a versben elénk tárt képzőművészeti alkotások – többek közt Rembrandt festménye a tékozló fiúról, Canova szobra Mária Magdolnáról, Antonio da Firenze *Madonná*ja, Van Dyck képe a szent családról, Memling *Utolsó ítélet*e vagy épp Salvador Dalí *La Cène* című képe az utolsó vacsoráról – mind-mind bibliai témát dolgoznak fel, amelyek alapja egy-egy szentírási szöveghely. Így a képzőművészeti alkotás maga is interpretáció, a bibliai textus értelmezésének eredménye, amit Oszajca versei újra szöveggé alakítanak át, az „értelmezés értelmezését" tárva az olvasó elé, amit persze magának az olvasónak is meg kell fejtenie, végtelenítve ezáltal az interpretáció folyamatát. Érdekes játék a verseket valódi ekfrázisként megközelítve „összeolvasni" a képzőművészeti alkotásokkal, elgondolkozva azon, miért épp az a bizonyos részlet ragadta meg a versben megszólaló és a képet szemlélő lírai alany figyelmét. A finom erotikától sem mentes átirat Lagrenée *Keresztelő János tanít* című festményéről például a férfitest szépségét teszi meg témájává éppúgy, ahogy az egyetlen nem szakrális témájú képvers az örök és titokzatos nő emblematikus képét tárja elénk *(Mona Lisa)*.[5]

A következőkben két vers, a *Rembrandt: Ábrahám feláldozza Izsákot* című költemény és az *Antonio Canova: Mária Magdolna* című szöveg értelmezésén keresztül

[4] Oszajca 2012.
[5] Érfalvy 2013, 70–71. o.

igyekszem bemutatni a jelenség hatásmechanizmusát. Érdekes, hogy a képzőművészeti alkotásra történő utalás a versek címe is egyben, így a befogadó már a cím olvasásakor szembesül azzal, hogy ekfrázisokat olvas, éppúgy, ahogy Rilke *Archaikus Apolló-torzó* című verse esetében. A költemények azonban a képzőművészeti alkotásoktól függetlenül is értelmezhetők, a többletjelentés meglátásom szerint ott képződik a lengyel költő verseiben, ahol rés keletkezik a kép szemlélése és a szöveg értelmezése között, vagyis ahol a versek lírai alanya a versszöveg által – mintegy mediátorként – mást láttat velünk a képen, mint ami ott van, vagy épp a hagyományos képértelmezéstől eltérő módon láttatja ugyanazt.

Rembrandt *Izsák feláldozása* című 1635-ös olajfestménye a hagyományos értelmezés szerint az utolsó, mindent elsöprő pillanatot, az angyal közbeavatkozását, a mennyei szózatot ábrázolja a jobb kéz angyal általi megragadásával. A földre hulló gyilkos eszköz már a tetőpont utáni megoldást jelképezi, Ábrahám arca pedig a fájdalmas megrázkódtatást és az Istenbe vetett bizalmat sugározza. A képen három szereplő van: Ábrahám a középpontban, Izsák a földön fekve, valamint a kép bal felső részében az Isten követeként feltűnő angyal. Mivel a kép az isteni közbeavatkozást ábrázolja, a főszereplő a jelenetben az Úr.

Rembrandt: Ábrahám
feláldozza Izsákot

az hogy ujjad
fiad szemére tapasztottad
biztosan érzéstelenítőként hat
könnyebb ugyanis meghalni
ha nem látni a kést
és könnyebb ölni
ha nem látni a szemet[6]

A versszöveg – már a cím megváltoztatásával, vagyis azáltal, hogy Ábrahámot is bevonja a címbe – Ábrahám tettére fókuszál. Ezt mutatja az is, hogy Oszajca verse *a másik kézre,* Ábrahámnak Izsák szemét lefogó, a fiú arcát eltakaró bal kézére fókuszál. Ezáltal a tetőpont előtti pillanatot tárja elénk, azt a jelenetet, amikor Ábrahám még abban a tudatban van, hogy el kell követnie az áldozatot. A versben csak két szereplő van, Ábrahám és Izsák, az Úr nincs jelen. Apa és fia kapcsolata gyilkos és áldozata kapcsolatává minősül át, a versszöveg tehát az áldozatot egyértelműen gyilkosságként minősíti, és a tett lélektani hátterét helyezi a középpontba. A verskezdő aposztrophéval – Ábrahám megszólításával – a vers lírai alanya inkább gúnyt, mint részvétet sugároz. A kérdéshez tehát nem a feltétel nélküli hit felől közelít, Ábrahám tettében nem az istenszeretet bizonyítékát látja, hanem azt az apát, aki képes megölni gyermekét. Az az értelmező, aki sem a bibliai történetet, sem a képet nem ismeri, pusztán a versszöveg alapján értetlenül áll Ábrahám tette előtt. Mielőtt keresztény emberként Oszajca versén vagy az imént felvázolt értelmezési lehetőségen megbotránkoznánk, tudnunk kell, hogy a lengyel költő verseiben a kételyek őszinte megvallása a hit megélésének választott útját, annak alapigazságait érinti. Vallomá-

[6] Oszajca 2012, 57. o.

sos lírája éppen azáltal válik megrázóan hitelessé, hogy a kételyeken keresztül a hit valódi mibenlétére világít rá, arra a tényre, hogy a hit éppen a bizonyosság hiányától válik hitté. Arra a töréspontra irányítja tehát figyelmünket, amely a hitet a tudástól elválasztja. Verseiben a hívő épp a felfoghatatlan és elfogadhatatlan vállalásával válik hívővé, igent mondva a „kövess engem" parancsára. A fenti versben tehát az az emberi kétely fejeződik ki, hogyan képes egy apa megölni a fiát. És az a bizonyosság is benne van, hogy az apai szeretettel ez a tett összeférhetetlen. Az előzetes olvasói tudás aktivizálásával – a bibliai történet cím általi bevonásával – Oszajca eléri, hogy *a történet egy szeletét szemlélve átéljük a kételyt, a történet egészét tekintve pedig az isteni kegyelem bizonyosságát*. Vagyis kép és vers értelmezésekor befogadóként mi is olyan lélektani utat járhatunk be, ami saját kételyeinkkel képes szembesíteni minket. Ha leegyszerűsítve szeretnék fogalmazni, azt mondanám, hogy mindezt úgy éri el, hogy *a jobb kéz helyett a bal kézre fókuszál* a kép leírásakor. A képzőművészeti alkotás versszöveggé alakításakor tehát a lírai alany saját interpretációját adja a festményről és az alapjául szolgáló bibliai textusról.

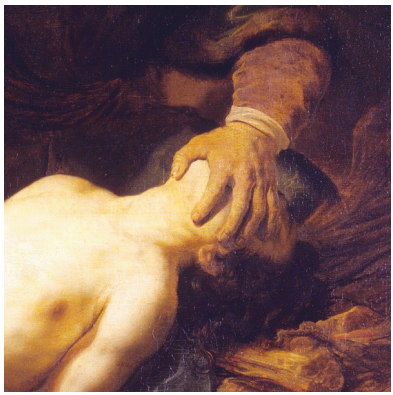

Végül nézzünk meg egy „szoborátiratot".
Canova márványszobra egy hiányos öltözetű nőt ábrázol, aki lehajtott fejjel, a sarkán ülve kezét maga elé ejti. A nyitott tenyér, a görnyedt test meglátásom szerint elesettségét tükrözi. Mellette a koponya nagyon is szimbolikus jelentőségű: „a bűn következménye a halál" szentenciaszerű mondat megjelenítéseként, az emberi élet mulandóságaként értelmezhető. Számomra ez a szobor Mária Magdolnát a megtérés pillanatában ábrázolja, abban az egzisztenciális határhelyzetben, amikor felismeri a bűn súlyát, és megtörik alatta. Nyitott tenyere a megadás jelképe. Oszajca verse azonban a koponyát meg sem említi, Magdolnát pedig még megtérés előtti állapotában láttatja.

Antonio Canova:
Mária Magdolna

görcsösen összeszorított tenyerét e feslett nő
a combjára ejti
mint egy üres illatszeres üvegcsét
és abba gyűjti a könnyek patakocskáit
e határvonalakat
két alkalmi szerelem között[7]

A vers görcsösen összeszorított kézről beszél, ami a küzdelem, a dac, de semmiképp sem a megadás, az önátadás, az Istenre való ráhagyatkozás jelképe. Magdolnát a versszöveg két szerelmi együttlét közötti pillanatban ábrázolja, a sírás pillanatában, a bűn lélektani terhének átélésekor, ami elvezet majd a megtéréshez. Vagyis a

[7] Oszajca 2012, 52. o.

költemény olvasásakor ismét egy pillanattal előbb vagyunk a történetben, mint a képzőművészeti alkotás szemlélésekor, éppúgy, ahogy Ábrahám és Izsák esetében. Mondhatnánk azt is, hogy a versek az egzisztenciális határhelyzetek előtti pillanatot, míg a képzőművészeti alkotások a határhelyzetek átélésének pillanatát ábrázolják. Vagyis a versekben nem a lélektani csúcspont, hanem az azt megelőző vívódás, belső küzdelem ábrázolódik.

Talán érthető, hogy egy papköltő, aki lelkipásztorként jól ismeri bűn és bűnbánat, a megtéréshez és feloldáshoz vezető út rögös útját, magára az útra, és nem a katarzis pillanatára fókuszál. Azt foglalja versbe, ami az emberi lét egyik alappillére: a harcot önmagunkkal, a harcot jó és rossz között. Ebből is látszik, hogy az ekfrázis az irodalmi szövegben nem öncélú retorikai alakzat. Célja, hogy valami mögöttes tartalomra mutasson rá, ami hozzásegíti az embert önmaga és a világ megismeréséhez, jobb megértéséhez.

Felhasznált irodalom

Érfalvy Lívia: Csupán a szavak hisznek bennem. *Credo,* XIX. évf. 2013. 2. sz. 70–71. o.
Hašek, Jaroslav: *Švejk*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1957. 142. o.
Idegen szavak és kifejezések szótára. Főszerk. Bakos Ferenc. Budapest: Akadémiai, 2006.
Oszajca, Wacław: *Az öröm szenvedése.* Vál., szerk. Zsille Gábor. Ford. Kovács István – Zsille Gábor. Magyar Napló, Budapest, 2012.
Szörényi László – Szabó Zoltán: *Kis magyar retorika.* Helikon, 1997.
Világirodalmi Lexikon. Főszerk. Király István. 4. kiad. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1993.

Kolta Dóra

Ady lírai mitologizmusának folklorisztikus motívumrétegei

„A régiek, bezzeg a régiek,
aranyoltuk egykor eleinket,
tudtuk: fényvilág az övék,
nem az árnyak diadalma,
polcolt utánuk álmélkodásunk, ma? Alkalmi fény, ha
vetül rájuk, az osztott kegy
mértéke másult mérték;
szép, (s jó), *ami érdek nélkül* Világot gyökereztet!"

(Tamás Menyhért: *A régiek*)[1]

A *Magyar fa sorsa* című könyvében Makkai Sándor azt állítja, hogy Ady az egyetlen vallásos magyar költő. „Ez a merész kijelentés két dolgot foglal magában. Először azt, hogy az összes magyar költők közül csakis Adynál jelenik meg a vallás úgy, mint egész élete és költészete szerves, minden egyebet magába foglaló, összekötő és magyarázó alaptényezője, másodszor azt, hogy a magyar költészetben található úgynevezett vallásos termés nem nevezhető a szó igazi értelmében vallásosnak."[2] Úgy véli, Adynál beigazolódott, hogy minél emberibb az ember, annál vallásosabb, a szónak nem hitvallásbeli és ceremoniális, hanem lényegi értelmében. Természetesen voltak költőink, „akik néha-néha, alkalmilag beszéltek a vallásról, Istenről, vagy használtak vallási vonatkozásokat, hasonlatokat stb., azonban egy sem volt köztük – az egy Balassit kivéve, aki azonban nem volt Adyhoz fogható költő –, aki a vallást élte volna és ebből az élményből a maga életét énekelte volna".[3]

[1] Tamás 2012, 32. o.
[2] Makkai 1927, 48. o.
[3] Uo.

Ady Endre költészetének a 21. században is érvényes nagyságát és aktualitását jelen tanulmány a költő verseinek legősibb, a magyar folklórból táplálkozó, mitológiai és archetipikus mélységeket feltáró szimbólumai alapján kívánja bemutatni. Ady „táltosok átkos sarjának" nevezi magát *(Egy párisi hajnalon).* Hogy van-e ennek reális alapja, vagy csak költői fordulatról van-e szó, arra a költészete ad választ. A táltos-gondolatkör motívumait és Ady verseit alapul véve keresünk a kettő között képi, gondolati megfeleléseket és ezekre magyarázatot. A költő közel ezer verse szerves egységet alkot, szimbólumrendszere komplex makrotudati hálózatot tükröz. A lírai művek sorából a magyarság „hiányzó naiv eposza", azaz a konkrét történelmi események és a néplélektani folyamatok évezredes összessége is kibontakozik.

Kiindulópontunk Adynak a magyar népi hitvilággal, a szilágysági folklórral való kapcsolata. A magyar néphit legfontosabb, természetfeletti erővel rendelkező, tudós alakja a táltos. Tudjuk, hogy Ady is hat ujjal született, s tudott a pogány néphitről és a táltosság testi jeleiről. A táltos kiválasztása, felavatása, révülése a samanizálás mélylélektanával foglalkozó szakirodalom segítségével kerülhet az olvasóhoz közelebb. Néprajzi leírások bizonyítják a táltos dobja és hátasállata közötti azonosságot, ló és lovas alakjának összefonódását. A túlvilági utazás során a táltosló a hős segítőtársa, lásd *Dalok tüzes szekerén, Ezüst patkós paripáinkon, A csillaglovas szekérből,* s ez a szimbolika segít a sokat vitatott költemény, *A fekete zongora* megértésében is. A ló, az út és a nyíl szimbólumok az *Új s új lovat* című versben fonódnak össze s nyernek kozmikus távlatot. A táltos révülésének színhelye egy átmeneti zóna az élők és a holtak világa között, ahol a két világ lakói találkozhatnak, lásd *Vízió a lápon, Az elsüllyedt utak, Itt a bozótban.* A táltos a révülése során kiszakad a külső időből, és egy időtlen, kitágított belső időben él, erre példa Ady egyik hihetetlen mélységű verse, *Az eltévedt lovas*. A táltos áldozatot mutat be *(Egy párisi hajnalon, Vér: ős áldozat),* s révülése sosem öncélú, mindig a közösség számára kell hasznot hajtania. Vállalnia kell az etnikai identitástudat fenntartását, s ennek érdekében kapcsolatot kell teremtenie egyrészt a történelmi hősökkel, az elhalt ősök szellemével, másrészt a természetfeletti lényekkel. Ady vállalja az őskeresés feladatát, s verseiben biológiai ősök, lelki rokonok és kollektív ősök is felsorakoznak. Tudjuk, hogy Adyt is foglalkoztatta egy hősköltemény, „a hunn-trilógia" megírásának terve. Ez végül nem készült el, de nincs még egy költőnk, aki verseiben ilyen átfogó képet adna a magyar történelemről. Ha töredékesen is, de összeáll előttünk egy hősének váza, azaz lírai művek sora ad ki egy epikus egészet. Az Ady által létrehozott töredékes eposz egyes részletei rokoníthatók a belső-ázsiai hősénekekkel. A sámán feladata, hogy buzdítsa és vezesse népét a harcban, a „harcos" versek közé tartoznak *Az ős Kaján* és a *Harc a Nagyúrral* című versek, amelyek kozmikus időtlenségben zajló küzdelmet mutatnak be. A sámánének szerkezeti felépítéséhez hasonló példákat találunk Ady költészetében.

A kutatás legfontosabb eredménye a táltos-témakör néprajzilag dokumentált motívumkincsének tételes kimutatása Ady verseiben. A mítoszkutatás, pszichológia, kultúrantropológia és nyelvészet elméleti alapvetéseire támaszkodva bizonyítjuk, hogy a fenti motívumkör egységes szimbólumrendszert alkot Ady költészetében, s ez egyben a költő komplex világnézetét is adja. A mitikus tér- és időfogalom, a világ rétegei közötti átjárás, a Mindenség, a Fény, az Isten központi szimbolikája Ady kiforrott filozófiai rendszerének létét bizonyítja.

Nagyon sokan nagyon sok mindent írtak már Adyról, újat mondani szinte lehetetlen. Mégis a 21. században is időszerű a költő nagyságának megfogalmazása. Ady nagysága nemcsak abban rejlik, hogy rendkívül komplex szimbólumokat használ, valamint az ősitől a modernig ívelő, nagyon gazdag és újszerű nyelvet, hanem abban, hogy egy másik dimenzióban mozog. Ezáltal sikerül összekapcsolnia a magyar irodalom kezdeteit és addigi ívét a saját korával, és útmutatást adnia az elkövetkező korok számára. Egész történelmünket, az egész magyar kultúrát megjeleníti közel ezer versében. Hatalmas makrotudati hálózatban élünk, és a lángelme az, aki ennek szinte minden elemét képes megragadni.

Az *Egy párisi hajnalon* című versben Ady a „Napisten papjának" nevezi magát, s ennek megértéséhez hozzásegít egy életrajzi-genetikai tény, a költő „táltos-jele". A táltos jellel jön a világra, biológiai és pszichológiai sajátosságai megkülönböztetik a közönséges halandótól. Nemcsak lelkileg, hanem testileg is több a mindennapi embernél. Ennek egyik jele a fölösleges csont: „az lehet tátussá, aki tizenegy ujjal jött a világra", „a táltos mindenbe belelát, olyanokat beszél, ami még nincsen megtörténve. Aki gyermek hat ujjal született, ebből ilyen jövendőmondó lett."[4] Ezt bizonyítják a hat-hétujjú sámánkesztyűk is. Ady ezzel a kis rendellenességgel, egyik kezén hat ujjal született. A csenevész fölöslegujjat lekötötték, és vérellátás híján leszáradt. Ady sokaknak mutogatta kezének e kis hegét, némi öngúnnyal, de azért nem is hitetlenül, mondván: ő táltosnak, jövendőmondó, jövőbe látó embernek született. „Rólunk hétszáz éves krónikák úgy szólnak, hogy hatujjúak vagyunk, én is hatujjú voltam, s az ilyesmit nem tudják a kakukkok szállítani."[5] Ady tudott a pogány néphitről és a táltosság testi jeleiről, s mindez kezdettől fogva megalapozta benne az eleve elrendeltség, a kiválasztottság tudatát. Hiszen már világra jöttekor az egész falu azt suttogta, Adyéknak táltos fiuk született.

Az óriási Ady-szakirodalomban sok helyen olvashatunk arról, hogy a költő Európában utazgatva nagy élettapasztalatra tett szert, fogékony volt a napi politika iránt, jól ismerte kora és az előző korok magyar és nyugati kultúráját, a modern

[4] Diószegi 1978, 54–55. o.
[5] Czeizel 1980, 229. o.

filozófiai irányzatokat, a Bibliát, megalapozott klasszikus műveltséggel rendelkezett. Viszonylag kevés szó esik azonban Ady műveltségének egy olyan összetevőjéről, amellyel egyedül állt korának alkotói között. Ady Endre ismerte az ősi magyar hitvilágot, illetve annak megőrzőjét, a magyar népi hiedelemvilágot. A Szilágyságban született és nőtt fel, egy földrajzi adottságai miatt rendkívül elzárt területen. Ez „a legváltozatlanabb szöglete a világnak. Kínában is meg-megújul az ember, a lélek, a világ, de például a Szilágyság némely falvában az emberek ma is úgy élnek, mint hatszáz esztendő előtt."[6] Épp e világtól való elszigeteltségének köszönhetően sikerült e vidéknek a magyar folklórt igen tiszta, ősi formáiban megőriznie. E vidék dalait, meséit, falujának tradíciós-mitikus történelmiségét, legendáit gyűjtötte magába a gyermek Ady, amint az önéletrajzi írásaiból is kiderül.

A magyar ősvallás – vagy inkább ősvilágnézet – tehát a sámánizmus volt, amelynek központi alakja a sámán, magyar nevén a táltos. Pszichológiai szempontból a sámán feladata volt, hogy feltérképezze a szellemek birodalmát, a nem hétköznapi realitást, mai kifejezéssel élve a tudattalan világát. Ezt a világot hármas tagozódásban írták le: az alsó, a középső és a felső világként. Süle Ferenc pszichiáter kifejti, hogy a mai mélylélektanokban is megtaláljuk ezt az ösztöntendenciák világán túl a magasrendű, kreatív késztetések forrását jelentő spiritualitást. A világ és a pszichikum hármas tagolása, a tudattalanból származó gyógyító erők a pszichológiai irányzatok több ismert képviselőjénél megtalálhatók, lásd Freud, Assagioli, Adler, Szondi, Jung stb.[7] A sámánizmus ismert azonban még egy lélektanilag igen jelentős ősi fogalmat, amelynek megfelelőjét a jungi lélektanon kívül (ego–Selbst tengely) a többi mélypszichológiai irányzat legfeljebb csak nyomokban ismeri. Ez a világfa fogalma, amely ritkábban mint világhegy, folyó vagy tenger jelenik meg. Ennek azért tulajdoníthatunk külön jelentőséget, mert olyan integrációs szimbólum, amely a három világot összeköti. Ezt kellett megmásznia, tehát ismernie, uralnia a gyakorlatban a sámánnak, hogy a szellemi világban a munkáját elvégezhesse.[8] Ady pedig a *Sírás az Élet-fa alatt* című versében mutatja be az avatási szertartást. A sámán lelki tevékenységét is leginkább a jungi fogalmakkal határozhatjuk meg. Utazása, révülése során a sámán intuitív módon, analógiákban és szimbólumokban gondolkodva archetipikus jelenségeket észlel és jelenít meg. A kollektív tudattalanból származó bölcsesség segítségével, különböző imaginációs és meditációs technikákkal, illetve tudatmódosító szerek hatására jelennek meg számára szimbolikus képek. „Nem szentségtörés annak a közlése, hogy orvosló bölcs táltosaink a lélek olyan mezsgyéin mozogtak otthonosan,

[6] Kovalovszky 1977, 42. o.
[7] Süle 2006, 69. o.
[8] Mircea Eliade, idézi Süle 2006, 69. o.

amelyeknek már a kezdeténél megtorpan a keresztény egyház, a tudomány pedig zavartan vagy indokolatlan nagyképűséggel nyilatkozik róla."[9]

A táltos vallási vezető, pap, gyógyító, a közösségi identitás fenntartója. Hogy alkalmas-e a feladatára, az az avatási szertartáson dől el. Ez a rítus két mozzanatból áll: az ég lakóinak való bemutatkozásból (a jelölt hegyre, fára vagy fából készült hágcsóra mászik fel) és a jelöltnek vérrel való befröcsköléséből.[10] Hogy mindez hogyan zajlik le Ady esetében, arról a *Sírás az Élet-fa alatt* című versből szerezhetünk tudomást:

Lentről nézem ős terebélyed,
Piros csodákkal rakott Élet.
Óh, jaj,
Te hitvány, te hitvány, te hitvány.

Nem áhitott így soha senki,
Nem tud téged más így szeretni.
Óh, jaj,
Hiába, hiába, hiába.

Csodáidból csak egyszer adnál,
Fiadnak csak egyszer fogadnál.
Óh, jaj,
Be várom, be várom, be várom.

Véremmel hívlak, csallak, várlak,
Véremmel gyűlöllek, imádlak.
Óh, jaj,
Csak nézlek, csak nézlek, csak nézlek.

És itt maradok, itt a porban,
Tudom, én tudom, eltiportan.
Óh, jaj,
Halálig, halálig, halálig.

A vers két szereplője a lírai én és az Élet-fa. A nagy kezdőbetű nemcsak a fa, hanem az egész költemény szimbólum voltát is kifejezi. A két szereplő viszonya az

[9] Kabay 2005, 5. o.
[10] Diószegi 1978, 68. o.

első sorból kiderül: „Lentről nézem ős terebélyed". A lent-fent ellentétnek ez a képi megjelenítése már itt előrevetíti a kívül rekedés tragikumát. Ady mindvégig az Élet-fához intézi szavait. A fa hatalmas, terebélyes, „csodákkal rakott" – maga az Élet, a világ. Diószegi gyűjtése szerint „van a világon egy csodálatos nagy fa, amelyiknek kilenc elhajló ága van, mindenik egy-egy erdővel vetekszik […] Olyan csodálatos nagy fa ez, hogy nemcsak a hold jár el az ága közt, hanem a nap is. De ezt a fát csak az leli meg […], aki foggal született. Az meg tudni való, hogy tátus az ilyen."[11] Ady csodálatos fája nem egyéb tehát, mint népmeséink égig érő vagy tetejetlen fája; nem egyéb, mint a sámánhitű népek világfája.

A feladat nem egyszerű, például a tarbagatáji sibóknál a kardokból képzett létrafokokon mezítláb kell felmenni. Egy szigetközi táltosnak „még legénykorában fel kellett mászni… egy magas nyárfa tetejére, ott az ördög vérrel beszöktette, úgy kapta a tudományát."[12] A táltosnak minden vágya a feljutás, és csak ő lehet rá képes: „Nem áhított így soha senki, / Nem tud téged más így szeretni." Életében egyszer kell kiállnia a próbát, s nemcsak saját képességeit teszi próbára az avatáskor, hanem a szellemek oltalmazó erejét is. A sámán élete is veszélyben forog (a sibók például kötéllel lerántják a létra tetejéről), a túlélés azonban azt jelenti, hogy a szellemek befogadták. A jelölt ezért esdekel: „Csodáidból csak egyszer adnál, / Fiadnak csak egyszer fogadnál." S hogy ez megtörténjék, mindent elkövet. Az egyik legfontosabb mozzanat a vérrel való megtisztulás, a táltos a frissen megsebzett áldozati állat (fehér birka, kecske stb.) véréből iszik: „Vér, íme, az ős áldozat: / Vért fröccsenteni a tűzbe / S leszúrni a fehér lovat." *(Vér: ős áldozat)*

Ezt követően az áldozati állat, illetve a saját vérével bekeni magát: „Véremmel hívlak, csallak, várlak, / Véremmel gyűlöllek, imádlak."

Az utolsó versszak érzékletesen láttatja az avatás tragikus kimenetelét: „És itt maradok, itt a porban, / Tudom, én tudom, eltiportan."

A sámán egyik legfontosabb feladata, hogy révülése során kommentálja a világ különböző rétegeiben tett utazását, kiáltva idézze a szellemeket, és „felkiáltsa" az áldozati vért. A kiáltás, sírás motívuma Ady számos versében előfordul (*Sípja régi babonának; Az én sírásom; Sírás az Élet-fa alatt* stb.). E tevékenységekből alakult ki a sámánének, amelynek szövege nagyrészt rögtönzés, célja pedig az önszuggesztió. Szerkezetileg két részből áll: invokációból és refrénből, ez utóbbit az indulatszavak (haj, je hej, hó hó stb.) alkotják, amelyek elválasztják egymástól a szövegrészeket.[13] Ady verseiben ilyen refrének a „Hajh, élet, hajh", „Gyí, gyí, csoda-ló", „Óh, jaj" stb.

[11] Uo. 11. o.
[12] Uo. 68. o.
[13] Diószegi 1962, 102. o.

A *Sírás az Élet-fa alatt* című vers őrzi leginkább a sámánének szerkezetét. Az avatási szertartáson a táltosjelölt a természetfelettit, az életfát szólítja meg. Az ének minden sora kilenc szótagos, miként az életfának is kilenc ága van a néphit szerint. Nemcsak a szerkezet, hanem a hangzás is közelít az ősi formához. Gyakori a gondolatritmus, több helyen felbukkan a betűrím, egyrészt a sorkezdetek összecsengésének, a belső-ázsiai hősénekből ismert előrímelésnek a formájában. Másrészt szinte minden soron belül találunk alliterációt: „tud téged", „csodáidból csak", „fiadnak… fogadnál", „Tudom, én tudom, eltiportan" stb. A szakaszokat az „Óh, jaj" felkiáltás szakítja meg, ez a sámánének refrénje. Háromszor ismétlődő szavak követik, amelyek még nyomatékosabbá teszik a könyörgést: „Be várom, be várom, be várom", „Halálig, halálig, halálig". Hasonló felépítésűek a *Futás a Gond elől* és az *Új vizeken járok* című versek is. Mindkettőnek már a címében szerepel egy mozgást kifejező szó, amely sejteti, hogy sámáni utazást kommentál az ének.

A táltos lételeme az utazás, s ebben segítője a táltos ló, amelyre nem akárki tud felülni. Népmeséink táltos lovát parázzsal kell etetni, hiszen a Nap felé repül. A táltos a Nappal azonosul, hozzá emelkedik, ő a fényvallás megvilágosultságra törekvő avatottja. Az *Új s új lovat* című vers is invokációval kezdődik:

Segítsd meg, Isten, új lovaddal
A régi, hű útra-kelőt,
Hogy sóbálvánnyá ne meredjek
Mai csodák előtt.

Az Irgalmatlant küldd társamnak,
A rohanó, büszke hevet
S az emberségem ezután már
Legyen kegyetlenebb.

Ne rendeld romló nyájaidnak
Sorsa alá a sorsomat,
Az embered, ha nem ma-ember,
Kapjon új s új lovat.

A nagy Nyíl kilövi alóla
Kegyelmed egy-egy szép lovát,
De ültesd szebb lóra az embert,
Hadd vágtasson tovább.

A végesség: halhatatlanság
S csak a Máé a rettenet,
Az Embernek, míg csak van ember,
Megállni nem lehet.

A nagy Nyíl az útját kiszabta,
Teljes és nyugodt mámorok
Célját áhíttatja süvöltve,
Míg a Föld háborog.

Változat és Halál adódtak
Belül egy-egy gyarló körön,
De várja az Embert víg célja:
Piros, tartós öröm.

Élet s Halál együtt-mérendők
S akit a nagy Nyíl útja bánt,
Hadd, óh, Uram, szépülten futni,
Megérkezett gyanánt.

Boldogíts, hogy a nagy Nyíl útján
Megállás nélkül az Öröm
Álmát álmodhassam magamba
Minden mértföld-kövön.

Riadó, szennyes, kerge nyájak
Ne állítsák meg új lovát
Emberednek, hogy hadd nyargaljon
Előbbre és tovább.

A nagy Nyíl útján, meg nem állva,
Hitesen és szerelmesen,
Förtelmeit egy rövid Mának
Nézze túl a szemem.

A vers központi motívuma „a nagy Nyíl útja". Ismeretes, hogy néhány szibériai nép a sámánfát egy „utat" jelentő kifejezéssel illeti, jelezve, hogy ez az az út, amelyen a sámán vagy az imádsága az égbe megy.[14] E vers hőse is a táltos, a „nem ma-ember", aki a tér és idő végtelenségében „új s új lovon" vágtat a már említett „piros, tartós öröm" felé. De vajon mi e vágtatás színtere? Az elragadtatott táltos a földön kívüli szférában száguld, egy olyan úton, amely látszólag a Földből nő ki, s ezért a sámánvallású népek világképében az „égi világ fája". E világfa valójában a Tejút, amely a Nyilas havában gyökerezik, töve pedig a téli napforduló, a Napisten születési helye, ideje. Ekkor pusztul el ugyanis a régi, és születik az új, a vers szavaival: „Élet s Halál együtt mérendők". S ha figyelembe vesszük, hogy Ady november 22-én született, egy nappal a Nyilas védjegyű csillagászati hónap kezdete előtt, s abban a hónapban, amelynek régi magyar neve: nyilas hava, akkor elhihetjük: „A nagy Nyíl az útját kiszabta". Vatai László írja Adyról, hogy újra és újra Istenhez fordult, hiszen rajta kívül nincs út a tragédiából kifelé. „Új s új lovat, mindig új lehetőséget kért tőle, hogy az emberlét tragédiájából kijuthasson. […] De ebben a vad hajszában megérkezett gyanánt futott. Ez a legteljesebb és legszebb emberi tragédia. Ennek a roppant életnek egyetlen tanítása van mindenki számára: a tragédiából kifelé."[15]

A táltos révülése és utazása sosem öncélú, mindig a közösség számára kell hasznot hajtania. Az egyén és a közösség sorsa összekapcsolódik: a táltos feladata népének vezetése, az ellenséggel való küzdelem, a testi és lelki bajok orvoslása, az útmutatás. A halottidézés révületben, mámoros, boros-véres éjszakai áldozás során történik. Ady saját biológiai őseit kutatja, s az időben nagyon messzire nyúlik vissza. „Álmos fajából" származtatja magát *(Páris, az én Bakonyom),* „[e]gy nagy tivornyán" találkozik vad Ond vezérrel, „az éjszaka torán" megjelenik „boldog Ad-üköm" *(Egy párisi hajnalon),* megidézi a gyáva Barla diák alakját, aki „[é]n jámbor, görögös, kopottas ősöm". Lelki rokonokat is talál Ady a költő elődök között: verset ír Ilosvai Selymes Péterről, megimádkoztatja Csokonai Vitéz Mihályt, azt a költőt, akit már saját kora is táltosként tartott számon. Megfogalmazza költői eszményét is: „Egy poéta Széchenyi vágytam lenni" *(Margita élni akar),* őrült éjszakákon pedig több alkalommal előhívja a „Montblank-ember", Vajda János szellemét.

Ady nemcsak egyéni, hanem kollektív ősöket is felsorol, hogy megőrizze a közösség történelmi hagyományait; költészetéből kibontakozik a magyar történelem s annak mitikus háttere. A versekben hitelesek a megidézett történelmi hősök, akiket a közös haza kapcsol össze. Csaba új népe a hadak útján halad, Góg és Magóg fia megérkezik a Kárpátok alá, itt lázad Vazul s válik szentté Árpád-házi Margit, Csák

[14] Diószegi 1978, 95. o.
[15] Vatai 2005, 218–219. o.

Máté földjén ül törvényt Verbőczy s nő fel Dózsa György unokája. Mátyás bolond diákjának énekét felváltja Esze Tamás komájának, a bujdosó kurucnak rigmusa, majd a magyar jakobinus dala. Felbukkan Táncsics Mihály emléke, és 1918 eseményeiről is archaikus krónikásének szól. Nincs még egy költőnk, aki ilyen átfogó képet adna a magyar történelemről, annak hőseiről. Ha töredékesen is, de összeáll előttünk egy hősének váza, azaz lírai művek sora ad ki egy epikus egészet.

Ady nem saját létét vetíti a múltba, hanem a magyarság egy atomjaként éli át népe sorsát. *Az eltévedt lovas* című versében végső teljessége szerint mondja el a magyar sorsot. Vatai László szerint föltétlenül révületben fogant ez a vers, s „mindenki pontosan lemérheti magyarságát ehhez a vershez való viszonyán".[16]

Vak ügetését hallani
Eltévedt, hajdani lovasnak,
Volt erdők és ó-nádasok
Láncolt lelkei riadoznak.

Hol foltokban imitt-amott
Ős sűrűből bozót rekedt meg,
Most hirtelen téli mesék
Rémei kielevenednek.

Itt van a sűrű, a bozót,
Itt van a régi, tompa nóta,
Mely a süket ködben lapult
Vitéz, bús nagyapáink óta.

Kisértetes nálunk az Ősz
S fogyatkozott számú az ember:
S a domb-keritéses síkon
Köd-gubában jár a November.

Erdővel, náddal pőre sík
Benőtteti hirtelen, újra
Novemberes, ködös magát
Mult századok ködébe bújva.

[16] Vatai 2005, 205. o.

Csupa vérzés, csupa titok,
Csupa nyomások, csupa ősök,
Csupa erdők és nádasok,
Csupa hajdani eszelősök.

Hajdani, eltévedt utas
Vág neki új hináru útnak,
De nincsen fény, nincs lámpa-láng
És hírük sincsen a faluknak.

Alusznak némán a faluk,
Multat álmodván dideregve
S a köd-bozótból kirohan
Ordas, bölény s nagymérgü medve.

Vak ügetését hallani
Hajdani, eltévedt lovasnak,
Volt erdők és ó-nádasok
Láncolt lelkei riadoznak.

A ködös, bozótos, lápos vidéken, az élők és holtak közötti átmeneti zónában zajlik a táltos utazása, kilátástalannak tűnik a tájékozódás, de a lovas csak üget. „Ady lénye tökéletesült példány volt, akinek hárfaidegzetében, képzeletének miriádos redői alatt megbúgott minden, amire ember eszmélni, amit ember sejteni tud" – írta a kortárs, Révész Béla.[17] Ady vállalta a rá mért szerepet, még ha a környezete értetlenül fogadta is. A kontrasztot legélesebben a *Gálás, vasárnapi nép* című vers tükrözi. A Pesten és Budán korzózó vasárnapi nép „[k]edvet dob a zene-masinába", „[i]zzadtak és lelkesedők", „[a] bánatuk nem ér egy zsömlyét". A költő mégis köztük él:

„S mégis az ő kedvük maraszt
A hidegben, a hőben,
Az élet-vendéglőben.
…
Hallom, hallom
Olcsó beszédüket.
Ha akarom, nem hallom,

[17] Révész 1922, 66. o.

Fejemet szegve tartom,
S előttük egy holt magyar úr
Táltos lovon üget."

S a költő teljesítette küldetését. Ma is olvassuk a verseit, hiszen a 21. században is szükségünk van az ősi tudás ismeretére. A sámánnak fel kell tárnia a térben vagy időben távoli eseményeket, törődnie kell az emberek testével, lelkével. E feladat vállalásának bizonyítéka Ady költészete. A gyermekkori, félig babonás kiválasztottságtudat a felnőttkorban sorsvállalássá szilárdult benne. A hiedelmek szimbólumokká lényegültek a versekben, s Ady a jövő érdekében vállalta a küzdelmet.

Felhasznált irodalom

Ady Endre: *Életem nyitott könyve*. Szerk. Kovalovszky Miklós. Gondolat, Budapest, 1977.
Ady Endre: *Összes versei.* Szépirodalmi, Budapest, 1989.
Czeizel Endre: *Az orvos-genetikus szemével.* Minerva, Budapest, 1980.
Diószegi Vilmos: *A pogány magyarok hitvilága*. Akadémiai, Budapest, 1978.
Diószegi Vilmos: *Samanizmus.* Gondolat, Budapest, 1962.
Kabay Lizett: *A táltos színeváltozása.* Mentor, Marosvásárhely, 2005.
Makkai Sándor: *Magyar fa sorsa. A vádlott Ady költészete.* Erdélyi Szépmíves Céh, Kolozsvár, 1927.
Révész Béla: *Ady Endre életéről, verseiről, jelleméről.* Kner, Gyoma, 1922.
Süle Ferenc: A samanizálás mélylélektana. In: *Sámánok és kultúrák.* Szerk. Hoppál Mihály – Szathmári Botond – Takács András. Gondolat, Budapest, 2006.
Tamás Menyhért: *Évgyűrűk olvasata*. Nap Kiadó, Budapest, 2012.
Vatai László: *Az Isten szörnyetege.* Occidental Press, Washington, 2005.

Fodor Tamás

Szabolcska vagy Babits?[1]

A Kisfaludy Társaság a két világháború között

A Kisfaludy Társaság hagyományai szerint az új tag kötelezően megemlékezett elhunyt elődjéről, akinek megüresedett helyére megválasztották. Babits Mihály 1930. október 8-án tartotta székfoglalóját. Szabolcska Mihály ugyanezen év október 31-én halt meg.

Ha eljátszunk a gondolattal, hogy Szabolcska pár hónappal előbb távozik, akkor Babitsnak róla kellett volna megemlékeznie, patetikusabban szólva, akkor Szabolcska örökébe lép. Vajon hogyan méltatta volna Babits az egyszerű, bonyodalommentes hangulatok megéneklőjét, hogy ne Költőcske Mihály és a „legelésző, kicsiny birkák" jussanak mindenki eszébe, akiktől Karinthy paródiája szerint Szabolcska a versírást tanulta?

A nem különösebben mély, de jól verselő Szabolcska talán épp azért, mert egy időben a konzervatív körök Ady ellenében próbálták kijátszani, jelképévé vált a Nyugattal szemben álló, maradinak bélyegzett irodalomnak.[2] Kultusza egyébként saját köreiben is átmenetinek bizonyult, de azért tiszteletbeli tagjának választotta az Akadémia, beválasztották a Petőfi és a Kisfaludy Társaságba, ez utóbbinak titkára is volt halálakor.

Az irodalomtörténetek és lexikonok általában csak a Kisfaludy Társaság hőskorával foglalkoznak, a 20. századról megelégednek annyival, hogy jelentősége

[1] Ezt az előadást az élet is szerkesztette, mivel éppen az elhangzása előtt avatták a Deák Téri Evangélikus Gimnázium híressé lett tanulóinak emléktábláját, akik között városom, Kiskőrös nagy szülöttén, Petőfi Sándoron kívül olyan neves kisfaludystákat fedeztem fel, mint Riedl Frigyes, Heinrich Gusztáv, Császár Elemér irodalomtörténészek és *A carthagói harangok* szerzője, Kozma Andor költő. Ugyancsak a gimnázium padjait koptatta egykor az irodalmi szekértábor másik oldaláról a nyugatos Ignotus és Fenyő Miksa, illusztrálva a József Attila-i tételt: „A harcot, amelyet őseink vívtak, / békévé oldja az emlékezés."

[2] Szabolcskának a modernek irodalmi forradalmával kapcsolatos álláspontjára elegendő egy jellemző idézet: „…ma már csak a vak nem látja, hogy ez az egész forradalom tulajdonképpen és lényegében csakugyan alig volt több és alig más, mint egy fura és zavaros irodalmi eltévelyedés. Olyanforma, mint társadalmi fejlődés szempontjából – a bolsevizmus." In: *Költemények* 1927.

csökken, szembekerül a haladó irodalmi törekvésekkel, a konzervatív akadémizmus egyre omladozóbb fellegvárává válik. A konzervatív jelző csak a modern irodalom szemszögéből jogosult, valójában a társaság, mint látni fogjuk, a 19. századi nemesi-polgári liberalizmus egyre avuló hagyományait követi. A továbbiakban a „konzervatív" jelzőt ebben az értelemben használom.

Az első világháború után a jelentőségének csökkenését viszont nehéz cáfolni, ezzel még a társaság tagjai is tisztában voltak. Az ülések rituális rendjét (évfordulós megemlékezések, pályadíjak odaítélése, elhunyt tagok elparentálása, új tagok beiktatása) időnként meg-megszakítja egy-egy javaslat, amely a nemzeti szellemű irodalom itthoni és külföldi jobb megismertetését szorgalmazná, de a felelet mindig ugyanaz: a háború utáni beszűkült anyagi lehetőségek ezt nem teszik lehetővé.

Elsorvad a társaság korábban gazdag könyvkiadói tevékenysége is, és zömmel megszűnnek pályázatai. A hanyatlásnak azonban nem kizárólag a gazdasági válság az oka. Tapasztalniuk kell a budapesti közönség elfordulását is. A nemzetibb érzelmű közönség reményében a hajlott korú Berzeviczy Albert elnök jobb sorsra érdemes ügybuzgalommal szervezi a vidékre kihelyezett üléseket. 1936-ban a százéves évfordulóra kiadott kötet szerzője, Kéky Lajos mégis igen borúsan tekint a jövőbe: „A százesztendős hosszú útnak legködösebb és legsivárabb részét járjuk már évek óta. A száz esztendő napja borulatban áldozik le. A lehangoló viszonyok közt ma a Társaság célkitűzése nem törhet magasabbra annál, hogy átmentse magát és nemes hagyományait egy boldogabb jövő számára…"[3]

Babits beválasztása, és az, hogy el is fogadta a jelölést, kockáztatva, hogy Szabolcskával kerül egy lapra, mégis arra késztet, hogy átgondoljunk néhány sztereotípiát a társaság konzervativizmusával kapcsolatban. Átértékelésről nincs szó, a tények nem is engednék, de talán árnyaltabban látunk néhány kérdést, ha megvizsgáljuk a társaság összetételét és tagjainak munkásságát a két világháború között.

A Kisfaludy Társaság egymondatos minősítései között leggyakrabban az akadémizmus és a hivatalos kultúrpolitika képviselete szerepel. Az úgynevezett hivatalos kultúrpolitikát a kultuszminisztériumon kívül az Akadémia, az egyetemek és valóban a konzervatív irányú művelődési társaságok, a Kisfaludy mellett például a Petőfi Társaság képviselte. Az 1918 és 1940 közötti időszakot tanulságos abból a szempontból megvizsgálni, hogy a társaság tagjai (mintegy 100 személy) milyen arányban képviseltették magukat ezekben a testületekben.

Bár tisztában vagyunk azzal, hogy az akadémizmus és az akadémiai tagság nem feltétlenül azonos, mégis sokatmondó, hogy közel 50 százalékuk volt akadémikus, közülük hárman: Berzeviczy Albert, József főherceg és – igaz, csak '45 után egy

[3] Kéky 1936.

rövid ideig – Kornis Gyula az elnöki tisztet is betöltötték, de találunk a tagok közt másodelnököket, Voinovich Géza pedig, aki Berzeviczyt követte a Kisfaludy Társaság élén, főtitkára volt az Akadémiának. A magas százalék megértéséhez tudni kell, hogy akkoriban a hagyományos akadémiai elvnek megfelelően szépírók is tagjai lehettek a nagy múltú testületnek.

A társaság tagjainak körülbelül negyede oktatott rendes, rendkívüli vagy magántanárként zömmel a budapesti, de néhányan vidéki egyetemeken, de ide számítottam a Színművészeti Akadémiát, a Képzőművészeti Főiskolát és a teológiai tanárokat is. Négyen rektori tisztet is betöltöttek, illetve Váradi Antal igazgatta egy időben a Színművészeti Akadémiát.

Szintén körülbelül negyedüket választották meg képviselőnek, részben még a dualizmus korában jobbára szabadelvű vagy munkapárti programmal, de többen tagjai voltak a Horthy-korszak parlamentjének, kilencen a felsőháznak is. Mivel ez részben korporatív testület volt, így került be például Berzeviczy Albert mint az Akadémia elnöke, Ravasz László mint református püspök vagy Lyka Károly a Képzőművészeti Főiskola delegáltjaként. A legkülönösebb politikai karriert Szekfű Gyula futotta be, aki az ötvenes években tagja lett az Elnöki Tanácsnak. Napjainkban vált vitatottá Nyírő József politikai szerepe, aki tagja maradt a nyilas puccs utáni csonka parlamentnek.

Az Akadémia és az egyetemek mellett többen a magyar kultúra más őrhelyén teljesítettek szolgálatot. Angyal Dávid a Bécsi Magyar Történeti Intézet igazgatója, Csathó Kálmán a Nemzeti Színház főrendezője, Ferenczy Zoltán irodalomtörténész, az Egyetemi Könyvtár igazgatója, Hekler Antal művészettörténész, a Konstantinápolyi Magyar Intézet igazgatója, Kosztolányi egy rövid ideig a magyar Pen Club elnöke, ahol Berzeviczy Albert követi. Pekár Gyula a Filmipari Alap Felügyelő Bizottságának elnöke, Petrovics Elek többek közt a Szépművészeti Múzeum főigazgatója, Rédey Tivadar az OSZK főigazgatója, gróf Zichy Géza, a félkarú zongoraművész a Nemzeti Zenede elnöke és az Operaház intendánsa.

Tagjai közt tisztelhetett a társaság két korábbi miniszterelnököt is, gróf Tisza Istvánt és gróf Bethlen Istvánt. Berzeviczy Albert és gróf Apponyi Albert is volt kultuszminiszter a századelőn, a húszas években Pekár Gyula tárca nélküli, Hegedüs Loránt pénzügyminiszteri, gróf Bánffy Miklós külügyminiszteri pozíciót töltött be, igaz, mindhárman csak rövid ideig. Hárman is voltak képviselőházi elnökök: Berzeviczy, Szász Károly és Kornis Gyula. Több államtitkárt, egyéb magas rangú államhivatalnokot és a gazdasági életben és más kulturális területen vezető posztot betöltő személyiséget is találhatunk a társaság névsorában. Külön színfoltot képviselnek az egyházi főméltóságok: Prohászka Ottokár, Ravasz László és Fraknói Vilmos. Utóbbi inkább történészként ismert. Sokan több kategóriába is befférnek:

akadémikus, egyetemi tanár, politikus, igazgatótanácsi tag. Ilyen például Berzeviczy és Kornis Gyula, a korszak két reprezentatív kultúrpolitikusa.

A Petőfi Társaság egykor a Kisfaludy Társaság ellenlábasaként alakult. Korszakunkra törekvéseik a modern irodalomtól való elhatárolódás jegyében egybeértek. A tagságban is jelentős, mintegy 45%-nyi az átfedés: Herczeg Ferenc, Pekár Gyula, Császár Elemér és Kornis Gyula a Petőfi Társaság elnökei a korszakban, egyben tagjai a Kisfaludy Társaságnak is.

A Corvin-láncot, a korszak reprezentatív kitüntetését a tudomány, a művészet és az irodalom terén kimagasló teljesítményt nyújtó személyiségek kaphatták meg, egyszerre tizenketten, Észak-Erdély visszacsatolása után tizenöten viselhették. A kisfaludysták közül Berzeviczy Albert, Herczeg Ferenc, Ravasz László és Reményik Sándor részesült e kitüntetésben. Az alacsonyabb fokozatnak számító Corvin-koszorút tizenkilencen érdemelték ki.

A konzervatív irodalom vezéralakjának egyértelműen a Nobel-díjra is felterjesztett Herczeg Ferenc számított. A kommunista rendszer teljes feledésre ítélte, nem is annyira művei szellemisége, hanem a szerző személye miatt. A Horthy-korszak reprezentatív írójaként számos közéleti funkciót vállalt, ő volt például a Revíziós Liga elnöke. Művei a rendszerváltozás körül újra megjelenhettek, de egykori népszerűségét nem nyerte vissza.

A konzervatív oldal vezető lírikusai, Bárd Miklós, Kozma Andor és Vargha Gyula csaknem teljesen elsüllyedtek a feledés homályában. Pedig tehetségüket a marxista kritika is elismerte. Bárd és Vargha esetében azt emelte ki, hogy konzervatív nézeteik a nyugatosok szimbolizmusához hasonló formanyelven jelennek meg. Kozma Andor szociális érzékenysége és társadalomkritikája miatt kapott némi vállveregetést. Az „elismerés" persze nem jelentette műveik kiadását, bár Varghától Mészöly Dezső előszavával megjelent 1985-ben egy kis kötet. Ebben a neves műfordító éppen egy olyan Kosztolányi-írást is közöl, amely vitába száll az akadémizmus vádjával.[4]

A szakemberek számára nagyobb nevek a társaság irodalomtörténész tagjai. 1922-ig még Beöthy Zsolt az elnök. Németh G. Béla „a dzsentrire támaszkodó, a dzsentrit szolgáló, nemesi-polgári, liberális társadalmi berendezkedés"[5] nagy tehetségű fő ideológusát látja benne, aki után alig maradt olyan, ami ne lenne kártékony. Dávidházi Péter viszont – miután konstatálja, hogy mára Beöthy elfelejtése olyan stádiumba került, hogy bírálni sem érdemes – máig élő hatását mégis egy szellemes metaforával világítja meg: „…összetörtük és sutba dobtuk Beöthy kistükrét, nehogy

[4] Vargha 1985.

[5] *A magyar irodalom története,* 4: 929. o.

magunkra kelljen ismernünk benne."[6] Beöthy legnépszerűbb műve a *Magyar irodalom kistükre,* amelyből Dávidházi szerint tudatosan vagy öntudatlanul napjaink irodalomtörténet-írása is merít.

Riedl Frigyes megpróbált kitörni a századelő lapos pozitivizmusából, és szembeszállni a nemzeti illúziókkal. Bizonyította a hun-magyar monda nem néphagyományban gyökerező eredetét, leleplezte Thaly Kálmán álkuruc verseit. Arany Jánosról írt könyve modern kiadásban is megjelent. Négyesy László az Ady-vitában konzervatív álláspontra helyezkedett, de közismert, hogy az ő híres szemináriumán érlelődött a *Nyugat* első nemzedékének számos tagja. Voinovich Géza Arany László özvegyét vette feleségül, az Arany-hagyaték gondozója, a kritikai kiadás szerkesztője, a társaság utolsó elnöke. A kor két legaktívabb irodalomtörténészének, Császár Elemérnek és Pintér Jenőnek ma már csak szorgalmát és az általuk összegyűjtött hatalmas ismeretanyagot szokás elismerni.

A szorgalmas pozitivista tudósok által felhalmozott anyagból Horváth János alkotta meg a nagy szintézist. Legfontosabb munkái azóta is megjelennek, nézeteivel vitatkoznak, de életműve megkerülhetetlen. Jellemző, hogy 1923-ban, megválasztásakor az előterjesztőnek még mentegetnie kellett Adyt elismerő tanulmányát.

Ha 1918-tól végigtekintünk a kisfaludysták névsorán, nem sok olyan nevet találunk, amelyet egy átlagosan művelt ember ismerhet. Közülük is gróf Apponyi Albert, gróf Tisza István és gróf Bethlen István nem irodalmi munkássága miatt közismert.

Tisza Istvánt már bukott miniszterelnökként, 1918 februárjában iktatják a társaság tagjai közé. Irodalmi működése nem jelentős, hacsak az Adyval folytatott vitáját nem tekintjük annak. Az ő esetében a gesztus egyértelműen a törhetetlen jellemű államférfinak szól. A társaság több meghatározó tagja kötődött képviselőként vagy publicistaként a Szabadelvű Párthoz, majd a Nemzeti Munkapárthoz. Tisza székfoglalóját sem mondhatta el, 1918. október 31-én meggyilkolták.

Bethlen 1940-es beválasztásával a társaság régi liberális hagyományainak áldoz. Az egykor antidemokratikus eszközöktől sem visszariadó politikus a liberális értékek védelmezőjévé vált a jobbra tolódó Magyarországon. 1941-es székfoglalója a németellenes, nyugatbarát körök demonstrációjává vált. Előadásában a diktatúrákat átmeneti államformának tartja, és egy sajátos konzervatív-liberális demokráciamodellt vázol fel. A beszéd igen nagy nemzetközi visszhangot váltott ki. Berlinben behívatták a magyar nagykövetet, az angol sajtó a demokrácia utolsó védelmezőjeként ünnepelte.[7]

Az 1929-ben taggá választott Habsburg József főherceg már csak a történelemben

[6] Dávidházi 2004, 848. o.
[7] Romsics 1991, 285. o.

jártasabbak számára ismert. Volt bizonyos irodalmi működése, bár lexikonjaink erről nem tudnak. Hét kötetben megírta világháborús emlékezéseit, vadászelbeszéléseket, hazafias és vallásos verseket is publikált.[8] 1936 és 1944 között ő az Akadémia elnöke. Ezt sokan kultúrbotránynak tartják, pedig személye a nagy múltú intézményben egyfajta garanciát jelentett a szélsőséges eszmék behatolása ellen.

A társaság az irodalmi működés fogalmát nem szorította merev keretek közé, így történetírókat is sorai közé iktatott. Angyal Dávid az újkori magyar, majd egyetemes történelem professzoraként tanított a budapesti bölcsészkaron, legjelentősebb műve a Thököly Imre életéről írt monográfiája, de eredetileg irodalomtörténésznek indult, s ilyen irányú munkássága is jelentős. Takáts Sándor is irodalomtörténésznek indult, de történészi munkássága jóval jelentősebb. Főként a török és kuruc korral foglalkozott. Forráskutatásokon alapuló eredményeit irodalmi igénnyel megírt, színes esszékben tárta az olvasók elé. A hazafias gondolkodású szerzetes-tudós azon kevés kisfaludysta közé tartozik, akinek műveiből több válogatás is megjelent a Kádár-korszakban. Fraknói Vilmos is neves történetíró, de ő a tárgyalt korszak elején elhunyt. Berzeviczy Albert is, aki 1923 és 1936 között a társaság elnöke, történetíróként alkotta a legjelentősebbet.

A történészek közül kétségtelenül a legnagyobb név az 1938-ban a tagok közé emelt Szekfű Gyula. Szekfű megválasztásának hasonlók lehettek a motívumai, mint Bethlen Istvánénak. Az addig Magyarországot a keresztény-germán kultúrkörbe helyező tudós a felerősödő náci fenyegetés hatására tompít liberalizmuskritikáján, és határozottan antifasiszta álláspontra helyezkedik. Legfontosabb műveit a rendszerváltozás után újra kiadták.

A nem kifejezetten irodalmár tagok között külön csoportot képviselnek a művészettörténészek és zenei szakírók. A két világháború közti művészettörténészek közül talán csak Lyka Károly neve lehet ismerős a nem szakemberek számára. Csaknem száz évig élt, 1965-ben halt meg, művei rendre megjelentek 1945 után

[8] József főherceg „irodalmi jelentőségét" Babits a következőképpen „méltatta" a *Nyugat*ban: „E főherceg neve, melyet e kapcsolatban nem akarok megemlíteni – a legtiszteltebb nevek egyike Magyarországon; viselője mint műkedvelő író is kétségkívül a rokonszenvesek és jóhiszeműek sorába tartozik; hadászati munkákat s emlékiratokat írt; szerény versei nem konkurálnak senkivel s nem veszik el a levegőt senki elől. Mint magyarnak nekem is büszkeség dobogtatja meg szívemet arra a gondolatra, hogy a hatalmas Habsburgok unokája magyar versek írásában leli örömét s szellemi kielégülését. A versekből is rokonszenves, férfias s igaz magyar szív szól; olykor a természet őszinte szerelme zeng ki, s egy-egy mélyebb színt ad; dokumentumnak bizonnyal szenzációsak volnának valamely napilapban; de ha irodalom gyanánt kapjuk őket, – Istenem, milyen versek! »Láttam egy hullócsillagot, Tündöklött mint a napsugár«, kezdi az egyik, amiről okvetlen a Shakespeare Zubolya jut eszünkbe: »Köszönöm, dicső hold, napsugaraidat…«" (Babits 1933) Érdekes, hogy e kritika megjelenésekor már mindketten a társaság tagjai voltak.

is. Azon kevés kisfaludysta közé tartozik, akiket a kommunista rendszer életében is elismert, kétszer is kapott Kossuth-díjat. Ady barátjának, Papp Viktornak a zeneirodalmi munkássága mára megfakult, de 1932-es megválasztása a társaság nyitását jelzi a másik oldal felé.

A tagok többsége természetesen író, költő, műfordító, irodalomtörténész, esetleg folklorista. Az ismertebbeket, még a konzervatívabb irányúakat is a közvélemény nem kifejezetten az akadémizmus képviselőjeként tartja számon. Ezek Gárdonyi Géza, Molnár Ferenc, Kiss József, Móricz Zsigmond, Sík Sándor, Zilahi Lajos, Reményik Sándor, Babits Mihály, Kosztolányi Dezső, Szabó Lőrinc, Móra Ferenc, Áprily Lajos, Schöpflin Aladár, Márai Sándor és az újabban viták kereszttüzébe került Nyírő József.

Móricz Zsigmond tagsága igen rövidre sikeredett, 1919 elején választották meg. Ebben az időszakban a társaság megpróbált lojálisnak mutatkozni a Károlyi-kormányhoz, talán az új rendszernek tett gesztusként értékelhetjük a radikális társadalomkritikát kifejtő író megválasztását. Ferenczy Zoltán, a neves Petőfi-kutató ajánlásában kiemeli, hogy Móricz szakított a népszínművek „dalos, derűs, örökké vidám" parasztképével, de nem a művekben megmutatkozó társadalomkritikát emeli ki, hanem a paraszt „ősemberi természetének, kapzsiságának, földéhségének, boszszúvágyának, gyakran nem természetes ösztöneinek"[9] kifejező ábrázolását méltatja.

A Tanácsköztársaság idején, ha nem is lett kommunista, eleinte Móricz bizonyos reményeket fűzött az új rendszerhez; írt, agitált mellette. Ezért a kommün bukása után a Kisfaludy Társaság még 1919-ben, székfoglalója előtt Alexander Bernát filozófiai íróval együtt kizárta. Érdekes ellenpontja Móricz kizárásának a forradalmak idején hasonló, radikális nyilatkozatokat tévő Móra Ferenc felvétele a konszolidáltabb harmincas évek elején.

A '19-es kizárások ellentmondanak a társaság liberális hagyományainak. A jegyzőkönyvekből érezhető is némi kényszeredettség. A radikális jobboldali Pekár Gyula erőszakolta ki a vizsgálóbizottság felállítását. Beöthy Zsolt elnök a lelkiismereti és gondolati szabadságot félti az eljárástól, és óvatosságra int, nehogy a nemzeti ügy lássa kárát a túlzó gyanúsítgatásnak. [10]

A nyugatosok felvételét egy Ady körül kialakuló igen éles vita előzte meg.[11] 1927-ben Berzeviczy Albert, a társaság elnöke társadalmi állásához, konzervatív esztétikai nézeteihez képest meglepő elfogulatlansággal elismeri az addig mereven elutasí-

[9] *Kisfaludy-Társaság Évlapjai*, 1918–1920. 119. o.

[10] Kéky 1936, 229. o.

[11] A „kettészakadt irodalom"-vitát és Berzeviczy elnökként betöltött kiegyenlítő szerepét részletesebben ismertetem *Berzeviczy Albert, egy elfelejtett kultúrpolitikus* című tanulmányomban (Fodor 2014, 121–131. o.).

tott költő tehetségét. Ezzel a gesztussal Berzeviczy hidat verne a *Nyugat* irányába, de ugyanebben az előadásban mégis élesen megvádolja azokat, akik Ady emberi esendőségét kihasználva „cégérül használták fel" hazafiatlan céljaik leplezésére. Az elismeréstől gyorsan eljut ahhoz a konzervatív oldalon gyakran ismételt vádhoz, hogy a nemzetietlen sajtó és irodalom készítette elő a forradalmat, amely „vérbe és gyalázatba" fullasztotta az országot.

Erre Fenyő Miksa durván megtámadja az elnököt. Kialakul az ún. „kettészakadt irodalom"-vita. Berzeviczy védelmében az elnök szellemiségétől idegen, antiszemita hangok is megszólalnak.

A megtámadott *Nyugat* nevében Babits a békülési szándékot is méltányoló higgadt választ ad. Berzeviczy csak Babits bírálatát tartja viszontválaszra méltónak. Álláspontjaik nem igazán közelednek, de az elnök mégis Babitsban látja meg azt a költőt, aki hidat verhet a nemzeti szellemű és a modern irodalom között. 1929-ben Ravasz László református püspökkel együtt javasolják őt az egyik megürült költői helyre. Ravasz ajánlásában leszögezi, hogy Babitshoz sem barátság, még csak ismeretség sem fűzi, számára irodalomtörténeti személyiség, sőt irodalomtörténeti probléma, és e probléma megoldásához vihet közelebb megválasztása.[12] Mivel a tagság Babits felé hajlott, Vargha Gyula, a nagy tekintélyű másodelnök lemondott tisztségéről.

Érzékelve, hogy már nemcsak a magyar irodalmat, de a társaságot is szakadás fenyegeti, Babits visszalép a jelöltségtől. Berzeviczy felindultan veszi tudomásul a történteket, és figyelmeztet, a társaság tekintélye forog kockán, ha továbbra is mereven elzárkóznak a másik táborhoz tartozóktól. Bejelenti, hogy jövőre még egyszer próbát tesz a jelölésre, újabb elutasítás esetére a „legmesszemenőbb" következtetések levonását (valószínűleg lemondását) helyezi kilátásba. A válságot az élet váratlanul gyorsan oldotta meg: Vargha még 1929-ben elhunyt, így Babits megválasztása elől elhárult a fő akadály.

Ezek után természetes Kosztolányi beválasztása, aki kevésbé exponálta magát az irodalompolitikai küzdelmekben, s ajánlója, Radó Antal szerint külön érdeméül szolgált, hogy szembeszállt Ady „józan határokon túlcsapongó bálványozásával".[13]

Szabó Lőrincet 1937-ben műveltsége és kitűnő formaérzéke méltánylása mellett, de kifejezetten konzervatív értékek képviselőjeként avatják taggá, aki a fiatalkori lázongástól eljutott a családi élet és a természet örömeinek meleg hangú énekein keresztül a kibékítő harmónia s a megbékélés higgadt énekeihez. Szabó Lőrincnek székfoglalójában éppen Kosztolányiról kell megemlékeznie. Gondolatmenetének fő tétele elhangozhatott volna bármelyik régebbi tagtól is. Kosztolányi számára

[12] *Kisfaludy Társaság Évlapjai,* 1929–1932. 349–350. o.
[13] Uo. 354. o.

a betegséggel járó szenvedés lett szellemileg a gyógyulás útja: „…a túlzó irodalmiasságtól a realizmuson át a klasszikus eszmény felé, a piros mellényes művészi nihilizmustól és a modern neuraszténiától az edződésen és józanodáson át egy hit nélküli erkölcsi magatartásig."[14]

Schöpflin Aladár a *Nyugat* legszorgalmasabb kritikusaként érdemelte ki a tagságot. Nem mellőzte a konzervatív irodalom képviselőit sem, és a társaság ítészei szerint is meg tudta őrizni bírálatai elfogulatlanságát.

A polgári humanista Márainak írói teljesítménye mellett publicisztikáját is méltatták 1938-as megválasztásakor. Ezzel vélhetőleg – csakúgy, mint Szekfű és Bethlen esetében – az író antifasizmusát is értékelték. Márai megválasztásának motívumairól Fried István írt alapos tanulmányt *Márai Sándor és a Kisfaludy Társaság* címen.[15] Ebben függelékként közli Márai a társaság százéves évfordulójára írt cikkét, amelyben még több a bírálat, mint az elismerés. Úgy tűnik, az 1936 óta eltelt két év bel- és külpolitikai eseményei elegendők voltak az író számára, hogy részben maga is azonosuljon a konzervatív-liberális értékőrzés elavultnak tűnő, de a szélsőségek megerősödése miatt felértékelődő hagyományaival.

A *Nyugat*tal folytatott több évtizedes per jelképes lezárásának tekinthetjük a legjobb kritikai dolgozatokat díjazó 1937-es Berzeviczy-jutalom odaítélését a folyóiratnak. Igaz, a díjat az egyensúly kedvéért a konzervatív *Napkelet*tel megosztva kapta.

A közeledés okát Babits 1936-ban Berzeviczyről írt nekrológjában fogalmazza meg. Az óliberális szellemiség, ami eleinte csak „vaskalapos konzervativizmusnak" tűnt, a diktatúrák árnyékában felértékelődött, ezért a humanista szellemű polgári irodalom szövetségesévé válhatott.[16] Az antiszemitizmussal még az olyan hírhedt nacionalista sem tudott azonosulni, mint a harmincmillió magyar egykori megálmodója, Rákosi Jenő. Berzeviczy is tüntetően kivonult az Akadémián a korabeli szélsőjobb jellegzetes figurája, Méhely Lajos fajbiológus előadásáról. A nyugatosok beáramlása a társaságba egyszerű élettani okkal is magyarázható: a konzervatív irodalom nagyjai sorra elhunytak. Meghalt Rákosi Jenő, Szabolcska Mihály, Kozma Andor, Bárd Miklós, Vargha Gyula, Apponyi Albert, Négyesy László, Surányi Miklós, Berzeviczy Albert, hogy csak a legnevesebbeket említsem. Helyüket jelesebb, konzervatív szellemiségű írókkal már nem lehetett pótolni. A harmincas évekre a nyugatosok is klasszikussá váltak.

A társaság nyitása a modern irodalom felé véleményem szerint nemcsak a politikai helyzet megváltozásával magyarázható, hanem szélesebb kontextusba is helyezhe-

[14] Uo. 229. o.
[15] Fried 1999, 573–589. o.
[16] Babits 1936, 251. o.

tő. Bár mint láttuk, ezer szállal kötődött a hivatalosság intézményeihez, mégis a Kisfaludy Társaság addigi története során is – a viták megvívása után – képes volt a szembenálló irányzatok integrálására. A kisfaludysták ellenében alakított Petőfi Társaság esetében a számottevő világnézeti, esztétikai felfogásbeli különbségről nem beszélhetünk, a generációs különbségeket megoldotta az idő. A *Nyugat* előfutárának tartott *A Hét* esetében ezek a különbségek már nagyobbak, de nem áthidalhatatlanok voltak. Kiss József vagy Ambrus Zoltán ugyan élesen bírálta a társaságot, de a nyugatosok modernségével szemben hamarosan egy oldalon találták magukat egykori ellenfeleikkel, és a Kisfaludy Társaság örömmel iktatta mindkettőjüket tagjai sorába. A Kiss József magyarságát hangsúlyozó Berzeviczy ezért különösen éles támadásokat kapott az antiszemita szélsőjobboldaltól. Az apolitikus Babitscsal és Kosztolányival a *Nyugat* első nemzedéke integrálódott, Szabó Lőrinccel a második nemzedék egy képviselője is bekerült a hagyomány sáncai mögé. Igaz, utóbbinál éppen a harmincas évek végén megfigyelhető egy a szakirodalom által szégyellősen tárgyalt konzervatív fordulat.

A társaság évlapjai 1940-től nem jelentek meg. Tudomásom van még Wass Albert és 1946-ban Faludy György megválasztásáról. A lexikonok szerint 1952-ben oszlatták fel a társaságot, ez egyébként az utolsó elnök, Voinovich Géza halálának éve. Más forrás szerint a feloszlatás 1946-ban történt. Rajk László valóban ebben az évben oszlatta fel a társadalmi egyesületek többségét. Ha mégis fennmaradt a társaság, nehéz elképzelni, milyen tevékenységet folytathatott a legvadabb Rákosi-években. Ennek az epilógusnak a megismerése további kutatásokat igényel.

Felhasznált irodalom

Babits Mihály: Berzeviczy Albert. *Nyugat,* XXIX. évf. 1936. 4. sz. Web: http://epa.oszk.hu/00000/00022/00603/19061.htm. (Megtekintés: 2015. június 2.)

Babits Mihály: Könyvről könyvre. *Nyugat,* XXVI. évf. 1933. 13–14. sz. Web: http://epa.oszk.hu/00000/00022/00560/17525.htm. (Megtekintés: 2015. június 2.)

Dávidházi Péter: *Egy nemzeti tudomány születése.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 2004.

Fried István: Márai Sándor és a Kisfaludy Társaság. *Irodalomtörténet,* LXXX. évf. 1999. 573–589. o.

Fodor Tamás: Berzeviczy Albert, egy elfelejtett kultúrpolitikus. In: *A tudomány vonzásában.* Szerk. Érfalvy Lívia. Luther Kiadó, Budapest, 2014. 121–131. o.

Kéky Lajos: *A százéves Kisfaludy-Társaság.* Franklin-Társulat, Budapest, 1936.

Költemények. Írták a Petőfi Társaság tagjai. Singer és Wolfner, Budapest, 1927.

A magyar irodalom története. 4. köt. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1965.

Romsics Ignác: *Bethlen István.* Magyarságkutató Intézet, Budapest, 1991.

Vargha Gyula: *A végtelen felé.* Református Zsinati Iroda, Budapest, 1985.

Molnár Ildikó

Irodalomtörténet-írás Erdélyben 1920–1970 között

„A szórvány nem a saját területén él,
és reménytelenül keresi saját azonosságát."[1]

Az 1918–1944 közötti időszak az erdélyi irodalomtörténet-írásban a helykeresés és az öndefiníciós kérdések talán legtermékenyebb időszaka volt. A „magyar irodalom Erdélyben" gondolata (és nem erdélyi vagy romániai magyar irodalom) Jancsó Elemér erdélyi irodalomtörténész azon irodalomfelfogását tükrözte, amely szerint az erdélyi irodalmat az összmagyar irodalom egyik provinciális elágazásaként kell kezelni, tehát az „egy nemzet, egy irodalom" eszményét vallotta mindvégig. Az önmagáért való irodalom felfogását nem tartotta kielégítőnek, mert az irodalmat a társadalom szempontjából is értékesnek akarta tudni, ezt az értéket pedig szerinte az irodalom akkor tudja felmutatni, ha képes egy közösség problémáinak felismerésére. Jancsó Elemér a transzilvanizmus ideológiáját kritizálta, azt vallotta: „Ne csináljatok Erdélyből szentséget, de szeressétek úgy, mint ahogy szeretnünk kell azt a földet, ahol az élet élni kényszerít."[2] Helyette európai kitekintést és egyetemességet javasolt, a magyar nemzeti irodalom egységének gondolata mellett foglalt állást. Az erdélyi felvilágosodással kapcsolatos tudományos tevékenysége, majd az általa szerkesztett és útjára indított *Erdélyi Ritkaságok* forráskiadvány-sorozatának minden egyes kötete a magyar nyelv, a magyar kultúra létjogosultságának egymás mellé állított dokumentumait jelentette Erdélyben. A Trianon előtti területek magyarságának „közös ősére", az azonos történelmi élményre apellál abban a reményben, hogy az erdélyi irodalom a hatalmi és területi átrendeződések árán sem kívánja a maga történetét a magyar irodalom történetétől függetleníteni.

Amikor a Jancsó Elemér-életmű feldolgozására vállalkoztam, azon töprengtem, hogyan lehetne azt a hatalmas tudósi életművet a lehető legemberibb módon megközelíteni úgy, hogy közben munkásságának valós értékeit a későbbi kutatók felismerjék, és tudatosabban nyúljanak azokhoz a szövegekhez, kutatási területekhez, amelyekre Jancsó Elemér írásaiban gyakran fölhívja a figyelmet, amelyeket ő is művel.

[1] Belting 2003, 73. o. Idézi Szegedy-Maszák 2008, 16. o.
[2] Jancsó 1976, 26. o.

A másik ilyen fontos kérdéskör – és ez inkább tudománytörténeti jellegű – arra vonatkozik, hogy befolyásolta-e, és ha igen, mennyiben és milyen módon az erdélyi irodalomtörténet-írást – különös tekintettel a felvilágosodás korszakára vonatkozó kutatásokra – az 1918 utáni hatalmi átrendeződés. Hogyan mutatkozik meg egy életműben a hatalmi kényszerhez való alkalmazkodás és a magyar irodalom, a magyarság, az anyanyelv védelme, annak legitimációja?

Jelen tanulmány kiindulópontját az erdélyi tudományosság történetének irodalomtörténet-írásra vonatkozó kérdések adják. A tudománytörténetnek (esetünkben az irodalomtörténet-írásnak) az egyes tudósi életműveken keresztül való megközelítése sajátos módon értelmezi a korszakkutatásokat, a tudós élettörténetének feltárásán keresztül az emlékezés kultúrájának sajátos vetületét olvashatjuk.

Jancsó Elemér erdélyi tudós, irodalomtörténész, egyetemi tanár életművén keresztül vizsgálom az irodalomtudomány intézményeit Kolozsváron 1919–1969 között, majd az erdélyi magyar irodalomtörténet-írás hagyományait, az ideológia szerepét az irodalomtörténet-írásban és az irodalomoktatásban, végül Jancsó Elemérnek a felvilágosodás korára vonatkozó tudományos tevékenységére teszek rövid kitekintést. Az általam kijelölt 1919–1971 közötti korszak erdélyi irodalomtörténet-írásának vizsgálata során az ideológiai nézőpontok bevonását a kutatásba azért tartom indokoltnak, mert a magyarság történetében olyan konfliktushelyzet alakult ki a trianoni trauma következtében, amely hosszú időn keresztül meghatározta az erdélyi társadalom magatartását. Az erdélyi magyar társadalomnak nagyon komoly mentalitásváltásra kellett megoldásokat találnia, és az erre adott lehetséges válaszok egyikeként értelmezhetők a két világháború közötti erdélyi irodalmat meghatározó nemzedéki fellépések is. Az Erdélyben maradt értelmiség feladata lett a nemzeti identitás újragondolása, esetlegesen valami teljesen új kialakítása a politikailag adott társadalmi térben. Ennek az új identitásnak a magyar nemzethez való viszonyt úgy kellett meghatároznia, hogy a közös politikai jelent a román államhatalom keretei adták. Az adott történelmi helyzetben megnőtt a csoport-hovatartozásnak, az identitás meghatározásának a jelentősége, és ez átszőtte az erdélyi magyarság magán- és társadalmi életének minden területét.

Jancsó Elemér az erdélyi magyar tudományos élet ügyéről való diskurzust folyamatosan napirenden tartotta a két világháború közötti erdélyi sajtóban egészen haláláig, az erdélyi magyarság sorskérdése egyéni kötelezettségként jelentkezett nála. Munkásságában az intézmények történetének a kutatása a tudományosság erdélyi műhelyeinek történeti távlatait alapozta meg, az erdélyi felvilágosodás korszakkutatásait az európai felvilágosodással olvashatjuk párhuzamban. Az erdélyi felvilágosodás fokmérőjének nála az európai felvilágosodás bizonyul: „A kultúra intézményesítésének vágya hozza létre a gyulafehérvári Battyhány-könyvtárt, a

marosvásárhelyi Teleki-tékát és a szászok büszkeségét: a szebeni Bruckenthal-múzeumot. Mindhárom könyvtár nagyszerű jelképe a század alkotni és megismerni akarásának: »ércnél maradandóbb emléke« a felvilágosodás nyugat-európai tüzeinél lángra gyulladt erdélyi léleknek."[3] Érdemesnek tartom kiemelni, hogy amikor Aranka György Erdélyi Magyar Nyelvművelő Társaságáról és Kéziratkiadó Társulatáról mint tudományos intézményekről vagy az *Erdélyi Múzeum*ról mint a nemzeti műveltséget szolgáló intézményről ír, akkor hangsúlyozza, hogy ezen intézmények feladataik betöltése során a „békés és védekező nemzeti érzés fellegvárai", nem egy másik nemzet ellenében létrejött szervezetek. Az erdélyi magyar tudományosság múltját nem szennyezte be a másik nemzet iránti elfogultság vagy sovinizmus, hanem európai igények hozták létre.[4] Arankát Jancsó Elemér szerint Bölöni Farkas Sándor követi mint egyszemélyes intézmény, a nyugati demokráciák erdélyi nagykövete, aki Döbrentein keresztül ismerkedik meg Kazinczyval.

Jancsó Elemérről az életében megjelent talán első olyan méltatás, amely figyelemre méltó, 1943-ban íródott. Walter Gyula az *Erdélyi Szemle* 1943/3. számában, a lap *Erdélyi arcképek* című rovatában a publikáció dátumát megelőző huszonkét évnyi idegen megszállás alatti Erdély tudományos életét összegezve Jancsó Elemér tudósi tevékenységére irányítja a figyelmet.[5] Ennek okát abban nevezi meg, hogy a tulajdonképpeni fiatal nemzedéket 1943-ban Szabó T. Attila és Jancsó Elemér képviselik, de irodalomtörténészként Jancsó Elemér nevét említi. A cikk iránti érdeklődésemet az vezérelte, hogy hol jelöli ki Jancsó Elemér helyét az irodalomtörténész-nemzedékek sorában, illetve az erdélyi tudományosság, ezen belül az erdélyi irodalomtörténet helyzetét hogyan értékeli.

„Az erdélyi tudomány képviselői az EME körül tömörültek: Balogh Artur, Bíró Venczel, Tavaszy Sándor, Boga Alajos, György Lajos, Kristóf György, Balogh Ernő, Bányai János, K. Sebestyén József, Kelemen Lajos idősebb nemzedék mellett Szabó T. Attila és Jancsó Elemér képviselik a fiatal nemzedéket. De ott vannak még a Délerdélyben rekedt Vita Zsigmond, Debreczy Sándor, Kiss Pál, Oberding József, Bíró Sándor, Reischel Artur, Venczel József. Az Erdélyi Tudományos Intézet létrejöttével és az egyetem hazatérésével e névsor tovább bővül: Entz Géza, Makkai László, Bíró Béla, Hantos Gyula, Lakatos István, Mikó Imre, László Gyula, Kol Erzsébet, Bálint Zoltán, Baráth Tibor, Szilágyi Lóránt."[6] Walter Gyula, miután ismerteti Jancsó Elemér addigi munkásságát, arra inti, hogy csökkentse érdeklődési

[3] Jancsó 1940, 6. o.
[4] Uo.
[5] Walter 1943, 18. o.
[6] Uo.

körét a minőségi javulás érdekében, és a sok apró részletmunka elvégzése után egy nagyobb szintézis formájában adjon számot tudományos tevékenységéről. „Legyen mestere Beöthy, Riedl, Péterffy, Pintér és társainak szelleme, hogy mindenik műve új színekkel gazdagítsa a magyar irodalomtörténetet és az egyetemes irodalmat."[7]

Jancsó Elemér irodalomtörténészi tevékenysége során az erdélyiség kérdésköre mindig középpontban van. Egyéni elkötelezettségének, hivatásának tartotta az egyetemi képzésben a *tudós-tanár* típus eszményét, ezen túlmenően a sajátosan erdélyi témák feldolgozását, legyen az kortárs erdélyi irodalom vagy korábbi korszakokra vonatkozó tudományos kutatás. Az általa irányított államvizsga-dolgozatok szerzői köréből került ki a későbbi tanár- vagy tudósnemzedék nagy része is. Diákjainak tudatosan próbált olyan kutatási témajavaslatokat adni, amelyek a speciálisan erdélyi vonatkozású anyagok feldolgozását helyezték előtérbe, mert nagy elvégzendő feladatnak tartotta az erdélyi irodalomtörténet-írás, az erdélyi tudományosság területén a levéltári anyag még ismeretlen kéziratainak nyilvánosságra hozatalát. 1926-ban készült doktori értekezése is – *Erdélyi jelleg a magyar irodalomban* – ezt a sajátosan erdélyi jelleget dolgozza fel. Kutatásainak elsődleges szempontja tehát az erdélyi jellegű anyag feldolgozása, feldolgoztatása.

„Mi az erdélyiség? Hol és mikor nyilatkozik meg először Erdély sajátos szelleme?"[8] – teszi fel a konkrét kérdést Jancsó Elemér 1940. június 30-án a *Keleti Újság* vasárnapi számában. Jancsó Elemér hitt abban, hogy az erdélyiség, az erdélyi szellem létezik, ennek történelmi bizonyítékait kutatja az egyes történelmi korok, személyiségek életművén keresztül.

„A szellemi élet múltja éppoly rejtélyes, mint az a ködbevesző jövő, amely felé egymással ellentétes irányú utak visznek. Az emberi lelket a magával hozott természeti tulajdonságokon kívül tájak és korok formálják ki. Az erdélyi szellem sem más, mint az erdélyi hegyek és emberek találkozása a történeti időkkel. Az a lelki jegy pedig, amit az író és tudós észrevesz a múlt idők arcán, csak jelkép, alig megismerhető tények szimbóluma. És mégis az emberi megismerés tökéletlen volta miatt kénytelenek vagyunk ilyen jelképeken gondolkozni, mert ezek így is emlékeket, emberi arcokat, kettétört szándékokat idéznek fel. Ha Erdély több mint félezer éves ősi magyar műveltségét nézzük, akkor úgy látjuk, hogy különösen három lelki magatartás jellemzi szellemi életét. Az egyik a *történeti tudat,* a másik az *Európába kitekintő* akarat, a harmadik *népi szándéka*inak időnként fel-feltörő vágya. Természetesen ezt a három lelki vonást színezik a korok, a megnyilatkozási formák és az írói egyéniségek egyaránt. A Keletről hozott népi műveltség ősi formái

[7] Uo.
[8] Jancsó 1940.

Erdélyben élnek legtovább. Nem véletlen, hogy a rovásírás éppen Erdélyben maradt fenn, ott, ahol a virágénekek, népdalok és balladák leggazdagabb fái virágoztak. És hiába nyesegették magyar nyelvű, de idegen eredetű és lelkű kezek ezeket az ősi mesefákat, a kettétört törzsből újból és még erősebben hajtott ki az elnyomott népi lélek zöld lombja."[9]

Jancsó Elemér tudósi magatartásának az erdélyiség mellett egy másik nagy veszszőparipája az európaiság. Nemcsak saját európai utazásai, párizsi tanulmányai igazolják ezt, hanem kutatásai is e tudatosan szervezett irányvonalak mentén folynak. A nyugatjárók életművének, munkásságának a feltárása Jancsó Elemér kutatói tevékenységébe programként illeszkedik, hogy általuk egyben az erdélyi szellem európaiságát is hangsúlyozza.

„Az európaiság régi erdélyi hagyományokra tekinthet vissza. A 700 éves Sorbonne legelső tanulói között már találunk erdélyi magyart, de a nyugatjárók szakadatlan sorát, amely Apáczain át Adyig tart, sem a mostoha körülmények, sem más külső tényezők nem szakítják meg. Erdély minden időben tárt kapukat nyitott a Nyugat előtt, és ezeken a kapukon át beengedte a nagy szellemi áramlatok építő és alakító eszméit."[10]

Az erdélyi szellem és európaiság mellett az erdélyi tudós másik ismertető jegye a történelmi tudat, egy nagyon határozott identitástudat, amely a tudósi életműben összekapcsolódik a hivatástudattal is. „A történeti tudatnak szintén mély és régi időkbe nyúló gyökerei vannak Erdélyben. A kápolnai unió nem csupán jövőt építő szövetkezés, de egyúttal hivatástudat is. A történelmi érzék természetszerűleg a kiváltságos osztályokban erős, és ezek hagyományaként száll az utókorra, tör be a tudományba és irodalomba, és válik a sajátos erdélyi életszemlélet egyik alapelemévé."[11]

Jancsó Elemér a népi szellem, az európai kitekintés és a történeti tudat hármasságát „szent örökségként" vezeti végig Erdély történelmén. Bethlen Gábort az erdélyi szellem és életakarat európai szimbólumaként idézi mint Erdély politikai és szellemi egységének megerősítőjét. „Az európai szellem és az erdélyi sorsvállalás jelképe Apáczai Csere János. Mialatt nyugati eszmékkel gazdagította szűkebb hazáját, ugyanakkor erdélyi akadémia felállításáról is álmodozik és az anyanyelvi oktatás elvét hirdeti."[12]

Jancsó Elemér a történeti szellem képviseletét a sajátosan gazdag erdélyi emlékirat-irodalommal példázza. Mindszenthi Gábor 1540-ben megjelent naplójától

[9] Uo. (Kiemelés tőlem. – *M. I.*)
[10] Uo.
[11] Uo.
[12] Uo.

kezdve Kemény János fejedelem önéletírásában, Szalárdi János krónikájában, Cserei Mihály, Apor Péter és Bethlen Miklós visszaemlékezéseiben a történelmi tudat írott emlékeit látja, olyan írott emlékeket, amelyek valóságát Erdély nagy fejedelmei bizonyították. Az erdélyi lélek és a népi szellem sajátos példája Mikes székely nyelven írott levelei, az a sajátosan erdélyi gondolkodás, amely a levelekben megmutatkozik, hagyománytisztelő szellemet idéz. Bod Péterben és Apáczai Csere Jánosban látja az erdélyi tudósnemzedékek nemcsak első láncszemeit, de az enciklopédikus erdélyi tudósjellem mintaadóit is. A magyar akadémia gondolatának felvetői követőkre találnak tudatos erdélyi programjukkal Battyhányi püspök, Aranka György, Döbrentei Gábor, Bölöni Farkas Sándor és gróf Mikó Imre személyében. Az erdélyi felvilágosodás korában megmutatkozó történeti tudatot a Kéziratkiadó Társasággal jelképezi, a korban megmutatkozó európai szellemet Erdély francia műveltségű íróiban látja.

Az első világháború előtti erdélyi magyar tudományosság

Az első világháború előtti korszak irodalomtörténetének vonatkozó kutatási feladatait a kolozsvári egyetem, irodalmi társaságok és folyóiratok látták el, valamint erdélyi tárgyú tudományos szakkönyvek. Az 1867 utáni erdélyi tudományos élet fő hibáját Jancsó Elemér abban látja, hogy a magyar tudományegyetem, a professzorok nagy része nem erdélyi tudományos kérdések feldolgozására szentelte idejét és tudását, hanem a már idegen nyelveken félig készen kapott problémák magyarul való feldolgozásával elégedett meg. Jancsó Elemér szerint létezett valamiféle vak és ostoba közöny, ennek tulajdonítható az, hogy az Erdélyi Múzeum Egyesület gazdag levéltára még a huszadik század közepén is feldolgozatlan volt, pedig ez az anyag közel fél évszázadon át minden erdélyi és főként kolozsvári kutatónak rendelkezésére állt. Tudósi hivatásának tekinti a vidéki levéltárak kéziratos anyagainak feldolgozását is, Erdély jövendőbeli tudósnemzedékeitől várja ezen értékes tudományos anyagok feltárását. Jancsó Elemér szerint az nem lehet, hogy ezek – a magyar irodalom és történelem múltját magukba rejtő – poros és elfakult írások feledésbe merüljenek.[13]

Ennek okán Jancsó Elemér az erdélyi magyar tudósnemzedék kinevelését hivatásának tekinti, akárcsak elődei, György Lajos vagy Kristóf György. Egyetemi tanári tevékenységének ezért kulcsfontosságú részét az államvizsga-dolgozatok témafeldolgozásai jelentették, valamint a levéltári kéziratos anyag feldolgozása, kiadása. Ha áttekintjük Jancsó Elemér forrásközléseit, akkor Bod Péter, Aranka György és az Erdélyi Magyar Nyelvművelő Társaság iratai, Döbrentei Gábor, Bölöni

[13] Jancsó 1940a, 7. o.

Farkas Sándor, Gyarmathy Sámuel, Kőrösi Csoma Sándor nevei jelzik forrásközlő tevékenységének folyamatosságát.

Az erdélyi tudományosság történetében is fordulópontot jelentett az 1918-as fordulat, a többségiből hirtelen kisebbségivé vált erdélyi magyarság identitását, saját hivatástudatát Jancsó szerint még 1940-ben sem tudta teljesen tisztázni, és ezen identitásválságnak lehetett oka az is, hogy szembekerült egymással nemcsak a többségi és kisebbségi nemzet, hanem a válsághelyzetből adódóan bizonyos csoportidentitások is összeütközésbe kerültek egymással. Így szembekerült Erdélyben az irodalmi és tudományos élet. Az írók és tudósok egymással való szembefordulása nemcsak elvi harcokat jelentett, hanem olyan személyi ellentétek kiélesedését is magával hozta, amelyek kárára voltak mind az irodalomnak, mind a tudományosságnak. „Tudósaink az irodalommal szemben túlzott igényekkel léptek fel, a kezdő irodalmat megérdemlő erkölcsi támogatás helyett a kritika legmagasabb mértékét próbálták alkalmazni. Természetesen ezt a »kritikai hadjáratot« az írók beteges érzékenysége visszautasította és még az enyhébb bírálatot sem tűrte el, ha az a »tudósok« oldaláról jött."[14] Így egymás létjogosultságát hosszú időn keresztül kölcsönösen kétségbe vonták.

A magyar tudományosság történetét az első világháború után Jancsó Elemér három kisebb korszakra tagolja: az első körülbelül 1926-ig tart, és a „próbálkozások korának" nevezi; a második korszakot a „csendes erőgyűjtés korának"; a harmadikat a fellendülés korának.

A Jancsó által kijelölt első korszakot túlnyomórészt a kolozsvári egyetem átvétele körüli viták határozzák meg. Köztudott, hogy az egykori Ferenc József Tudományegyetem tanárai szinte kivétel nélkül elhagyták állásukat, és Magyarországra telepedtek át. A tudományos élet fórumait a *Pásztortűz,* a *Zord Idők,* a *Napkelet* és az *Erdélyi Szemle* képviselték. A magyar irodalomtudományt Erdélyben az *Erdélyi Irodalmi Szemle* képviselte ebben az időben, amelyet kezdetben Borbély István, majd György Lajos szerkesztett. Említeni kell még a *Cultura* című folyóiratot, amelyet a kolozsvári egyetem tanárai szerkesztettek három nyelven. A lap magyar részét Kristóf György szerkesztette nemzeti konzervatív szellemben.

A második korszakban fellendül az irodalmi élet, hiszen a *Helikon* és az Erdélyi Szépmíves Céh intézményes formát biztosít a kisebbségi irodalomnak. Rass Károly irodalomtörténésztől származik a háború után az erdélyi Magyar Tudományos Akadémia létesítésének a gondolata, de hamar lekerült a napirendről, hiszen az erdélyi tudományosság még a régi intézményeinek a fenntartásával is küzdött. Úgy tűnik, hogy az erdélyi irodalom fellendülése az erdélyi tudományosság tendenciáival

[14] Uo. 8. o.

ellentétes irányt mutat. Az *Erdélyi Irodalmi Szemle* beleolvad az újból meginduló nagy hagyományokkal rendelkező *Erdélyi Múzeum*ba. Az *Erdélyi Múzeum* szerkesztői feladatait György Lajos látta el, a kiadvány csakhamar az erdélyi magyar tudományosság mérvadó lapja lett.

E második korszakban, 1926-ban indul a *Korunk* is, Erdély egyetlen társadalomtudományi folyóirata. „Megindítója: Dienes Jenő az akkoriban megszűnt *Napkelet* helyébe akart az akkor még Erdélyben nagyon erős polgári radikális rétegek számára orgánumot teremteni."[15]

A tudományosság intézményei Erdélyben ekkor a Ferdinand Egyetem, az Erdélyi Múzeum Egyesület és az Erdélyi Tudományos Intézet voltak. E három intézmény köré szerveződnek még a tudományosság fórumai, a különböző szaktudományos folyóiratok. A magyar tudomány fórumát az eleinte Borbély István, majd György Lajos által szerkesztett *Erdélyi Irodalmi Szemle* biztosította. Az erdélyi magyar tudományos élet helyzetéről Jancsó Elemér a *Független Újság* 1940. januári számaiban egy négyrészes cikksorozatban számol be. A tudományosság általa megjelölt harmadik korszaka fellendülést mutat, a tudományos élet újjászerveződésének tevékeny éveit jelöli meg. A legfontosabb szerepet az Erdélyi Múzeum Egyesület tölti be, hiszen nemcsak a lap kiadásával, hanem az EME vándorgyűléseivel országszerte hozzájárult a tudományos élet működéséhez. A vándorgyűlésekről évkönyvek készültek, amelyek a vándorgyűlések színvonalas előadásait tartalmazták.

Az Erdélyi Múzeum Egyesület mellett a tudományosság másik két fóruma volt az *Erdélyi Fiatalok* és a *Hitel* című folyóirat, amelyek főként a fiatal nemzedéket tömörítő lapok voltak.

Jancsó szerint a kisebbségi tudományos életbe[16] a felekezeti szempontok behatolása jelentős, hiszen a vallásnak a kisebbségi élet újjászervezésében nagy szerepe volt. A lapszervezésben a felekezetiség meghatározó volt, így említi a kolozsvári *Hírnök* és az aradi *Vasárnap* mint katolikus szépirodalmi és vallásos folyóiratok szerepét. Az *Erdélyi Tudósító* és az *Erdélyi Iskola* szintén katolikus célokat szolgáltak, egyben a kisebbségi nevelésügyet, olyan szerkesztőkkel, mint György Lajos és Márton Áron. Az *Erdélyi Katolikus Akadémia* a katolikus tudományos törekvések szintetizálására jött létre. Ugyanígy protestáns vonalon is megnevezhető a tudományosság fórumaiként a *Kiáltó Szó,* az *Út,* az *Ifjú Erdély,* a *Református Szemle,* a *Református Család,* majd a katolikus mintára létrejött Károli Gáspár Társaság. Az unitáriusok tudományos tevékenységét a jól ismert *Keresztény Magvető* képviselte, valamint az Unitárius Irodalmi Társaság. Az intézmények és szaklapok mellett

[15] Jancsó 1941, 26–34. o.
[16] Jancsó 1940b.

az irodalomtörténet tudományterületén jelentős szerepük volt még olyan meghatározó egyéniségű tudósoknak is, mint Széchy Károly, Böhm Károly filozófus, Kristóf György, György Lajos vagy Jancsó Elemér, akiknek munkássága köré tudós nemzedékek sorakoztak föl.

Irodalomtörténet-írás Erdélyben 1918–1940 között

Az irodalomtörténet-írás módszertana a Jancsó-életműben az 1930-as évek közepén

A kérdéskört Jancsó Elemér *Irodalom és társadalom*[17] című tanulmánya alapján vizsgáltam, különös tekintettel arra, hogy milyen álláspontot alakított ki az előtte járó irodalomtörténész nemzedékekkel, illetve a kortárs irodalommal kapcsolatban. Jancsó írásából kiderül, hogy nem célja az előtte járó nemzedékek irodalomtörténet-írását kritizálni, elismeri az általuk teremtett értékeket, ugyanakkor felhívja a figyelmet arra, hogy nem elégedhet meg a tudományosság a nagy egyéniségek kiemelésének főhangsúlyával, és meg kell teremteni a folytonosságot az irodalomtörténet-írásban a kortárs irodalom irányába is. Az irodalomtörténet-írás nem állhat meg önmaga előtt néhány évtizeddel (1934-ben aktuálisan Madáchnál, Hercegh Ferencnél, Mikszáthnál és Szabolcska Mihálynál), a kortárs irodalom értékelését is az irodalomtörténet-írás részévé kell tenni, nem lehet megelégedni azzal az ígérettel, hogy csak néhány évtized távlatából értékelhető a kortárs irodalom. Érve a következő: „…mi értelme van a mai életnek, legyen az szellemi vagy társadalmi, ha saját életünkből ki akarjuk azt zárni, ellene vagy mellette nem foglalunk állást?”[18] Ez az új módszer nem az „örök értékekre” való rámutatásban nyilvánulna meg, tehát nem az esztétikai ítéletalkotást végezné el, hanem leírná azokat az új szempontokat az értelmezésben, amelyekre csak a jelenben lehet rámutatni, elvégezni. Az irodalomszociológia mint a kor legjellegzetesebb tudománya lenne az a módszer, amellyel leírhatók olyan új területek az irodalomtudományban, mint például az irodalom szerepe a társadalomban. Jancsó szerint az irodalomszociológia módszere „leírja az író jellemét, társadalmi adottságait, művei eredetét, hatását, de sohasem az egyén kiemelésére és művének esztétizálására fekteti csupán a súlyt, hanem e mű kézzelfogható vagy legalábbis felmérhető hatásaira. Nemcsak írókat vizsgál, hanem folyamatokat is, amik írókon és műveken át élnek és hatnak.”[19]

[17] Jancsó 1934.
[18] Uo.
[19] Uo.

Jancsó Elemér irodalomtörténet-írásról vallott nézetei az évek során kontúrozódnak. 1940-ben úgy látja, hogy az erdélyi irodalom rendeltetése a történeti tudat, a népi szellem és az európaiság hármasságában valósítható meg a továbbiakban is.[20] A legjellegzetesebb nemzeti tudományoknak nevezi Jancsó a történettudományt, az irodalom- és művészettörténetet.

Jancsó Elemér saját irodalomtörténészi munkásságát a fiatalabb nemzedék körében jelöli ki. Ide tartozik Vita Zsigmond, Pogány Albert, Reischel Arthur, Pellion Ervin, Debreczy Sándor, Sántha Alajos, Veégh Sándor, Vörös István, Jancsó Elemér és Kovács József. Az idősebb nemzedéken a háború előtt jelentkező irodalomtörténészeket érti: Pálfi Márton, Kántor Lajos, Rajka László, Bitai Árpád, Császár Károly és Rass Károly mellett Kristóf Györgyöt, Borbély Istvánt és György Lajost emeli ki.

Múltszemlélet, felekezetiség és tudományosság

Jancsó Elemér már 1937-ben foglalkozik a magyar múltszemlélettel, amikor a *Kiáltó Szó* 1937. márciusi számában ismerteti a Szekfű Gyula és Mályusz Elemér közt kialakult vitát a nemzeti múlt „átértékeléséről".[21]

„Szekfű álláspontja tehát világosan az, hogy az »új« magyar történetszemlélettel igazolja a mai magyar katolicizmus előretörését és annak múltját a »magyar renaissance-, felvilágosodás-, liberalizmus« fölé helyezze."[22] Mályusz Elemér elismeri a munka sikerességét, sőt nem is tartja hatásosnak ezzel szemben protestáns történetírást adni, viszont olyan területet keres a protestáns történetírás számára, amely nem a katolikus történetírással szemben íródik, hanem a maga hagyományaiból kiindulva képezi a sajátosan protestáns történetírást, és ez a terület a *magyar népiség történeté*nek a feltárása. Jancsó Elemér Mályusz tanulmányának a lényegét abban látja, hogy nem szabad „a népiségtörténet előterébe a protestáns szempontokat" helyezni.

„A történettudománnyal részletesebben azért foglalkoztunk, mert meggyőződésünk szerint kisebbségi életünkben igazi tudósfeladatot az végez, aki tudományága erdélyi problémáját dolgozza fel, – de erdélyi jellegű feladat csaknem minden tudomány mezején bőven található."[23] A tudományos könyvkiadástól azt várja, hogy

[20] Jancsó 1940c.

[21] Mályusz Elemér történészprofesszor, aki a *Budapesti Szemle* 1936-os évfolyamában a *Magyar barokk, magyar renaissance* című tanulmányában Szekfű Gyula ismert „középkor, barokk, romanticizmus, neoromanticizmus" felosztásával szemben a „renaissance, felvilágosodás, liberalizmus" álláspontot képviseli.

[22] Jancsó 1937.

[23] Uo.

ezen a területen ne a közönségsiker, hanem a tiszta tudomány által parancsolt szempontok jöjjenek csak számításba. A kisebbségi tudományosság föllendülését csak akkor reméli, ha a magyarság fölismeri, hogy a tudomány éppúgy lét- és életkérdés, mint az iskola vagy a gazdasági jólét.

Jancsó álláspontja a múltszemlélettel kapcsolatban: tudományosság és felekezetiség, azaz a felekezetiségnek nem szabad a tudományosság kritériumait megelőznie. Nem a felekezetiség tagadásáról van szó, hanem az erdélyi tudományos élet egységkeresését kell látnunk, de nem egyfajta szocialista egységkeresést, hanem inkább erőkoncentrációt az erdélyi magyar tudományos élet irányába. Abban a korban, amikor egy tudományterület, jelen esetben az irodalomtörténet-írás alapjait kívánják lerakni tudósaink Erdély megváltozott történelmi viszonyai után, logikus, hogy valami empirikus érvet keresnek önigazolásukra.

A felvilágosodás korának magyar irodalmára vonatkozó irodalomtörténet-írás

„…az 1945 szeptemberében megalakult Bolyai Tudományegyetemen a Magyar Irodalomtörténeti Intézethez két professzort neveztek ki, György Lajost és Jancsó Elemért. György Lajos ezúttal az egyetem prorektora, Jancsó Elemér pedig a Bölcsészeti Kar dékánja volt”.[24] Az 1949–1959 közötti tíz évben, vagyis a V. Babeș és a Bolyai Tudományegyetem egyesítéséig a magyar irodalomtörténeti tanszék létszáma 10-15 fő között ingadozott. Jancsó Elemér a felvilágosodás korának volt előadó tanára, de tanított 20. század magyar irodalmát is nyolc éven keresztül.

Jancsó Elemérnek a felvilágosodás korszakára vonatkozó kutatásainak két fő iránya van: az egyik az erdélyi felvilágosodás ismeretlen vagy kevésbé ismert problematikájának dokumentumait feldolgozó és kiadás alá szerkesztő tevékenysége, a másik területe a felvilágosodás írói (Batsányi János, Csokonai Vitéz Mihály, Kazinczy Ferenc, Aranka György, Bölöni Farkas Sándor) válogatott műveinek kiadása bevezető tanulmányokkal. A felvilágosodás korszakára vonatkozó kutatásainak jelentősége, hogy a forráskiadásokon túlmenően – és ebben érhetjük tetten kontinuitását a pozitivista irodalomtörténeti hagyománnyal – kiterjeszti a korszakkutatást a társadalmi tényezők vizsgálata felé az irodalomszociológia módszertanát alkalmazva. Kutatásai középpontjába kerül az író és az olvasó viszonya, a könyvkiadás, a könyvterjesztés, az írói hivatástudat és írói sorskérdés, az eszmék és programok intézményes formái (Erdélyi Magyar Nyelvművelő Társaság, Kolozsvári Színház, a Döbrentei által 1814–1818 között szerkesztett *Erdélyi Múzeum*), a szabadkőművesség műve-

[24] Jancsó 1976, 203. o.

lődéstörténeti jelentősége, de az egyes műfajok (napló és emlékirat-irodalom, költői levelezések) társadalomtörténeti szempontok szerinti értékelése is.

Jancsó a felvilágosodásra vonatkozó korszakkutatásait egyrészt a forrásokhoz való közeledéssel kezdi, azaz az erdélyi felvilágosodás ismeretlen vagy kevésbé ismert problémáinak a dokumentumanyagát tárja fel (olyan tevékenységekre gondolok többek között, mint például az Erdélyi Magyar Nyelvművelő Társaság iratainak sajtó alá rendezése, vagy a már korábban indult törekvése, az *Irodalmi Ritkaságok* sorozat szerkesztése, sajtó alá rendezése), másrészt elkezdi sajtó alá rendezni a felvilágosodás korának nagyjait (Batsányi, Csokonai, Kazinczy), azok válogatott műveit bevezetőkkel. A felvilágosodás korának irodalomtörténetével foglalkozó munkák között különleges jelentőséget azoknak tulajdonít, amelyek a magyar irodalom világirodalmi, elsősorban a szomszéd népekkel való kapcsolatait vizsgálták.

A kutatások módszerének megváltozását olvashatjuk ki az irodalomtörténet-írásra vonatkozó diskurzusból. Míg a polgári irodalomtörténet-írás a kölcsönhatásokat hangsúlyozza, a marxista tudósok főleg a közép- és kelet-európai irodalmaknak a magyar irodalommal való kapcsolatait tárgyalva a párhuzamosságokat vizsgálták. Jancsó szerint úgy mutattak rá a párhuzamosságokra, hogy nem hanyagolták el a kölcsönhatásokat sem.

Zárszó

A dolgozatban felvetett kérdések megválaszolása jelen dolgozatban nem zárult le, a cél mégis megvalósult, hiszen sikerült ráirányítani a figyelmet a kérdéskör komplexitására. A jelenség kutatásának aktualitását adja az a tény is, hogy ha végignézzük a rendszerváltás után keletkezett magyar irodalomtörténeteket, akkor azt tapasztaljuk, hogy az „erdélyi irodalom – magyar irodalom" vagy „magyar irodalom Erdélyben" kérdésköre még mindig nem tisztázott a maga teljességében, hiszen megírták már *A magyar irodalom történetei,*[25] a *Magyar irodalom*[26] és *A magyar irodalom Erdélyben*[27] című, korszakos jelentőségű műveket, ám amint a címekből is kitűnik, valamiféle elkülönülés, elkülönítés, megkülönböztetés még mindig jelen van az erdélyi és a magyar irodalom tekintetében. A kérdés kifejtése során azt érdemes vizsgálni, hogy az egyes korszakokra vonatkozó, de Erdélyben, erdélyi szerző tollából származó, a magyar irodalomtörténet egészére vonatkozó szakirodalmi, tudományos munkák hogyan kerülnek fölhasználásra a mai iroda-

[25] Szegedy-Maszák 2008.
[26] Gintli 2010.
[27] Pomogáts 2008–2010.

lomtörténeti kézikönyveinkben a korszak fejezetének a megírásakor, vagy az egyes szerzők életművének a bemutatásakor történik-e hivatkozás ezekre. Elgondolkodtató a tény, hogy hogyan kezeli a határon túli irodalom és irodalomtörténet kérdését például egyik legújabb irodalomtörténeti kézikönyvünk, *A magyar irodalom története*. „A magyar irodalom történetei néhány fejezetében a mai államhatárokon túli irodalommal is foglalkozik. Ennek a területnek a megítélése azért nehéz, mert az erdélyi, felföldi, délvidéki vagy akár nyugati magyar irodalom művelőire is vonatkozik az a szomorú igazság, amelyet Belting így összegezett: »A szórvány nem a saját területén él, és reménytelenül keresi saját azonosságát« (Belting 2003, 73)."[28]

Felhasznált irodalom

Béládi Miklós (szerk.): *A magyar irodalom története 1945–1975.* 4. köt. *A határon túli magyar irodalom.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 1982.

Belting, Hans: *Art after Modernism.* The University of Chicago Press, Chicago–London 2003.

Biczó Gábor – Kiss Noémi (szerk.): *Antropológia és irodalom. Egy új paradigma útkeresése.* Csokonai Kiadó, Debrecen, 2003.

Csehi Gyula: A magyar irodalomtörténeti katedra munkájának megjavításáért a Bólyai Tudományegyetemen. *Utunk,* V. évf. 1950. 9. sz. május 13.

Erdélyi Fiatalok. Dokumentumok, viták (1930–1940). Szerk. László Ferenc – Cseke Péter. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1986.

Erdélyi Szépmíves Céh. Emlékkönyv 1924–1944, 1990–1995. Összeállította Tar Károly. é.n. Ághegy Könyvek Közdok.

Gintli Tibor (főszerk.): *Magyar irodalom.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 2010.

Győrffy Gábor: *Cenzúra és propaganda a kommunista Romániában. A romániai magyar nyilvánosság korlátozása a kommunista diktatúra időszakában.* Komp-Press Kiadó, Kolozsvár, 2009.

Huszár Sándor: *Beszélgetések kortárs írókkal.* Irodalmi Könyvkiadó, Bukarest, 1969.

Jancsó Béla: *Irodalom és közélet. Cikkek, esszék, tanulmányok.* Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1973.

Jancsó Elemér: *Irodalom és társadalom.* Cluj–Kolozsvár, 1934.

Jancsó Elemér: A magyar múlt szemlélete. Vita a nemzeti múlt „átértékeléséről" Szekfű Gyula és Mályusz Elemér közt. *Kiáltó Szó,* XI. évf. 1937. 3. sz.

Jancsó Elemér: Az erdélyi magyar tudomány húsz éve (1919–1939). *Az Ország Útja,* 1940a. január.

Jancsó Elemér: Az erdélyi magyar tudományos élet húsz éve (1919–1939). II. A fellendülés korszaka, a tudomány és az erdélyi magyar egyházak. *Független Újság,* VII. évf. 1940b. 1. sz. január 5. 6. o.

[28] Szegedy-Maszák 2008, 16. o.

Jancsó Elemér: Az erdélyi magyar tudományos élet. IV. Tudósok, folyóiratok, egyesületek a tudományosság szolgálatában. A jövő feladatai. *Független Újság,* VII. évf. 1940c. 3. sz. február 2. 10–16. o.

Jancsó Elemér: Erdély régi magyar műveltsége. *Keleti Újság Vasárnapja,* 1940d. június 30.

Jancsó Elemér: A magyar tudományos élet Erdélyben 1918–1940. *Kisebbségi Körlevél,* 1941. január.

Jancsó Elemér: A megújhodó magyar irodalomszemlélet. *Utunk,* I. évf. 1946. 13. szám.

Jancsó Elemér: Az elmúlt száz év mérlege. *Utunk,* 1947. II. évf. 7. sz. március 29.

Jancsó Elemér: Ápoljuk nagyobb gonddal haladó hagyományainkat. *Utunk,* IX. évf. 1954. 9. sz.

Jancsó Elemér: Haladó irodalmi hagyományaink ápolásáért. *Utunk,* X. évf. 1955. 44. sz.

Jancsó Elemér (szerk.): *Mint az égő fáklya, mely setétben lángol. Szemelvények a felvilágosodás irodalmából.* Editura pentru literatură, Bukarest, 1962.

Jancsó Elemér: *A magyar irodalom a felvilágosodás korában.* Editura Didactică și Pedagogică, București. 1969.

Jancsó Elemér: *Irodalomtörténet és időszerűség.* Kriterion, Bukarest, 1972.

Jancsó Elemér: *Kortársaim. Tanulmányok, cikkek, portrék, bírálatok 1928–1971.* S. a. rend. Mózes Huba. Kriterion, Bukarest, 1976.

Stokes, Jane: *A média- és kultúrakutatás gyakorlata.* Gondolat Kiadó, Budapest – PTE Kommunikáció és Médiatudományi Tanszék, Pécs, 2008.

Kántor Lajos – Láng Gusztáv: *Romániai magyar irodalom 1944–1970.* 2. kiad. Kriterion, Bukarest, 1972.

Lázok János (szerk.): *Káli Nagy Lázár visszaemlékezései. Az erdélyi magyar színészet hőskora 1792–1821.* Mentor Kiadó, Marosvásárhely, 2009. (Erdélyi Ritkaságok 4.)

Palotai Mária: *Pásztortűz. 1921–1944. Egy erdélyi irodalmi folyóirat története.* Argumentum, 2008.

Pomogáts Béla: *Magyar irodalom Erdélyben. Irodalmi dokumentumok.* 1–6. köt. Pallas Akadémia Könyvkiadó, Csíkszereda, 2008–2010.

Pomogáts Béla: *A szellem stratégiája. Tanulmányok és előadások.* Mentor Kiadó, Marosvásárhely, 2007.

Pomogáts Béla: „Demokratikus szocializmus" és „létező" diktatúra. Tánczos Gábor-emlékkönyv. *Kortárs,* 4. évf. 1998. 8. sz.

Romániai magyar irodalmi lexikon. 2. köt. *G–KE.* Kriterion, Bukarest, 1991.

Bottoni, Stefano: *Sztálin a székelyeknél. A Magyar Autonóm Tartomány története (1952–1960).* Pro-Print, Csíkszereda, 2008.

Szegedy-Maszák Mihály: *A magyar irodalom történetei.* Gondolat, Budapest, 2008.

Tamási Áron: *Szellemi őrség. Esszék, cikkek, útirajzok (1936–1965)* Palatinus, Budapest, 2001.

Walter Gyula: Erdélyi arcképek. Dr. Jancsó Elemér. *Erdélyi Szemle,* 28. évf. 1943. 3. sz.

Korompayné Sebestyén Nóra

Impresszionista jegyek Áprily „lírai" prózájában

„Torkod remegve és ujjongva sírja,
hogy líra – líra – líra – líra –líra!"
(Most szólj, rigó)

Mielőtt Áprily Lajos drámáinak szerzői-rendezői utasításaiban megvizsgálnánk az impresszionizmus egy-egy jellemző stílusjegyét, mint izotópsort követve-figyelve, fontos átgondolni Gáspári László megállapításait az irodalmi impresszionizmusról.[1] Összegzése közelebb viszi az olvasót Áprily impresszionizmusának megéléséhez és megértéséhez, mert nem csupán a releváns stílusjegyekre világít rá, hanem a költői magatartás, sőt filozófia lényegét emeli ki, így helyezi el a részeket tágabb, összetettebb kontextusba.

Csak felidézni szeretném gondolatait az impresszionizmus lehetséges funkcióiról: igen lényeges a műben a látvány teljessége vagy annak illúziója; a benyomásokból felépíteni az Egészet; az Áprilyra is oly jellemző „költőiség által védett bensőség";[2] életszeletek rögzítése; a szabályos megteremtése a szabálytalanból; a valóság lényegének újraalkotása érzetekből és hangulatokból; végül pedig a harmónia és rendezettség iránti küzdelem, valamint a szimbolizmustól való távolság és felülemelkedés a naturalizmuson.

Mindezeket szem előtt tartva kövessünk végig három kiválasztott motívumot, stílusjegyet, először a versekben, majd a drámák szerzői-rendezői utasításaiban.

I. 1. A színek

Tudjuk, hogy az irodalmi impresszionizmus milyen nagy mértékben kötődik a festészet terminusaihoz; mindenki számára nyilvánvaló, hogy a nyelv a színek felvillantásával és elmosásával tud a leginkább „festői" lenni. A *Falusi elégia* nyitóverse, az *Ajánlás* a fehér-lila-vörös színekkel és ezek foltjaival érzékelteti az ősz hűvösét és a lélek melegét:

[1] Gáspári 1989, 30–35. o.
[2] Uo. 35. o.

„Ne haragudj. A rét deres volt,
a havasok nagyon lilák
s az erdő óriás vörös folt,
ne haragudj, nem volt virág.

[…]
piros bogyó, piros levél.

[…]
s a hervadás vörös varázsa
most ráborítja bíborát.”

A fehér-piros konvencionális megoldás lenne, ha a meglepő, a távolságot pontosan mutató „lila”, sőt „nagyon lila” nem oldaná különössé a megszokott színpárt is. Az *Endre* című versben akár egy kései (természetesen még nem impresszionista) Caspar David Friedrich-kép jelenne meg; színei a rejtelmes-holdfényes éjszakai tájat idézik elénk: „Holdfényes erdőn barna őzre lesni […] nagy szőke-szürke törzsű fák alatt”.

Az *Ősz*ben a „vöröshajú tündérleány”-erdő villan fel a „bús ködökből” a „barna, dérütötte rónán. A *Szüret* című vers az „arany croquant” és „égő chasselas-rouge” pompás, császári méltóságú színeivel kápráztat el, míg az *Őszi monológ* a félelmetes komorságú „páncélfényű őszi varjak” feketéjét és a „kék szem” kontrasztját emeli ki a „fehérrel” és a „vér” vörösével.

A *Láng a ködben* meg is nevezi a technikát: „Még fest az alkony. Már a nagy palettán / más színe nincs, csak szürke és sötét”, „ónszínű várát rakja már a köd”, „piros kis lángban, mely köd-éjszakán most / szikrázva, izzva-bízva átragyog”.

Ahogy ebben – nagyon feltűnően – (s az eddig idézett versekben is) a piros lobban fel a szürke-ón homályból, Áprily számára a piros az élet, a megtisztulás volt: „S a sápadtságom akkor összetörte / erős szárnyával egy piros vihar.” *(Juhok)*

A szikrázó fehérségű hóban még erőteljesebben villog a gyönyörű színek kavalkádja:

„Nap villogtatta bükkcserjén a dért.
[…]
azúr-kék szajkó-toll csillant a fán
s hókristályos lett kalap és kabát:
[…]
hegyek ontották rá a napsugárt
s hó-szikra káprázta tta – milliárd!…
Köd várta lent.

[…]
– Sötét ember, honnan hozol ma fényt?"
(Téli reggel)

A színeket, mint látjuk, nem lehet elválasztani a ködtől, és különösen nem a fénytől. (Erről még később lesz szó.)

Nagyon sok verset idézhetnénk, amelyek fekete, piros, az oly kedvelt renoiri lila, kék, sárga, fehér színekben pompáznak, de nagyon fontos felfigyelni arra a változásra, amely az *Ábel füstje* című kötetben már érzékelhető, a további kötetekben pedig egyre feltűnőbb: Április színei fogynak, helyettük a fények és a hangok tudósítják a lassan látását vesztő költőt a külvilágról. Szomorú, ám a Gáspári Lászlótól idézett „költőiség által védett bensőség" ebből a fogyatkozó látásból is megrendítő szépségben bontakozik ki.

Az *Illanó szín* törékeny, finom, múló kéksége még a „lelkemen" suhan át, ám a *Hivogató vers* gyönyörű színei már feltételes módú igékkel kapcsolódnak. Az elhunyt festőbarátot ilyen pompás, tobzódó színekkel gyászolja Április:

„…és kertetekben a mandulafa
felvette rózsaszinü köntösét,
forsythiátok csupa sárga láng,
[…]
várlak, Jenő. Induljunk, szólanék,
a hegy kökörcsinektől lilakék,
[…]
a hűlő gyep kikericstől lila,
[…]
de fényben állnak fenn a sárga fák
[…]
várlak, Jenő. Járnánk a réteken
s a finom színt magyaráznád nekem,
[…]
s egy-egy oromról, mely kéken kinő,
nagyobb hegyekre gondolnánk, Jenő."

A gyöngülő látás már csak a színek emlékeit őrzi: „Az évek rabló-kézzel fosztogatnak, / színek halála minden szürkület. […] Fáradt szemem is egyre veszti fényét" – írta Április már a *Kék sugarak* című versben is, ám az *Április bora* fájóan vallja be: „Nem látok már csak rózsaszín ködöt – / s kábulva fekszem ibolyák között."

A *Napfogyatkozás-ciklus* pedig többszörösen is búcsúztatja a múló napokat: egyik jelentése az élet betelése, a másik a fogyatkozó látás pontos leírása nyugodtan, de fájó sztoicizmussal; a *Megraboltan* című vers kétsoros szakaszai az elveszített színeket gyászolják: „Hogy megraboltatok, gonosz dzsinek! / Nem lesznek többé szép, erős színek."

Így tűnik el a „napest aranyhídja", a „nyári égbolt türkisze" és „unokáim drága szemszine", a „hajnal pirosa", a „zöldülő bokros", a patak ezüstje, a „zöld harkály kárminpiros feje", a kökörcsin-mező és a lila esti hegyek; „És szürkék lesznek fényes fellegek, / s szintelenek a szőke reggelek."

A vers vége az alvilágot, a megfakított, színek nélküli halált vetíti előre, de az illatok még élnek:

„Már nem látlak meg kerti fű között,
kék kelyhedet bárhogy kínálhatod.
Fáradt szememre fátyol költözött.
Dúsan, dúsabban add az illatod!"
(*Ibolya*)

A *Milton* négysorosa a „világtalan szem" vízióját pendíti meg, a *Kolonoszi kép* „vak királya" fájdalmas méltósággal viseli sorsát, a *Természet, II*-ben pedig kimondja: „már csak emlékként csodállak". Így válik tehát a „festői impresszionizmus" egy benső tragédia krónikásává.

I.2. A fények

Ahogyan már írtam, a fények mindig a színek kísérői Áprily verseiben – ahogyan a valóságban is így van. Az impresszionista festészet „közhelye" a fény fontossága, a fény játékai, változásai, villódzásai (gondoljunk *A roueni katedrális* képsorozatára). Azonban láttuk, hogy Áprily műveiben mennyivel mélyebb jelentésű a fény puszta stílusjegynél: a „sötét ember", Szentgyörgypuszta remetéje számára a fény az élet, a létezés bizonyítéka, a lassan kifakuló világ megragadásának egyik alapvető lehetősége: „S ha megfakult már földem és egem, / s a szivárványt magával vitte Eros, mutasd meg fényes földedet nekem…" *(S ha megfakult…)*

Ez a fázó lélek felmelegítője, az újjászületés, a tavasz, a folytatódás biztosítéka:

„Tavaszodást képzázó február.
A fény elömlik téli szívemen.
Lehúnyom fátyolos, beteg szemem,
csókolgasd, februári napsugár."
(Csókolj, verőfény)

Csodálatos erő, bizakodás árad ezekből a „fény-versekből", amelyek nem a „halálköltészet" alkotásai – ahogyan több felületes értékelés kategorizálta Áprilyt –, hanem az örömteli, diadalmas élet hangjai:

„Ó, győzni fogysz! Fagy árthat, űzhet, ölhet:
te fény vagy, és a fénynek győzni kell.
Naponta érzem pezsdülő erődet,
varázsától tágul a téli mell. […]
Nőj és ragyogj."
(A növekedő fényhez)

Ezt a vigasztaló erőt szólaltatja meg a *Nő már a nap,* a *Februári hó dalol,* a *Somvirágos oldal* „nevető fénye", az *Új cinkeszó* bizonyossága: „Tudom, megnő s megárad majd a fény…"

A *Hív a verőfény* várakozó öröme és a *Megcsordul az eresz* benső fénye a lélek öröme és fényessége („Szivünknek újra fénye lesz"), amelyre vigyázni kell, őrizni és tartalékolni, mert a múló idő a fényt is elrabolja („a lelkek lenn a fénytelen világban"): „Amíg még fenn a fényben jársz, öleld / meleg testét az élő kedveseknek." *(Hypertonia)*

A *Ködös évszak előtt* figyelmeztetése is erre irányul: „Most gyűjtsd a fényt." Mert leszáll a köd, besötétedik, és nincs újrakezdés:

„Sietni kell. Egy nap leszáll a köd
és szűkre fogja szemhatár-köröd.

S egy éj is jön, mely csillagfényt sem ad,
s évmilliókig nem lesz sugarad."

A „benső fények" legszebbike és legszomorúbbika az *Annának hívták* ciklus fénye, a kicsi Mikecs Annácska:

„Komor napoknak fényessége volt,
hangjában tündér csengettyűje szólt." (1)

„Zuhog a fény, s kifosztott szívvel állok
a némán szikrázó játszóhelyen." (4)

„Különös rét, furcsa tájék,
nincsen rajta fény, csak árnyék." (6)

Amikor „az élet legszebb lüktetése" (21), a kislány meghalt, a fények is élessé, fájdalmassá, ijesztővé váltak:

„Mellettük fák futottak hosszu sorban,
fehér fényben lobbant a levelük,
kutyák csaholtak villanó majorban
és a halál együtt rohant velük." (25)

A fény tud szomorú is lenni az Áprily-lírában: „A fénye itt maradt. / Távolodó, élő gyönyörűsége / csak sugarat hagyott, csak sugarat." (26)
Ám ez a sugár nem tud újra életet adni, hiába a bibliai utalás könyörgése:

„…holt szívbe hullt a keltető sugár
s halál lányából élet lánya lett.

[…]
jaj, mért nem szólaltál felette meg:
Kumi talitha! Kelj fel, kicsi lány!" (27)

A negyven Anna-vers majdnem mindegyik darabjában ott van tehát a fény, amely hol az eltűnt kislány metaforája, hol az őt gyászoló világ vigasztaló sugara, máskor pedig épp a fény hiánya jelzi a személyes tragédia mélységét. „Ezen a fénnyel búcsuzó napon […] s felszállnak fényes angyalszárnyakon […] a dús szeptember fény-kísérete." (31)

A „produktív fájdalom" (Áprily nevezte így, mint már idéztük) képes volt objektiválni a gyászt, a kínt („Seb a szivem" – 16), s a fény újra az élet jelzője: „Mondd: aki él, ma mind örüljön, / a fény rá záporozva dűljön." (35)

Az emlékek is a fényben maradnak meg az öröklétnek:

„S úgy él veled, sugárba, színbe szőve,
tündér-testén is fénylő lesz a seb,
s ahogy kisér az újuló időbe,
csak fényesebb lesz, egyre fényesebb." (37)

A fény jelenti magát az el nem múlást is (Áprily felesége halálát „írta ki" az *Epitáfium-ciklus* fájó négysorosaiban): „Elnyelt a fény: az örökkévalóság." Az 1965-ös *Jelentés a völgyből* című kötetben már „fáj" a fényhozó március, nem olyan, mint egykor: „Torzulsz. Hova lett fényed, hőfokod?" *(Torz március)* Ugyanakkor az öreg szívet melegíti az „új fény", amely már az unokák tavasza:

„Vén ember, új fény hull reád,
fakadhatsz-é panaszra?
Hallod? Kurjant az unokád
s kiront a vad tavaszba."
(Új fény)

És sorolhatnánk a többi verset, amelyekben a fény mindig új és új jelentésárnyalattal telik meg: *Hogy hívtalak, Rügyeknek és madaraknak, Májusi strófa, Szeptemberi vízió, Verőfény, Akarsz-e fényt?* (a posztumusz kötet címe is ez), *Ada-Kalé, Útravaló, Elkésett villám, És újra nő a nap, A növekedő fényhez, Veszteség* (ebben a versben a fény ismét a lélek fénye, a melengető sugár):

„Az életemből elszállt egy sugár,
léleksugár volt és dédelgető.
rosszkor hagy el fénye, hője: vár
a didergető, zimankós idő."

S ahogyan a *Napfogyatkozás* című ciklusról írta, nem csupán a színek fakulnak, a fény is bensőbbé válik, belülre és belülről melegít; a meleget adni tudó lélek a jövő felé árasztja fényét:

„Inog az ormokat járt régi láb,
homályosan fog színt és fényt szemem.
Holnap talán sötétbe érkezem –
de te, világ, ragyogj, ragyogj tovább!
(Glaukoma)

I.3. Köd és pára

Az elmosódó színek és fények, a levegő vibrálása, a pasztellizáló köd és pára is az impresszionizmus kedvelt motívuma és festői technikája is egyben. Áprily lírájában ez is összefügg látásának romlásával, ám sokszor látjuk azt is, hogy a köd, a homály, a titokzatos-ködös árnyképek lelkének kivetülései, „benső tájai". A *Sötétség verse* című művében így ír:

„A ködből lettem, köd vagyok,
párás nyomomban éj terem.
A lábamról harmat pereg:
most jöttem át a tengeren."

Köd, pára, harmat, tenger: megfoghatatlan, körülírhatatlan, szertefoszló, hatalmas, némelykor sötét – ám a „pergő harmat" mégis a hajnalt, a tisztát sugallja (gondolhatunk az *Ágnes asszony* „liliomról pergő harmatára" is). A *Skót hangulat* című vers igazi „festmény"; eszközei az impresszionizmus jellegzetes stílusjegyei, különösen látszik ez a nominális verskezdésen: „Köd a vizen, köd a határban, / folyó, fehér köd, északi."

Ám a vers zárása ismét „emelkedik":

„Különös lehet itt az álom,
sóhajtoznak, sírnak a fák.
Kísértetes kastély-zugokban
alusznak a vén balladák."

A *Hajnalszürkület* is jellegzetesen impresszionista festményként indul, amelyen minden elmosódó, áttetsző, permetező: a gazdag jelzőkészlet és a lágy hangzás (l és sz) tünékennyé varázsolja a látványt, az átmenetet éj és hajnal közt: „A fellegek sűrűn szőtt fátyolán / hideg szemérmes fényt szitál kelet. / Egy csilag reszket még a hegy felett."

Martinkó András gondolata illik ide, amelyet *A szó jelentése* című művében olvashatunk: „Ki tudja pontosan: hol van, meddig tart az öl (fn.), kebel, has, far, hol kezdődnek, hol válnak el a színek, s általában mi a tényleges megkülönböztető jegye egy-egy állatnak, növénynek."[3] Áprily épp a mesterien válogatott és „kikevert" szójelentések „áttűnéseiben" tudja a világ, az élet metamorfózisait visszaadni.

[3] Martinkó 2001, 106. o.

A köd a magány közege több versben is:

„Hull künn a köd
s a színeket kioltja.
Csak egy marad:
a kúpos erdő kék-fekete foltja.
Ülök magam
tompán a téli ködben."
(A láthatatlan írás)

Ám lehet ellenség is; ijesztő, „leskelődő rém-pofát" rejtő „szürke áradat" *(Mit rejt a köd?):* a vers sok l hangja valóban olyan hatást kelt, mintha a hömpölygő, lágyan, de fullasztóan előrenyomuló köd könyörtelenül ellepne mindent.

A pára derűsebb, világosabb képekben tűnik fel, jelentése azonban lehet éppoly súlyos, mint a ködé:

„Gyöngyház- és rózsaszín hajó,
magas szelekben suhanó.

[…]

De én nem szállok már alább,
csak lebegek némán tovább.

Oszladozom, foszladozom,
halványabbra változom.

Árnyékolom a kék eget
és te csak nézel engemet,

s én meg foglak tanítani,
hogyan kell szertefoszlani."
(Fellegek játéka)

II. Szerzői-rendezői utasítások

Áprily három drámát is írt *(Idahegyi pásztorok, Oedipus Korinthosban, A bíboros)* – ezeket ismerve különös lenne impresszionizmusról beszélni. Rendezői utasításaiban azonban a szerző igazi állóképeket fest az egyes jelenetek előtt, s ezek már valóban mutatnak impresszionista vonásokat.

A bíboros a magyar történelem egyik legfájdalmasabb időszakát idézi föl: a menekülő Báthori András bíborost a székelyek megölik, tudván, hogy „Papot öltél, Balázs" (7. kép), ám azt is tudják, hogy meg kellett tenniük: „Megöltük a sárkányt" (7. kép). A mű valószínűleg 1957 táján készült el; érdekes, hogy a mindig pontos Áprily egyik drámáját sem látta el időjelzéssel, így az évszámot csak Jékely Zoltán visszaemlékezése alapján ismerjük. Az aktualizálás, a korabeli események párhuzama bizonyára nem önkényes, ám kicsit leegyszerűsítő lenne ebben a műben is: Áprily mindig mélyebb és egyetemesebb; emlékekben, álmokban, életben és halálban gondolkodott, s még leglíraibb, „lenge" természeti képvillanásait is átszövi a létezés-elmúlás szüntelenül jelen lévő érzése.

A lírikus Áprily prózáját vizsgálva érdekes figyelni, mennyire csupán „látszólag prózai" (Győri János, a költő életrajzírója definiálta így) ez a szöveg; s bár tipográfiai képe, a tagmondatokból összeálló grammatikai és szemantikai viszonyai, a szöveg előrehaladása a prózához kapcsolják, a narrátor lírai alapállása, a stílus megformáltsága mégis költői (lásd *Fecskék, őzek, farkasok*). *A bíboros* című dráma felvonások előtti dramaturgiai utasításai külön is érdekesek a fentiek szerint, hiszen egy lírai költő prózai megnyilvánulásai, amelyek a dráma megvalósításához szükségesek úgy, hogy a befogadóig legalább négy közvetítő kell még: díszletező, jelmeztervező, rendező és színész. Alkotó és befogadó viszonya tehát ez esetben igen bonyolult: öt alkotó és öt befogadó kognitív képességei, tudása, tapasztalatai aktiválódnak, amikor végül a néző beül a színházba, és „megnézi" – befogadja – a művet.

Az első választott részlet az egész dráma hangulatát, alaphangját intonálja (a zenei kifejezés szándékos): „Köd. A tárgyak és emberek homályos körvonalakkal derengenek át a fátylán. […] Megszólal, hangja szigorúan, de tompán kondul." A szöveg tizenhárom sorból épül fel, s – jellegénél fogva – inkább állóképek sora; a nominális stílus itt egyben műfaji követelmény is. Feltűnő azonban a lírai megformálás, amely az impresszionizmus jellemző jegyeit mutatja: köd, homályos körvonalak, derengenek, fátyol, kendőbe burkolt nők. A mozdulatlanság apró, rezdülésszerű mozdulatokká elevenedik: „feláll", „leteszi", „hátranéz", „kiegyenesedik", „mozdul", „megszólal", „kondul". A mozzanatosságot jelző igék közül a „kondul" hangutánzó is, a „tompán kondul" módhatározós szintagma pedig mintha a lélekharang hangját idézné – a későbbiekben ez az asszociáció igazolódik is, bizonyítván, hogy a stílus megformáltsága valóban a szemantikai jelentés egy része.

A zeneiség feltűnő eleme a szövegnek – az impresszionista szövegnek –: a palatális és veláris hangrendű szavak szép szabályossággal váltakoznak, a mondategységek mintha a magyaros verselés ritmikáját követnék („Az asztaltól jobbra, kis távolságra, csoport: két puskás ember között magas, erős férfi"; „A tornácon álló férfi keze mozdul"). A „hangja […] tompán kondul" mássalhangzó-kapcsolatai sokkal inkább a szöveg zeneiségét szolgálják, semmint a lehetséges rendezői utasításokat.

A második részlet a dráma első képét vezeti be. A szereplők felsorolása után az író életkorukat jegyzi föl, ám érdekes, hogy Áronnak nem az éveit pontosítja, hanem kedvesen, népies szóval sihedernek nevezi – ez megint nem csupán rendezői utasítás értékű (az előző részletben is hangulatidéző szerepe volt a „tornác" szónak). A szín megfestése (talán nem jogtalan, ha ez impresszionista képről szólva a festmény szót használom) akár egy Áprily-vers is lehetne:

„Zengő patakvölgy, szirtes, katlanos,
szurdukja fentebb tisztásokra bomlik,
a kecske rajtuk kis csapást tapos –
Egy régi völgyhöz mily nagyon hasonlít.

Ott élt apám. Világa: kis faház,
tüdőfeszítő, ősi fenyves-ájer;
a társasága: vakmerő vadász,
lompos fa-munkás és zordon baráber."
(Apám emléke)

A költő a „fenyvesfoltok" szóval a díszletező segítésén túl inkább saját impresszionista látás- és alkotásmódját világítja meg. Szép a „már hó ragyog" jelzés, amely megintcsak többet árul el puszta utasításnál: Áprily számára a hó különösen fontos motívum (*Hóban, Hófúvás, Hóhullásban* stb.), amely az érintetlen tisztaságnak és a természet lenyűgöző erejének az érzékeltetésére szolgál. Az idő pontos jelölése különösen nehéz feladat elé állíthatja a rendezőt: hogyan lehet visszaadni a „késő ősz van, 1599 ősze" gondolatot a színpadon? Ő mint befogadó csak saját emlékeire, tapasztalataira támaszkodhat ahhoz, hogy mint alkotó fel tudjon idézni „késő őszi" hangulatot a néző-befogadó számára. Az „alkonyatba hajló délután" már könnyebben megoldható: a fények-árnyak, színek játékával – az impresszionizmus kedvelt jegyeivel – a befogadó tapasztalatai is aktiválódnak, ismeretei segítségével kiegészíti a látott képet, s biztosan felidéződik benne egy sematizált „alkonyi érzés". A szöveget követve egyre inkább megbizonyosodhatunk arról, hogy e „rendezői utasítások" tulajdonképpen önálló költői alkotások is egyben, amelyekre éppúgy érvényesek az impresszionista

Áprily poétikai-stilisztikai jellemzői, mint a lírai művekre. Jó példa erre a következő mondat is: „A háztól balra égerfás patakmedret sejtet a mélyülő távlat.” A „sejtet” szó Áprily kedvelt szava: titkokat rejt, bizonytalanná tesz, elmossa a körvonalakat, akárcsak a mélyülő távlat, amely semmivel nem jelzi, csupán érzékelteti az égerfás patakmedret. A költő kedves fája az éger, kedves helyei a zúgó vagy éppen csendes erdélyi patakok, ezért láttatja ezt a képet a befogadó-alkotókkal. Ugyanezt az eljárást figyelhetjük meg a „lipinkázás” megnevezésében is: Áprily maga teszi idézőjelbe a szót (amely egyetlenegyszer sem hangzik el a műben!), az ő gyermekkori vidékének tájszavát, hogy általa felidézze a múltat és a helyet, éreztesse a hangulatot azért is, hogy a továbbalkotók a saját magukon átszűrt költői valóságot minél hívebben adhassák tovább. Igen érdekes még a „Mózes a tornácon ül tönkön, háttal a falnak dőlve, a vak emberek mozdulatlanságával” utasítás, amely az emberi ismeretek-tapasztalatok fontosságát mutatja e műben is: az író feltételezi, hogy mind a színész, mind a rendező, mind pedig a néző tudja, milyen „a vak emberek mozdulatlansága”, ezért már a mű kezdete előtt hozzájut egy igen fontos információhoz.

E két részletet vizsgálva igazolódni látszik, hogy Áprily prózája mennyire lírai próza, s valóban milyen vizuális, festői a stílusa, akár költészetről, akár epikus műről van szó.

Felhasznált irodalom

Áprily Lajos kötetei
Falusi elégia. Kolozsvár, 1920–1921.
Esti párbeszéd. Dicsőszentmárton, 1923.
Versek. Budapest, 1924.
Rasmussen hajóján. Berlin, 1926.
Vers vagy te is. Kolozsvár, 1926.
Idahegyi pásztorok. Kolozsvár, 1929.
Rönk a Tiszán. Budapest, 1929.
Az aranymosó balladája. Kecskemét, 1934.
A láthatatlan írás. Kolozsvár, 1939.
Ábel füstje. Budapest, 1957.
Az aranyszarvas. Budapest, 1964.
Fecskék, őzek, farkasok. Budapest, 1965.
Jelentés a völgyből. Budapest, 1965.
Fegyvertelen vadász. Budapest, 1966.
A kor falára. Budapest, 1967.
A bíboros. Budapest, 1969.
Tavaszi tüzek. Bukarest, 1969.
Akarsz-e fényt? Budapest, 1969.

Legszebb versei. Bukarest, 1969.
Álom a vár alatt. Bukarest, 1972.
Megnőtt a csend. Budapest, 1972.
Álom egy könyvtárról. Budapest, 1981.
Négysorosok. Budapest, 1981.
Összegyűjtött versei és drámái. Szerk. Győri János. Budapest, 1985.

Szakirodalom

Angyalosi Gergely: *Impresszionizmus az irodalomban.* Kézirat, 2004.
Bencze Lóránt: A trópusok, az alakzatok és a metaforaalkotás. In: Szathmári István (szerk.): *Hol tart ma a stilisztika? Stíluselméleti tanulmányok.* Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1996. 234–309. o.
Bravard, André: *L'impressionnisme.* Aedis, Vichy, 2001.
É. Kiss Katalin – Kiefer Ferenc – Siptár Péter: *Új magyar nyelvtan.* Osiris, Budapest, 2003.
Eliade, Mircea: *A szent és a profán.* Európa, Budapest, 1999.
Fábián Pál – Szathmári István – Terestyéni Ferenc: *A magyar stilisztika vázlata.* Tankönyvkiadó, Budapest, 1977.
Fülöp Lajos: Az érzetkultusz Áprily Lajos korai költészetében. In: *Tanulmányok a századforduló stílustörekvéseiről.* Szerk. Fábián Pál – Szathmári István. Tankönyvkiadó, Budapest, 1989. 289–299. o.
Gáspári László: Megjegyzések az irodalmi impresszionizmus mivoltához. In: *Tanulmányok a századforduló stílustörekvéseiről.* Tankönyvkiadó, Budapest, 1989.
Gáspári László: *Stilisztika.* Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1998.
Gombrich, E. H.: *A művészet története.* Gondolat, Budapest, 1974.
Görömbei András: Áprily Lajos: Akarsz-e fényt? *Kritika,* VIII. évf. 1970. 1. sz. 54–55. o.
Győri János: *Áprily Lajos alkotásai és vallomásai tükrében.* Szépirodalmi, Budapest, 1970. (Arcok és vallomások.)
Horváth János: *A magyar irodalom fejlődéstörténete.* Akadémiai, Budapest, 1976.
Kuncz Aladár: Áprily Lajos költészete. In: Áprily Lajos: *Vers vagy te is.* Erdélyi Szépmíves Céh, Kolozsvár, 1926. 5–8. o.
Martinkó András: *A szó jelentése.* Szeged, Lazi, 2001.
Nemes Nagy Ágnes: Áprily. In: uő: *A magasság vágya.* Magvető, Budapest, 1972. 144–147. o.
Nemes Nagy Ágnes: Áprily és a természet. *Jelenkor,* XXXI. évf. 1988. 4. sz. 343–346. o.
Ravasz László: Áprily Lajos. A Falusi elégia olvasása közben. *Pásztortűz,* 1921. 5. sz. 162–163. o.
Rónay György: Áprily Lajos. In: uő: *A nagy nemzedék.* Szépirodalmi, Budapest, 1971. 343–349. o.
Sérullaz, Maurice: *Az impresszionizmus enciklopédiája.* Corvina, Budapest, 1978.
Szabó G. Zoltán – Szörényi László: *Kis magyar retorika.* Tankönyvkiadó, Budapest, 1988.
Szathmári István: *Stílusról, stilisztikáról napjainkban.* Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1994.

Őze Katalin

Szerep – szereplő – szerző

Gion Nándor Virágos katona című regényének értelmezése

Tanulmányom témája Gion Nándor *Virágos katona* című műve, célja a regény metaforikus síkjának értelmezése. A mű sajátos világának elemzése rávilágít egy 20. századi írói magatartásra, a regényszerkezeti és prózapoétikai jegyek vizsgálata pedig hozzájárulhat a mű műfajtörténeti szerepének meghatározásához. Végezetül megkerülhetetlenné válik a kérdés: hol a helye a határon túlra rekesztett szenttamásiaknak irodalmunk egészében?

Gion Nándor a 33. életévébe lépett, amikor 1973-ban megjelent a *Virágos katona* című regénye. A fogadtatást az üdvözlés, majd az elhallgatás jellemezte: egyesek szerint ezzel a művel lépett ki a jugoszláviai magyar irodalom a regionalizmusból,[1] mások „időnk legkülönb realistájának"[2] nevezték, Ferdinándy György pedig a Magyar Macondót látta meg a bácskai Szenttamásban.[3] A következő évtizedekben azonban a prózafordulatokat hangsúlyozók a posztmodern elbeszélői technikákat előtérbe helyezve figyelmen kívül hagyták Gion írásait[4] – vagy a határon túli voltát tekintve helyezték egy olyan kategóriába, ahonnan sem a kézikönyvek, sem a szakmai viták szövegébe nem kerülhetett be irodalmi díjai, műveinek számos idegen nyelven megjelent fordításai ellenére sem. Legfőbb kifogásként a valóságanalóg ábrázolásmódot és az „analitikus lélektaniságot"[5] említette a kritika, továbbá ahogy az elbeszélői identitás elbizonytalanodása értékképző elemmé vált, úgy szorult egyre inkább háttérbe az egyes szám első személyű narrátorként megszólaló szerző. Napjainkban azonban meglenne az esélye az egyoldalú kép módosulásának: az életmű 2002-ben lezárult – a közelmúltban megjelent két Gion-monográfia kijelölte az opus művészileg legigényesebb, legtisztábban megformált műveit, a magyar regény műfajtörténetében pedig ismét megjelent a „történet", újból karakterizálódott a

[1] Csuka 1974.
[2] Féja 1974.
[3] Ferdinandy 1997.
[4] Gintli–Schein 2007.
[5] Kulcsár-Szabó 1994, 106. o.

történetmondó alakja. Az elmúlt két évtized magyar regényei egyre-másra tesznek kísérletet éppen az önéletrajz tematizálására: Esterházytól a *Harmonia Caelestis,* Kukorellytől *A tündérvölgy,* Orbán Ottó, Kemény István, Grecsó Krisztián, Borbély Szilárd írásai. E kortárs regények műfajtörténeti értékét sokan abban látják, hogy a belső elbeszélői nézőpont új narratívát teremthet, „ a hagyományt, a történelmet és a kultúrát nem a személyes összegzés, számadás, konfesszió, hanem a fikcióképzés alkalmának tekintik".[6]

A gioni út sem a számadás, a konfesszió, de nem is a fikcióképzés lehetőségét keresi. Igaz, történelmi regény pályázatára kezdte el írni nagyszüleinek históriáját, arra gondolván, hogy egy mű, amely a századforduló előtt kezdődik és az első világháború végéig tart, majd megfelel annak is, ám a mű tengelyét az elbeszélő önreflektív megnyilatkozásai alkotják. Az önéletrajziság is csak látszat, vagy inkább művészi játék, hiszen valójában anyai nagyapját szólaltatja meg a regény elbeszélőjeként.

A történetiséget hangsúlyozva indul a mű, azt a látszatot keltve, hogy a Monarchia 19. századi eseményei kezdenek peregni szemünk előtt. A bevezető mondat azonban sajátságos regényidőt teremt: „Stefan Krebs 1898 őszén jött Feketicsről Szenttamásra, feleségével és két kislányával. Egy Prodanov nevű szerb ember hozta őket szekéren, Stefan a bakon ült Prodanov mellett, az asszony és a kislányok meg hátul kuporogtak a régi ágyneműk és ruhák tetején."[7] Egy család letelepedésével, új élet teremtésével kezdődik a mű, s a regényben közben majd felnő az ágyneműk tetején kuporgó kislány, az elbeszélő megjárja a háborút, halottnak is hiszik, de visszatér, és feleségül veszi az egykori kislányt. Már a kezdő sorok az új életet a semmiből megteremtő telepesek képét asszociálják, Faulkner, Steinbeck műveit juttatják az olvasó eszébe. A Sziszüphosz módra küszködő emberek lépnek elő a történetiséget meghaladva a teremtés-küzdelem-pusztulás-újjáéledés körforgásában. A befejező sorokban a háború utáni idők nyugtalansága tükröződik, mégis a szépség iránti érzékenységet közvetítve. „Karonfogva hagytuk el az anyakönyvvezető irodáját […] kiléptünk a főutcára, a tavaszi napsütésbe […] Rengeteg ember csődült össze azon a piaci napon a szenttamási főutcán […] Az emberek, a kalapok felett meg összeborultak az akácfák fehér koronái, az ágakról tömött fürtökben lógtak a virágok, és nevettek, nevettek a napfényben."[8] A két esemény között van egy fordulópont, egy időből kizökkentő pillanat: az elbeszélő kamaszgyerekben megszületik egy kérdés, amelyről azt gondolja, hogy az arra megtalált válasszal majd lehet valamit kezdeni az életben. A falusi kálvária képeit nézegetve döbbenten veszi észre, hogy

[6] Thomka 1998, 56. o.
[7] Gion 1976, 9. o.
[8] Uo. 213. o.

a Krisztust ostorozó katonák egyikének olyan az arca, mintha körülötte semmi rossz nem történne. „Nem mondom, érdekelt az is, hogy a vakond-emberek hogyan rohannak a földekre, és hogyan térnek haza holtfáradtan, és egyáltalán, hogyan élnek, és először tényleg emiatt mentem el a Kálváriára, de csakhamar felfedeztem a Virágos Katonát, és attól kezdve ő érdekelt elsősorban… És akkor elhatároztam, hogy megállapítom, miért boldog a Virágos Katona."[9]

A szimbolikus, hármas tagolódású regényidőhöz hármas tagolódású regénytér kapcsolódik. A leírások látszólagos realista részletgazdagságból rajzolódnak ki, de valójában három helyszín határozza meg a művet: a malom, a víz és a kettő között a kálvária. E képek gazdag metaforikus tartalmát nem kell elemezni. Valamenynyi kötődik a főszereplő életének leglényegesebb mozzanataihoz, de mindegyik mozzanat túlmutat az egyszerű eseményen (eszeveszett korcsolyázás a befagyott Krivaján, Gilike halála, tánc Rézivel a kálvárián, Török Ádám bujdosása a malom padlásán). Archetipikus tereket teremt a regény, miként archetipikus alak a három főszereplő is. Rézi a démétéri erő, Török Ádám a szegénylegény, a magyarok, szerbek és svábok közt élő hermészi figura, és a kettejüket összekötő főszereplő, Rojtos Gallai, a juhász őseire büszke citerás, afféle paraszt Orfeusz.[10] A szereplők megszólaltatása minden realista hagyományt átírva sajátos gioni hangvétellel történik: észrevétlenül választékos kifejezésekkel, rövid mondatokban, sokszor egymás variációs ismételésével – monográfusa „celebrális nyelvnek"[11] nevezi a párbeszédek hangját: ünnepélyesek, mintha mindig nagypéntek lenne. Ez a szikár egyszerűség természetesen alkalmazkodik a századelő paraszti környezetéhez, ám ugyanakkor a szereplők archetipikus voltát és a művészi megformáltság érzetét is erősíti. Ez utóbbi irányítja a figyelmet három fő motivikus tárgyra: a katonára, a Kedves nevű vadlibára és a képeslapra. Mindhárom a menekülés, a szabadság valós vagy képzelt lehetőségét sugallja a főszereplő számára. A katona tekintete arról tanúskodik, hogy valójában nem is vesz részt a Megváltó gyalázásában, a szárnyaszegett madár szobormozdulatlansággal mered szüntelen az ég felé, mintha mindig ott szálló társait látná, a szenttamási utcát ábrázoló képeslap pedig a fronton harcolók számára a majdani hazatérés bizonyságával ér fel.

Ez a metaforikus hálózat, elrendezés a főszereplőt olyan helyzetbe hozza, hogy az elbeszélő nem egyszerűen történetmondó. Még csak nem is a művészember szabadságának áldásait és gyötrelmeit megélő zenész, szerepe ennél összetettebb. Megfejti a Virágos Katona titkát – Gilike tragédiájának tapasztalatával –, rájön,

[9] Uo. 32. o.
[10] Elek 2009, 112. o.
[11] Elek 2009.

hogy a képzelet nyújtotta szabadság egy mindennél értékesebb belső függetlenséggel ajándékozza meg. Ez a belső függetlenség sok más irodalmi műből ismerős gondolat a 20. század második felének Magyarországán. Ám a képzelet világának valóságként történő átélése nyers, gyakorlatias élettapasztalat hiányában könnyen fordulhat hazugságba. Török Ádám szüntelenül figyelmezteti erre, de az ő eszközei Rojtos számára elképzelhetetlenek. Mi segíti akkor a létezésben a képzelet szabadságába elmerülő, de mégis élni kényszerülő citerást? Nem más, mint a Rézi-féle démétéri erő, cselekvő szeretet; ám ez nem egyszerűen a regényszerkezetet egésszé záró írói megoldás. Egy ősi, nagyon egyszerű törvények és szokások szerint élő paraszti kultúra világképe bontakozik ki előttük, egy olyan kultúráé, amely felett ott magasodik a Krisztus kálváriadombja.

Visszatérve indító kérdésünkhöz: a családtörténetet felhasználva Gion sem számadást, nem is konfessziót ír, de az elbeszélésnek nála nem az új nézőpontú, újabb narratíva megalkotása vagy a fikcióképzés a lényege. (Itt kell említenem, hogy a tetralógiává bővült sorozat további kötetei egyedülálló módon szólnak a háború utáni bácskai magyarságot ért véres atrocitásokról is, jóllehet a *Virágos katoná*hoz nem mérhető művészi eredetiséggel.) Történetet mesél, olyan könnyed egyszerűséggel, mint ahogy az ember a mesemondókat elképzeli; nem értelmezi és nem kérdőjelezi meg az eseményeket, hanem a főszereplővel eljátszat egy szerepet. Ha tetszik, ez a szerep is egy metafora, amelynek lényege, hogy aki a történelmet szabadon éli át, olyan valaki, akinek életét a hermészi, a démétéri és az orfeuszi erő határozza meg. Nem kell, hogy ezt lehetséges magatartásmintának nevezzük, hiszen távol áll tőle minden didaktikus önértelmezés. Ábrázolásmódjának sajátossága az a kettősség, hogy írása mélyén létezik egy szigorú, kemény valóságalap, s ezt megemeli, költőivé teszi, „dúsítja". Szerepe van ebben a képi világnak, a fent említett metaforikus, mitikus elemeknek, de szerepe van benne a finoman ironikus hangnemnek, rejtett humornak is. A hrabali belső szemlélő mosolya ez, aki fogyatékosságaival együtt ismeri a szereplőket és különös eseteiket, amelyeket Gion „életes történeteknek" nevez.

Az elbeszélésmód jellegzetessége első olvasatra a linearitás, ám közelebbről megvizsgálva a történetvezetést, bonyolultabb szerkesztésmódot figyelhetünk meg. A regény gerincét jelentő fő cselekménnyszál mellett az apró események általában önmagukban lezárt egységet alkotnak (pl. Gilike története, kártyázás Váry Jánosnál, háborús részletek), de később a fő cselekménnyszál egy-egy mozzanatában értelmező szerephez jutnak (házasságkötésük előtt bevallja Stefan Krebsnek, hogy keverte a kártyát, mert meg akarta leckéztetni a molnárt Rézi elutazása, elüldözése miatt). Ez a mozaikosnak nevezhető építkezési módszer egy új típusú regény és novellafelfogás felé mutat: az *Angyali vigasság* című művét teljesen ez jellemzi, és ez a szerkezet

határoz meg néhány kortárs szöveget is, a novellafüzér és a regény közti átmenetet megteremtve (Dragomán György: *A fehér király*).

Tanulmányom címében a szerep, szereplő alakjához hozzákapcsoltam a szerző személyét is annak hatására, hogy az életműsorozat közelmúltban megjelent 5. kötetéből[12] megismerhetővé vált a szerző számos interjúja, naplójának részletei. Ezekből egy sajátságos 20. századi írói magatartás rajzolódik ki. Gion Nándor 1983–1985 között az Újvidéki Színház igazgatója, majd 1985-től 1993-ig az Újvidéki Rádió magyar adásának főszerkesztője volt. Nem hatalmi érdekek kiszolgálójaként nyerte el ezeket a pozíciókat, nem pártirányítás szerint végezte munkáját, ezért nemritkán tartania is kellett a hátát munkatársaiért. Jellemző, ahogy maga értékeli irodalomszervező tevékenységét, mintha csak Rojtos Gallait hallanánk. A délszláv háború idején azonban olyan hatalmi játszmák kezdték körülvenni, olyan helyzet alakult ki körülötte, olyan kényszerpályákra került, hogy áttelepült Magyarországra. Régi törekvéseivel is találkozott ez a szándék, hiszen mindig magyar író szeretett volna lenni. Jóllehet halála után életműsorozata jelent meg, a közelmúltban két monográfia is született írói világáról, magyar prózaíróként mégsem talált valódi befogadásra mindmáig. Az olvasók körében ez nem kérdés, de a mai magyar irodalom kategóriái oly erősek, hogy az újvidéki szerző művei csak a határon túli magyar irodalom keretei között helyezhetők el. További kényszerítő erő a posztmodernitás, és a valóságanalóg ábrázolásmód akkor is idejétmúlt, ha messze meghaladja a realizmus dimenzióit. Hogy miért van ez, arra talán csak úgy kapnánk választ, ha mélyen a Virágos Katona szemébe nézve vonulnánk el távoli vidékekre, ahol másként bánnak a művészettel és a szép írásokkal. De tudjuk, hogy ez nem megoldás, mit tegyünk – nem köthetjük el a kritikusok csónakjait sem, és más, Török Ádám-féle eszközökhöz sem folyamodhatunk. Marad tehát akkor Rojtos és Rézi módszere: beszélni, beszélni, s közben szétdarabolni, majd újraszabni a nehéz időkből ittmaradt, nem megfelelő méretű kabátot.

Felhasznált irodalom

Csuka Zoltán: Gion Nándor: Virágos katona. *Kortárs,* 18. évf. 1974. 12. sz. 2007–2009. o.
Elek Tibor: *Gion Nándor írói világa*. Noran, Budapest, 2009.
Féja Géza: Gion Nándor. *Tiszatáj,* 28. évf. 1974. 12. sz. 68–73. o.
Ferdinandy György: Magyar Macondo. *Forrás,* XXIX. évf. 1997. 12. sz. 78–79. o.
Gerold László: *Gion Nándor.* Kalligram, Budapest, 2009.

[12] Gion 2012.

Gintli Tibor – Schein Gábor*: Az irodalom rövid története.* 2. köt. *A realizmustól máig.* Jelenkor, Pécs, 2007.
Gion Nándor*: Latroknak is játszott. Virágos katona. Rózsaméz*. Fórum, Újvidék, 1976.
Gion Nándor: *Véres patkányirtás idomított görényekkel*. Noran Libro, Budapest, 2012.
Kulcsár-Szabó Ernő: *A magyar irodalom története*. Argumentum, Budapest, 1994.
Szávai János: Művész és történelem: Gion Nándor. In: uő: *Zsendül-e a fügefa ága?* Szépirodalmi, Budapest, 1984.
Thomka Beáta (szerk.): *Narratívák.* 2.köt. *Történet és fikció.* Szerk.. Kijárat, Budapest, 1998.

Batár Levente

Nők és férfiak nyelvhasználati különbségei

Bevezető

A „férfinyelv – női nyelv" mítosza a 16. és a 17. században terjedt el Európában. Misszionáriusok, szerzetesek és kereskedők meséltek távoli, egzotikus helyekről (Ázsia, Afrika, Amerika nehezen megközelíthető területei), ahol a férfiak és nők más-más nyelven beszéltek. Komolyabb források is rendelkezésünkre állnak ezekből az időkből, azonban ezek nem bizonyítják azt, hogy a férfiak és a nők más-más nyelven beszéltek, csak bizonyos nyelvhasználati különbséget dokumentáltak.

A tudományos gondolkodás kezdete

A modern európai nyelvek esetében is lejegyeztek számos megfigyelést a férfiak és a nők egymástól eltérő beszédéről. Az első hosszabb leírás 1922-ben jelent meg a nőkre jellemző nyelvhasználatról Otto Jespersen dán nyelvész könyvében. Megállapításai nem módszeres kutatáson alapultak, hanem például szépirodalmi művek nőalakjainak jellemzésén. Ezek alapján úgy vélekedik, hogy a nők szókincse csekélyebb, beszédük silányabb szintaktikai felépítést mutat, mondataikat gyakran be sem tudják fejezni.[1]

Gendernyelvészet

A gendernyelvészet a nyelvészetnek az az ága, amelyik a férfiak és a nők nyelvhasználatának a biológiai és a társadalmi nem által létrejött különbözőségeit kutatja. Feladata, hogy adatokat gyűjtsön arról, hogyan használják a nők és a férfiak a nyelvet, hogyan viselkednek az eltérő helyzetekben, a magánéletben és a közélet különböző területein.

[1] Huszár 2009b, 13–17. o.

Az utóbbi négy évtizedben sok tudományosan megalapozott kutatás zajlott a női és férfi nyelvhasználat különbségeiről, virágzása azonban az 1990-es évekre tehető.[2]

Adatgyűjtés

Felmerülhet a kérdés, hogyan juthatnak adatokhoz a kutatók. Ki kell választani a legmegfelelőbb módszert (pl. megfigyelés, résztvevő megfigyelés, kérdőív alkalmazása vagy interjúsorozat készítése), egy helyzetet, egy helyszínt és a résztvevőket.

A módszerek közül most röviden csak a felvételek elemzésére fogok kitérni. Először is rögzíteni kell a hangot és (lehetőség szerint) a képet is, hogy többször vissza lehessen azokat játszani, hogy alaposan elemezhetők legyenek. Ezután el kell készíteni a felvétel szövegátiratát, más néven transzkriptjét, amely nem más, mint a hallott szöveg leírt változata, amiben központozási jelek ugyan nincsenek, de számos más jel alkalmazására szükség van ahhoz, hogy minél pontosabban visszaadjuk az elhangzott beszédet. Így a társalgás következő elemei számszerűsíthetővé válnak:

- a szavak száma,
- a témaajánlások száma,
- a közbevágások száma,
- a beszédlépések száma.

Alapos elemzést lehet végezni még

- az intonációs egységek végein,
- az átlagosnál gyorsabb és lassabb beszédszakaszokon,
- a szüneteken,
- a hangerőn,
- a hangsúlyon,
- a beszédjog megtartásának és átadásának gyakorlatán,
- az alkalmazott kérdések fajtáin,
- a beszéd tartalmán,
- az üdvözlésen,
- a bemutatáson,
- a megszólítás módjain,
- a búcsúformula használatán,
- a társalgás befejezésén.

[2] Huszár 2011, 73. o.

Nők és férfiak közötti különbségek

Három területen ragadhatók meg a hangzó beszéd nők és férfiak közötti különbségei: 1. fiziológiai különbségekben, 2. észlelésben, 3. nyelvi viselkedésben.

A nemi különbségek fiziológiájának tárgyalásából megtudjuk, hogy a látást kivéve minden más észlelési és érzékelési modalitásban (ízlelés, szaglás, hallás, tapintás) jobbak a nők.

A férfiak nagyobb fizikai erőt képesek kifejteni munkában és sportban, jobbak a térérzékelésben, a célba dobásban, jobban eligazodnak a térképen, ám a nők ügyesebbek az apró tárgyak célzott elhelyezésében.

A nőknek jobb a verbális memóriája, jobban emlékeznek az összefüggő szövegekre és az összefüggéstelen szósorokra, jobban teljesítenek a szótalálási feladatokban, előnyt mutatnak olvasásértésben és esszéírásban. A beszédfolyamat és a beszédmegértés zavarai is több fiút érintenek, mint lányt.[3]

A beszéd hangzásában is vannak különbségek. A nők átlagos alaphangja anatómiai okokból magasabb, mint a férfiaké. A gyerek nyelvelsajátítás közben érzékeli, milyen hangmagasságban szólalnak meg a férfiak és a nők, ezt a magasságot próbálja meg ő is elérni a serdülőkor után. Az alaphangmagasságot úgy állítjuk be, hogy megfeleljünk a környezeti mintáknak.

A fiúk és a lányok hangszalagjai között gyermekkorban nincs különbség, a serdülés időszakában azonban a fiúk hangszalagjai hosszabbak és vastagabbak lesznek. A két hangszalag közti rés a férfiaknál 21-27 milliméter, a nőknél 17-26.[4]

Nyelvi szocializáció

A különbségek nemcsak a nemi adottságokból következnek. A társadalmi beilleszkedés során a gyerekek először a családban sajátítják el (elsődleges szocializáció) a nemüknek megfelelő nyelvhasználatot, amely a későbbiekben tovább formálódik.

A környezet egyrészt ajándékozással, másrészt bizonyos elvárások megfogalmazásával befolyásolja a gyermeket: „Így egy lány nem beszél!" A kislányok inkább babát, babakocsit, pónit, a kisfiúk játékfegyvert, műanyag szerszámkészletet és járműveket kapnak.

A nemi különbség már korán meg is figyelhető, bár mindkét nem elsősorban saját nemével barátkozik, a fiúk leginkább küzdenek egymással, a lányok együttműködve alakítják közös tevékenységeiket.

[3] Huszár 2009b, 23–25. o.
[4] Huszár 2009b, 27. o.

Az iskolában további nyelvi hatások érik a gyerekeket, a család szerepe csökken, a kortárs csoport kiemelkedő szerepre tesz szert a nyelvi szocializáció szempontjából. Ekkor alakulnak ki a nemi szerepekhez kapcsolódó repertoárok. A két nem más-más kommunikációs sémát követ. A fiúknál gyakori a viccelődés és a cukkolás. Utóbbi agresszív, nemritkán trágár interakciósorozat, amelynek során mindenki igyekszik minél viccesebben és keményebben beszólni a másiknak. A csoport díjazza a beszólás szellemességét, ezt viszonozni kell, aki megsértődik, kiszorul a csapatból. Az agresszió verbális kiélése éppoly fontos eszköz a csoporthierarchia kialakításában, mint a fizikai erő bármely más összemérése. Ezzel ellentétben a lányok sétálgatnak barátnőikkel, figyelik a terepet, megtanulnak kihívóan járni, nézni, viselkedni.[5]

Az archaikus oláh cigány közösségekben a lányokat születésüktől kezdve arra szocializálják, hogy a roma társadalomban betöltött szerepük az anyai gondoskodó szerep legyen. A roma nők fontos részei a roma közösségnek, de alárendeltségük nyilvánvaló. Alárendeltségük kétféleképpen függ össze a nyelvvel:

– A tabuk és tilalmak nyelvileg fogalmazódnak meg az elsődleges szocializáció során, és ezek betartása kötelező egész életük során.
– A tabuk és tilalmak a nyelvi viselkedésre vonatkoznak. Bizonyos helyzetekben a roma nők nem beszélhetnek, nem szólítják meg őket. A közösség férfi tagjai ezekben a szituációkban úgy viselkednek, mintha a nők ott sem lennének.[6]

Két távolabbi példát is említek. Az Amerikai Egyesült Államok déli részén élő tractoni fekete munkásközösségben a kisfiúkat változatos próbáknak vetik alá. Ilyen az ugratás és a kötekedés, hogy teszteljék gyorsaságukat és intelligenciájukat. Így megtanulják, hogyan kell eredményesen visszavágni, kigúnyolni az agresszort. A lányoktól a kioktató, rendreutasító, inzultáló személyt megszégyenítő szóváltást várják el.[7]

Burundi nyelvi közösségében magas presztízzsel bír az elegáns, kiegyensúlyozott és szép hangzású, kiművelt beszédstílus. A társadalom felsőbb osztályaiba tartozó 10 év körüli fiúkat különleges nyelvi gyakorlatoknak vetik alá: megtanítják nekik az „elegáns" szókincset, az ehhez tartozó kimért gesztikulációt, a helyes és szép kiejtést. A hozzájuk hasonló társadalmi rangú és korú lányokkal pedig azt sajátíttatják el, hogyan válhatnak kiváló hallgatósággá, s figyelmes hallgatásukkal hogyan segíthetik elő a kommunikációt.[8]

[5] Huszár 2009b, 68–71. o.
[6] Kolompár 2006, 6–11. o.
[7] Réger 2002, 54–55. o.
[8] Kegyesné 2003, 64. o.

Általánosságban a nők nyelvéről

Ha egy színskálán kellene színeket megnevezni, biztosan sokfajta választ kapnék, de valószínűleg a nők használnának finom megkülönböztetésre alkalmas színneveket (pl. *görögkék, kobaltkék, alkálikék, cédruszöld, abszintzöld* stb.). Ez azért van így, mert főleg a nők használnak finom megkülönböztetésre alkalmas színneveket. Hozzájuk köthetőek továbbá a kedveskedő megszólítások és melléknevek *(szivi*, *édi*, *aranyoskám)* is, beszédjükben a töltelékszavak *(nos, tehát, szóval, hát, izé)* is gyakoribbak.

A kutatások továbbá megerősítették a következőket:

- a nők ritkábban használnak nem sztenderd nyelvi elemeket (pl. az -e kérdő partikula nem szokványos használata: *el-e ment; nem-e jön; nem-e szükséges; kértél-e volna pénzt; fát-e vág; el-e mehettetek-e volna-e*),
- kevesebbszer használnak stigmatizált formákat (pl. suksükölés, amikor valaki a *látja* ige helyett a *lássa* formát alkalmazza, vagy „nákolás": *én tudnák*),
- a nők ritkábban használnak durva kifejezéseket,
- több visszajelzést adnak (pl. *igen, tényleg, hmmm*),
- gyakran folytatják egymás gondolatmenetét,
- bevonják a másikat a beszélgetésbe,
- gyorsabban és dallamosabban beszélnek,
- gyakrabban mosolyognak,
- a pozitív érzések vagy érzelem nyílt kifejezése inkább „nőies", mint „férfias" tulajdonságnak számít,
- a nők inkább érzelmekről, a férfiak inkább tevékenységekről és dolgokról beszélgetnek,
- a nők a beszélgetés legfontosabb céljának a kapcsolatépítést gondolják, a férfiak a problémák közös megoldását.

Nyelvi változatok

A nyelvi tabu a nyelv mágikus funkciójából következik: a szónak, a kimondásnak hatást, erőt tulajdonítunk. Leggyakrabban a következő témakörökhöz kapcsolódnak: természetfölötti lények (pl. Isten), szexualitás, kiválasztás, halál, családi és társadalmi élet, állatnevek vagy egyéb.

Az előbbi felsoroláshoz mondok néhány példát is. Az ausztrál őslakók körében haláleset alkalmával tilos a halott nevét kimondani, a grúz nyelvben tabunak számít a „kígyó" szó, sok afrikai nép nyelvében pedig a hetes szám. A tabuk kimondása egyébként eufemizmusok vagy körülírások használatával könnyen elkerülhető.

A tabuk egy része a nőkre vonatkozott, vonatkozik, azonban a feminista mozgal-

mak és társadalmi változások következtében ezek a tiltások világszerte kezdenek eltűnni vagy legalábbis finomodni.

Sokáig tartotta magát az a feltételezés, hogy a szanszkrit kizárólag férfinyelv. A szanszkrithoz nagyon hasonló prakrit nyelvet pedig kizárólag női nyelvnek gondolták. Oppertnek azonban sikerült cáfolnia ezt a téves megállapítást.[9]

Kevés példa van arra, hogy valamely mondattani formát csak férfiak vagy nők használnának kizárólagosan. Ezek közé tartozik, hogy a hagyományos japán (maszkulin) társadalomban a nemi szerepek élesen elkülönülnek. Férj és feleség kommunikációjában aszimmetria figyelhető meg: a férj mindig alacsonyabb beszédszinten szól a feleségéhez, mint fordítva.[10] Azonfelül a nők számára korábban tilos volt férfiakkal szemben a direkt felszólító módú igelak használata. Nyilvánvaló, hogy ez a szabály nem követhető egy olyan világban, amelyben egyre több nő dolgozik. Egy további példát is említek: a karibi nők nem szólíthatták a férfiakat a nevükön, és nem használhattak a harcra vonatkozó szavakat.[11]

Szövegfajták

A szövegfajták egy része mindkét nemhez tartozik, más részüket csak az egyik nem képviselői használják. Az iszlám népeknél a hősöket megéneklő, megsirató versek kizárólag a nőknek vannak fenntartva. A Panamában élő kuna indiánok körében a közösség ügyeivel és a gyógyítással kapcsolatos műfajokat kizárólag a férfiak művelhetik, az altató- és a gyászdalok a nők szerepéhez tartoznak.[12]

A régi rómaiak a temetéseken siratóasszonyokat alkalmaztak; magyar vonatkozású példa, hogy a népi hagyományok szerint a siratást nálunk is a nők végzik/végezték.

Nyelvi viselkedés egynemű társaságban

A nyelvi viselkedés vizsgálható egynemű és vegyes nemű társaságban egyaránt. Egy felfogás szerint a férfiak és a nők kommunikációjának legfőbb különbsége az, hogy mit gondolnak a beszélgetés céljáról. A nők a kapcsolatépítést, míg a férfiak a problémák közös megoldását helyezik előtérbe. Barátnői csoportokban mindenki elmondja gondját-baját. A beszélgetés nyugtató, mert azt sugallja: „nem

[9] Huszár 2009b, 14. o.
[10] Osváth 2003, 43. o.
[11] Huszár 2009a, 278–279. o.
[12] Huszár 2009b, 53. o.

vagyok egyedül". Az egynemű férfitársaság ezzel szemben viccelődő, csipkelődő, kötözködő jellegű.

Az azonos neműek közötti beszélgetésekben a félbeszakítások száma alacsony, de különneműek közötti társalgásban a férfiak jóval többször szakítják félbe a nőket, mint fordítva.[13]

Nyelvi viselkedés vegyes nemű társaságban

Több forrásból olvashatunk vegyes nemű informális beszélgetések elemzéséről, ezek általában arról számolnak be, hogy a férfiak összességében több időt töltenek beszélgetéssel, mint a nők, több kritikai megjegyzést tesznek, kézben tartják a témákat, de a nők tesznek többet a beszélgetés fenntartásáért.

Készült kutatás férjek és feleségek körében is. Ezekből kiderül, hogy a nők több beszédtémát vetettek fel, de ezekre nagyrészt a férfiak nem reagáltak, a nők sokkal több egyetértő megnyilvánulást adtak (bólogatás, szemkontaktus stb.), a nők „keményebben megdolgoznak" a beszélgetésért, mint a férfiak.

A formális beszélgetések másként alakulnak, itt a nemnél fontosabb tényezőnek bizonyul a társadalmi státus. A nőket háttérbe szorítják, rövidebb hozzászólásokat tesznek, a férfiak gyakran belevágnak a női beszélgetőtárs szavába. Mára a foglalkozási szerepek felerősödtek, a rendőrnők, bírónők, orvosnők a férfiakat is félbeszakítják, rendreutasítják.

Összefoglalva a vegyes csoportokban folyó beszélgetéseket:

- a nők kevesebbet beszélnek, mint a férfiak,
- a nőket gyakrabban félbeszakítják a férfiak, mint fordítva,
- a nők ritkábban határozzák meg a beszélgetés (rész)témáit,
- a nők gyakrabban beszélnek egyes szám első személyben.[14]

A nonverbális kommunikációban is felfedezhetők a különbségek. A gesztusokat, pillantást, arcjátékot, mosolyt, nevetést, sírást a két nem eltérően használja és másként is értelmezi, a nők általában érzékenyebbek ezekre.

[13] Huszár 2009b, 63–64. o.
[14] Huszár 2009a, 280–281. o.

A nemek közötti különbségek hatása a foglalkoztatásra

A nemek közötti nyelvi képességbeli és viselkedésbeli különbségek természetesen a foglakoztatást is befolyásolják. A munkaerőpiacon egyre fontosabb a kommunikációs kapcsolat felvételének és irányításának képessége. Vannak kizárólag kommunikációra épülő munkakörök is, ilyenek például a telefonközpontok.

Statisztikai adatok alapján áttekinthető, milyen volt a nemek megoszlása az egyes nagy foglalkoztatási területeken Magyarországon 2001-ben. Meglepetés nem ér minket: több volt a nő a kereskedelemben, pénzügyi tevékenységekben, oktatásban és az egészségügyben, több volt a férfi a mezőgazdaságban, a feldolgozóiparban és a közigazgatásban.[15]

Az elemzés azt mutatja, hogy a nők egyes munkakörökben éppen jobb kommunikációs technikáik miatt jelennek meg nagyobb arányban.

Befejezés

A nemi különbségek magyarázatára a teljesség kedvéért szükség van. A feltárt különbségekre a következő típusú magyarázatok születtek:

1. A különbségek velünk születettek, azokat a nemi hormonok és az eltérő testi felépítés okozza, végső soron pedig a nők anyai hivatása, illetve a férfiak „vadászösztöne" determinálja.

2. A szocializációs nézetrendszer szerint a nemileg specifikus viselkedés a gyerekkorban, az elsődleges szocializáció során alakul ki.

3. A nemhez kötött különbségek nem előre adottak, hanem magában az interakcióban jönnek létre.[16]

Felhasznált irodalom

Batár Levente: Nyelvi viselkedésminták egy beszélgetős műsorban. In: Gecső Tamás – Sárdi Csilla (szerk.): *Nyelvelmélet-nyelvhasználat*. Kodolányi János Főiskola, Székesfehérvár – Tinta Könyvkiadó, Budapest, 2007. 23–29. o.

Batár Levente: Nyelvi agresszió – egy felmérés eredményeiről. In: Gecső Tamás – Sárdi Csilla (szerk.): *A kommunikáció nyelvészeti aspektusai*. Kodolányi János Főiskola, Székesfehérvár – Tinta Könyvkiadó, Budapest, 2009. 22–26. o.

Bourdieu, P. F.: A beszédtevékenység gazdaságtana. *Műhely,* IX. évf. 1978. 26. sz. 1–45. o.

[15] Huszár 2009b, 86–87. o.

[16] Huszár 2009b, 104–105. o.

Huszár Ágnes: Sex and Situation Differences in Hungarian. *Studies in Applied Linguistics,* V. évf. 1993. 1. sz. 43–54. o.

Huszár Ágnes: A magyarországi gendernyelvészeti kutatások története és perspektívái. *Alkalmazott Nyelvészeti Közlemények,* VI. évf. 2011. 1. sz. 73–80. o.

Huszár Ágnes: Női nyelv? Férfi nyelv? Gendernyelvészet Magyarországon. *Magyar Tudomány,* CLXX. évf. 2009a. 3. sz. 276–285. o.

Huszár Ágnes: *Bevezetés a gendernyelvészetbe.* Tinta Könyvkiadó, Budapest, 2009b.

Kegyesné Szekeres Erika: Nemek, nyelvek és kultúrák. In: Tóth Szergej (szerk.): *Nyelvek és kultúrák találkozása*. Szegedi Tudományegyetem Juhász Gyula Tanárképző Főiskolai Kara, Szeged, 2003. 61–65. o.

Kolompár Hajnalka: Nyelvi tabuk, tilalmak és a nők alárendeltsége a hagyományos oláh cigány közösségekben. In: Kassai Ilona (szerk.): *A nyelvi tabuktól a temporális referensekig.* Pécsi Tudományegyetem, Nyelvtudományi Doktori Iskola, Pécs, 2006. 5–12. o.

Osváth Gábor: A távol-keleti verbális kommunikáció néhány sajátossága. In: Tóth Szergej (szerk.): *Nyelvek és kultúrák találkozása*. Szegedi Tudományegyetem Juhász Gyula Tanárképző Főiskolai Kara, Szeged, 2003. 41–44. o.

Réger Zita: *Utak a nyelvhez, Nyelvi szocializáció – nyelvi hátrány.* Soros Alapítvány – MTA Nyelvtudományi Intézet, Budapest, 2002.

Schegloff, E. A.: Overlapping Talk and the Organisation of Turn-Taking for Conversation. *Language in Society,* 29. évf. 2000. 1. sz. 1–64. o.

Történettudomány és iskolatörténet

Kuzma Dóra

Bűnelkövetés a 16. századi Besztercebányán

Bevezetés

Blanka Szeghyová a következőket írja a 16. századi polgárok mindennapi életéről: „A 16. századi Magyarországon az élet korántsem volt veszélytelen. A trónviszályok, az állandó háborúk, a déli országrészek török megszállása és a portyázások hatásai anarchiát hoztak az országra, és ebben az anarchiában nagyon jól érezték magukat a különféle bandákba verődött rablók, »rablólovagok« és az általuk verbuvált csapatok is. […] A kor szellemét mi sem ábrázolja jobban, mint a két szomszédos város, Késmárk és Lőcse viszálya. Régi rivalizálásuk az 1530-as években kegyetlen háborúba torkollott, amelyben a két város katonasága egymást támadta, rabolta ki […] A vész rendszerint mégiscsak megállt a városkapuk előtt, a falak ugyanis mégiscsak nyújtottak valami biztonságot. De az élet a városfalon belül sem volt biztonságos. Az erőszak, ha más formában is, de itt is jelen volt, hozzátartozott a mindennapi élethez, noha a városi elöljáróság mindent megtett annak érdekében, hogy a városban béke és rend honoljon."[1]

Besztercebányát török háborús veszély közvetlen támadás formájában nem érintette. Az első valós fegyveres konfliktust 1605-ben szenvedte el, ekkor sem az oszmánok törtek a városra, hanem Bocskai István hadai. A városvezetés mindent megtett a település védelméért, kiegészítette, megerősítette a falakat, ellenőrizte a polgárság hadi felszerelését és kialakította a védelem rendjét, kapcsolatot tartott a szomszédos várak kapitányaival, katonákat fizetett vagy pénzt adott azok tartására. Növekvő aggodalommal kísérte figyelemmel a politikai és hadi eseményekről szóló híreket is, követeit lehetőség szerint elküldte az országgyűlésekre.

Ez az írás azonban nem ezekkel a kérdésekkel, hanem a konfliktusok másik típusával, a városi bűnesetekkel, elkövetőikkel és azok büntetésével foglalkozik. Kutatásaim nem elég kiterjedtek ahhoz, hogy statisztikai adatokkal is szolgálhassak, csak néhány mozaikképet tudok felvillantani.

[1] Szeghyová 2005, 223–244. o.

A városról

A városnak 1255-ben IV. Béla adott kiváltságlevelet, amely felruházta a polgárközösséget azzal a joggal, hogy egy évre bírót válasszon, aki a polgárság ügyeiben teljes polgári és büntető joghatósággal rendelkezett. Felmenti a polgárt a Zólyom vármegyei *comes* hatósága és bíráskodási joga alól is, sőt 1434-ben azt is kimondták, hogy besztercebányai polgárt saját tanácsán kívül más bíróság elé nem is lehet idézni. 1519-től a tanács jogot szerzett arra is, hogy a városban elfogott bányamunkás vagy Thurzó-alattvaló felett is ítélkezzen.[2]

A bíró feladatköre rendkívül sokrétű volt, de a feladatok terhét minden esetben megosztotta a tizenkét esküdt polgárral, akik segítették munkáját. Ahhoz, hogy a korszakban valaki a bírói székbe emelkedhessen, sok kritériumnak kellett eleget tennie: kizárólag német származású, előkelő, vagyonos férfiakat választottak erre a tisztségre, akik saját házzal bírtak a város főterén, a Ringen, továbbá előzőleg már tagjai voltak a belső tanácsnak. Az általuk ismert és talán használt jogforrások között mindenképp szerepeltek az ország törvényei, saját statútumaik, de talán német jogkönyvek is.[3] Tanácsülést heti rendszerességgel tartottak, ha szükségesnek mutatkozott, akár többször is, általában a városházán, vagy a bíró házánál, ha az beteg volt. Ezekről az ülésekről a városi jegyző a városi könyvbe bejegyzést tett. Emellett még forrásul szolgáltak a mindenkori számadáskönyvek, egyrészt a bírságokról szóló rovatok, másrészt a kiadások ismertetései, különösen a hóhér kifizetései szolgáltak érdekes adatokkal, ahol az adott kiadás indoklásánál rövid esetleírásokkal is találkozhattam.[4]

Az eljárás

Igaz, az eljárás már az eseménysor végét jelentette, hisz a bűncselekménnyel kezdődött minden, ám ha az eljáró szerveket végigtekintettük, érdemes talán mégis itt a kezdeteknél megismerkednünk vele. Viszonylag kevés forrás áll rendelkezésünkre, amiből mindezt rekonstruálhatnánk, amit tudunk, az a következő. Az eljárás megindításaként a városbíró elküldte a törvényszolgával (Gerichtsdrabanten) a város pecsétjével ellátott idézőjegyet (Zaichen) a vádlottnak, akinek a megadott időpontban ez alapján kötelessége volt a tanács előtt megjelenni. Ha ezt elmulasztotta, még kétszer idézte meg ezen a módon a város. A vádlottnak tanúit és esetleges

[2] Jurkovich 1922, 666–667. o.; Kuzma 2008.
[3] Kuzma 2008, 11–17. o.; Kuzma 2011, 7–8. o.
[4] Kuzma 2008.

okiratait is magával kellett hoznia. A bizonyító eszközök körében leggyakrabban a tanúkkal lehet találkozni, de ritkábban előfordulnak okiratok, szemletárgyak is. Ha a tanács tagjai megfelelő számban, a vádló és vádlott, továbbá ezek tanúi is jelen voltak, megkezdődött az eljárás. Korábbi évszázadokban sor kerülhetett perdöntő bajvívásra, ez azonban a 16. században már nem fordult elő. A vádlott, a sértett és a tanúk kihallgatása után meghozták az ítéletet, amelyet a jegyző beírt a városi könyvbe, majd az esetleges pénzbírság befizetését is könyvelte a számadáskönyv bevételi rovatába.

Más eljárási módot választottak fizetetlen adósságügyletek esetén. Ha városi polgárt pereltek, a bíró adhatott neki 14 nap haladékot, hogy ez alatt rendezze tartozását. Ha az idő letelt, és az adós nem teljesített, köteles volt a házát 1 évre és 1 napra zálogul adni, bár előtte a bíró megkérdezte, van-e arany- vagy ezüstneműje, egyéb felajánlható zálogtárgya, amit a háza helyett elfogadhatnának; ha nem volt, rákerült a zálog a házra. 1 év 1 nap leteltével, ha az adósság még fennállt, a tanács eladta a zálogtárgyakat, majd végső esetben a házat is, hogy kifizettethesse a tartozást.[5]

A börtön egyik lehetséges színhelye a vár (auf der Kirch, under der Schloss Kirch) volt, bár lehetett külön adósok börtöne, illetve egy külön helyiség városi polgárok számára. A viszonyokra jellemző Dubraviczky János kamaragróf levele a tanácshoz 1538-ból, amelyben egynapi szabadságot kért egy fogoly számára, hogy az tisztálkodhasson, mert, ahogy írta, ha bűnhődik is, mégsem érdemli, hogy a piszok és a férgek végezzenek vele.[6] A tagadásban lévő gyanúsítottal szemben a tanács elrendelhette a tortúrát (Strenge Frag, peinliche Frag, scharfe Tortur) is. Ennek helyszíne a vár pincéje (schwarze Stube) volt.[7] Megkezdődött a vallatás, amelyen az egész tanácsnak jelen kellett lennie. Ha a vádlott tagadott, a hóhér mögé állva először csak megmutatta neki a kínzóeszközöket; ha az ezek után is tovább hallgatott, a tanács kénytelen volt elrendelni a tortúrát, de ha ennek hatására sem tört meg a vádlott, és nem vallott, halálra ítélni nem lehetett. Az ismert eszközök voltak a létrán való feszítés, a gyertyával pörkölés[8] és a hüvelykszorítás. Tortúrát elvben nőkön is lehetett alkalmazni, várandós asszonyok kivételével. Mindezek után a bíróság meghozta az ítéletét, és kihirdette azt, majd bejegyezték a városi könyvbe (das von Rechtswegen, Alles von Rechtswegen megjelölésekkel).[9]

[5] Kuzma 2011, 19–20. o.
[6] Jurkovich 1922, 671. r.
[7] Jurkovich 1922, 671. v.
[8] SBB MMBB MÚK 182–183. o. 1574. március 20-án a tanács gyertyákért fizet a hóhérnak, amelyeket két jósnő kínzásánál használtak.
[9] Jurkovich 1922, 671–672. o.

A büntetések

A büntetéseket négy nagy csoportba sorolhatjuk, ezen belül vizsgáljuk az egyes fajtákat. Az első csoportba a halálbüntetést, emellett a testfenyítő és testcsonkító büntetéseket soroltam. A második csoportba kerültek a megszégyenítő típusú büntetések, ezeket alkalmazhatták más büntetések mellett is. Majd harmadikként következnek a vagyoni típusú büntetések, jóvátételek. A negyedik csoportba soroltam a szabadságbüntetéseket.

A halálbüntetés általában a súlyos közbűncselekmények és az egyes magándeliktumok rendes büntetése volt. A testcsonkítás a test valamely tagjának megsemmisítése, míg a testfenyítés testi fájdalom okozására irányul, de nem jár testrész megsemmisítésével.[10] Az ilyen típusú büntetések végrehajtására nyilvánosan került sor, egyrészt talán a megbélyegzés, másrészt az elrettentés végett. A város 1547. november 16. óta bizonyára rendelkezett pallosjoggal, amelyet I. Ferdinánd ítélt nekik, bár ez inkább csak megújítás vagy megerősítés lehetett, mert halálos ítélet végrehajtásáról korábbi adataink is vannak. Ez alkalomból rendbe hozatták a városfalon kívül álló vesztőhelyet is. A legtöbb példát akasztásra találjuk, de van hír vízbefojtásról, elevenen elföldelésről is. Így például 1586-ban egy férfit házasságtörésért, paráznaságért és egyéb bűncselekmények miatt akasztottak fel.[11] Ebben a körben találunk még példát botbüntetésre, kézcsonkításra, kiseprűzésre, lapáttal verésre is. A tolvajok esetében használt megbélyegzés, bőrükre jel égetése már átvezet minket a második kategóriához, a megbélyegző büntetések körébe.[12]

A megszégyenítő büntetés nem más, mint valamilyen megkülönböztető, a bűncselekmény elkövetésére egyértelműen utaló jegy viselésének kötelezettsége vagy magatartás tanúsításának kényszere. Ezek célja, hogy a bűnöst az egész közösség megvetése kísérje, sőt ki legyen téve gúnyolódásnak, szitkozódásnak, megaláztatásnak, esetleg mozgását korlátozzák. Talán a legismertebb fajtája a pellengér, amely a város piacán állt; nemcsak a csúfolódók kényének-kedvének volt kitéve az erre ítélt személy, de ide dobálták a szemetet, sőt dögöket is. Hasonló célt szolgálhatott a kosár (Korb), amelyről annyit tudunk, hogy a hídnál, ahol be lehetett jutni a városba, a benne ülő személyt felhúzták magasra. Több információ áll rendelkezésünkre a „bolondok házikója" (Narrenhäusl) nevű eszközről, amely egy vaskalitka volt, a pellengér mellett állt a piactéren, azzal megegyező céllal. Nem csoda, hogy a korszakunkon túl ugyan, de 1778. augusztus 30-án a püspök kérte

[10] Béli 2000, 167–169. o.
[11] Jurkovich 1922, 672. o.
[12] Jurkovich 1922, 674–675. o.

a tanácstól ezeknek a büntető eszközöknek a térről való eltávolítását, mert rondának és büdösnek tartotta őket. Emellett ismert még a kaloda (Brechl), amelyre trágárságért, káromkodásért, gyümölcstolvajlásért ítéltek, a hegedű (Fiedel), ami kéz- és nyakkalodát jelentett, az elítéltnek úgy kellett viselnie, mint egy gallért, belefogták a nyakát és a csuklóit, ezért úgy festett, mintha hegedülne.[13] Emellett említenek egy Springer nevű ismeretlen eszközt is, amellyel főként nőket büntettek. Megszégyenítő büntetésre számíthattak a paráznák is: szégyenoszlopra vagy kalodára; a megesett lányokat a templom előtt szalmakoszorúval férjhez adták, majd kivesszőzték a városból.[14]

A pénzbüntetések elég széles spektrumon mozogtak, önmagukban, de más büntetések mellett is alkalmazták őket. Mértékükről tájékoztatást nyújtanak az ítéletek, de a városi számadáskönyvek bevételi rovatai is.[15] Egészen furcsa büntetésről ad számot a városi könyv, igaz, néhány évvel korszakunkon túl. Koradits Tamás kőművesnek 1610-ben fajtalankodásért – az egyházi büntetés mellett – 150 ölet kellett építenie a városi falból, s még egy táblát is kellett bele falaznia, hogy ez másoknak is okulására szolgálhasson.[16]

A szabadságbüntetések lényege a személyes szabadság megvonása, illetve korlátozása. A börtön a városháza erre kijelölt helyisége volt (auf der Kirch, under den Schloss kirche), ahol általában az ügy eldöntésére váró vádlottak, a néhány napi elzárásra ítélt elkövetők, de hosszabb időre elítélt személyek is helyet kaphattak. Ellátásukról a tanács gondoskodott a számadáskönyvek kiadási rovatainak tanúsága szerint. 1574-ben a számadáskönyv szerint egy török rabot is őriztek itt.[17]

Sok szó esett a tanácsról mint ítélkező grémiumról, élén a bíróval, de érdemes pontosabban körvonalaznunk az ítéleteket végrehajtó hóhér (Züchtiger, Freimann) feladatkörét. Nemcsak az emberi bűnnel került kapcsolatba, de az ő feladata volt a

[13] Béli 2000, 173–174. o.

[14] Jurkovich 1922 több példát ad ezekre az eszközökre (674–675. o.), de az egyik, talán legjellemzőbb bejegyzés az SBB MMBB MÚK 1579. évi számadáskönyvében található: *Umb ainen Korb, so man auff die Pruckhen wegen der Leichtfertigen Weiber aufgehenkt, zalt 23* (A kosárért, amibe a hídon könnyűvérű nőket felhúzott, fizetve 23).

[15] A számadáskönyvekben például a következő bejegyzésekkel találkozhatunk: *Bußgeld zahlt R 10–*, (10 R büntetéspénzt fizetett); vagy *unfleishalbe genommen R 0,25–,* (lustaságáért elvettek tőle 0,25 R-t). MNL MOL Pozitív Filmtár C81. tekercs 65. felvétel.

[16] Jurkovich 1922, 673. o.

[17] SBB MMBB MÚK 1574. évi számadáskönyv 178. oldala: *Costgeld auf die gefangenen* (kosztpénz/ellátás a rabok részére); pl. *Anno 1574 Adi den 2. tag January auff den gefangenen Turkhen Costgeld zahlt R–, 25* (1574. esztendőben január 2-án a török rabra kifizetve 0,25 R kosztpénz)

kóbor ebek és esetenként disznók begyűjtése, tehát sintéri feladatokat is ellátott.[18] Mivel a város ősi szokásai szerint városi polgár megkínzott vagy kivégzett személyhez nem érhetett hozzá, mert az számára megalázó volt, így ezeket a feladatokat csak nem polgár láthatta el. Ezért a városfalon kívül lakott, céhnek természetesen nem lehetett tagja, „szakmai ügyeken" kívül vele érintkezni, beszélni is megbecstelenítő dolog volt, de a szakértelmet mindenképpen elvárták tőle. Mindebből az következik, hogy kevesen vállalták ezt a hivatást, sőt többször előfordul, hogy más városok kölcsönkértek hóhért; Beszterce például többször kölcsönadja a többi bányavárosnak ezt az alkalmazottját, illetve közösen fizették annak járandóságát.[19]

A bűncselekmények

Milyen bűncselekményeket érhetünk tetten egyáltalán a korszakban? Erőszakos elkövetést feltételeznek a testi sértések, a fegyveres veszélyeztetés, a halállal végződő sebesítés, emberölés, gyilkosság, nemi erőszak, rablás. De a város hétköznapjait mégsem ezek jellemezték, sokkal inkább a lopások, a csendháborítás, az éjszakai rendzavarás, verekedés, csalások, kereskedelmi visszaélések. Ebben a részben is igyekeztem típusokat felállítani, bár a korabeli bűncselekmények egy része ma már nem kriminalizált cselekmény, illetve a mai büntető törvénykönyv hatálya alá eső cselekményeknek is természetesen csak egy részével találkozhatunk a korszakban.

Az első csoportba a mai megjelölés szerint nézve az élet és testi épség elleni cselekményeket soroltam. 1541-ben gyermekét ölte meg egy nő, ezért ítélte halálra a tanács.[20] 1575-ből már elítéltként ismerjük Hans Lucast, akit gyilkosságért, rablásért és lopásért ítélt halálra a tanács.[21] Itt kell megemlíteni a magzatelhajtást, amire mindössze egy példát találtam, bár ennél bizonyára gyakoribb volt. 1542-ben az elkövető nőt ezért a tettért a hóhér élve földeli el az akasztófa alatt.[22] Testi sértések

[18] SBB MMBB MÚK 1574. évi számadáskönyv 182–183. oldalán olvashatjuk például: *Ady den 10. Aprilis dem Zuchtiger bezahlt, daß er die stadt gereinigt und 24 hundt aufgefangen R–, 48,* (1574. április 10-én a hóhérnak fizetve 0,48 R, mert az a várost megtisztította és befogott 24 ebet); vagy *den 17 Ditto (July) den Zuchtiger p 15 hundt aufgefangen zahlt R–, 30* (ugyanezen év július 17-én a hóhérnak fizetve 0,30 R, mert befogott 15 kutyát).

[19] MNL MOL Pozitív Filmtár C81. tekercs 199. felvétel: *Adi 16. July (1547) yst der zuchtiger allhie wieder angekhommen hat 2 iar auf Crembnitz und Schembnitz verfarret sol auch alhie nach beschluss der stette 1 iar bleyben, welchen man wochentlich R 1 besoldung gebe sol* (1547. július 16-án a hóhér újra hazaérkezett, [miután] két évre elutazott Körmöcbányára és Selmecbányára, ahol a városok határozata alapján 1-1 évet maradt, és akinek heti 1 Ft-ot kell fizetni).

[20] Jurkovich 1922, 674. o.

[21] MNL MOL Poziív Filmtár C81. tekercs 217. felvétel.

[22] Jurkovich 1922, 674. o.

gyakorta előfordultak, nemcsak a házak falain belül, de a kocsmákban, sőt akár az utcán is. Erre használják az „erőszakos cselekedetet követett el" (gewalt tan), „megtámadott" (angegriffen), „megvert" (geprügelt) kifejezéseket is. Erre álljon például a következő eset, amikor is a városi számadáskönyv tanúsága szerint 1546. április elsején Endres, Stenzel hentes fia bírságot fizetett, mert erőszakos cselekedetet követett el, mivel Greger Schwertfegert végig a közön (über die Gasse), Georg Schaffer tanácsúr házáig kergette és közben verte.[23] A második csoportba a vagyon ellen elkövetett cselekmények kerültek. Elsősorban lopásokra kell gondolnunk, ami nem más, mint idegen ingóságok jogtalan eltulajdonítása.[24] Besztercebányán különféle értéktárgyak, ruhadarabok, élelmiszerek, réz lopása volt a leggyakoribb. Itt is csupán két eset felvillantására vállalkozom. 1581. február 9-én Matzko Schwertfeger fizetett bírságot fia tetteiért, aki félvilági hölgyekkel (nächtliche weib) mulatott, és a Markusch-házban egy illetőnek, aki feltehetően részeg volt, mindkét cipőjét ellopták, de még a nyakából a ruháját is levágták. Egy esetben 1587-ben rézlopásért ítéltek halálra és akasztottak fel négy férfit.[25] Szintén ebbe a csoportba sorolhatóak, bár másként vagyoni jellegű bűncselekmények a fizetetlen tartozás, illetve a tiltott időben elkövetett adásvétel, amely főként az engedélyezettnél korábbi[26] borvásárlásban és -forgalmazásban és a böjti időszakok tiltott borméréseiben öltött testet. [27]

Széles palettán mozogtak a közrend és a jó erkölcs elleni cselekmények. Ilyen volt például az éjszakai rendzavarás, csendháborítás, kocsmai zajongás. 1582.február 16-án Than Petzenko bírságot fizetett, mert egy félvilági nővel megtámadta és bántalmazta az éjjeli őrt, egy társuk pedig azért, mert ugyanezen az éjszakán Markuschnál egész éjjel hegedült.[28] A városi polgárok éjszakai nyugalma érdekében a város folyamatosan igyekezett a kocsmáknak 21 órától italmérési zárórát előírni, sőt 22 órától a játékot is tiltani, de nem jártak sikerrel. Az első, 1536-ban hozott rendelkezést rendre meg kellett ismételniük. Többször előkelő tanácsurak, mint például Georg Königsberger vagy Ulrich Donnerstag is inkább kifizették a nem is alacsony, fejenként 10-10 forintnyi bírságot, minthogy felhagytak volna a szórakozással.[29] 1575. március 11-én záróra utáni kocsmázásért (für langen sitzen,

[23] NL MOL Pozitív Filmtár C81. tekercs 65.felvétel.
[24] Béli 2000, 207. o.
[25] MNL MOL Pozitív Filmtár C81. tekercs 115. felvétel; Jurkovich 1922, 674. o.
[26] MNL MOL Pozitív Filmtár C81. tekercs 56. felvétel; Kuzma 2008, 93–117. o.
[27] MNL MOL Pozitív Filmtár C81. tekercs 28. tétel 5. lap szerint fizetetlen tartozást hajt be a város, de maguk a tanácsurak is gyakran tartoztak kereskedelmi ügyletek kapcsán egymásnak vagy éppen a városnak. Kuzma 2008, 93–117. o.
[28] MNL MOL Pozitív Filmtár C81. tekercs 116. felvétel.
[29] Graus 2005, 346–347. o.; Kuzma 2008, 137–160. o.

über die Zeit) meglepő büntetésben részesült Caspar Thöndl, aki maga is tagja volt a tanácsnak. 1000 cserepet kellett adnia a Szent Anna szegényháznak. Ugyan nincs rá bizonyíték, de az elhangzottak alapján Markuschnál, aki talán kocsmáros volt, bizonyára alkoholt mértek, mulatoztak, játszottak is. Blanka Szeghyová szavaival itt is egyetérthetünk: „…az alkohol csak feloldja a gátlásokat és csökkenti az önkontrollt, de nem csinál a megfontolt emberből garázdát. A kocsma és az erőszak kapcsolatát abban kell keresni, hogy a kocsma mindig is a társasági élet központja volt, az a hely, ahol a helyi lakosok az idegenekkel találkoztak, illetve ahol a sok ember és a kötetlenebb viselkedés könnyebben vezethetett konfliktusokhoz."[30]

Többször esett már szó prostituáltakról. Ahol – főként a bányatelep közelsége miatt – ennyi férfi van összezárva, ott valószínűleg igény volt az efféle szolgáltatásokra, de tiltásokról a korszakból, úgy, mint például Rozsnyón, nem tudunk. Itt kell említenünk a paráználkodást, ami alatt azt értették, amikor tisztességes hajadon vagy özvegyasszony férfival közösült. Ugyanezt a cselekményt kurválkodásnak nevezték, ha rosszhírű hajadon, özvegy, kéjnő vagy pénz ellenében ilyen szolgáltatásokat nyújtó nő volt az elkövető. Házasságtörést az valósított meg, aki házastársán kívül mással közösült, ezenkívül a már említett Koradits-féle esetben talán fajtalankodásról is szó lehetett.[31] Példa mindegyikre akadt, bár az általam vizsgált időszakban meglehetősen kevés. 1575-ben Georg Mayster vétett a hatodik parancsolat ellen, és prostituáltakhoz (dyrnen) fordult, majd több városi alkalmazottat sértegetett, amiért testi fenyítést és bírságot egyaránt kapott.[32] 1582-ben Ploskho saját házában testi kapcsolatra kényszerítette mostohaleányát, aki teherbe is esett.[33] Számunkra talán megmosolyogtató az az eset, amely 1582-ben történt meg egy vájárral, aki évekig udvarolt egy Otschinska nevű besztercebányai hölgynek, azt ígérte, feleségül veszi, de meggondolta magát, a nő pedig ezért bepanaszolta. A tanács szerint a férfi csúfot űzött a házasság intézményéből, ezért több nap elzárásra és bírság fizetésére ítélte. Ez egyben azt is jelenti, hogy a korabeli városvezetés a házasságot nemcsak mint egyházi, hanem mint jogintézményt is védendőnek tekintette.[34]

Mindenképpen ebben a csoportban kell megemlíteni, hogy 1574. március 20-án a városi tanács két kristálygömbből jósoló nőt kínoztatott meg a hóhérral, akik beismerő vallomást tettek, ezután a Fiedlerbe záratták és meg is égettették (verbrennt) őket. A szövegből nem derül ki pontosan, hogy milyen büntetésről van szó, valós

[30] Szeghyová 2005, 240. o.
[31] Béli 2000, 200–207. o.
[32] SBB MMBB MÚK 76. o. 1575. június 4.
[33] MNL MOL Pozitív Filmtár C81. tekercs 116. felvétel.
[34] MNL MOL Pozitív Filmtár C81. tekercs 117. felvétel.

boszorkányégetésről, vagy csak a szokásos stigmatizáló jel arcukra égetéséről.[35] Megint másféle cselekményre rótt ki 1546-ban pénzbüntetést és elzárást a tanács, amikor is az ifjabbik Rawas Steffensdorffban szabad besztercebányai polgárnak adta ki magát.[36] Azt ugyan nem tudjuk, miért tette, és elkövetett-e ezáltal valamilyen egyéb bűncselekményt, vagy csak visszaélt azoknak a kiváltságoknak a lehetőségével, amelyek csak bányavárosi polgárt illetek, például hogy csak saját tanácsa elé lehetett idézni, vagy hogy bort árulhatott főtéri házában. 1 forintja bánta 1582-ben Vojtko Nowacknak, hogy egy másik polgár becsületét sértette.[37]

Nem kerülte el a tanács szigora a nem megfelelően dolgozó hivatalnokokat, városi alkalmazottakat sem. A városi toronyőr, akinek a környék figyelése, a kapuk nyitása és zárása, veszély esetén a polgárok figyelmeztetése is a feladatkörébe tartozott, 1549-ben lustasága miatt kényszerült büntetéspénzt fizetni, bár hogy konkrétan mit tett vagy éppen nem tett, az a számadáskönyvből nem derül ki.[38]

Összegzés

A városi tanács tehát igyekezett mind szabályzatokkal, mind bírságok, mind egyéb büntetések útján elrettenteni a városlakókat a bűncselekmények elkövetésétől, nem teljes sikerrel. Az erőszakos cselekmények és a bűn továbbra is a városlakók hétköznapjaihoz tartoztak. Nemcsak az alsóbb néprétegek, hanem az ismert polgárok, sőt olykor nagyhatalmú, előkelő és gazdag tanácsurak vagy városbírák is érintettek lehettek. A kép, amelyet vázlatnak szántam, korántsem teljes, sőt sokkal részletesebb kutatásokra lenne szükség a bűnesetek számának feltérképezéséhez, típusainak jellemzéséhez, a büntetések fajtáinak, végrehajthatóságának összegzéséhez. Bizonyára nem is került minden típus és minden esemény a látószögembe, bár a város forrásadottsága kínálna erre lehetőséget.

Hivatkozott művek

Béli Gábor: *Magyar jogtörténet.* Dialóg Campus Kiadó, Budapest–Pécs, 2000.

Graus, Igor: A polgár szabadideje. In: *Pozsonytól Bártfáig. Városok a 13–17. században.* Szerk. Csukovits Enikő – Lengyel Tünde. MTA-TTI, Budapest, 2005.

Jurkovich Emil: *Besztercebánya szabad királyi város monográfiája.* OSZK, Kézirattár, 1922.

[35] SBB MMBB MÚK 182–183. o. 1574. március 20.
[36] MNL MOL Pozitív Filmtár C81. tekercs 65. felvétel.
[37] SBB MMBB MÚK 117. o. 1582. április 20.
[38] MNL MOL Pozitív Filmtár C81. tekercs 65. felvétel.

Kuzma Dóra: *Besztercebánya szabad királyi város politikai elitjének összetétele és városirányító tevékenysége 1500–1605.* PhD-értekezés (PTE BTK). Pécs, 2008.
Kuzma Dóra: *Magánjogi jellegű szerződések a 16. század első felében Besztercebánya szabad királyi és bányavárosban.* Szakdolgozat (PTE ÁJK). Pécs, 2011.
Szeghyová, Blanka: Erőszak és konfliktuskezelés a polgárok mindennapi életében a 16. században. In: *Pozsonytól Bártfáig. Városok a 13–17. században.* Szerk. Csukovits Enikő – Lengyel Tünde. MTA-TTI, Budapest, 2005.

Levéltári források

MNL MOL = Magyar Nemzeti Levéltár Magyar Országos Levéltár. Pozitív Filmtár C81. tekercs (Besztercebánya, 16. század).
SBB MMBB MÚK = Štátny archiv Bansky Bystrici, pobočka Banská Bystrica Magistrat Mesto Banská Bystrica Metska úctovná kniha (Besztercebányai Levéltár, Besztercebányai Kirendeltsége, önkormányzati iratok, Számadáskönyvek) az 1574, 1575, 1582-es esztendőkből.

Varga Lajos

Az 1848–1849-es szabadságharc hadiiparának kiépítése

1848 őszére nyilvánvalóvá vált, hogy a magyar forradalom és az áprilisi polgári törvények vívmányait a bécsi Habsburg-kormányzat ellenében immáron fegyverrel kell megvédeni. A nemzet vállalta az önvédelmi harcot, de ehhez nem állt rendelkezésére ütőképes haderő, hadiipar és fegyverzet sem. „Az 1848–1849-i szabadságharc hadiiparának megteremtői olyan feladat előtt állottak, amilyenre másutt nincs példa a világtörténelemben!”[1] Hála a magyar leleményességnek és a polgári átalakulás lelkes vezetőinek, szinte a semmiből hozták létre az önálló magyar hadiipart.

A hadiipar kiépítésének feltételrendszere

Mindazon túl, hogy a bécsi udvar ellenezte az önálló magyar haderő és hadiipar létrehozását, a magyar kormánynak számtalan nehézséggel kellett megküzdenie. Mindenekelőtt nyersanyagokban szenvedett hiányt Magyarország. A 19. század közepén még fejletlen volt a bányászat, az ipar, közlekedési hálózatunkat a burkolatlan utak jellemezték, és a kereskedelmünk is nehézségekkel küzdött. Nyugat-Európához mérten a magyar ipar kezdetlegesnek számított, ennek okát a bécsi kormányzat évszázadokon át tartó iparfejlődést gátló politikájában találjuk meg.

A hadiipar számára nélkülözhetetlen szén és vasérc 1848-ban csak kis mennyiségben állt rendelkezésre, és minősége is alatta maradt a nyugati versenytársakéinak. Hátrányt jelentett az is, hogy „az ország területe nem is volt felderítve a szabadságharc előtti időkben, s így nem is tudták azt, hogy esetleg mit hol bányászhatnának”.[2] Fényes Elek földrajztudós, statisztikus és ügyvéd leírása szerint 1845-ben a nyers- és öntöttvas termék mennyisége összesen 575 000 mázsára rúgott.[3] Fontosabb vasércbányáink Gömör, Szepes, Abaúj, Torna, Borsod, Sáros, Zemplén, Krassó-Szörény és

[1] Bakó 1942, 5. o.
[2] Uo.
[3] Fényes 1847, 1: 67. o.

Hunyad vármegyében voltak. A kitermelt vasmennyiség nem volt elegendő a belső szükségletek kielégítésére, ezért a magyar ipar behozatalra szorult.

A rézércbányászat tekintetében kedvezőbb volt a helyzet, ugyanis Amerika és Anglia után Magyarországon termelték a világon a legtöbbet. Élen járt a bányászatában a felső-magyarországi szomolnoki bányakerület, Zólyom vármegye, a bánsági kerületben Oravica, Krassó vármegye és Bihar vármegye. Magyarország összes réztermelése 1842-ben elérte a 36 796 mázsát.[4] Ólomtermelésünk 1842-ben csak 3589 mázsa volt, ami Nagy-Britannia termelésével összehasonlítva, ahol ekkor már 300 000 mázsát állítottak elő, nagyon kevésnek tűnik. Legtöbbet a bánságban és a selmeci bányakerületben termeltek.[5] Ónbányászatunk még kevesebbre tehető, higany-, antimon- (dárdany), cink- és nikkelbányászatunk pedig elenyészőnek számított.

A fekete lőporok alapanyagául szolgáló salétrom (kálium-nitrát) természetes állapotban is megtalálható volt Debrecen környékén, valamint Szabolcs, Bihar, Szatmár, Fejér és Moson vármegyékben. A nagykállói és a nyíregyházi főzőházakból évente 5000 mázsa salétrom került ki.[6] Ként csak Horvátország területén bányásztak, amiből a magyar hadiipar nem részesedett. Amikor Rombauer Tivadar lett az országos fegyvergyár igazgatója 1848 őszén, megnyitotta a kalinkai kénbányát.[7] Energiahordozó ásványaink közül a barnakőszenet több mint 90 helység határában ismerték, de nagyrészt ezeket nem bányászták. Feketekőszén 30 helyen volt fellelhető. Ezek közül a legmagasabb kalóriatartalmú szenet a Krassó vármegyei Oravicán bányászták, évente megközelítőleg 500 000 mázsát.[8] Kokszot égetni csak a Pécs környéki bányák fekete szenéből lehetett a pécsi vasgyár számára.[9]

1848-ban iparunk fejletlennek számított Európában, a hazai szükségletet sem tudta kielégíteni. Alapja a vasipar, központja Gömör vármegye volt, ahonnan a vastermelés fele, 250 000 mázsa került ki. Vasfeldolgozással foglalkoztak még Szepes (120-125 000 mázsa) és Torna (46-47 000 mázsa) megyékben is. Zólyom vármegyében 11 helyen működött kisebb-nagyobb vashámor. Biharban nevezetes volt a vaskohi és a petrószi vasgyártás. Abaúj megyében termelt Mecenzéf, Borsod vármegyében Diósgyőr és Ózd. Krassó vármegyében pedig a bogsánbányai és a resicai vasfeldolgozó volt nevezetes.[10] Lőporgyártás Besztercebányán és Radványon

[4] Uo. 76. o.
[5] Uo.
[6] Uo. 69. o.
[7] Bakó 1942, 8. o.
[8] Fényes 1847, 1: 70. o.
[9] Uo.
[10] Uo. 83. o.

folyt, ahol 6000 mázsa lőport állítottak elő. Kisebb lőpormalmok üzemeltek még Nagybányán, Borostyánkőn és Kassán.[11] Vegyészeti anyag gyártása a hadiipar számára Pesten, Pozsonyban, Körmöcbányán és a Temesvár melletti Mehalán volt, ahol Eggenberg Lajos vegyianyaggyára 500 mázsa káliumot, 150 mázsa foszfort (villó) és 60 mázsa rézrozsdát (rézvirág) állított elő.[12]

Magyarországon az ipart 528 termelő gyár képviselte 1847-ben, ezekben mindössze 23 400 munkást foglalkoztattak. A kézművesek száma – Erdélyt leszámítva – összesen 232 753 fő volt. Ha ehhez még hozzávesszük a kézműves legények és inasok 78 000 főre tehető rétegét, összesen 334 153 iparral foglalkozót kapunk.[13] Nehézséget okozott még az ipar számára a gyárak és műhelyek alacsony színvonalú berendezése, a gépekkel való ellátottság hiányosságai, ráadásul ezeket külföldről kellett beszerezni. Ilyen háttérrel kellett megkezdeni 1848-ban a magyar hadiipar kiépítését, ami óriási feladat elé állította a forradalom híveit.

Az önálló magyar hadiipar létrehozása

Az első független, felelős magyar minisztérium 1848. március 23-án mutatkozott be, és átvette az ország ügyeinek intézését. A szakminisztériumokban nehezen indult meg a szervezési munka, mert a kormány tagjai és a tisztviselők nem voltak szakképzett, tapasztalt hivatalnokok. Mészáros Lázár hadügyminiszter sem volt tisztában azokkal a teendőkkel, amelyeket végre kellett volna hajtani 1848 tavaszán. Ebből kifolyólag az önálló magyar hadügy és hadiipar alapjainak lerakása nehezen indult meg.[14] Legfőbb oka a késlekedésnek, hogy a magyar és az osztrák hadügyminisztérium hatáskörét és az egymáshoz való kölcsönös viszonyt nem szabályozták egyértelműen az áprilisi törvények. Volt azonban egy lelkes hazafi a magyar politikusok között, aki előre gondolkodott, és világosan látta a jövőt. Ő volt Széchenyi István, a „legnagyobb magyar". Már áprilisban utasítja titkárát, Kovács Lajost, hogy a pesti vasműgyárak fegyvertárrá alakítása végett 50 000 forintot fizessen ki.[15] A kormány által támogatott pesti hengermalomban kiépítendő fegyvergyár igazgatója, Fehr Vilmos súlyos anyagi gondokkal küzdött, ezért még augusztusban sem indulhatott meg a termelés. Augusztus 14-én Kossuth Lajos pénzügyminiszter és Széchenyi István közlekedésügyi miniszter megtekintették a fegyvergyárat, ekkor Kossuth pénzbeli támogatást ígért Fehr Vilmosnak. Valószínű,

[11] Uo. 88. o.
[12] Uo. 71. o.
[13] Uo.
[14] Bakó 1942, 11. o.
[15] Márki–Beksics 1898, 72. o.

hogy a kiutalt összeg kevés lehetett, mert a fegyvergyártás ügye vontatottan haladt, pedig igen nagy szükség lett volna felfegyverezni az 1848. május 15-ei minisztertanács döntése által felállított 10 000 főnyi rendes (mobilis) nemzetőrség zászlóaljait.[16] Kossuth felszólalása az országgyűlésben július 11-én, amelyben 200 000 katona megajánlását kérte a képviselőtársaktól[17] – amit meg is adtak –, szintén sürgette a hazai fegyvergyártás mielőbbi beindítását.

A pesti országos fegyvergyárat Kossuth, az Országos Honvédelmi Bizottmány (OHB) elnöke november 14-én rendeletileg állami tulajdonba vette, és beillesztette a hadügyminisztérium keretébe.[18] Ezt követően Állami Országos Fegyvergyár néven működött. A hadügyminisztériumban hét osztályt hoztak létre, a harmadik volt a fegyverfelügyeleti osztály, vezetője Marziani György ezredes lett.[19] 1848. december 18-ától már tüzérségi és fegyverkezési osztály a neve.[20] A tüzérségi osztály feladata az ágyúk, lőpor és salétrom készítése, az ütegek felszerelése, a tüzérek kiképzése, valamint a várak ellátása fegyverrel és lőszerrel.[21] A gyalogság és a lovasság lőfegyverekkel, szúró- és vágófegyverekkel történő ellátásáról és gyutacsok készítéséről, elosztásáról a fölfegyverzési osztály gondoskodott.[22]

A rendszeres fegyvergyártás Pesten akkor indult meg, amikor Lahner György őrnagyot október 24-én kinevezték a fegyverfelügyeleti osztály élére.[23] Lahner és lelkes segítői, Rombauer Tivadar gyárigazgató – akit november 25-én neveztek ki – és Lukács Dénes főhadnagy – a tüzérségi osztály vezetője – voltak azok, akik megteremtették a magyar hadiipart 1848-ban. A fegyvergyárat először a *Valero* laktanyában hozták létre, amelynek egyik fióktelepe volt a pesti vasöntő- és gépárugyár. Az OHB ezt is állami kezelésbe vette. A budapesti országos fegyvergyár Lahner alezredes jelentése szerint október 25-én megkezdte a termelést.[24] Mindenekelőtt a begyűjtött régi és a raktárakból beszerzett fegyverek kijavítását végezték el. Ezek száma meghaladta a 30 000-et, ezután kezdték meg az új fegyverek gyártását. A tervek szerint naponta 800 darab új lőfegyvert kellett volna előállítani, de valójában csak 500-at sikerült legyártani.[25] Lőszerre is szükség volt, ezért 1848 őszén beindították a lőszergyártást is. Ennek élére Ulrich Ágoston tüzér főhadnagy került, aki

[16] Hermann 2001, 53. o.
[17] Horváth 1871, 1: 315. o.
[18] Kossuth 1952, 13: 285. szám, 449. o.
[19] Bakó 1942. 21. o.
[20] Közlöny: 1848. dec. 18. 186. szám.
[21] Bakó 1942, 21. o.
[22] Gelich 1885, 33. o.
[23] Bakó 1942, 22. o.
[24] Kossuth 1952, 13: 183. szám, 274. o.
[25] Gelich 1885, 276. o.

az Új épületet rendezte be erre a célra, ahol éjjel-nappal folyt a golyók és lőkupakok gyártása. Gyutacs előállítására Angliából hoztak be gépeket. Elkezdték a gyúkanócok és robbanóanyagok gyártását is, ezeket a városon kívül létrehozott műhelyekbe telepítették. Ágyúgyártás a Váci-úti császári királyi ágyúöntő telepen valósult meg, vezetője Lukács Dénes császári királyi tűzérhadnagy lett.[26] December 16-ára el is készült az első hat ágyú. December 28-ig két és fél 3 fontos üteget gyártottak le, egy ütegben 8 löveggel, továbbá egy fél 12 fontos üteg és egy fél 18 fontos üteg készült el négy-négy löveggel. Így összesen 28 löveget gyártottak december végéig.[27]

A hadianyaggyártás gyors ütemben fejlődött októbertől december végéig, amikor Windisch-Grätz támadó hadserege elől menekülni kellett Pest-Budáról. Azonban a fennmaradt jelentésekből világos képet kaphatunk a gyárak októberi, novemberi és decemberi teljesítményéről. Szeptember 28-tól október 31-ig a fegyvergyár a következő fegyvereket adta ki: 11 282 db lőfegyvert, 3780 db fegyvercsövet, 2328 db pisztolyt, 1900 db karabélyt és 29 904 db kaszát. A lőszerosztály 579 000 db lőkupakot gyártott.[28] Egy összegző jelentés szerint nov. 25-ig a fegyvergyár 5 217 902 gyalogsági töltényt készített. A lőszerraktárban ezen kívül volt még 1 490 000 gyutacs és 543 000 lőkupakos töltény. Raktáron volt még 1100 puska is. December 12-én is készült kimutatás, ekkor a gyárnak 2000 db kész puskája volt. December vége felé a teljesítmény fokozásával elérték a 700 db lőfegyver gyártását naponta.[29]

A csapattestek hadianyagigénye 1848 év végére jócskán megnőtt. Egyedül Bem tábornok 4000 puskát kért Lahnertől, valamint egyéb hadifelszerelést, többek között dzsidákat is. Kossuth utasítja Lahnert, hogy haladék nélkül küldje ki Erdélybe Bem tábornoknak a kért fegyvereket.[30] Az országos fegyvergyár állandó anyag- és szerszámhiánnyal küszködött, ezért az OHB igénybe vette az ország területén működő magángyárakat, akik bedolgozói lettek a pesti magyar hadiiparnak. Főleg vasanyagot, puskacsöveket, puskalakatokat, szuronyokat, reszelőket, ónt, ólmot, rezet, bronzot szállítottak a pesti hadi üzemeknek. Az ón- és ólomhiányt a harangok beszolgáltatásával oldották meg, egy-egy napon 50-60 harang is érkezett Pestre.[31] A lőszerosztály számára növelték a salétromtermelést, főleg a Tiszántúlon Debrecen és Nagykálló szállított nagyobb mennyiséget Pest-Budára. Lőport kezdetben az országban lévő hadi raktárakból szereztek be. Az OHB összeírása szerint Pozsonyban, Kassán, Besztercén állt nagyobb mennyiség rendelkezésre (621 mázsa), de az

[26] Bakó 1942, 25. o.
[27] Uo. 26. o.
[28] Uo. 30. o.
[29] Uo.
[30] Kossuth 1952, 13: 533. szám, 905. o.
[31] Bakó, 1942, 33. o.

erődítmények is jelentős mennyiséget tartottak raktáron. 1848 decemberében csak két lőpormalom működött az országban, Kassán és Nagybányán.[32]

1848 végére a hadianyaggyártás beindult ugyan, de rendszeres gazdálkodásról még nem beszélhetünk. December végére a hadi helyzet kritikussá vált, az osztrák csapatok megközelítették a fővárost, ezért a pesti hadiüzemeket biztonságos helyre kellett menekíteni.

Az Állami Országos Fegyvergyár berendezkedése Nagyváradon

1849 januárjától Nagyváradnak kiemelkedő szerep jutott az önvédelmi háborúját vívó magyar nemzet szabadságharcában. Arra a hírre, hogy Windisch-Grätz előrenyomult Budapest irányába, az OHB december 31-én elhatározta a főváros kiürítését, valamint az országgyűlés és a kormányzat áthelyezését Debrecenbe.[33] Kormányhatározat született arról is, hogy a hadügyminisztérium az országos fegyvergyárat, a fegyver- és tüzérségi osztályt, a gyutacs- és lőkupakgyárat, illetve a röppentyűgyárat összes készleteivel együtt Nagyváradra telepítse át.[34] A pesti hadianyaggyárak készleteinek, felszerelésének és gépeinek megmentésében kiemelkedő érdeme volt Csány László kormánybiztosnak, Vetter Antal helyettes hadügyminiszternek, továbbá Lahner Györgynek, Rombauer Tivadarnak, Lukács Dénesnek és Lukács Sándornak, akik az egyes hadianyaggyárakat és felszerelési üzemeket vezették.[35] Az állami fegyvergyár felszerelését a Pest-Szolnok-Karcag-Püspökladány-Nagyvárad útvonalon szállították. Szolnokig vasúton, ezután 4000 társzekéren és szánkón, kemény fagyban, hóban jutottak el Bihar vármegye székhelyére, Nagyváradra. Kossuth terve, hogy minden hadiüzemet Debrecenbe mentsenek át, nem valósult meg, mert végül Vetter Antal javaslatát fogadták el, aki Váradot tartotta erre legalkalmasabb helynek. Nagyvárad kiválasztása mellett szólt a pillanatnyi hadi helyzet és az a tény, hogy a magyar haderő a Tisza vonaláig húzódott vissza, ezért az ellenséges támadástól a város védve volt. Kedvezőnek számított továbbá a földrajzi helyzete is: alföld és hegyvidék találkozásánál, fontos közlekedési utak metszéspontjában feküdt a város. 1849 elején a magyar honvédség hadműveleti alapközpontját képezte, mert Biharból könnyen megközelíthető volt Erdély, a Bánság területe, a közép- és felső-tiszai vidék. Az itt táborozó magyar hadtesteket Nagyváradról könnyen el lehetett látni hadianyaggal, felszereléssel és

[32] Uo. 34. o.
[33] Horváth 1871, 2: 212. o.
[34] Bakó 1942, 35. o.
[35] Uo. 35. o.

élelemmel. Fontos érv volt még Várad mellett, hogy a várban hadianyag gyártására alkalmas épületek álltak, ezért a várat hadi szertárrá tervezték átalakítani.[36] Megtörtént a város értesítése, hogy a hadianyaggyártást ott fogják elhelyezni, és utasították a vár parancsnokát, Leitner Nándort a vár épületeinek azonnali kiürítésére. A Sebes-Körös két partján épült Nagyváradnak 1848-ban 19 368 lakosa volt, és négy város alkotta: a tulajdonképpeni Nagy-Várad, Várad-Olaszi, Várad-Velence és Váralja.[37] A vár Nagy-Várad és Várad-Velence között helyezkedett el, ott ahol a Sebes-Körös összefolyt a Hévjó-patak (Pece) vizével. Az erődítmény öt bástyával rendelkezett, „Vauban" rendszerben épült, széles árokkal és magas kőfalakkal bírt, ezért jól védhető volt. Hodossy Miklós, Bihar vármegye kormánybiztosa sáncokkal és védművekkel erődítette Váradot és a Király-hágót is. A munkálatokat Schmidt György mérnök százados irányította, naponta 20-25 ács és 100 napszámos dolgozott a védműveken.[38] Nagyvárad megerősítésével a magyar kormány már 1848 novemberében elkezdett foglalkozni. Lahner György november 1-jén kapott parancsot arra nézve, hogy Váradot szerelje fel tüzérséggel.[39] Az országos fegyvergyár áttelepítésénél kiemelkedő segítséget nyújtott a várparancsnokság, amelynek élére a kormány Leitner Nándor őrnagyot nevezte ki még 1848. november 4-én, valamint Hodossy Miklós, akit az OHB 1848. november 20-án Bihar vármegyei „teljhatalmú polgári főkormánybiztossá" nevezett ki.[40]

A fegyvergyár vezetői közül Lahner György érkezett Váradra elsőként, január 11-én, aki azonnal felvette a kapcsolatot Hodossy kormánybiztossal, és a segítségét kérte a fegyvergyár eszközeinek, gépeinek elhelyezésére annak érdekében, hogy a fegyver- és lőszergyártás mielőbb beinduljon. Megoldást találtak Rombauer Tivadar gyárigazgató, a kisegítő személyzet és 840 gyári munkás elszállásolására is. Lahner helyszíni szemlét tartott a várban, ez alapján tervezte meg a fegyvergyártás, lőkupak és gyutacsgyártás elhelyezését a vár épületeinek alsó szintjére. A gyári dolgozók a felső szinten kaptak volna szállást. Raktárhelyiségeket a készlet számára szintén a várban gondoltak létrehozni.[41] Miközben január elején Lahner Váradon az előkészületekkel volt elfoglalva, addig a Szolnokon hátramaradt Rombauer gyárigazgató a folyamatos szállítást vezette. A fegyvergyár felszerelésének nagy része 1849. január 14-ére megérkezett a várba, amit a havas várudvarra raktak le, mert az épületeket addigra még nem sikerült kiüríteni. Lahner már január 13-án jelentést tett az OHB-

[36] Hegyesi 1885, 98. o.
[37] Fényes 1847, 2: 389. o.
[38] Hegyesi 1885, 85. o.
[39] Bakó 1942, 36. o.
[40] Hegyesi 1885, 84. o.
[41] Bakó 1942, 39. o.

nek, amiben azt ígérte Kossuthnak, hogy 12 nap alatt beindítja a termelést; szerinte ennyi idő szükséges az épületek átalakítására, műhelyek kialakítására és a gépek összeszerelésére. Kossuth ezt sokallta – holott Pesten, kedvezőbb körülmények között öt hónapnál több kellett a fegyvergyár beindításához –, ezért felindultan válaszolt Lahnernek: „Meg vagyok győződve Ezredes úr erélyes intézkedéseiről és buzgalmáról, csak azok is, kikkel rendelkeznie köréhez tartozik, tudják meg, miként a 12 napnak, tizenkét éjjele van s nekünk az éjet is nappallá kell tennünk, ha sikerhez akarunk jutni."[42] Sürgeti továbbá Kossuth a lőkupakok és gyutacsok gyártásának mielőbbi beindítását, amiről gyakori jelentéseket kér Lahnertől.[43] Utasítja Hodossy Miklós kormánybiztost, hogy mindenben legyen Lahner segítségére.[44] A gyár felszerelésének nagy része január 14. és 18. között érkezett a várba 628 szekéren, majd január 26-ig további 130 szekér hozta a gyári készletet.[45] Helyszűke miatt nem tudtak minden termelő egységet a várban elhelyezni, így a puskaműves műhely, a reszelőműhely és a kovácsműhelyek számára a városban kellett helyiségeket bérelni, ezenkívül kisebb műhelyeket hoztak létre vidéken is.[46]

Lahner teljesítette ígéretét, és már 17-én megkezdték a fegyverek javítását. A folyamatos termelés 1849. január 26-án indult el, Lahner ekkor 40 szekeret kért nagy mennyiségű lőszer Debrecenbe szállítása céljából.[47] Január végére minden hadászati termelő egység a helyére került, és a vár lett a hadianyaggyártás központja, amit Lahner György mint a fölfegyverzési osztály igazgatója és a fegyvergyár felügyelője irányított. Kiemelkedően hősies teljesítményét azzal jutalmazták, hogy február 18-án tábornokká léptették elő.[48]

A várban lőfegyvereket, szuronyokat és kardokat készítettek, valamint régi, illetve beszolgáltatott fegyvereket javítottak vagy alakítottak át. Ulrich Ágoston tüzér őrnagy a Pece-patak mellett – kihasználva annak energiáját – felépített lőporgyárban több mint 1000 embert foglalkoztatott hatórás váltásban. Itt a különböző lőporfélék mellett (puska-, tüzérségi, akna-, repesztő lőpor) ágyúlőszert és naponta 250 000 puskatöltényt is készítettek.[49] Nagyváradon készítettek még fegyvergyutacsokat is. A gyutacsgyárat a vár kazamatáiban helyezték el, ezeket egy gép segítségével állították elő, amelyet Sztankó Samu, Thurszky sorgyalogezredi hadnagy hozott Belgiumból

[42] Kossuth 1953, 14: 68. szám, 133. o.
[43] OHB 1849/383.
[44] Kossuth 1953, 14: 68 sz./c, 133. o.
[45] Hodossy Miklós kormánybiztos levelezései: MOL H 106-3/1849. január.
[46] Bakó 1942, 43. o.
[47] MOL H 106-3/1849. január.
[48] Közlöny: 1849. február 18. 32. szám.
[49] Hegyesi 1885, 99. o.

még 1848 nyarán. A gyutacsokba robbanó higanyt (durranópor) töltöttek, amely elegynek az előállításához csak egy szakavatott francia vegyész, Chatheau értett. Durranóporból mindössze napi 10-12 font (5-6 kg) készült.[50] Peceszentmártonban építették fel az ágyúöntő, majd az ágyúfúró műhelyt is. Ennek vezetője Lukács Dénes alezredes volt, aki saját maga esztergályozta az első ágyút. A Lukács által öntetett ágyúk mind hatfontosak voltak és „cifrázatlanok", de az ellenségben félelmet gerjesztettek. Mindegyikre felvésette a jelmondatot: „Ne bántsd a magyart!", valamint a löveg száma és az „1849. N. – Várad" felirat került az ágyúcsőre.[51] 1849. január 28-ig már össze is szerelték a Pestről hozott első fél hatfontos üteget (1 üteg = 8 löveg). Skopal főhadnagy kísérletezései útján a kongreve-röppentyűk gyártása is beindult, amelyeket később Moser Sándor százados is gyártott. Ezek hétfontos gránátokat lőttek 1200-1400 lépés távolságra. Sikerült ezekből egy fél üteget létrehozni Willinger tüzérfőhadnagy parancsnoksága alatt, akit aztán Bemhez rendeltek Erdélybe, ahol a röppentyűk jó szolgálatot tettek.[52] Lukács Dénes felelt a tüzérségi lőszergyártásért is, ami korábban beindult, mint az ágyúgyártás. Szakszerűen végzett tevékenységéért kiérdemelte Kossuth dicséretét. Már január 30-án útnak indították az első nagyobb tüzérségi lőszerszállítmányt Erdélybe, Bem tábornok seregéhez.[53] Nagyváradon gyártottak még ágyútalpakat és a hadi szállítások céljára társzekereket is.

Nagyváradon indult meg a ruházati és fölszerelési cikkek gyártása is, amit a „főruházati bizottság" élére kinevezett Lukács Sándor kormánybiztos irányított.[54] A fölszerelési üzemek olyan hatékonyan működtek, hogy hetenként 4000 honvédet tudtak teljesen felszerelni.

1849 januárjában sok hazafi áldozatos munkájának köszönhetően néhány hét alatt szinte a semmiből hozták létre a nagyváradi hadiipari központot, ezáltal a szabadságáért küzdő Magyarországon Debrecen mellett Nagyvárad lett az ország másik legfontosabb városa. Joggal nevezte Kossuth Váradot „a magyar Birminghamnek".[55] Lahner György, Rombauer Tivadar, Lukács Dénes, Lukács Sándor és Hodossy Miklós éjt nappallá tevő munkájának eredményeként Nagyváradon jött létre Magyarország legnagyobb hadianyaggyártó bázisa. Az itt készített fegyverekkel, lőszerrel, hadfelszereléssel 1849 tavaszára Bemnek sikerült Erdélyből kiűznie az ellenséges császári és cári csapatokat. A Görgey által vezetett tavaszi hadjárat

[50] Bakó 1942, 54–55. o.
[51] Hegyesi 1885, 100. o.
[52] Uo.
[53] MOL H 106-3/1849. január.
[54] Hegyesi, 1885, 101. o.
[55] Uo. 103. o.

sikeres csatáit a Nagyváradon gyártott fegyverekkel és lőszerrel vívták honvédjeink, melynek eredményeképpen 1849 májusára Budáról sikerült kiűzni a császári csapatokat, és az ország majdnem egészében a magyar honvédség fennhatósága alá került. Hála a magyar fegyvereknek, 1849 nyarára Magyarország, ha rövid időre is, de kivívta függetlenségét.

Felhasznált irodalom

A magyar nemzet története. Szerk. Szilágyi Sándor. 1–10. köt. Athenaeum, Budapest, 1894–1898. 10. köt. Márki Sándor – Beksics Gusztáv: *A modern Magyarország (1848–1896).* Budapest, 1898.

Bakó Imre: *A Magyar Állami „Országos Fegyvergyár" működése 1848–49-ben.* Budapest, 1942.

Csikány Tamás – Eötvös Péter – Németh Balázs: *A szabadságharc kézi lőfegyverei 1848–1849.* Kossuth Kiadó, Budapest, 2012.

Fényes Elek: *Magyarország leírása.* 1. köt. *Magyarország általánosan.* 2. köt. *Magyarország részletesen.* Pest, 1847.

Fleisz János: Nagyvárad a szabadságharc hadiiparának központja. In: *A szabadság Debrecenbe költözött.* Szerk. Takács Péter. Debrecen, 1998.

Gelich Rikhárd: *Magyarország függetlenségi harcza 1848–1849-ben.* 1–3. köt. Budapest. 1883, 1885, 1889.

Hegyesi Márton: *Biharvármegye1848–49-ben.* Nagyvárad, 1885.

Hermann Róbert: *A szabadságharc hadtörténete 1848–1849.* Korona Kiadó, Budapest, 2001.

Horváth Mihály: *Magyarország függetlenségi harcának története 1848 és 1849-ben.* 1–3. köt. Ráth Mór, Pest, 1871.

Kossuth Lajos: *Összes munkái.* XIII–XIV. köt. *Kossuth Lajos az Országos Honvédelmi Bizottmány élén.* 1–2. rész. S. a. rend. Barta István. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1952–1953.

Magyar Országos Levéltár H 106. Hodossy Miklós Bihar vármegyei kormánybiztos iratanyaga. 1848. szeptember –1849. augusztus.

Dalos Tibor

A „hűséges falvak”

Előzmények

Az első világháborúból hazánk vesztesként keveredett ki. A fegyverletétel után megkezdődött az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlása. A Woodrow Wilson amerikai elnök nevéhez fűződő 14 pont kimondta minden nemzet számára az önrendelkezés lehetőségét. Ezzel az önrendelkezési joggal, hazánkat is beleértve, mindenki egyetértett, azonban a nemzetiségek egészen sajátosan értelmezték. Ennek a sajátos elképzelésnek lett volna az egyik eleme a szláv korridor is a mai Dunántúl területén. A béketárgyalások során hazánknak csak epizódszerep jutott, igazi beleszólásunk az események alakulásába nem volt. A következménye ennek az 1920. június 4-én aláírt békediktátum lett, ami az 1921. évi XXXIII. törvénycikként került be a magyar törvények közé, a világon egyedülálló módon, fekete kerettel.

Ellenállás Nyugaton

A trianoni békediktátumban leírt követelések teljesítése azonban a nyugati végeken, talán nem meglepő módon, spontán ellenállásba ütközött.

Az elszakításra kijelölt őrvidéken 248 658 német ajkú lakos mellett 44 572 magyar, 47 225 horvát és 4595 egyéb ajkú ember élt.[1]

Már 1921 augusztusában fegyveres felkelések robbantak ki az országrészt birtokba venni szándékozó osztrákok ellen, emellett a terület lakosságának nagy része követelte, hogy kinyilatkoztathassák szándékukat, amely szerint vissza szeretnének térni magyar fennhatóság alá.

A területcsökkentéssel való szembenállás népfelkeléssé alakult, és az osztrákokkal szemben álló erők felkelő-parancsnokság alá rendeződtek. A Sopron környéki Ágfalvától egészen a Vas megyei Felsőőrig fellángoltak a harcok, így az eredetileg

[1] Lőkkös 2000, 358–359. o.

1921. augusztus 29-ére kijelölt területátadást nem tudták végrehajtani.[2] Ágfalván Baracsi László hősi halála bizonyította is az eltökéltséget.[3]

1921. augusztus 30-án Szombathelyen forró hangulatú tüntetést tartottak Magyarország mellett, amelyen a Pinka folyó völgyében elhelyezkedő községekből kb. 800-900 fő vett részt.[4]

A helyzet súlyos és folyamatos diplomáciai problémákat okozott, amelyeknek megoldása egyre sürgetőbbé vált mind a magyarok, mind pedig az osztrákok számára.

Mivel az osztrákok nem tudták átvenni a területeket, a magyar vezetés pedig nem lépett fel határozottan, ezért törvényen kívüli állapotok alakultak ki. Az *ex lex* helyzetet Prónay különítményesei használták ki.[5]

1921. október 4-én délelőtt 10.30-kor Felsőőrön kikiáltották a Lajtabánságot, amely saját bélyeggel, illetve vámhatárral is rendelkezett. Ez az állapot persze az érintett részen élőket kivéve senkinek sem tetszett.

Eközben 1921. október 10-én népszavazás volt Karintia sorsáról, amelynek eredményeként a tartomány Ausztriához került.

A Nagykövetek Tanácsának 1921. október 6-i határozata értelmében a magyar és az osztrák kormány képviselői Bethlen miniszterelnök, illetve Johannes Schober kancellár vezetésével, október 11-én találkoztak Velencében. Itt egy kétnapos maratoni tanácskozás során született megállapodás, amelyben Bethlen ígéretet tett arra, hogy kivonja a felkelőket az osztrákoknak ítélt, eredetileg magyar országrészből. Cserébe Schober elfogadta, hogy Sopronban és a környező községekben népszavazást tartsanak a hovatartozás kérdéséről. Jegyzőkönyvben rögzítették azt is, hogy az osztrákoknak átadott területeken pontosan jelöljék ki a két ország határait, és az immár általuk felügyelt területrészeken, a határ öt kilométeres körzetében élő lakosságot is kérdezzék meg az esetleges visszacsatolásról, de nem népszavazás keretében.

A tárgyalások közben Nagy Pál gyalogos erői már felsorakoztak Prónayval szemben. A fegyveres összecsapást Horthy és Prónay személyes találkozója akadályozta meg. A Lajtabánság így november 4-ig „létezett".

A tárgyalópartnerek ezek után betartották szavukat, és 1921. november 25-én kezdődött meg az osztrák csapatok bevonulása. Minden faluba egy-egy zászlóalj vonult be, aminek célja a lakosság megfélemlítése volt. November 28-án Rőtfalva,

[2] Kovács–Zsiga 2004, 18–19. o.
[3] Botlik 2012, 171. o.
[4] Botlik 2011, 148.o.
[5] Kovács–Zsiga 2004, 14–20. o.

Rendek, Léka, november 30-án pedig Csém, Pornó, Rábaszentmárton és Farkasdifalva következett. Ekkor szállták meg Németújvárt is 2000 katonával.[6]

Sopronban a népszavazást a város hovatartozásáról 1921. december 14-én rendezték meg, a további nyolc érintett településen pedig 15-én és 16-án. A választásra jogosultak 65,08%-a magyar kívánt maradni, így a soproniak és a környéken élők Magyarországon maradtak.[7]

Határkiigazítások

A népszavazás után kezdett munkához a Magyar–Osztrák Határmegállapító Bizottság (továbbiakban HMB). Feladata az volt, hogy kitűzze az új határokat, és figyelemmel legyen a velencei megállapodásban rögzített lehetőségekre. A bizottságot már július 29-én létrehozták Grazban. A HMB 3 szakaszra osztotta az osztrák–magyar határt.[8]

A magyar biztos szakaszonként egy-egy javaslatot nyújtott be, összesen 96 községet igényelve vissza Magyarországnak (a 342 Ausztriának ítélt községből), 79 823 lakossal (344 260-ból). A 96 községből 69 volt Vas vármegye területén.

A HMB mindhárom javaslatot elfogadta, s a Nemzetek Szövetsége Tanácsa elé terjesztette. A tanács az első javaslatot elutasította, a másik kettőt módosítva elfogadta. Felsőőr és környékének magyar nyelvszigete 25-30 kilométerre feküdt a trianoni határoktól, így annak igénylésétől a magyar fél kénytelen volt eltekinteni.[9]

A magyar delegáció az összes delimitációs tárgyalás során két elv érvényesítésére törekedett: mindenütt tiszteletben tartani a községek közigazgatási határait, és megvédeni a birtokok egységét az esetleges szétdarabolással szemben. E két elvhez való ragaszkodás mellett volt ugyanis a legtöbb esély arra, hogy minél nagyobb területeket tudnak nyerni.

A jegyzőkönyv utolsó záradékának teljesítése csak ezután, 1922 januárjában kezdődött meg. Míg Sopron jövője titkos szavazással dőlt el, a környékbeli települések lakóinak nyilvános meghallgatáson kellett vállalniuk hovatartozásukat. A megszálló osztrák katonaság után az új polgári hatóságok is megjelentek, és azonnal megfosztották állásuktól azokat a tisztségviselőket, akik nem ismerték tökéletesen a német nyelvet. Ez súlyosan sértette a Velencei egyezményt. A cél ezzel sem volt más, mint a lakosság megfélemlítése és megtörése. Hasonló atrocitások mindenütt történtek a

[6] Botlik 2008, 843. o.
[7] Tóth 2011.
[8] Suba 2000, 305. o.
[9] Botlik 2011, 158. o.

térségben. Pornóapátiban egyszerűen agyonverték Pataki Ferenc plébánost, Kuntár József nagynardai plébánost börtönbe zárták, Strassner József szentpéterfai esperest pedig rendszeresen zaklatták az osztrák megszállók. Érvényesült az osztrákoknál az az elv, hogy: „Verd meg a pásztort, és szétszéled a nyáj!"

A határmegállapító bizottság, amelybe Ausztria, Magyarország, Japán, Olaszország, Franciaország és Anglia egy-egy képviselőt delegált, a határ menti falvak lakosait népszavazással felérő akaratnyilvánítás keretében kérdezte meg. Az Egyesült Államok azért nem delegált képviselőt, mert nem volt hajlandó aláírni a trianoni békeszerződést.[10]

A meghallgatások 1922. március 2-től 1922. március 12-ig tartottak. Az általam tárgyalt terület lakóit a határmegállapító testület második szemleútja során hallgatták ki március 8. és 12. között.[11]

A meghallgatásra viszont nem volt egyszerű eljutniuk az érintetteknek, mert az osztrák katonák folyamatosan cirkáltak a településeken, és senkit sem akartak kiengedni az utcára, hiszen az ő érdeküket cseppet sem szolgálta az esetleg sikeres kimenetelű akaratnyilvánítás. Így az emberek a kertek alatt, „szuronyok árnyékában" szökdöstek el otthonról, és életüket kockáztatva járultak a bizottság elé.

Az értelmiség zöme mindenütt vissza kívánt térni Magyarországhoz, valamint az általuk végzett hazafias szellemű nevelő munkának köszönhetően a lakosság többsége is.

Az ún. visszacsatolási mozgalom főszereplői az általam a címben is emlegetett falvak voltak a Pinka völgyében. A Felsőcsatárra igyekvő HMB gépkocsioszlopát a falu elé kivonult falusiak állították meg, miközben magyar zászlókat lengetve szavalták a *Himnusz*t. A békés tüntetőket dr. Kausz Gyula csémi ügyvéd és Kuntár József plébános vezették. A tüntetők Felsőcsatár mellett Alsócsatárról, Csémről, Kisnardáról és Nagynardáról érkeztek. Kijelentették, hogy a horvát többségű falvak Magyarországhoz kívánnak tartozni, amit a bizottság jegyzőkönyvben rögzített is. Kausz Gyulát azonban a következő éjjel csémi lakásán az osztrák csendőrség letartózatta és Felsőőrre vitte.

Horvátlövő lakosságát március 9-én hallgatták ki, azonban erről az osztrákok nem értesítették a falu lakóit. Így csak néhány embert tudtak kihallgatni, akik szintén magyarok kívántak maradni.[12]

Szentpéterfa lakóit március 10-én hallgatták ki. Őket Hirschl Ferenc községbíró, Strassner József esperes és Németh János kántortanító vezette. Németh János tanítót

[10] Kovács–Zsiga 2004, 21. o.
[11] Botlik 2011, 161. o.
[12] Kovács–Zsiga 2004, 21. o.

ezután az osztrákok azonnal felfüggesztették munkájából. Két héttel a meghallgatások után a felsőcsatári istentisztelet befejezése után letartóztatták Kuntár József plébánost azzal a váddal, hogy lázadást szított Ausztria ellen Burgenlandban. A HMB tagjai elvi alapként kezelték, hogy az államhatár kijelölésénél követni kell a községek határait, nehogy a településen élők elveszítsék a megélhetésüket biztosító termőföldeket.[13]

A Népszövetség Tanácsa (a mai Biztonsági Tanács elődje) 1922. szeptember 17-i döntésének értelmében tíz Ausztriához csatolt község tért vissza Magyarországhoz: Rőtfalva, Rendek, Kisnarda, Nagynarda, Alsócsatár, Felsőcsatár, Németkeresztes, Magyarkeresztes, Horvátlövő, valamint Pornó.[14] Pomogy, Léka, Hámortó, Csém és Szentpéterfa pedig Ausztriához került. A Népszövetség ellentmondásos döntésének értelmében Ausztriánál maradt a többségében magyar lakta Felsőpulya és Középpulya is.[15]

A Kőszegtől északnyugatra fekvő Rőtfalva, valamint Rendek fontos közúti csomópont volt, amit az osztrákok Burgenland gördülékeny észak-déli összeköttetése miatt maguknak követeltek továbbra is. A kérdés újra a HMB elé került, ahol hosszas vita után november 22-én az alábbi csereegyezmény történt: Magyarország lemond Rendek és Rőtfalva községekről 4063 katasztrális hold területtel, valamint 997 lakossal, cserébe visszatér Ólmod és Szentpéterfa község 5224 katasztrális hold területtel, valamint 1751 lakossal.[16] A döntés területi tekintetben pozitív volt hazánk számára, azonban Kőszeg városát komoly gazdasági kár érte nyugati agglomerációjának teljes elvesztésével, amelynek hatásai a mai napig érezhetőek. Kisebb kiigazítás történt a város érdekében azzal, hogy a rőtfalvi és a városi erdők – mintegy 3000 holdnyi terület – Kőszeghez kerültek. Természetesen Szentpéterfán és Ólmodon nagy örömmel fogadták a döntést. Kiemelendő, hogy az ólmodi 367 lakosból a tanítón és a kocsmároson kívül mindenki horvát nemzetiségű volt. A HMB 1922. december 19-én tartotta záróülését, amelyen kimondták, hogy a további feladatokat az osztrák és a magyar műszaki személyzet végzi el.

[13] Suba 2000, 307. o.
[14] Uo. 308. o.
[15] Botlik 2011, 172–173. o.
[16] Suba 2000, 308. o.

A birtokbavétel és az elért eredmények

A birtokbavételek kapcsán az osztrák csendőröket 48 órával a hivatalos átadás előtt váltotta le a magyar királyi vámőrség és csendőrség 1922. január 8-án déli 12 órakor. Így január 10-én a szeptember 17-i egyezmény alapján már hazánknak ítélt települések tértek vissza: Kisnarda és Nagynarda, Alsócsatár és Felsőcsatár, Német- és Magyarkeresztes, Horvátlövő és Pornó. A hivatalos átvétel úgy ment végbe, hogy az osztrák biztos a területet átadta a határmegállapító bizottság elnökének, akitől azt a magyar kormány nevében jelentéstevő átvette, és nyomban továbbadta a közigazgatás első tisztviselőjének.[17]

Szentpéterfa és Ólmod csak 1923. március 8–9-én került vissza. Ennek oka az volt, hogy udvariasságból kikérték a Népszövetség Tanácsának a véleményét is. Ez csupán formalitás volt, de a bürokratikus utak miatt csúszott az átadás. Mindkét településen külön rendeztek ünnepségeket, amiket a nagy, kb. 50 kilométernyi távolság miatt nem lehetett egy napon tartani. A március 9-i szentpéterfai ünnepségen Illés Ferenc plébános felvetette, hogy a község érdemes a Communitas Fidelissima címre.[18] Ezt a címet Vas Vármegye Törvényhatósági Bizottsága 1923. május 22-én tartott közgyűlésén át is adta Szentpéterfának.[19] Összességében így elmondható, hogy a tárgyalt területekkel visszatért Magyarországhoz 16 307 kataszteri hold terület (~67 km^2) és 5258 lélek. A teljes nyugati területgyarapodás, beleértve Sopron és környékének népszavazását is, 64 384 holddal és 55 403 lakossal bővítette hazánkat.

Emlékezet

A hűséges falvak számára azonban ezzel még nem értek véget az atrocitások. A második világháború után a határsávban lévő települések számára az élet rendkívül nehéz volt. Külön engedéllyel lehetett csupán belépni a falvakba, ami nagyban megnehezítette az itt élők életét. Ez Ólmod esetében 1965-től állt fenn, a falut ettől fogva műszaki zár választotta el Magyarországtól. Ezt az időszakot a helyiek második Trianonként szokták emlegetni. Napjainkban szerencsére ez a bezártság megszűnt, és ma már szabadon lehet emlékezni azokra a helyi lakosokra, nagyszülőkre és dédszülőkre, akik a trianoni traumába nem beletörődve küzdöttek, és elérték, hogy újra Magyarországhoz tartozhassanak. Ez annak a fényében különösen fontos, hogy a falvak lakóinak döntő többsége horvát ajkú volt. Az eredetileg tíz falu száma

[17] Suba 2000, 309. o.
[18] Botlik 2011, 180–181. o.
[19] Uo. 193. o.

az összeolvadások miatt mára hétre csökkent, a községek pedig rendszeresen megemlékeznek a közel száz éve történt eseményekről az évfordulókon. Minden évben szentmisét tartanak az események kapcsán, valamint a helyi hagyományőrzők a Klapka György Lovas Polgárőr- és Hagyományőrző Egyesület szervezésében minden év júniusának végén kétnapos közös lovastúrát szerveznek, érintve a hűség falvait, ahol együtt ünnepelhetnek a falvak horvát, német és magyar nemzetiségű lakosai.

Felhasznált irodalom

Botlik József: *Nyugat-Magyarország sorsa 1918–1921*. Magyar Nyugat Könyvkiadó, Vasszilvágy, 2012.

Botlik József: *Az őrvidéki magyarság sorsa 1922–1945*. Magyar Nyugat Könyvkiadó, Vasszilvágy, 2011.

Botlik József: Az őrvidéki (burgenlandi) magyarság sorsa. *Vasi Szemle*, 2008. 6. sz.

Kovács Géza – Zsiga Tibor: *Trianon és a „hűséges falvak”*. Croatica Kulturális, Információs és Kiadó Kht., Budapest, 2004.

Lőkkös János: *Trianon számokban. Az 1910. évi magyar népszámlálás anyanyelvi adatainak elemzése a történelmi Magyarországon*. Budapest, 2000.

Suba János: Adalékok a trianoni határ megállapításához Vas vármegyében. *Vasi Szemle*, 2000. 3. sz.

Tóth Antal: Magyarország és a Kárpát-medence regionális társadalomföldrajza. 2011. *Digitális Tankönyvtár.* http://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tamop425/0038_foldrajz_TothAntal/ch01s41.html. (Megtekintés: 2015. június 10.)

Guóth Emil

A kormányzói jogkörök bővítésének hátteréről az 1930-as években

Hosszú utat tett meg a történelemtudomány, amíg a Horthy-korszak megítélésében kezdett megszabadulni a rá nehezedő politikai-ideológiai kényszerektől, és mind nagyobb teret engedett a tudományos kutatás számára. Így jutottunk el a „totális fasiszta rendszer" sommás megbélyegző ítéletétől a korlátozott parlamentarizmusig. A rendszerváltozást követően az alapvető, Romsics Ignác által megfogalmazott paradigma ugyan elfogadott maradt, de a közben folyamatosan jelen lévő újfajta identitásküzdelmek résztvevői ismét az átpolitizált történelmi értékítéletek tudománytalan sikamlós mezejére léptek. Ennek az identitásküzdelemnek új frontjai nyíltak 2012 és 2014 között. Miközben szobrot kapott gróf Bethlen István mint a 20. század egyik legnagyobb magyar politikusa (amivel személy szerint teljesen egyetértek), aközben a róla szóló tudományos konferencián 2014-ben Gyurgyák János különös kontextusban idézett fel egy 2012-es történészvitát.

„Sokan úgy gondoltuk, hogy mi már úgy halunk meg, hogy a Romsics vázolta Bethlen-kép, valamint a Horthy-rendszerrel kapcsolatos Romsics-paradigma mozdíthatatlan marad. 2012 nyarán azonban Gerő Andrástól, majd Bojtár Endrétől arról értesülhettünk, hogy a történészszakma alapvetően tévedett, amikor is egy alapvetően antiszemita paradigmát követett. Ahogy Bojtár fogalmazott: »A magyar állampolgárok százezreinek tömeggyilkosságába torkolló s tömeggyilkosságát okozó Horthy-rendszer s benne Horthy megítélése nem lehet vita tárgya, az csak elítélés lehet […]. A történész Romsics Ignác tehát antiszemitának minősíthető amiatt, amit nem tesz: nem ítéli el a Horthy-korszakot, s ezáltal tesz valamit: történelmet hamisít.« Most így, egy év távlatából – fejtette ki saját álláspontját Gyurgyák – talán feltehető a kérdés, hogy volt-e egyáltalán valami értelme ennek az ún. vitának vagy csak az egész felhajtás és vakparádé arra volt jó, hogy komoly értelmiségiek újra aláírhattak, tiltakozhattak, táborba szerveződhettek, ahelyett hogy az egyre inkább árván maradó MOL kutatótermeiben vagy az OSZK olvasótermeiben serénykedtek volna. Hajlok arra, hogy a vitát inkább ostoba és fölösleges szócséplésnek nevezzem, mintsem komoly, lucidus elmék problémamegoldásra irányuló kísérletének.

De talán egy szempontból nem volt csupa hiábavalóság ez a tipikusan magyar álvita, felhívta ugyanis egyrészt arra a problémára a figyelmet, hogy vajon nem ideologikus-e a Horthy-rendszerről mint egységes egészről beszélni, pontosabban mennyire voltak erősek a kontinuus és diszkontinuus elemek a két világháború közötti politikai rendszeren belül."[1]

A történettudomány szempontjából a paradigmaváltás lehetőségét inkább látom egyrészt Gyurgyáknak azon fejtegetésében, amikor arra utal, hogy a Horthy-rendszert egységes egészként felfogni túl ideologikus rátekintést jelent. Erősen érdekkötöttségben vont eszmerendszerek szemüvegén keresztül pedig csak elítélni vagy felmenteni lehet.

Másrészt Boros Zsuzsa felvetésében miszerint a „kor" és „korszak" fogalmak használatát újra kell gondolni a tudomány művelőinek, ezek ugyanis azt a képzetet keltik a kutatóban, érdeklődőben egyaránt hogy egy hosszabb, történelmi léptékkel nézve jelentősebb időintervallummal van dolga. Történelmi távlatból tekintve ilyen rövid periódusnál a stabilitás, illetve változás kategóriái is másként merülnek fel: lehet-e szó egyáltalán rendszerstabilitásról?[2] A rendszer mindössze huszonnégy évig létezett (mint a mai rendszerváltás rendszere). Létezésének körülményeit tekintve szinte végig küszködött egy vesztes világháború és Trianon következményeivel, egy súlyos gazdasági világválság ezt mélyítő, romboló hatásaival, amitől épphogy megszabadulva egy kialakuló újfajta radikalizmus és háború erőterében kerülve kellett a korabeli elitnek rendszerstabilitásról gondoskodni. Ha ezt végiggondoljuk, láthatjuk, hogy csak néhány év maradt a nyugodt építkezésre.

A győztesek egy független, szuverén nemzet életének szinte minden normális alapfeltételét megváltoztatták, mondhatni megcsonkították: geográfiai és demográfiai erejét, gazdálkodási, munkaszervezési lehetőségeit, katonai-védelmi képességét és a magyar kultúra társadalmat és gazdaságot orientáló, megújító lehetőségeit.

A kiindulási pont: az 1920-as évek strukturális jellemzői

Trianon után Horthy és a Bethlen–Teleki-csoport előtt szinte megoldhatatlannak tűnő feladatok tornyosultak. Később maga Bethlen is bevallotta, hogy az 1920-as évek elején még ő sem tudta biztosan, lehet-e egy darab Alföldön egy működőképes államot létrehozni. Pedig minden további lépés előfeltétele volt a merőben új feltételek között egy funkcióit ellátni képes állam kialakítása.

Az első közjogi aktusok és jogszabályok még nagyrészt, az Antant követeléseinek

[1] Gyurgyák 2014, 204–205. o.
[2] Boros–Szabó 1999, 162–163. o.

engedve, a bethleni elképzelések ellenére születtek. Ilyen volt az 1919-es választójogi rendelet kényszerű alkalmazása, amely a dualizmus rendszeréhez képest óriási változásokat hozott. A választásra jogosultak aránya az össznépességen belül 6 százalékról 40 százalékra emelkedett. A szavazás Magyarországon először mindenütt titkosan történt, és a mind szélesebb körű legitimáció biztosítása miatt kötelező volt. Ez a kiterjedt legitimáció fontos volt a győztes Antantnak, hiszen a békediktátumot aláíró kormány széles körű felhatalmazása szilárdabb alapokra helyezte az általa aláírt kényszerfeltételeket is. Ugyancsak először járulhattak a nők az urnák elé, és az 1920-as választásokat követően először készülhettek a politikai erők koalíciós kormányzásra.

Az 1920 februárjában nyíló nemzetgyűlés megalkotta a rendszer alaptörvényét, az 1920. évi I. tc-t, amelyben kijelölte a két nagyon fontos alkotmányjogi intézmény (nemzetgyűlés és államfő) jogköreit, és az állam életében betöltendő jövőbeni szerepüket. Ezen szabályozásban a nemzetgyűlés önmaga számára igyekezett egy osztatlan törvényhozói szerepkört fenntartani, és a királykérdés végleges rendezéséig ideiglenesen kialakított kormányzói jogokat mind szűkebbre szabni. Ennek leglátványosabb részei: törvényszentesítési joga nincs, a törvényjavaslatot csak egyszer küldheti vissza 60 napon belül, ám ha a törvényhozás nem változtat rajta, akkor 15 napon belül köteles azt kihirdetni, azaz hatályba léptetni. A nemzetgyűlést nem oszlathatja fel, nem napolhatja el az üléseket, sőt a kormányzót a nemzetgyűlés megfelelő tényállás esetén és jogszabályi körülmények között felelősségre is vonhatja. Ez a nemzetgyűlés primátusát körülbástyázó, ugyanakkor az államfői kompetenciát egy gyenge köztársasági elnök szintjére szűkítő törvény természetesen messze állt mind Horthy mind a Bethlen–Teleki-csoport közjogi felfogásától, világnézetétől és az addig általuk tapasztalt politikai gyakorlattól. A legfontosabb dolog, ami miatt ennek az alkotmányjogi helyzetnek a megváltoztatására törekedtek, az a legitimitás és stabilitás összefüggéséről vallott, a régió országainak vezető politikai elitjétől eltérő nézeteik. A Bethlen vezette magyar elit mindennél fontosabbnak látta a fent leírt állapotú ország gyors konszolidációját, amely egyedül képes megfelelően hosszú távú stabilitást nyújtani. Véleménye szerint ezt csak hatékony állami eszközökkel lehetett végigvinni. Az államhatalmi eszközök feletti rendelkezést szerintük csak egy olyan politikai struktúra biztosíthatta, amelyben a kormánypárt hegemonisztikus helyzete mellett az államfő pozíciójának erősödése, a második kamara megszervezése megadja a rendszernek a megkívánt stabilitást, és végső soron a kormány egyre erősödő és bővülő kompetenciáját is biztosítja. Ezt a modellt végül szívós politikai küzdelmek árán sikerült kiépítenie 1927-re. 1925-től 1929-ig úgy látszott, az eredmények őt igazolták. Ennek jellemzői voltak: sikeres gazdasági szerkezetváltással egybekötött stabilizáció, jelentős növekedési pálya, felzárkózás elindulása Nyugat-Európához, rendkívül aktív és sikeres kultúrpolitika.

Bethlen többször hangoztatta is, hogy a széles körű politikai legitimitás nem jelent egyben stabilitást is, márpedig a megfelelő stabilitás nélküli legitimitás semmit nem tud megoldani, minden hasznos erőfeszítés könnyen kárba vész.

Rövid kitekintés kelet-közép-európai régiónkra

A versailles-i és trianoni átrendezés után létrejövő közép-kelet-európai rendszerek nagy reményeket fűztek függetlenségük elnyeréséhez. Az 1920-as évek elején az „illeszkedő saját út" megtalálása volt számunkra a legfontosabb. Az illeszkedés kedvelt mintája volt az 1875-ben létrejött Francia Köztársaság példája.[3] A régió fiatal országaiban már a kezdetektől sajátos problémák nehezítették a demokratikus nemzeti jogállam építését. Ilyenek voltak az állami tradíciók és a hozzá kötődő politikai kultúra hiánya, a nemzetiségi feszültségek új formákban történő továbbvitele, a megkésett modernizáció minden hátránya, a szociális feszültségek okozta bizonytalanság és a balkáni államok esetében különösen súlyos örökség, a képzetlen és korrupt államigazgatás kezelése. Erre az alapra kellett volna ráépíteni az alkotmányos parlamenti demokráciát.

A zavarok persze hamar jelentkeztek. Romániában már az elején háromszor kellett választásokat tartani (1919, 1920, 1922).[4] Lengyelországban 1918 novembere és 1926 májusa között tizenhat kormány bukott meg, és a miniszterek cseréje „mindennapossá" vált. A fiatal köztársaságok közjogi rendszerének kialakulását nem követték konszolidációk, amelyek a hosszú távú stabilitás előfeltételei lettek volna. A demokratikus választójogok következménye lett egy erősen fragmentált pártrendszer, sok kicsi, eltérő érdekű párttal, amelyből stabil koalíciót szervezni szinte lehetetlen volt. Az országok elitjei különféle irányban tett próbálkozásukkal akartak segíteni a helyzeten. Voltak, akik rendszeren belül, és voltak, akik kívül keresték a megoldásokat. Románia 1925-ben változtatott választójogi rendszerén, és a premizálás bevezetésével próbálkozott: 40 százalékos eredménnyel egy párt a mandátumok 50 százalékára tarthatott igényt.[5] Lengyelországban 1926-ban Pilsudski államcsínyt hajtott végre, politikai szerephez juttatva a hadsereget. Ausztria 1929-ben módosította alkotmányát, amelyben az elnök számára szélesebb jogkört biztosítottak. Sándor jugoszláv király 1929-ben kezdődő átmeneti diktatúrája alatt növelte a végrehajtó hatalom és az államfő politikai súlyát, tekintélyét, és ezt egy autoriter rendszer keretében szervezte újjá. A jelzett tendencia a világválság után

[3] Ruszoly 2005, 295–296. o.
[4] Püski 2006, 272. o.
[5] BerténYi 2000, 237–253. o.

bontakozott ki szélesebb körben. A válság csak elmélyítette a régió korábbi feszültségeit, és ez autoriter rendszerek mind teljesebb kialakulásához vezetett. Romániában 1930 és 1940 között huszonöt kormány próbálkozott az országot stabilizálni.

Az 1930-as évek első jogkörbővítésének háttere

Az 1930-as éveket éles cezúra választotta el az 1920-as évtizedtől. A „rendkívüli" változások és körülmények merőben új megoldásokat követeltek a politikai és a gazdasági elittől. Ennek előidézője nálunk is a gazdasági világválság. A hatalomgyakorlás mechanizmusai jelentős mértékben átalakultak. A hatékonyság elérésének egyik feltétele lett a gyors reagálás, amely azt jelentette, hogy a döntések meghozatalára fordítható idő kevesebb és a döntéshozók köre szűkebb. Az időigényes parlamenti törvényhozás helyett a kormányok gyors rendeletalkotási jogai bővültek, a parlamentek szerepe átalakult. A folyamatosan romló gazdasági helyzetben különösen felerősödtek azok az ellentétek, amelyek a kereskedelmi, ipari, pénzügyi csoportokat képviselő úgynevezett merkantil lobbi és az agráriusok között feszültek. Az ellentétek lényege megragadható abban a problémában, hogy újra kellett gondolni a gazdaság, az állam és a társadalom kialakítandó viszonyát. Milyen legyen ez az új állam? Meddig terjedjen a felelőssége, hatásköre, gazdasági szabályozó szerepe? Az események sodrása kikényszerítette a gyakorlati válaszokat, amelyek végső soron az etatizmus felerősödése, kiteljesedése felé vezettek az élet szinte minden területén.

Gömbös Gyula, aki 1932 októberétől volt kormányfő, pontosan érzékelte ezt a kortendenciaként jellemezhető széles körű folyamatot. Ezt igazolja az 1933. február 11-én kelt levele Hóman Bálinthoz, amelyben világossá tette szándékát. „A kormányzat átszervezésével együtt ugyancsak fontos a kormányzói jogkör kiterjesztéséről szóló törvényjavaslat sürgős megszerkesztése és letárgyalása, mert egyrészt az ügy érdeke ezt kívánja, másrészt a Főméltóságú Úr is ezen a nézeten van. Március elején kérem a minisztertanácsba mindkét javaslatot behozni…" – írta.[6] Két nappal később, 1933. február 13-án egy újabb szigorúan bizalmas levelet küldött három érintett kormánytagnak, Keresztes-Fischer Ferenc belügyminiszternek, Hóman Bálint kultuszminiszternek és Lázár Andor igazságügy-miniszternek. Levele elején kifejti, hogy a kormányzói jogkör kiterjesztésének terve összefügg a titkos választójog bevezetésével, hiszen a jogkörkiterjesztés egyfajta védőintézkedésként fogható fel egy esetleges nem kívánt radikalizálódás esetén.[7] Lázár Andor igazságügy-miniszter 1933. márciusi leveleiben válaszolt Gömbösnek. Lázár biztosította Gömböst, hogy

[6] OSZK kézirattár 15. f. Hóman Bálint 10. Gömbös Gyula 1933. február 11-i levele Hóman Bálinthoz.
[7] Uo. 11. Gömbös Gyula 1933. február 13-i levele Hóman Bálinthoz.

érti és osztja a titkos választójog bevezetésének veszélyeiről szóló aggodalmát, az esetleges veszélyek elhárítására – a kormányzói jogkör kibővítése mellett – ő a felsőház jogainak bővítését javasolja.[8] A javaslatot Lázár Andor elkészítette, amelyet júliusban aztán be is nyújtottak a képviselőházban.

Az 1933. évi XXIII. tc. lényege egyetlen §-ba foglalt mondat: „Az országgyűlés elnapolásának, berekesztésének és feloszlatásának a királyi hatalomban foglalt joga […] a kormányzót is megilleti." Horthy is megkapta az 1920. XVII. tc.-ben a berekesztési és feloszlatási jogot, ám akkor az elnapolást 30 napban korlátozták. Ezt a korlátozást oldotta fel az 1933. évi XXIII. tc. módosító rendelkezése. A törvénycikk indoklásában több olyan információ is rejlik, ami e tanulmány szempontjából fontos. A harmincnapos korlátozás ősi alkotmányunk szellemét is sérti – szól a magyarázat –, „de nem is célszerű". A célszerűség a kormánynak gyorsabb, hatékonyabb, szélesebb mozgásterét jelenti. Hogy mennyire kormányzatszempontú államfői jogkörbővítésről volt szó, azt az indoklás alábbi mondatai jól mutatják: „A kormányzat helyes vitelének érdeke tehát megkívánja, hogy az országgyűlés működésébe időnkint egy hónapnál hosszabb szünetet is be lehessen iktatni, s mintegy a kormányzat maga tudja leginkább megítélni, hogy mely időpontban s mennyi időre van szükség a törvényhozás működésének elhalasztásával ilyen szünetre […]."

És jöttek az 1935-ös nevezetes választások.

Az 1935-ös választások bizonyos értelemben egy másik határvonalat jelentenek az évtized politikatörténetében. Sipos Péter nagyon találóan a „legek" választásának nevezte. „A képviselőház ötéves ciklusából a leghosszabb időtartam maradt kitöltetlenül feloszlatásakor, a legrövidebb ideig tartott a választási kampány, ennek során történt leggyakrabban törvénysértés és atrocitás, így ezután nyújtottak be legtöbbször petíciót és semmisítettek meg erőszakkal, csalással kicsikart mandátumot."[9] Egyre világosabb volt azonban, hogy a titkosság bevezetése elkerülhetetlen, ám közjogi rendszerünkben minden alkotmányos alaptörvény megváltoztatásához elegendő volt az 50 százalékos abszolút többség. Hiányzott a rendszerből a kétharmados vagy háromnegyedes minősített többséget követelő biztosíték, viszont a titkosság kontrollálhatatlan rendszerében könnyen teret nyerhet a nem kívánt radikalizmus. Abszolút többséghez jutva az egész közjogi-politikai rendszert felforgathatják. Már a harmincas évek elejétől egyre erőteljesebben vetődött fel az úgynevezett alkotmányos ellensúlyok keresése. A magyar közjogászok, politikusok a kormányzó és a felsőház jogkörének további kibővítésében látták a megoldást. Gömbös Gyulának azonban erre már nem volt ideje. Betegsége utolsó stádiumában 1936. szeptember 1-jén levelet

[8] Uo. 87. Lázár Andor 1933. március 6-i és 7-i levelei Gömbös Gyulához.

[9] Sipos 1994, 57. o.

írt Sztranyavszky házelnöknek, amit már a kortársak is politikai végrendeletként értelmeztek. Ennek lényege, hogy a titkos választójog bevezetését csak pártközi egyeztetések után terjesszék be. Ezt megelőzően szükséges a két fő alkotmányos ellensúlyt biztosító reform elfogadása, a kormányzó és a felsőház jogkörének bővítése.[10]

Fékek és ellensúlyok a magyar közjogi rendszerben az 1930-as évek második felében

Gróf Bethlen István 1936 októberében a Deák Ferenc Társaságban beszédet mondott. Utalt az 1935-ös választásokra, kifejtette, hogy a nyílt rendszerrel való visszaélések, a brutális eszközök alkalmazása következtében az már nem tartható. Kell a titkos választójog, de kellenek a korrektívumok is.[11]

Darányi Kálmán, az új miniszterelnök még október hó folyamán lépéseket tett a pártközi tárgyalások előkészítésére. A kormányfő programadó beszéde előtt az ellenzék politikusaival tárgyalt, felkereste a szociáldemokrata frakciót is, és meghívott két vezetőt további megbeszélésekre. Darányi többször kijelentette, hogy közmegegyezésre törekszik mind a választójog, mind az egyéb alkotmányjogi reformok kérdésében. Véleménye szerint a reformokhoz jó légkör, bizalom kell, mert a nélkül, hatalmi erővel időtálló reformokat nem lehet alkotni.[12] Az új reformokat előkészítő pártközi tárgyalások 1936. december elején el is kezdődtek. A kormány részéről jelen voltak: Darányi Kálmán, Kozma Miklós és Lázár Andor. Ez már magában mutatta a szándék komolyságát.

Az FKGP részéről Eckhardt Tibor szólalt fel. Első szava a köszöneté volt, hogy a megbeszélésre sor kerülhetett, hiszen tudja, hogy a tisztelt többség nem áll kényszer alatt, éppen ezért van értéke a közeledésnek mind az ellenzék, mind a közvélemény felé. A mai külpolitikai helyzetben igazi belső szolidaritás megteremtésére van szükség – mondta. Az atmoszféra adott, mert a pártokban is megvan az együttműködés szándéka. A titkosság nem kérdés ma már. Kell, mert a közigazgatást meg kell szabadítani a politikai feladatoktól, másként nincs tekintély- és törvénytisztelet. Csak így tisztulhat a hatóság és a nép viszonya. Az ország jelenlegi helyzete, határai miatt – folytatta – jobban ki van téve külső veszedelmeknek, amelyek lelkileg téphetik szét a nemzetet. „Ez pedig a legnagyobb veszedelem volna, mert elveszett területet vissza lehet szerezni, de egy széttépett lelkű nemzetet újból egységes nemzeti lélekben egyesíteni emberfeletti feladat volna […].”[hivatkozás?] Az alkot-

[10] [Szerző? Cím?] *Népszava,* 1936. október 7.
[11] [Szerző? Cím?] *Népszava,* 1936. október 20.
[12] [Szerző? Cím?] *Népszava,* 1936. október 22.

mányjogi reformok közül elsőnek kell tárgyalni a választójogi reformot, mert az a motor, mondotta. A motor erejéhez kell aztán a fékeket, biztosítékokat igazítani és nem fordítva. A választójog kettős természetéről is beszélt. Egyrészt egyéni jog, másrészt közfunkció is – mondta. A köz ügyeiben való részvételhez kellenek bizonyos képességek (erkölcsi, értelmi, politikai), másként nem alakulhat ki egészséges társadalmi szolidaritás. Olyan országgyűlés kell, amelyben egyrészt a színvonal, a minőség is jelen van, de a különféle érdekek becsatornázó, integráló szerepének is meg tud felelni. A titkosság veszedelmét több tényezőben látta: a demagógia esélyét és a plutokrácia lehetőségét is növeli, mert a tömeg megnyerésére intenzív, drága eszközöket kell alkalmazni, ami a pénznek túl nagy szerepet biztosít.[13]

Rassay Károly a liberálisok képviselőjeként utalt arra, hogy már Károlyi Gyula is kijelentette: többet ezzel a választójoggal választani nem lehet. Fontos kérdés, hogy a nemzeti akarat szabadon nyilvánuljon meg. Ami ezt akadályozza, az ellen szükségesek a korrektívumok. Három ilyen akadályt jelölt meg beszédében. Első a hatalom, második a pénz, harmadik a demagógia befolyásoló ereje. Mindhárom ellen a törvény szigorával kell fellépni.[14]

A hozzászólók közül különösen érdekesek Bethlen Istvánnak, a rendszer első számú megalkotójának gondolatai. Szokásához híven történelmi összefüggésekbe helyezte a pártközi tárgyalás feladatait, a kialakult helyzetet. Világosan tárta fel, hogy 1867 után egy olyan rendszer jött létre, amelyben a választójogi reformok előrevitele a koronával való konfliktus kiélezése nélkül nem ment volna. A reform elmaradt, és így a politikai rendszer a tömegek számára sem a politikai iskolázottságot, fegyelmezettséget, sem a szükséges kultúrfokot nem biztosította, mint a nyugati államokban. Az I. világháború után özönvízszerű áttörése volt a demokratizálódásnak, de ennek hátrányait a későbbi európai fejlemények jól mutatják. Az új rendszerekről szólva hangsúlyozta, hogy a népakarat direktebb módon van jelen a politikában, és így a népszerűség egyre fontosabbá vált, ami óriási veszélyeket rejt magában. A kényszerkoalíciók sora a kormányzás hatékonyságát jelentősen csökkentette. A pártszervezés új, erőszakos módszerei is szembeállították a pártokat egymással. Mindezek következtében sok helyen a pénz, a plutokrácia vagy a proletár erőszak jutott szóhoz, amelyek zsákutcát jelentenek. A választójog élő jog, állította, amely az élettel együtt fejlődik, változik. Komoly, a politikai gyakorlatból nyert következtetése: a választójogi hiba nagyon veszélyes, mert azt az instrumentumot

[13] A titkos választójog és azzal összefüggő közjogi kérdések tárgyában a képviselőház elnöke által egybehívott és 1936. évi december hó 2-án, 3-án és 4-én tartott pártközi megbeszélések lefolyásáról szóló gyorsírói feljegyzések. 1936. 8–15. o.

[14] Uo. 18–20. o.

rontja meg (az országgyűlést), amellyel a hibát korrigálni lehetne. A kormány nem rendelheti alá magát a népszerűség kedvéért sem a sajtónak, sem a parlamenten kívüli mozgalmaknak, mert az maga a hanyatlás, de hanyatlás az is, ha olyan kényszerkoalíciót köt valaki, amelyben az egyik párt célja a parlamentarizmus és a demokrácia felszámolása. Átvehetők-e a külföldi intézmények? – kérdezte. Válasza: nem, mert saját testre, saját képre kell kialakítani azokat. Sok dologtól függnek a működőképes struktúrák: az adott ország történelmétől, a kialakult politikai és szociális konstrukciótól, kultúrfoktól, a gazdasági állapottól, és hogy a világáramlatok milyen erővel tudnak az országban teret nyitni, ami a veszélyeztetettség fokát is mutatja egyben. Fék kell – véleménye szerint –, de államfői abszolút vétóról nem lehet szó, az államfő nem állítható szembe a nemzeti intézményekkel.[15]

A sajtótudósítások általában hasznosnak ítélték a konferenciát.

A kormányzói jogkör jelentős kibővítésének körülményei

A kialakuló konszenzus értelmében a közjogi reformok közül először a kormányzói jogkörbővítést tárgyalták. A kormányzói kompetenciát bővítő tervezetet Darányi Kálmán miniszterelnök 1937. június 17-én nyújtotta be a képviselőházba. Több fórumon komoly vita folyt a leendő törvényről. Az országgyűlési vitát megelőzően a legszakszerűbb írások a Magyar Jogi Szemlében jelentek meg, ismert közjogászok tollából.

Polner Ödön az 1937. márciusi számban fejtette ki nézetét. Az államfő jogköre ma nem egyenlő egy meg nem koronázott királyéval, de akkor minek kell minősíteni a kormányzói jogállást? – kérdezte. Az 1921. XLVII. tc. „interregnumot" idézett elő. A magyar közjogban a koronás királyt illette meg a szentesítés joga és a „felelőtlenség" joga. Koronázás nélkül ellentétes lenne a közjoggal a szentesítés megadása. Helyette a visszaküldési jog kiterjesztését javasolta Polner. A kormányzó esetleges utódkijelölési jogáról az volt a véleménye, hogy azt csak ajánlás formájában lehetne biztosítani, mert ez az országgyűlésnek szabad kezet biztosít. Fontos változtatást javasolt az 1926. XXII. tc. 48. §-ának esetében, amely a kormányzói szék megüresedésekor a kormányt ruházta fel átmenetileg az államfői jogkörrel. Ezt módosítani kellett. Végül kifejtette, ha ellensúlyokat keresünk, akkor azt elsősorban a felsőház jogkörének kiterjesztésében kell megtalálni, mert mára már alkotmányos országokban az államfőnek az utólagos szentesítési joga formálissá vált.

Tomcsányi Móric – a rendszer hivatalos közjogásza – cikkében sok mindenben azonosan gondolkodott Polnerrel. Állítása: csak a törvényesen megkoronázott királyt illeti meg a szentesítés és a nemesség adományozásának joga. Ma nincs

[15] Uo. 29–34. o.

törvényesen megkoronázott király, ezért a kormányzó nem kormányozhat teljes jogkörrel helyette, tehát nem illeti meg a két jog. A kormányzó nem egy királyi személyt helyettesít, hanem a királyi jogkör ideiglenes ellátására hivatott a törvényben megállapított korlátok között. Interregnum idején nem volt rá példa, hogy a szentesítési jogot valaki gyakorolta volna. Alapelv tehát, hogy csak koronázott királyt vagy a megkoronázott király személyes helyettesét illeti ez meg. A kormányzó egyikkel sem egyenlő. Tomcsányi is a jelenlegi vétójog kibővítésében látta a megoldást. Javaslata a többszöri visszaküldési lehetőség biztosítása volt.[16]

Tihanyi Lajos ügyvéd is fontosnak tartotta álláspontja közzétételét. Úgy vélte, az államfőnek pártok felettinek kell lennie és a nemzeti egységet kell megteremtenie, de ha pozíciója, annak megtartása a pártoktól függ, akkor nem töltheti be szerepét. Ezen változtatni kell.[17]

Angyal Pál egyetemi professzor az államfő személye és intézményének tekintélye felől közelítette meg a problémát. Változtatni csak szükség esetén szabad, most a viták az intézményről és személyről csak rombolják azok tekintélyét. Az államfői hatalomban nem szabad a szükséges biztosítékot keresni, mert a vétó szembeállítja a kormányzót és a nemzet választott képviselőit. Az alkotmányos kormányzás kialakulása óta az uralkodók sem élnek vétójogukkal – fejtette ki ő is. Sem az angol, sem a magyar nem élt vele. A parlamenti kormányzás szokása, hogy a kormányfő előzetesen egyeztet a királlyal. Következtetése: a megkoronázott király sem gyakorolhat vétójogot, ha alkotmányosan uralkodik. Hogyan lehetne akkor a kormányzónak ilyen céllal ma vétójogot adni? Ha biztosítékot akarunk találni, azt a felsőház alárendelt szerepének megszüntetésében kell keresni – érvelt.[18]

Utolsóként Egyed István tanulmányának lényegét ismertetjük. Ő is azon a nézeten volt, hogy alkotmányunkkal ellentétes a szentesítési jog megadása. A törvényalkotásban – nézete szerint – csak a törvényesen megkoronázott király vehet részt. Ez az egyik legerősebb alkotmánybiztosíték. Ha e jogot megadjuk, az precedens értékű, és a biztosítékot gyengíti. A visszaküldési jogot kell erősebbé tenni. Lehet növelni az időt, az alkalmak számát, de túl hosszú idő ne legyen, mert az elhúzódó ellentét mindig bizalom- és tekintélyvesztéssel jár, ártalmas. Szerinte is jobb a felsőház egyenjogúsítása. A törvényhozás konfliktusa oldódjon meg a törvényhozáson belül. Végül a kormányzói felelősségre vonás lehetőségét meghagyta volna Egyed.[19]

[16] Uo. 90–93. o.
[17] Uo. 75. o.
[18] Uo. 113–115. o.
[19] Uo. 103–112. o.

Láthattuk, hogy a közjogászok ellenezték a szentesítési jog megadását, és ebben érveik világosak, tiszták. Röviden azt mondhatnánk, hogy nem találták a megoldást sem korszerűnek, sem jogszerűnek. Ráadásul világosan mutattak rá esetleges negatív következményeire. A megoldást mindenki a relatív vétójog megerősítésében látta, és a felsőház jogkörének kibővítésében. A javaslat júniusi beterjesztése után a lapok tudósítottak az előkészítés egyes fázisairól. Az országgyűlés közjogi bizottsága vitatta meg először, ahol többen felszólaltak a javaslatot támogatva.

Rassay Károly a liberálisok nevében elfogadta az utódajánlás lehetőségét, mert mint fogalmazott, nem prejudikál a végleges rendelkezést illetően. Az utódajánlásnak inkább erkölcsi értékét emelte ki, hiszen ez nem kötelezi az országgyűlést semmire, így a miniszteri ellenjegyzéstől ő is el tud tekinteni.

Eckhardt Tibor is a jelölés vagy ajánlás kérdésében egyértelműen az ajánlás mellett volt. A jelölés csorbította volna az országgyűlés szuverenitását. Szabad ajánlás, szabad országgyűlési döntés, így helyes és támogatható. A létrehozandó Országtanáccsal nagyon egyetértett, hiszen ő hívta fel a figyelmet Gömbös idején arra, hogy az államfői szék megüresedése esetén hatáskörhalmozás léphet fel. Így jó, hogy nem a kormányra száll a kormányzói jogkör, hanem átmenetileg az Országtanácsra.

Rupert Rezső a köztársaság lehetőségét vetette fel, és az államfői hatalmat 6 évben korlátozta volna. A szociáldemokrata Györki Imre is hasonlóan gondolkodott, ő 10 évet javasolt a 6 helyett. Javaslatuk végleges rendezést jelentene véleményük szerint.[20]

A képviselőház plenáris ülése elé július 1-jén került a tervezet, a bizottsági jelentéssel együtt. A *Pesti Napló* július 2-i számában a Ház történelmi üléséről írt. [hivatkozás? szerző, cím, oldalszám?] Szontagh Jenő a miniszterelnök sikerének tudta be a rendezést. A kiterjesztés csak az egyik cél volt – írta, a másik fontos változás, hogy Országtanács állítható fel, és az államfői szék megüresedése esetén nem a kormányra száll a jogkör, ami nálunk a gyakorlatban a miniszterelnököt jelentette volna. A képviselőház július 1-jei ülésén Ángyán Béla volt az előadó, aki kijelentette, hogy a pártok megegyezése alapján az általános és részletes vita elmarad. A politikai egyetértés kifejezésének ez a módja valóban az államfői intézmény és az államfő tekintélyének emelése mellett, a politikusok és a parlament iránti bizalmat is növelte. Ángyán előadásából az is kiderült, hogy Eckhardt és az ellenzék lojalitása az ügy iránt milyen magas szintű volt a bizottsági tárgyaláson. A kisgazdavezér kijelentette, hogy a tárgyaláson nem mint ellenzékiek, hanem mint magyar emberek vesznek részt.[21]

A többnyire ellenzéki liberális *Ujság* július 2-i számában több helyen is fog-

[20] A *Pesti Napló,* a *Népszava* és az *Ujság* 1937. július 1-jei számai.
[21] *Képviselőházi Napló,* 1935–1940, 120–121. o.

lalkoztak az előző napi üléssel. Az egyik cikk címe: *Vita nélkül*. Kóbor Tamás a szerző, aki szerint ezt a javaslatot korábban a politikai küzdelmekben résztvevők „párttörvénnyé" devalválták volna. A többség szavazott volna az erő és fegyelem alapján, hiszen eddig a „többségi elv alkotmányos, de a többség megszerzésének módja alkotmányellenes volt". Kóbor Darányit dicsérve kifejtette, hogy az ellenzékkel tudott úgy beszélni, mint másként gondolkodókkal, nem úgy, mint kisebbséggel. „Legyőzhette volna őket, így pedig győzött" – írta. Az ellenzékről is bebizonyosodott, hogy nem frakciózus ellenség, hanem az országot szolgálja. A lap *Rovás* című rovatában pedig a következőket olvashatjuk: „Az elintézést az döntötte el, hogy a kormányzó Horthy Miklós. A 18 év alatt sok mindent kívánt másként az ország. Más kormányt, más képviselőházat, más szellemet, más eszközöket, de kormányzót olyat kívánt, […] mint Horthy Miklós."[22]

A javaslat felsőházi „vitájára" július 9-én került sor, ahol az előadó Tomcsányi Móric volt. Beszéde elején közjogászhoz illő gondolatokat közölt az alkotmányról, a szuverenitásról. „Az alkotmány a nemzeti élet fundamentuma. Az alkotmány mondja meg, hogy mi a nemzet felfogása a szuverenitásról, milyen szervek és hogyan gyakorolják azt. Az alkotmány mondja meg, hogy mit tart a nemzet az emberi szabadságról, hogyan biztosítja az egyén politikai és magánszabadságát, s az alkotmány beszél arról is, hogy miképpen szereti és becsüli a nemzet az igazságot, a jog uralmát, s milyen helyet és szerepet juttat a joguralom őrének, a bírói hatalom szervének, a független bíróságnak."

Majd kifejtette, hogy a Szent Korona hatalmát a király és a nemzet együttesen és megosztottan gyakorolja. A két tényező közül az alapszubsztrátum a nemzet, a főtényező, amely minden közhatalom forrása, az egész államhatalom gyökere, ősforrása. A nemzet akaratában rejlik a Szent Korona ereje, hatálya. A változtatás indokolt volt Tomcsányi szerint, azt az állam, a nemzet érdeke kívánta meg, de jelentős szerepet játszott abban az elmúlt 18 év pozitív tapasztalata.[23]

Az *Ujság* július 10-én a *Rovás*ban zárja le a jogkörbővítés mikéntjéről szóló véleményét. A két ház egyhangú szavazása „[p]olitikai érettségre, eltökéltségre és önzetlenségre egyaránt vall. Alkotmányát a magyar nemzet hozzáalkalmazza a történelmi helyzethez, de nem engedi játékul a politikai áramlatoknak." A közjogi vita hirdeti: „…a magyar alkotmány felett a teljes, nemzeti szolidaritás őrködik."

Néhány gondolat az 1937. évi XIX. törvénycikk tartalmáról. A tc. címe: *A kormányzói jogkör kiterjesztéséről és a kormányzóválasztásról.* Az 1. §-ban a törvény a kormányzó jogkörét három irányba bővítette. Mindhárom irány a relatív vagy

[22] Kóbor Tamás: Vita nélkül. *Ujság,* 1937. július 2.
[23] *Felsőházi Napló,* 1935–1939. 2. köt. 360. o.

halasztó hatályú vétójognak a kiterjesztése. Az 1920. I. tc.-ben a kormányzó csak 60 napi gondolkodást kapott aláírásra és kihirdetésre. A jelen törvény 1. §-a azt kiterjesztette 6 hónapra. A második fontos változtatás ugyanebben a §-ban, hogy az 1920-ban szabályozott egyszeri visszaküldési lehetőség helyett most kettőt biztosít a törvény, azaz kétszer 6 hónapot. A harmadik mozzanat, amely a relatív vétót erősítette, az, hogy az országgyűlés esetleges feloszlatása esetén az államfőnek nem kellett a konfliktust okozó törvényjavaslatot az új országgyűlés elé terjeszteni és kihirdetni sem volt köteles.

A parlament és az államfő konfliktusa esetén, ha a kétszer 6 hónap nem volt elegendő annak feloldására, akkor a kormányzó még mindig élhet a házfeloszlatási jogával, és bízhat abban, hogy a választás után egy másfajta összetételű házzal kell szembenéznie. A kormányzó közjogi-politikai manőverezési terét tehát jelentősen kitágította a törvény 1. §-a.

Az 1937. évi XIX. tc. 2. §-a szól az utódajánlás jogáról. Az ajánlást nem kötötték miniszteri ellenjegyzéshez, hiszen az ajánlás nem kötelezte az országgyűlést arra, hogy a kormányzó három jelöltje közül válasszon. A kormányzó tehát valóban szabadon ajánlhatott, a törvényhozás pedig szabadon választhatott.

A 3. § az államfői tisztség megüresedése esetén átmenetileg, az új kormányzó eskületételéig Országtanács felállítását írja elő, amely tanács az államfői jogkör egy szűkített formáját gyakorolhatta. Az Országtanács összetétele: a miniszterelnök, a két házelnök, a hercegprímás, a Kúria elnöke, a Közigazgatási Bíróság elnöke és a honvédség főparancsnoka. Komoly változás ez az 1926. évi XXII. tc. 48. §-ához képest, amely üresedés esetén még a kormányt jelölte meg a jogkör gyakorlójának. A végrehajtó hatalom jogkörhalmozása helyett így az országos méltóságok viselői vannak többségben. A két házelnök a törvényhozást, a két bírósági elnök pedig a független igazságszolgáltatást volt hivatott reprezentálni.

A 4. § a szűkített jogkört járja körül, így: „Az országgyűlés feloszlatásának, elnapolásának és berekesztésének joga az Országtanácsot nem illeti meg; az Országtanács sem a minisztériumot, sem annak bármelyik tagját állásából nem mentheti fel." A törvény a tanács számára jelentős időkorlátozást írt elő, mivel az üresedéstől számított 8 napon belül az országgyűlés kormányzóválasztó ülésének meg kell történnie. A 7. § megszüntette a kormányzó felelősségre vonásának lehetőségét, amelyet még az 1920. I. tc. szabályozott először. Ez volt az első kétharmados, minősített többséget megkövetelő alkotmányjogi törvényünk. Szükséges volt a kormányzó támadási felületét csökkenteni egy elhúzódó konfliktus esetén. Egy szélsőjobb többségű képviselőház folyamatosan visszaélhetett volna e jogi lehetőséggel, kitéve az államfőt és hivatalát a nyilvánosság előtti sorozatos tekintélyrombolásnak.

Források

Országos Széchenyi Könyvtár. Kézirattár. Hóman Bálint iratok. 15. fond.
Magyar törvénytár 1920–1939.
Magyarországi rendeletek tára 1919–1939.
Országgyűlési Könyvtár. Országgyűlés nyomtatványai. Képviselőház naplója 1935–1940.
Országgyűlési Könyvtár. Országgyűlés nyomtatványai. Felsőház naplója 1935–1939.
Az 1936. évi december hó 2-án, 3-án és 4-én tartott pártközi megbeszélések lefolyásáról szóló gyorsírói feljegyzések. Budapest, 1936.

Felhasznált irodalom

BerténYi Iván, ifj.: Fasiszta diktatúra vagy a keresztény társadalmi tanítás megvalósítása? Salazar rendszerének magyar megítélése a második világháború előtt Mihelics Vid Az új Portugália című könyve alapján. *Protestáns Szemle,* 2000/4. 237–259. o.
Boros Zsuzsanna – Szabó Dániel: *Parlamentarizmus Magyarországon (1867–1944).* Korona Kiadó, Budapest, 1999.
Gyurgyák János: Bethlen István a viták kereszttüzében. In: *Gróf Bethlen István és kora.* Osiris Kiadó, Budapest, 2014. (Tudományos konferenciák az országházban 1.) 185–206. o.
Püski Levente: *A Horthy-rendszer.* Pannonica Kiadó, Budapest, 2006.
Ruszoly József: *Európa alkotmánytörténete.* Püski Kiadó, Budapest, 2005.
Sipos Péter: Őrségváltás szavazócédulákkal – 1935. In: Földes György – Hubai László (szerk.): *Parlamenti képviselőválasztások 1920–1990.* 1. köt. Napvilág Kiadó, Budapest, 1994.

Péterfi Gábor

„És itt lebeg a Duna-medence fölött egy új egység szüksége is…”

Féja Géza a Duna-medence népeinek közeledéséről

Féja Géza (1900–1978) író, szociográfus volt a második világháború előtt a népi írók mozgalmának egyik meghatározó, külpolitikai kérdésekkel a népiek közül legtöbbet foglalkozó egyénisége.[1] Írásunkban azt igyekszünk bemutatni, hogy a *Viharsarok* című szociográfia szerzőjeként hírnevet szerzett publicista miként próbálta írásaiban áthidalni a kelet-európai népek ellentéteit a Trianont követő időszakban. Az 1920-as békeszerződés alapvetően változtatta meg a Kárpát-medencében a magyarok és a nemzetiségek viszonyait. Az Osztrák–Magyar Monarchia szétesésével a történelmi Magyarország is sírba szállt, a magyarság harmada pedig külföldi országokba került. A szomszédos államok (Románia, Csehszlovákia, Szerb-Horvát-Szlovén Királyság) által magyarellenes éllel létrehozott kisantant létrejöttével a Kárpát-medence népei közeledésének az esélye a nullához közelített. Ebben a nehéz helyzetben vetette fel néhány író – köztük Féja Géza – ismételten a dunai térség közeledésének – Kossuth, Ady és Balcescu által már korábban megálmodott – programját.

Féja Géza1900-ban született a Léva melletti Szentjánospusztán Féja Kálmán és Lokota Anna első gyermekeként. Tragikus élménye apja öngyilkossága, majd 1919-ben a történelmi Magyarország szétesése, szülőföldjének elszakítása Magyarországtól. Féja Géza az úgynevezett hadiérettségit még Léván tette le, ezt követően a szlovák, illetve cseh nyelv ismeretének hiánya miatt Magyarországon folytatta pályáját.[2] 1920-ban menekültként kezdte meg budapesti egyetemi tanulmányait, a Pázmány Péter Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának magyar–német szakára iratkozott be. Az *Eötvös Kollégium* tagjaként letette a középiskolai tanári

[1] Féja életrajzához lásd: Benkő 1996, 130–134. o. *A magyar irodalom története 1945–1975*. http://mek.niif.hu/02200/02227/html/03/340.html. (Megtekintés: 2014. augusztus 6.), valamint a *Magyar Életrajzi Lexikon* adatait. Ezek mellett az író fiával, Féja Endrével készített interjú alapján állítottam össze a rövid életrajzi áttekintést. (Féja Endrével 2006. december 12-én Budapesten készítettem interjút.)

[2] Péterfi 2006, 1. o.

vizsgát, majd polgári iskolai tanári oklevelet szerzett. Írói pályáját a ’20-as évek derekán kezdte, mégpedig versírással. A Fábián Dániel vezette Bartha Miklós Társaságnak 1925-től tagja, majd fokozatosan Bajcsy-Zsilinszky Endre köréhez közeledett. 1929 és 1933 között már Bajcsy-Zsilinszky belső köréhez tartozott, sőt bizalmas híve lett. A Bajcsy-Zsilinszkyhez köthető lapoknak *(Előőrs, Szabadság)* rendszeres cikkírója, szerkesztője. 1932-től fokozatosan eltávolodik a pártvezértől, személyes és – ekkor még – nem elvi ellentét miatt. 1934-ben leépítette kapcsolatait Bajcsy-Zsilinszkyvel, pártjával és lapjaival, s fokozatosan Zilahy Lajoshoz közeledett. Ekkortól az *Est* lapokban publikál, a *Magyarország* állandó külső munkatársa. 1935-ben ismét támogatja Bajcsy-Zsilinszky országgyűlési kampányát, ám év végére véglegesen megromlik kapcsolatuk.

1935. április 16-án ő is azok közé tartozik, akik megjelennek Gömbös Gyula és az írók találkozóján a Zilahy-villában. Az Új Szellemi Front kudarca után leszámol a Gömbösbe vetett reformillúziókkal, és 1936 januárjában már egy új parasztpárt megalakítását javasolja.[3] Ez az időszak már a falukutató mozgalom fénykora volt, melyből Féja nemcsak publicistaként vállalt részt, hanem azáltal is, hogy bejárta a Tiszántúl déli felét (1936 nyarán), és összegyűjtött anyagából megírta *Viharsarok*[4] című, 1937-ben megjelent szociográfiáját. Ebben a munkában Féja Békés, Csanád és Csongrád megyék szegényparasztjainak az életét igyekezett szépírói igénnyel bemutatni. Az irodalomtörténet-írás az irodalmi szociográfia legsikerültebb alkotásai között tartja számon a művet. A hatalom viszont a mű leleplező szándéka, valamint lázító következtetései miatt az író ellen politikai pert indított. Ez azonban nem akadályozta őt abban, hogy aktívan részt vegyen a Márciusi Front munkájában. A harmincas évek végétől a *Kelet Népe,* a *Magyar Út* és a *Magyar Élet* munkatársaként a polarizálódó népi mozgalom jobbszárnyára kerülve megkísérli összeegyeztetni az ellenzéki népi politikát a „harmadikutas magyar vonal” képviseletével, miközben a nyilas mozgalmat elutasítja. A népi mozgalom centrumától való távolodást jelzi, hogy a Nemzeti Parasztpárt megalapításában már nem vesz részt.

A negyvenes évek elején Teleki Pál irányvonalát követve a semlegességet tartja követendőnek, a belpolitikában pedig egyaránt támadta a nyilasokat és a szociáldemokratákat, illetve a kommunistákat. 1942-ben részt vett az írók lillafüredi találkozóján, 1943-ban pedig Szárszóra is elment, hozzászólt, de előadást nem tartott. 1945-ben Püski Sándor Békésre menekítette Féját Németh Lászlóval együtt attól tartva, hogy az újabb rendszerváltozás idején politikai indulatok áldozatai lehetnek.

[3] Féja 1936b.

[4] Féja 1937. (Még ebben az évben két újabb kiadás következett, majd 1957-ben a Magvető, 1980-ban pedig a Szépirodalmi Kiadó is kiadta a szociográfiát.)

Végül az új hatalom megelégedett azzal, hogy távol tartsák a *Viharsarok* szerzőjét a politikai élet centrumától, így került 1956-ig Békéscsabára könyvtárosnak. 1956 őszétől ismételten bekapcsolódhatott a közéletbe, szeptemberben az *Írószövetség* visszavette tagjai közé. A forradalom napjaiban a november 2-ai közgyűlés pedig az elnökségi feladatokat gyakorló Forradalmi Bizottságba is beválasztotta. Október 31-én a Nemzeti Parasztpárt örökségét vállaló Petőfi Párt gyűlése távollétében beválasztotta a Szellemi Irányítótestületbe, s megbízta az *Új Magyarország* főszerkesztői teendőinek ellátásával, ezért november 1-jén visszatért Budapestre.[5] 1957 és 1960 között fizetés nélküli alkotói szabadságát töltötte, minthogy három művére kiadói engedélyt kapott. 1958-ban azonban – a Kádár-rezsim népi írókról ekkor kiadott álláspontjának megfelelően – sorozatának kiadói szerződését felbontották, átdolgozott irodalomtörténetének közreadását elutasították. 1960-tól egy éven át a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár tudományos főmunkatársa. A '60-as években kiteljesedett írói pályája: történelmi regényeket, irodalomtörténeti tanulmányokat, írókról szóló kritikákat írt. A hatalom népiekhez való megváltozott viszonyulását jelezte, hogy a Magyar Televízió portréfilmet készített róla *A Viharsarok írója* címmel 70. születésnapjára és műhelybeszélgetést sugárzott róla (1971. dec. 16.). 1978-ban Budán a Kútvölgyi úti szanatóriumban hunyt el, a Farkasréti temetőben nyugszik.

Dunai konföderáció

A dunai térség konföderatív egységekké szervezésének terve, az első világháború után és a második világháború alatt is felmerült az angol, illetve amerikai elképzelésekben. Winston Churchill például az egész földrészt egy több föderációból álló „Európai Egyesült Államokként" képzelte el. A brit miniszterelnök támogatta azt az 1942 végére körvonalazódó koncepciót is, hogy az északi és déli konföderációk mellett, illetve részben helyett alakuljon egy „dunai konföderáció".[6] A magyar népi mozgalom számos képviselőjénél is felmerülő konföderációs elképzelés[7] tehát – legalább is a teheráni konferenciáig – rendelkezett némi realitással a második világháború egy bizonyos szakaszában.

A Duna-konföderáció gondolata Magyarországon már a 19. században megfogalmazódott. Azok a politikai gondolkodók (Teleki László, Balcescu, Kossuth Lajos), akik papírra vetették a konföderáció gondolatát, még kis *államok* szövetségét tervezték a Kelet-Közép-Európa sorsát is meghatározó nagyhatalmak (orosz,

[5] A népi írók forradalomban játszott szerepéhez lásd: Standeisky 1996.
[6] Romsics 2006, 58. o.
[7] A magyar népi mozgalom külpolitikai elgondolásaihoz lásd: Péterfi 2011.

Habsburg, török) ellenében. Az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlását követően megváltozott helyzetben a népi írók is már a dunai *nemzetek* közeledését, sorsközösségét hirdették. A Trianon utáni Magyarországon – elegendő itt a ’20-as évek elején létrejött kisantantra utalni – még nyilvánvalóbb volt a terv megvalósításának számtalan nehézsége.

A ’30-as években kezdett a népiek figyelme a konföderáció gondolata felé fordulni. Féja Géza és Németh László[8] – mindketten 1932-ben – a népiek közül elsőként írt erről a témáról. Féja *A történelem szele*[9] című írásában a legitimista Pethő Sándor (1885–1940) restaurációs elképzeléseinek kemény bírálatát adta. Pethő szerint a jövő útja „a magyar eszme és a Habsburg-eszme kompromisszuma, amely a magyar állameszme centrális jellegéből indul ki […]”.[10] *A Magyar Capitoliumon*[11] című írás idézetéből jól látszik, hogy szerzője számára a „magyar gondolat” fontosabb, mint a restauráció ténye, ez utóbbi csak a magyar „nagyállamiság” létrehozásának eszköze. Féja az írásra reflektálva, ezt írja: „Ma adva van egy új történelmi helyzet, a maga új törvényeivel. *És itt lebeg a Duna-medence fölött egy új egység szüksége is,* mellyel valamennyiünknek szembe kell néznünk. Azt azonban sajnos, még nem akarja belátni a magyar társadalom jó része, hogy amint ezt az új egységet nem hozhatta létre 10 év alatt a kisantant újdonsült mechanizmusa, akként a habsburgi kiérdemesült ósdi mechanizmus restaurálása sem teremtheti meg. Csupán az eleven történelemformáló népi és nemzeti erők szerves összhangja.”[12]

A Duna-medence népeinek tehát Féja szerint kettős küldetése van: egyfelől a szociális fordulat révén a parasztság felszabadítása, majd ennek révén az új, népiekből verbuválódó elit lehet képes az itt élő népek összefogásának előmozdítására.[13] A *Viharsarok* szerzője a legitimista politikát történelmi alapon utasította el, korszerűtlennek bélyegezve az 1918-ig fennálló birodalmat. Valójában a legitimista politika naivitása elsősorban abból fakadt, hogy a csehszlovák, román és jugoszláv politikusok 1919 óta nem szűnő harcot folytattak a magyar–osztrák újraegyesülés ellen, és ebben hosszú évekig az olasz kormányok is segítségükre voltak. Ráadásul a francia politika is csaknem mindig követte kis szövetségesei óhajait. A német állam pedig hallani sem akart Ausztria ilyen irányú elköteleződéséről. Azaz a külső politikai feltételek eleve lehetetlenné tették a legitimizmust. Féja is érzékeli, hogy a kisantant sem képes valódi, megegyezésre épülő dunai egységet teremteni

[8] Németh 1932.
[9] Féja 1932.
[10] Závodszky 2005, 370. o.
[11] Uo. 341–393. o.
[12] Féja 1932, [oldalszám!!!]. (Kiemelés – *P. G.*)
[13] A népi írók programjának *[kimaradt egy szó]* legújabban lásd: Papp 2012.

a térségben. Azonban a kisantant-politika valódi hátteréből, mint láttuk, keveset lát meg. Nem számol azzal, hogy a környező országok képviselői – a térség *összes* kis országainak összefogása helyett – következetesen nagyhatalmi partnerben gondolkodnak, azaz a dunai összefogás politikai feltételei hiányoztak.

Pethő Sándor írására visszatérve, a legitimista szerző – jobb híján – elfogad egy dunai konföderációt is, de korántsem a kossuthi értelemben. Ha már mindenképpen el kell jutnunk idáig – vallja Pethő –, „akkor tegyük azt inkább monarchikus habitusban, semmint köztársasági mezben". A dunai tér nyugalmát pedig csak a magyarok primátusán alapuló „pax hungarica" jelentheti. Későbbi írásaiban Pethő feladja restaurációs elképzeléseit, de a magyarság vezető szerepéről vallott nézeteit továbbra is fenntartja.[14]

1933-ban Féja *A beteg Közép-Európa*[15] című cikkében a térség válságos helyzetéért elsősorban a Párizs környéki békeszerződéseket tette felelőssé. Gondolatmenete szerint a „rossz békeszerződések" által teremtett helyzetet tovább rombolja, hogy Közép-Európa a „reakció melegágyává" válhat. Ez történt szerinte Németországban, ahol „a hitleri jelszavak mögül egyre jobban előbújik a kísértő múlt, a császári Németország arca".[16] Wolff Károly kereszténypárti politikus azon kijelentését, miszerint a magyaroknak Németországtól kell nemzeti öntudatot tanulniuk, őrültségnek tartja.[17] Magyarországnak – Szabó Dezső és Németh László gondolatmenetét követve – szerinte is az a feladata, hogy egy belső demokratikus átalakításra összpontosítsa erőit.

A publicisztikájában ekkoriban megjelenő „paraszt Európa" gondolata a dunai régió agrárnépességének összefogását szimbolizálta. Az összefogás alapja nem a közös tájhoz való tartozás volt, hanem az itt élők sorsközössége. A paraszt Kelet-Európa gondolat az urbánus Nyugattal szembeni lemaradás mellett a paraszti életformát is jelképezte a népi írók körében. Bár a korabeli kelet-közép-európai agrármozgalmakkal[18] a magyar népieknek nem volt rendszeres kapcsolatuk, a politikailag aktívak azonban figyelemmel kísérték a rokon mozgalmak működését. Közéjük tartozott Féja is, aki 1934-ben a *Paraszt Európa – Paraszt Dunavölgye*

[14] Bátonyi 1985, 36. o.

[15] Féja 1933, 1. o.

[16] Uo. Itt jegyezzük meg, hogy a '30-as években született Féja-írások még igen kritikusan szólnak a hitleri Németország külpolitikai terjeszkedéséről, azonban a '40-es évek elején Féját – igaz, egy rövid ideig – elkápráztatja Németország szociálpolitikája, s a második világháborús német előretörést sem bírálja 1943-ig. Lásd: Péterfi 2011.

[17] „Őrültség volna, és belső szegénységünket jellemezné, ha Hitler-utánzókká süllyednénk." Uo.

[18] Romániában a poporanisták, Csehszlovákiában a ruralisták tekinthetők a magyar népi mozgalomhoz eszmeileg hasonló irányzatnak. Lásd: Borbándi 1983, 141–142. o.

című írásában[19] a kelet-közép-európai paraszttömegek testvériségének fontosságára hívta fel a figyelmet. A keletről, Stamboliski fia által elindított *Zöld Internacionálé* gondolata Féja szerint azért is lehet napirenden a nyugat-európai sajtóban, mert egyfelől a dunai államok munkás internacionáléja 1919 óta szétbomlott. Másfelől a néprajz, az irodalom, a képzőművészet és a zene után a politika is kezdi 1934-ben felfedezni a parasztságot. A parasztlélektől ugyanis a nemzetiségi gyűlölködés mellett a militarizmus és az imperializmus is idegen. Ezek a vonások Féja szerint is „ritka politikai értékek”. Egy meg nem nevezett francia publicista cikksorozata nyomán Féja is szorgalmazta, hogy Horvátországtól a Baltikumig az agrárnépeket egy politikai egységbe kell szervezni. Magyarország pedig – „európai hivatását” betöltve – ha vonzást akar gyakorolni az egész Duna-völgyére, nem kerülheti meg az immáron elodázhatatlan reformokat (földbirtokreform, népi kultúrpolitika, szövetkezetek létesítése).

Az európai hivatássá nemesülő „paraszt Kelet-Közép-Európa” gondolat forrása Féjánál vélhetően Ajtay Miklós. Ajtay a ’20-as évek első felében Féja baráti köréhez tartozott.[20] A *Viharsarok* szerzője által megerősített illuzórikus gondolat szerint a magyar paraszt, illetve a kelet-közép-európai agrárdemokráciák a bennük rejlő kulturális lehetőségek kibontásával történelmi küldetésként képesek a dekadens Európa megújítására. A Féjára szintén hatást gyakorló Fábián Dániel[21] pedig a Bartha Miklós Társaság által tartott *Magyar falu* című vitasorozatban adta elő Európa jövőjével kapcsolatos elképzeléseit. Fábián úgy vélte, hogy a kelet-közép-európai országok közös érdeke ezen országok gazdaságának döntően mezőgazdasági jellegéből következhet, de csak úgy, ha az agrárnépesség számbelileg túlnyomóan paraszti tagjai az adott országokban a parasztdemokrácia megvalósításán gondolkodnak.

1935 decemberében Féja Teleki László Duna-konföderációs elképzelését méltatta.[22] Az erdélyi származású politikus legnagyobb erényének azt tartotta, hogy ő jött rá legelőször arra, hogy a magyar kérdést csakis a kelet-közép-európai népek testvéri együttműködésének keretében lehet megoldani. Rövid írásában a *Viharsarok* szerzője a magyarországi Duna-konföderációs elképzelések vázlatos áttekintésére vállalkozott. Teleki László mellett Klapka György személyét emelte ki joggal, akinek a szerepét a hazai közvélemény szerinte is méltatlanul elfeledte a konföderációs tervvel összefüggésben. Holott Kossuth 1862-es tervezete előtt ő folytatott tárgyalásokat

[19] Féja 1934, 3. o.

[20] 1923 nyarán Féja Géza egyetemi társaiból álló baráti társaságának volt tagja Ajtay Miklós, Szerb Antallal, Simon Ernővel és Kiss Hugóval egyetemben. Lásd: Féja 1982, 53–55. o.

[21] Féja 1925-től tagja volt a Bartha Miklós Társaságnak, amelyet Fábián Dániel vezetett. Vö. Benkő 1996, 131. o.

[22] Féja 1935, 14. o.

a román és olasz politikusokkal az összefogásról. Féja érthetően kifogásolta, hogy az utókor ma is Kossuthnak tulajdonítja e tervet, holott valójában azt Klapka készítette elő az olasz kormánnyal egyetértve. A dualista korszak „végzetes vakságának" tartotta továbbá, hogy e nagy történelmi kezdeményezésnek nem volt folytatása, miközben Mocsáry Lajos mellett – többek között – Irányi Dániel és Simonyi Ernő is készítettek ilyen jellegű terveket.

A *Viharsarok* szerzője a polgári radikálisok érdemeként említette, hogy ők is fölvetették a dunai konföderáció eszméjét, azonban hibáztatja is Jásziékat amiatt, hogy egy időre a német befolyást jelentő Mittel-Európa gondolatával kacérkodtak, s „túl későn és ügyetlenül kaptak bele a Duna-konföderáció hagyományába".[23] (Féja nem alaptalanul vetette fel mindezt, azonban Jászi elég hamar kiábrándult a Naumann-tervből, 1918 őszén pedig az ismert világpolitikai folyamatok miatt már nem volt realitása a konföderációnak.)[24] Teleki tervét aktualizálva sürgette, hogy a magyarok álljanak elő egy olyan tervvel, mely a Duna völgyének újrarendezése mellett képes lehet a „német és orosz imperializmus feltartóztatására" is. Féja írásának befejező része is arról árulkodik, hogy az író-publicista sem mérlegelte kellőképpen a magyarság Kárpát-medencei súlyának visszaszorulását az 1860-as évekhez képest. A korabeli magyar politikai közvélemény jelentős részéhez hasonlóan Féja is alaposan túlértékelte Magyarország erejét akkor, amikor egy magyarok által kezdeményezett konföderációra tett javaslatot az 1930-as évek közepén.

A dunai út: magyar–szlovák–cseh közeledés az irodalom síkján

Szlovák írók vallomása[25] címmel jelent meg a felvidéki származású publicista írása a *Magyarország* hasábjain 1936. január 4-én. Az írás előzménye, hogy a komáromi Közművelődési Testület találkozót szervezett, ahol magyar és szlovák írók is felléptek. Féja beszámolója szerint az est a szellemi együttműködés ügyét szolgálta, ezt bizonyítja, hogy a szlovák irodalom megjelent képviselői egyaránt a kulturális közeledés fontosságát hangsúlyozták. Boleslav Lukač, az egyik legismertebb szlovák költő, Ady Duna-völgyi hatásáról tartott előadást, kiemelve Ady hatását a szlovák irodalomra. Jan Jesensky a szlovák íróegyesület elnökeként a kölcsönös „jó és hű" fordítások fontosságára hívta fel a hallgatóság figyelmét. Gejza Vámoš a fordítások kiterjesztése helyett azt szorgalmazta, hogy a magyar és szlovák ifjúság ismerje meg egymás nyelvét, hogy eredetiben olvashassa mindkét nép kiválóságait. Hana

[23] Uo.
[24] Litván 2003.
[25] Féja 1936a, [oldalszám!!!].

Gregorova – a magyar regényirodalom rendszeres fordítója – szerint nem a politika, hanem az irodalom mutatja meg egy nép igazi arcát. A szlovákság pedig a magyar irodalmon keresztül tanulhatja meg tisztelni a magyar kultúrát.

Féja szerint a szlovák írók e megkapó nyilatkozatai után a magyar íróknak kellene kézbe venni a „dunai kezdeményezést”. Ennek jegyében a magyar, szlovák és cseh írók eszmecseréjének megszervezésére tett javaslatot. A szlovák költők, írja, gyakran idézik Ady Endrének a *Magyar jakobinus dala* című versét, melyben a magyar poéta a Duna-menti népek sorsközössége mellett érvel. (Ady Endre értékelésében egyébként, a magyar–szlovák kapcsolatokat vállaló írók mindkét országban szembekerültek a hivatalos kulturális politika állásfoglalásával.)[26] Féja úgy vélte, hogy mi, magyarok pedig nem feledhetjük Ady másik intését, miszerint „mi másoknál messzebbről jöttünk és örök, amit akarunk”.[27]Azaz elsőszülöttségi jogunk van a Duna-völgyében, s ez teszi indokolttá a dunai összefogás magyar részről való megindítását. A cseh, szlovák és magyar írók együttműködését sürgeti továbbá a Harmadik Birodalom immáron Kelet-Közép-Európa – azon belül is kiemelten Csehszlovákia és Magyarország – önállóságát veszélyeztető politikája. Ezek a sorok pontosan mutatják a konföderációs elképzelések nagy részének ellentmondásosságát. Féja sem képes ugyanis szakítani a magyarságnak szánt *primus inter pares* szereppel, ami eleve kétségessé tette az egyébiránt pozitív szándékú kulturális közeledés sikerességét.

Csehszlovákia és Magyarország között egyébként hivatalos kulturális kapcsolatok nem voltak a két háború között. Az utódállamok nemzeti kultúrájának népszerűsítése Magyarországon egyben ellenzékiséget is jelentett a hatalommal szemben. Az irodalmi kapcsolatok szervezése mind Magyarországon, mind a szlovákiai magyarok körében általában a szlovák és a cseh irodalom párhuzamos fordításával, ismertetésével történt. A magyar–szlovák irodalmi kapcsolatok a ’30-as évek második felében voltak a legintenzívebbek. Sem azelőtt, sem azután nem rendeztek annyi közös irodalmi estet, rádióműsort, nem készült annyi, a szélesebb olvasóközönségnek is szánt riport. Három antológia is napvilágot látott ekkoriban, és Magyarországon is egyre erősödött a „kultúrcserét” támogatók tevékenysége. A kulturális közeledés fent említett biztató jelei ellenére a szlovákiai magyar kisebbséget számos sérelem érte a két háború között, amelyek legfőképp a prágai kormánynak a csehszlovák nemzetállam kiépítésére irányuló törekvésből fakadtak. Csupán a ’30-as évek második felében, amikor a náci Németország fellépése következtében megváltoztak

[26] Vö. Csukás 1961.

[27] A fenti idézet Ady Endrének az *Intés szegény legényeknek* c. verséből való. A verset Ady az első világháború idején (1915. március) írta. Lásd: *Ady Endre összes versei,* 853. o.

a nemzetközi erőviszonyok, s – ahogyan ezt Féja is érzékelte – Csehszlovákia is közvetlen veszélybe került, kezdett a prágai kormány tárgyalásokat a kisebbségek képviselőivel.[28] Ez lehet a magyarázata tehát annak, hogy miért is nem lépett fel Prága a magyar–szlovák–cseh kapcsolatok intenzívebbé válása ellen.

1936 augusztusában Szlovenszkóban íródott az *Új idők s új vitorlák* című írás. A Féja-hagyatékban megtalált, géppel írt, több helyütt javított kéziratra a lévai születésű író a következő mondatot jegyezte fel: „1936-ban írtam, Mihályfi Ernő[29] nem volt hajlandó közölni, Féja Géza."[30] A nem publikált írás címével Féja annak a reményének adott hangot, hogy immáron a határokon túl is egyre többen tűzik zászlajukra a kelet-közép-európai sorsközösség programját. Szlovenszkóról szólva Féja hangsúlyozta, hogy e térségben „a nyelvhatárok, ha lelkiismeretesen vesszük a dolgot, nem könnyen vonhatók meg. A cseh, morva, német, szlovák, magyar, ruszin és lengyel lakosság egy jelentős része legalább két, de többnyire három nyelven beszélnek [sic!]. Így a keveredés az egyes fajok között állandó." A „népi és faji tarkaságot" megélő társadalom így fokozatosan ébredt rá arra, hogy tulajdonképpen a „közép-kelet-európai kérdés filmje fut naponként szeme előtt". A történelmi Magyarország felbomlásáig a mai Szlovákia több városában több etnikum-nemzet élt békében egymás mellett. Pozsony, Kassa, Eperjes mellett a szepességi városokat is a többnyelvűség jellemezte. Pozsonyban például a háromnyelvűség (magyar, német, szlovák) természetesnek számított.[31]

Ezzel együtt is – nem függetlenül a századfordulón felerősödő, kormányzati szintre emelt magyarosító törekvésektől – az etnikai feszültségek már korábban is jelen voltak a régióban, mert a prenemzeti stációban lévő etnikumok nemzetté akartak válni, s az igencsak veszélyeztette a magyarság uralkodó pozícióját. Az első világháború után pedig fordult a kocka, többek között a felerősödő cseh nacionalizmus gátolta a multikulturalitás érvényesülését. Féja megközelítése tehát nem számol a nacionalizmusok történelmi szerepével, s az ebből fakadó feszültségekkel. A *Viharsarok* szerzője szerint a dunai szellemnek köszönhető, hogy egyre több fiatal vállalta fel ekkoriban a kelet-közép-európai összefogás programját. Példaként Győry Dezső kelet-közép-európai programverseit említette. Tény, hogy az anyaországban is az értelmiség körében egyre nagyobb visszhangra talál a dunai gondolat, ezt mutatja Németh Lászlóék romániai kapcsolatkereső utazása is.

A dunai összefogás programjának a minimálisnál is kisebb esélye a '30-as évek

[28] Szarka 1988, 57. o.

[29] Mihályfi Ernő 1936 és 1939 között annak a *Magyarország* c. napilapnak volt a főszerkesztője, amelynek Féja is belső munkatársa volt 1934 és 1944 között.

[30] Féja 1936c.

[31] Bárdi–Fedinecz–Szarka 2008, 39. o.

végétől még csekélyebb volt. Az 1938 és 1941 közötti határváltozások inkább a távolodást erősítették a térség népei között. Teleki Pál második miniszterelnöksége idején hiába hirdette, hogy a revíziós külpolitika révén visszaszerzett területeken tiszteletben kell tartani az ott élő nemzetiségek jogait, a magyar közigazgatás helyenkénti túlkapásait ő sem tudta számos esetben megakadályozni. Ugyanígy 1944–45-től a szerb, román és cseh politika sem a dunai megbékélés szellemében cselekedett, amikor számos magyarellenes döntést foganatosított. A magyar népi mozgalom írói kompromisszumos álláspontot követtek: a részleges revíziót jelentő első bécsi döntés után a dunai népek összefogásának feltételeként magyar részről az etnikai-területi revíziót jelölték meg. A sorrend azonban lényeges: a környező országokkal való összefogás kérdése náluk mindvégig a revízió elé helyeződött.

Hivatkozott művek

Ady Endre összes versei. Szerk. Domonkos Mátyás – Láng József – Schweitzer Pál. Osiris, Budapest, 2006. (Osiris klasszikusok.)

Bátonyi Gábor: A Duna-konföderáció gondolata a két háború közti Magyarországon. *Alföld,* XXXVI. évf. 1985/8. 35–42. o.

Bárdi Nándor – Fedinecz Csilla – Szarka László (szerk.): *Kisebbségi magyar közösségek a 20. században.* Gondolat Kiadó – MTA Kisebbségkutató Intézet, Budapest, 2008.

Benkő Péter: *A magyar népi mozgalom almanachja.* Deák Kiadó, Budapest, 1996.

Borbándi Gyula: *A magyar népi mozgalom.* Püski, New York, 1983.

Csukás István: *Ady Endre a szlovák irodalomban.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 1961.

Féja Géza: A történelem szele. *Szabadság,* I. évf. 1932. április 24. 1–2. o.

Féja Géza: A beteg Közép-Európa. *Szabadság,* II. évf. 1933. márc. 19. 1. o.

Féja Géza: Paraszt Európa – Paraszt Dunavölgye. *Magyarország,* 1934. szeptember 19. 3. o.

Féja Géza: A „Bolond”. *Magyarország,* 1935. dec. 25. 294. sz. 14. o.

Féja Géza: Szlovák írók vallomása. *Magyarország,* 1936a. január 4. oldalszám.

Féja Géza: Magyar parasztpártot! *Válasz,* III. évf. 1. sz. 1936b. január. 1–7. o.

Féja Géza: *Új idők s új vitorlák.* Kézirat. Munkácsy Mihály Múzeum, Békéscsaba, 1936c.

Féja Géza: *Viharsarok. Az Alsó Tiszavidék földje és népe.* (Müller Miklós fényképeivel.) Athenaeum, Budapest, 1937.

Féja Géza: *Lapszélre.* Szerk. Győri János. Szépirodalmi Kiadó, Budapest, 1982.

Féja Géza (1900–1978). In: *A magyar irodalom története 1945–1975.* III/1–2. köt. *A próza / A próza és a dráma.* Szerk. Béládi Miklós. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1990. 438–442. o. Web: *Magyar Elektronikus Könyvtár.* http://mek.niif.hu/02200/02227/html/03/340.html. (Megtekintés: 2014. augusztus 6.)

Litván György: *Jászi Oszkár.* Osiris, Budapest, 2003.

Németh László: Középeurópa – Új nyelvtanokra. *Tanú,* I. évf. 2. sz. 1932. nov. 127–128. o.

Papp István: *A magyar népi mozgalom története 1920–1990.* Jaffa, Budapest, 2012.

Péterfi Gábor: *Interjú Féja Endrével.* Kézirat. Budapest, 2006.
Péterfi Gábor: *Szabó Dezső és Féja Géza Trianon-reflexiója és külpolitikai nézetei.* L'Harmattan, Budapest, 2011.
Romsics Ignác: *Az 1947-es párizsi békeszerződés.* Osiris Kiadó, Budapest, 2006.
Szarka László: Kisebbségvédelem, reciprocitás, revízió. Megegyezési kísérletek a nemzetiségi kérdés terén. In: *Békétlen évtizedek 1918–1938.* Szerk. Szarka László. Budapest, 1988. 45–60. o.
Standeisky Éva: *Az írók és a hatalom. 1956–1963.* 1956-os Intézet, Budapest, 1996.
Závodszky Géza: *A magyar Capitoliumon. Pethő Sándor válogatott publicisztikája.* Akadémiai, Budapest, 2005.

Töttössy Magdolna

„Gyermekeket anyai nyelvüktől elszakítani annyi, mint az éhes gyermeket elvonni anyja emlőiről”

Björnstjerne Björnson, a világhírű norvég költő[1] a fenti mondatot tartalmazó levélben utasította vissza az 1908-ban Münchenben rendezett világbéke-konferencia szervezőjének meghívását.[2] Indoka volt, hogy nem ül egy asztalhoz gr. Apponyi Alberttel,[3] a nagy vihart kavart „a nem állami elemi népiskolák jogviszonyairól és a községi és hitfelekezeti tanítók járandóságairól” szóló 1907. XXVII. tc. (a „Lex Apponyi”) megalkotójával. A korabeli nemzetközi liberális sajtó ugyanis a magyarországi nemzeti kisebbségek politikusainak panaszaitól volt hangos, miszerint Magyarország soviniszta nemzetiségpolitikájának bizonyítéka a nemzetiségi elemi

[1] A paraszti ősöktől, evangélikus lelkész családból származó irodalmi Nobel-díjas író, költő, zenekritikus és kiváló újságíró (1832–1910) nevéhez nem csak a norvég himnusz szövegének írása kapcsolódik, nemcsak a svédektől való elszakadásért küzdő politikai tevékenység, hanem publicisztikai tevékenység is, melynek során igen sokat foglalkozott a 19. század végi Magyarország nemzetiségi politikájával is. Kiemelt figyelmet szentelt a szlovák (a magyar terminológia alapján – és nem sértő pejoratív értelemben [!] – tót) nemzetiség sérelmeinek. Ismeretei azonban alapvetően egy forrásból származtak, s így nemegyszer nemcsak jogos, de jogtalan (azaz hamis) panaszok mellett is szót emelt. Nem volt ez a több esetben is hamis és félrevezető „súgás” ismeretlen az Apponyi kultúrpolitikájával élesen szembenálló Ady Endre előtt sem. Ezért írta *Ady az ún. Apponyi–Björnson-affér* idején a *Budapesti Napló* 1907. nov. 17-i *Björnson-Don Quijote* c. cikkében, hogy „ha […] az értelmi kultúra kipróbált, európai fegyvereivel meg se kísértjük meggyőzni Björnsont, nem joggal hiheti az öreg, hogy az ő cseh-tót levelezőinek van igazuk?” (http:/mek.oszk.hu/00500/00583/html/index.htm)

[2] Ludwig Quidde, a későbbi Nobel-békedíjas német professzor először csatlakozott a Bertha von Suttner által 1891-ben alapított német békeegyesülethez, majd 1894-ben maga is hasonló nevű békeegyesületet alapított Münchenben. Egyesülete 1907-ben világbéke-konferenciát szervezett. Ennek a konferenciának elnökségébe hívta meg az 1903-ban irodalmi Nobel-díjat kapott idős Björnsont s a magyar Békeegyesület képviseletében (teljes nevén: Magyar Szentkorona Országainak Békeegyesülete) gr. Apponyi Albertet.

[3] Gr. Apponyi Albert (1846–1933) a magyar Békeegyesületben, majd az Interparlamentáris Unióban (a továbbiakban IU) a kezdetektől jelen volt, kezdeményezésére tartotta az IU 1896-ban Budapesten ülését, s ugyancsak kezdeményezésére tárgyalták, hogy az IU munkájában részt vehessenek a nem alkotmányos államok [Oroszország] birodalmi tanácskozó testületei. Lásd: Berzeviczy 1926.

iskolák működését szabályozó törvény. Noha a törvény nem előzmény nélküli. Jogelődje az 1879. XVIII. tc. 4.§ már előírta valamennyi nyilvános népiskolában a magyar nyelv kötelező tanítását. Tehát ennek újrafogalmazása, szankcionálást is tartalmazó „továbbfejlesztett változata" az 1907. XXVII. tc., amely szemben a korábbi törvényben előírtakkal, már a tanítás minőségét is meghatározva feltételekhez köti az államsegély folyósítását. A törvényt bíráló európai sajtó a nemzetiségek elleni merényletként értékelte a magyar nyelv kötelező tanításának megerősítését, és a nemzetiségek anyanyelvének „mértéktelen" háttérbe szorítását láttatta. Az a csekélység azonban a korabeli jogvédők figyelmét elkerülte, hogy *a nemzetiségek fordításában ismertté vált szövegbe durva fordítási ferdítés került, mert a négy tantárgy (magyar nyelv, számolás, hazai földrajz és történelem, továbbá polgári jogok és kötelességek) állami tanterv szerinti tanítása helyett a négy tantárgy államnyelven történő tanítása került!*

A trianoni béke után alig tíz esztendővel Barabás Endre[4] *A magyar és a román kultúrpolitika irányai* című tanulmányában[5] a Björnson-levélből vett idézethez kapcsolódva feltett egy költőinek éppen nem mondható, de máig jogos kérdést: „Az akkor félrevezetett[6] Björnson mit szólna most, ha látná az »utódállamok« kultúrpolitikáját?" Az utódállamok kultúrpolitikáját azonban az 1910-ben elhunyt Björnson már nem láthatta.

A kultúrpolitika nemzeti kisebbségekre vonatkozó kérdéseinek rendezése pedig a háborút lezáró párizsi békekonferencia Új Államok és Kisebbségek Bizottsága[7] hatáskörébe került. A bizottság létrehozása pedig világosan jelezte, hogy Közép-Kelet-Európa nemzetiségi kérdései más előjellel, de valójában változatlanul megmaradtak a térségben. A bizottság – az utódállamokra a

[4] Dr. Barabás Endre (1870–1945) pedagógus, pedagógiai és közgazdasági szakíró. Romániából történő kiutasítása, 1919 után miniszterelnökségi sajtócenzor; a Lugoson (Románia) megjelenő *Magyar Kisebbség – Nemzetpolitikai Szemle* c. folyóirat munkatársa; a tanulmányaihoz román statisztikai adatokat használt.

[5] Barabás 1931, 290. o.

[6] Björnson a „téves" fordítás ismeretében fogalmazta meg az Apponyihoz intézett levelét.

[7] Már a békekonferencia kezdete előtt felvetődött egy, a majdani békét biztosító nemzetközi szervezetnek, a Nemzetek Ligája megalakításának szükségessége francia részről. A győztesek a tervezett béke megőrzésének biztosítékát látták a Nemzetek Szövetségének létrehozásában. Ezért a békekonferencia már 1919. ápr. 28-án elfogadta a Nemzetek Szövetsége alapokmányát (jún. 28-án szentesítették). A Népszövetség határozottan foglalt állást a kialakult határok vonatkozásában. Ám a nemzeti kisebbségek védelme kimaradt az alapokmányból. Ezt orvosolandó Wilson javaslatára a „Három Nagy" elfogadta a kisebbségvédelmi kötelezettségek megfogalmazásának szükségességét. E feladat megoldására hozták létre ugyancsak Wilson vezetésével a május 1-jén felállított Új Államok és Kisebbségek Bizottságát, s dolgoztatták ki az ún. kisebbségvédelmi szerződéseket.

területszerzésük elismeréséért cserébe kikényszerített[8] kisebbségvédelmi szerződésekkel[9] – a kisebbségek kultúrpolitikájának megoldásra váró feladatait a frissen megalapított Népszövetség Állandó Főtitkársága Kisebbségi Szekciójának hatáskörébe utalta.[10]

A kisebbségvédelmi szerződés gondolata elsősorban Lengyelország érdekében született, és végül valamennyi érintett országra vonatkozott. A kisebbségvédelmi szerződések gyakorlatilag a békeszerződések nemzeti kisebbségekre vonatkozó pontjait[11] fejtették ki. Így egyfelől a soknemzetiségű birodalmak helyén létrejött (megnagyobbodott) visszaállított államokat jelentős létszámú nemzetiségekkel rendelkező és ugyancsak soknemzetiségű államokként határozták meg,[12] másfelől a nemzeti kisebbségeket nemzetközi védelem alá helyezték. Az utódállamok kisebbségvédelmi szerződéseinek oktatásra, kulturális intézményekre vonatkozó pontjai azonos, illetve hasonló jogokat,[13]

[8] 1919. május 31-én az „Új Államok” azonban máris erélyesen tiltakoztak a kisebbségvédelmi szerződések ellen, mert a szuverenitás megsértését látták benne, a kisebbségi kérdést (amit korábban oly szívesen tártak a nagyvilág elé) belügyként kívánták kezelni. Az értekezleten jelenlévő Wilson azonban eredményesen érvelt a kisebbségi szerződések megkötése mellett: „Ha hozzájárulunk ezekhez a területi gyarapodásokhoz, jogunk van ragaszkodni a béke bizonyos garanciáihoz.” Lásd: Temperley 1921, 130–132. o. Magyarul: Galántai 1989, 189–192. o.

[9] 1919. szept. 10-én Csehszlovákia hosszú egyeztetések árán dec. 5-én a Szerb-Horvát-Szlovén Állam és végül dec. 10-én Románia elfogadta a kisebbségvédelmi szerződést.

[10] A Népszövetség (= Nemzetek Szövetsége) Egyezségokmányának a kisebbségekre vonatkozó „garanciapontjai” a kisebbségvédelmi szerződések alapját képezték. Ugyanakkor ezek a szerződések „csak keretet képeztek, amelyet az államoknak saját belső jogszabályzásaikkal kellett kitölteniök”. Lásd: Balogh 1928, 9. o. A kisebbségi jogok biztosítása mind a békeszerződésekben, mind a kisebbségvédelmi szerződések szövegében „tételesen megfogalmazódik”. Azzal, hogy „a kisebbségi jogok biztosítása az adott állam »nemzetközi érdekű kötelezettsége«, és azok megtartása a »Nemzetek Szövetségének garanciája alá lesz helyezve«.” Lásd: Galántai 1989, 128. o. Elméletileg kötelezővé teszi a nemzetközi és az adott állam jogszabályainak harmonizációját. Balogh 1928, 40–46 o.

[11] Gerő 1989.

[12] Valamennyi békeszerződés politikai rendelkezéseibe ugyanis beépült, hogy „a népesség többségétől eltérő nyelvű és vallású lakók érdekei […] védelemben részesüljenek.”

[13] A) Csehszlovák kisebbségvédelmi szerződés: „9. cikk. (1) Olyan városokban és kerületekben, ahol jelentékeny arányban nem cseh nyelvű csehszlovák állampolgárok laknak, a csehszlovák kormány a *közoktatásügy* terén megfelelő könnyítéseket fog engedélyezni avégből, hogy az ily csehszlovák állampolgárok gyermekeit saját nyelvükön tanítsák.”

B) Román kisebbségvédelmi szerződés: „10. cikk. (1) Olyan városokban és kerületekben, ahol nem román nyelvű román állampolgárok jelentékeny arányban laknak, a román kormány a közoktatásügy terén megfelelő könnyítéseket fog engedélyezni avégből, hogy az ily román állampolgárok gyermekeit *az elemi iskolákban saját nyelvükön* tanítsák. *11. cikk. Románia hozzájárul ahhoz, hogy az erdélyi székely és szász közületeknek a román állam ellenőrzése mellett vallási és tanügyi kérdésekben helyi önkormányzatot engedélyezzen.*”

valamint kollektív jogelemeket tartalmaznak, eltéréseik pedig a kollektív jogok engedélyében egyediek.[14]

A békekonferencia ezzel a lépéssel új fejezetet nyitott a nemzeti kisebbségek történetében, mert nemzetközi ellenőrzéssel intézményesítette jogvédelmüket.

A párizsi békerendszer óta azonban majd száz esztendő telt el, melyet két alapvetően eltérő korszakra bont a második világháború. A téma szempontjából megfogalmazhatjuk úgy is, hogy a nemzetiségek történetének van egy nemzetközi garanciákkal védett időszaka, ez *de iure* a Népszövetség jogilag történő megszűnéséig, tehát 1945-ig tart, s van a következő, napjainkban is tartó időszak, amely nemzetközi garanciák nélküli. Ez az időszak azonban maga is két elkülönülő szakaszra osztható. Ezek a korszakhatárok természetesen nem köthetők minden vonatkozásban napi pontossággal meghatározható eseményekhez.

Az első szakasz 1920-tól 1945-ig gyakorlatilag magába foglalja a feltétel nélküli fegyverszünettől a békerendszer kimunkálásának idejét, a Népszövetség aktív és passzív korszakát, azaz a második világháború éveit is az európai fegyverszünet megkötéséig. Akár nevezhető ez az időszak a Népszövetség korszakának.

A második szakasz 1945-től napjainkig tart, mint a nemzetközi garanciák nélküli periódus. Ez – 1945–1947 között – felöleli az európai fegyverszünettől a békeszerződésig eltelt két esztendőt, amely egyfelől a Népszövetség helyét elfoglaló ENSZ működésének kezdeti időszaka is, másfelől a nemzeti kisebbségek számára a tökéletes kiszolgáltatottság, a teljes létbizonytalanság és a kollektív bűnösség bélyege alatti időszak. Az 1947-ben kötött párizsi békeszerződés utáni időszak pedig a nemzetiségek helyzetét a Balti-tengertől az Adriáig a Kelet–Nyugat vonatkozásában tovább bontotta. Újabb cezúra 1990, amely nem csupán a szovjet blokk felbomlását, hanem az Európa Tanács[15] és szervezeti egységeinek jelenléte a közép- és kelet-európai országok demokratizál(ód)ásának folyamatában. Az ET

C) Szerb-horvát-szlovén kisebbségvédelmi szerződés: „9. cikk. (1) Olyan városokban és kerületekben, ahol a hivatalos nyelvtől elütő anyanyelvű szerb-horvát-szlovén állampolgárok jelentékeny arányban laknak, a szerb-horvát-szlovén kormány a közoktatásügy terén megfelelő könnyítéseket fog engedélyezni avégből, hogy ily szerb-horvát-szlovén állampolgárok gyermekeit *az elemi iskolákban saját nyelvükön* tanítsák." Halmosy 1983, oldalszám. (Kiemelés – *T. M.*)

[14] A csehszlovák szerződés a kisebbségek anyanyelvű közoktatásának egészére vonatkozik, a román és a szerb-horvát-szlovén szerződés csak az elemi iskolákra vonatkozik. A csehszlovák Kárpátaljának autonómiát ígér, a román a székelyeknek és szászoknak kulturális és oktatási autonómiát, a szerb-horvát-szlovén kisebbségvédelmi szerződés pedig csak az újonnan bekebelezett területek kisebbségére vonatkozik.

[15] Regionális nemzetközi szervezet; W. Churchill 1946. szept. 19-i kezdeményezésére alapítja 1949. máj. 5-én a londoni szerződéssel tíz állam (nem tévesztendő össze az Európa Tanáccsal!).

ajánlásai, szervezeti egységei[16] szerepköre nem a nemzetiségek, hanem kisebbségek, a nemzeti, etnikai, vallási kisebbségek jogvédelmét jelenti, s ez egyszerre több is, bár a téma tekintetében kevesebb is a népszövetségi korszakéhoz képest.

A nemzetiségek, nemzeti kisebbségek számára az anyanyelvű oktatás sajátos része az emberi jogoknak. Nem egyszerűen arról van szó, hogy joga van-e a kisebbséghez tartozó gyermeknek iskolába járni, hanem arról, hogy joga-e saját anyanyelvű iskolába járni. *A nemzeti kisebbség számára ugyanis az anyanyelvű iskoláztatás kérdése azonos a nemzeti kisebbség hosszú távú fennmaradásának kérdésével.* Ezért ez egyszerre egyéni és kollektív jog. Így a valódi kérdés nem az államnyelv kötelező tanulása, hanem a kizárólagosan államnyelven tanulás kötelezővé tétele. Ennek szabályozására tett kísérletet a kisebbségvédelmi szerződés anyanyelvű oktatásra vonatkozó pontjaival. Egyfelől a kisebbségnek korlátozott formában ugyan, de jogot biztosított az anyanyelvű oktatáshoz,[17] másfelől nemzetközi jogvédelmet nyújtott az államnak, hogy a kisebbségek iskoláiban kötelezővé tehesse az államnyelv tanítását-tanulását.[18] Mondhatni garanciát kívánt biztosítani hosszú távon a nemzeti kisebbség önazonosságának megőrzéséhez, miközben nem vonta kétségbe az állam jogát az államnyelv tanulásának-tanításának kötelezővé tételére. Ez a Janus-arcú szerződés gyakorlatilag rehabilitálta a nemzetközi sajtóban agyonszidott magyar népiskolai oktatásra vonatkozó törvényeket.[19] Ugyanakkor a szerződések bár korlátozott, de létező védelmező jellegének pozitív szerepét majd az 1945 utáni időszak[20] igazolta,

[16] Az Európa Tanács témánkhoz kapcsolódó legfontosabb szervezeti egységei: a) az Emberi Jogok Európai Bírósága (1959. jan. 21. Róma, székhely Strasbourg); cél: az 1950-es *Egyezmény az emberi jogok és alapvető szabadságok védelméről* betartatása; a tagállamokra döntése kötelező; csak ha a hazai jogforrások kimerültek; b) Velencei Bizottság = Jog a Demokráciáért Európai Bizottság (1990, székhely: Velence); cél: az 1990-es rendszerváltás után a közép- és kelet-európai országok demokratizálódásának segítése, tanácsadás; ajánlásai nem kötelező jellegűek; c) Európai Ombudsman (1991, a Maastrichti szerződés 138. pontjával a Római szerződés kiegészítése.

[17] A kisebbségvédelmi szerződések e tekintetben is mutattak eltéréseket. Lásd: 13. sz. lábjegyzetben. A részleges kollektív jogok elismerésével azonban nem szolgálta az állam oktatásmonopóliumát.

[18] A kisebbségvédelmi szerződések vonatkozó pontjai: „Ez a rendelkezés nem akadályozza a cseh-szlovák kormányt abban, hogy a cseh nyelv tanítását kötelezővé tegye.” 9. cikk (1)

„Ez a rendelkezés nem akadályozza a román kormányt abban, hogy a román nyelv oktatását az említett iskolákban kötelezővé tegye. 10. cikk (1)

„Ez a rendelkezés nem akadályozza a szerb-horvát-szlovén kormányt abban, hogy a hivatalos nyelv oktatását kötelezővé ne tegye.” 9. cikk (1)

[19] Az 1907. XXVII. tc. a nem állami fenntartású, a nemzetiségek nyelvén oktató iskolákban a magyar nyelv kötelező tanítása, az állampolgári hűségre nevelés követelménye, az államsegély feltételhez kötése, az állami iskolák alapítása az állam nyelvén.

[20] A béketárgyalásokon felmerült a nemzetközi garancia szükségessége. Ausztrália ezért javasolta, hogy „hozzák létre az Emberi Jogok Európai Bíróságát”, ezt a szovjet delegáció azonban elutasította. Bár a szavazás 15:6 arányban az intézmény létrehozása mellett foglalt állást, a Külügyminiszterek Tanácsa a végső szövegváltozatában még utalást sem tett az ausztrál javaslatra. Kertész 1995, 360–361. o.

és alátámasztotta „azoknak a véleményét, akik szerint Magyarország nem számíthatott a nagyhatalmak jóindulatára, sőt az Atlanti Charta elveinek komolyan vételére sem".[21]

Az őshonos magyar nemzeti kisebbség anyanyelvű oktatásának helyzete 1919 és 1945 között

Az I. világháború lezárását jelentő fegyverszünettől (1918. nov. 2.) a trianoni békediktátum aláírásáig (1920. jún. 4.) eltelt idő gyakorlatilag elegendőnek bizonyult ahhoz, hogy három utódállam: Csehszlovákia, Románia és a Szerb-Horvát-Szlovén Állam és nemkülönben Ausztria a Magyarországtól megszerzett területeket birtokba vegye. A három állam érdekközösségének célja azonban messze túlmutatott[22] az „idegen uralom alóli felszabadulás" kivívásán. Ezt a célt szolgálta az egymás közötti ellentéteket háttérbe szorítva[23] létrehozott kisantant-szerződés is.[24] Ez a cél minden politikai kurzustól függetlenül él ma is. Ennek a célnak pedig máig legmegbízhatóbb és legérzékenyebb szeizmográfja az utódállamokban a nemzetiségek anyanyelvű oktatásának helyzete.

A magyar nemzetiség anyanyelvű oktatásának áttekintéséhez kiindulási alapul az az igazságtartalmából az idők folyamán semmit sem vesztett idézet szolgál, melyet a nem teljes igazságot ismerő, de igaza tudatában fogalmazott meg Björnson, az idős norvég író, miszerint: „Gyermekeket anyai nyelvüktől elszakítani annyi, mint az éhes gyermeket elvonni anyja emlőiről." Barabás Endre a trianoni béke után

[21] Nem került sor ugyanis arra, hogy „az 1919–20-as rendezés »felismert és hangoztatott hibáit« a győztesek az Atlanti Charta és az Egyesült Nemzetek alapokmányának szellemében orvosolják […]. Különböző okok miatt ehelyett megalkottak egy olyan békét, amely »nem igazságos, nem méltányos, nem reális, nem megnyugtató«, és magyar szempontból még az 1920-as »trianoni békénél is rosszabb«. Rosszabb, mert újabb területátengedésre kötelezte Magyarországot, és megszüntette a kisebbségvédelem korábban intézményesített formáit." Romsics 2006, 243. o.

[22] A cél vonatkozásában nem különbözött az utódállamoktól az amúgy vesztes, de velünk szemben a győztesek oldalára kerülő Ausztria sem, amit a Csehszlovákiával kötött külön szerződése meg is erősített.

[23] Szembekerült Csehszlovákia Romániával Kárpátalja birtoklásáért, s ugyancsak területi igények fordították egymás ellen Romániát a Szerb-Horvát-Szlovén királysággal a Bánságért folytatott harcukban.

[24] A kendőzetlenül Magyarország és Bulgária ellen létrejött politikai és katonai hármasszövetség az antant mintájára kapta először az „apró antant", majd a kisantant nevet. Elsőként Csehszlovákia Jugoszláviával (1920. aug. 14.), majd Csehszlovákia Romániával (1921. ápr. 23.), s végül csehszlovák közvetítéssel Jugoszlávia Romániával (1921. jún. 7.) kötött szerződést. Ez a szövetség azonban nem mutatkozott sem megbonthatatlannak, sem állandónak: az 1930-as években éppen Olaszország és Németország politikája késztetett a három országból kettőt (Jugoszláviát Bulgária, Csehszlovákiát Magyarország irányába) „nyitásra".

alig tíz esztendővel feltett kérdése pedig egy-egy korszak összegzésének képezheti alapját: „Az akkor félrevezetett Björnson mit szólna most, ha látná az »utódállamok« kultúrpolitikáját?”

Az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlása-felbontása következtében a történelmi Magyarország (Horvát-Szlavonország nélkül!) területének kétharmadát, magyar ajkú lakosainak egyharmadát[25] veszítette el, s ez törvényszerűen maga után vonta a magyar iskolarendszer felbontását is. A megszerzett magyar területekkel az utódállamok az iskolarendszer területre vonatkozó teljes vertikumát birtokba vették. A szerkezetében egymásra épülő, a növekvő állami jelenlét ellenére is az iskolafenntartó jogi személy tekintetében korlátozottan megengedő, egymás mellett is jól működő, egymással kölcsönhatásban szervesen fejlődő magyarországi iskolák és a jogi, gazdasági feltételrendszerüket biztosító törvényeken alapuló tanügyigazgatásuk tőlük részben vagy teljesen idegen környezetbe jutott.

A birtokbavétel

A széthullott iskolarendszer adatai több megközelítésben ismeretesek: az utolsó békeév, 1913/1914. tanév és a háború utolsó évének, az 1918/1919. tanév magyarországi adatainak alapján.[26] A két adatcsoport között mutatkozik eltérés, ez azonban nem mennyiségében jelentős. Sokkal inkább fontos a nemzet mentális állapotának tekintetében, mert az iskolák száma nem fogyatkozott a háború négy esztendeje alatt, hanem csekély mértékben ugyan, de gyarapodott. A határon túl maradt magyar oktatási intézményekről komoly tanulmánykötet jelent meg 1927-ben.[27] A majd kilenc esztendő nemzetiségi oktatásügyéről készült beszámoló adatai ugyancsak mutatnak kisebb-nagyobb számbeli eltérést, ami érthető az „átvétel” körülményeinek ismeretében. A kiváló szakemberek által készített tanulmánykötetnek

[25] 282 870 négyzetkilométerből 189 881 négyzetkilométert elvéve maradt 93 073 négyzetkilométer; 18 264 533 főből 10 649 416 került a határokon túlra, melynek bő egyharmada: 3 219 276 fő magyar anyanyelvű volt. Lőkkös 2000, oldalszám; a vonatkozó táblázatokból kiemelve.

[26] Az adatok a *Magyar pedagógiai lexikon* I. és II. részében találhatók. A „Közoktatási statisztika” a II/142–143. o. az utolsó békeév adatait táblázatos formában teszi közzé, a lexikon szócikkei viszont a tárgyleírásban az 1918/1919. tanév adatait is közli. A közoktatási statisztika összevonja az óvodatípusokat, a szócikk a három típus adatait külön közli. Az elemi iskolák esetében a statisztika külön veszi számba a nappali és az ismétlőelemi iskolákat. A statisztika összevonja képzőintézetek címszó alatt az óvónő- és tanító/tanítónőképzőket, a tárgyleírás bontásban teszi közzé. Hasonló kettősséget mutat az utódállamokra lebontott adatsor is. A szócikkek általában közölnek iskolafenntartóra és tannyelvre vonatkozó adatokat is, ami különösen fontos az új helyzetbe történő beillesztés, beilleszkedés esetében.

[27] Kornis 1927.

ugyanakkor komoly forrásértéke van az új, a befogadó államok iskolarendszeréről és tanügyigazgatásáról. A határon túli nemzetrészek oktatásáról a „megbízható" számszerű adatok az 1920/21. tanévtől találhatók.

A iskolarendszer bomlása iskolatípusonként a magyarországi statisztikák alapján.

A szociális feladatokat ellátó menhelyek a tanügyigazgatás hatáskörébe tartoztak. A 17 állami menhelyből 9 az új államokhoz került**,** a 186 állandó és az 534 nyári (ideiglenes) gyermekmenedékhely száma ugyancsak megfogyatkozott;

a) Az 1913/1914. évi adat alapján 2229 kisdedóvó volt. Az óvodák speciális formája volt a menedékház, amelyből 186 állandó és 534 nyári működött. A kisdedóvók száma összesen 2949 volt, de 1919-ben már 2958 működött, számuk 9-cel gyarapodott. A határon túlra került *2015,* amiből állami fenntartású *817,* felekezeti, társulati, magán *1198* intézmény volt.
b) A 17 491 mindennapi hatosztályos elemiből 11 210 (*2 814* állami és *8 396* községi, felekezeti, társulati) szakadt ki a rendszerből.
c) A 11 300 általános ismétlő elemiből (7. és 8. oszt.) *7807* határon túl maradt.
d) A 2921 gazdasági irányú, ismétlő népiskolából (7. és 8. oszt.) 2250 szakadt ki.
e) Az önálló (szaktanítós) 89 gazdasági iskolák közül *49* lett határon túli.
f) A tanonciskolák száma 1914-ben 732, 1919-ben 746, ebből határon túl maradt *425.*
g) A hároméves + egy ismétlő éves kereskedelmi tanonciskolából 100 működött, ebből 66 maradt a leszakadt területeken.
h) Az 550 polgári iskolából (= a mai nyolcosztályos általános iskola felső tagozatának felel meg) *297* iskola (nemek szerinti megoszlásban a 340 lányiskolából *151,* a 210 fiúiskolából *116*) határon túl maradt.[28]
i) 16 óvónőképzőből *9* határon túl maradt. 1891-től az óvónőképzők kétéves képzési idővel, kötelező óraszámmal, tantárgyakkal és tananyaggal szabályozott, de a közoktatás körébe tartozó intézmények. Fenntartásuk tekintetében hasonlóan vegyes fenntartásúak voltak, mint az óvodák.
j) Az 1881. január 7-i rendelettel az állami tanítóképzők képzési idejét három évről négy évre emelték.[29] Az 1913/14. tanévben a 84 tanítóképzőt az alábbi fenntartók működtették:

[28] *Magyar pedagógiai lexikon,* 2: 522. o.
[29] Mészáros 1996, 60. o.

FENNTARTÓ	FÉRFI KÉPZŐ	NŐI KÉPZŐ	ÖSSZESEN
Állami	19	8	**27**
Római katolikus	11	20	**31**
Görög katolikus	5	1	**6**
Görögkeleti szerb	1	1	**2**
Görögkeleti román	2	–	**2**
Görögkeleti társulati	1	–	**1**
Evangélikus	6	1	**7**
Református	3	4	**7**
Izraelita	1	–	**1**
Összesen	**49**	**35**	**84**

A felekezeti képzők közül tannyelv tekintetében nem voltak egységesek. A 84 tanítóképzőből *51* került az utódállamokba. Fenntartók szerint *18 állami* és *33 nem állami,* nemek szerint *33* férfi és *22 női* képző.

k) A 221 fiú középiskolából (= gimnázium, reáliskola) *114,* a 35 lány középiskolából (21 felsőbbleányiskola és 14 leánygimnázium) az új határok mögé került *11*.

A felsőbbleányiskolák hét évfolyamosak volt, nem adtak érettségit, de alaposan felkészítették tanulóikat a gyermeknevelésre, háztartásvezetésre, az általános műveltség elemeinek elsajátíttatása mellett. A lány középiskola az 1915/1916. tanévtől működött, amelynél azonban majd sokkal közkedveltebbé váltak az érettségit adó leány felsőkereskedelmi iskolák.

A fiú középiskolák fenntartó szerinti megoszlása:

FENNTARTÓ	ÖSSZESEN	MARADT	LESZAKADT
Állami rendelkezés	94	47	**47**
Állami vezetés	62	36	**26**
Erdélyi római katolikus	7	0	**7**
Autonóm felekezetek	58	24	**34**
Összesen	**221**	**107**	**114**

l) A felső kereskedelmi iskolák négy évfolyamosak voltak, az 1917/1918. tanévtől érettségi vizsgát adtak. 1914-ben számuk 54 volt, 1919-ben 75, ebből maradt határon túl *35* intézmény.

m) Ipari és bányászati szakiskola 52 volt, amiből *32* határon túl maradt.
n) Egyéb szakiskola volt 27, ebből leszakadt 15 intézmény.
o) A közoktatás igazgatása, a tanügyigazgatás sem maradt épen, a 12 tankerületi főigazgatásból *5* maradt határon túl.

Összességében 24 699 oktatási intézmény és 5 tankerületi főigazgatóság jutott az utódállamoknak.

A magyar oktatásügy széthullása természetesen nem kímélte a felsőoktatást sem. A közoktatásügyi statisztika 1913/1914. évre vonatkozó adatai szerint az összes egyetem és főiskola 77 intézményéből *35* esett az új államok területére az alábbi bontásban: 2 tudományegyetem, 4 jogakadémia, 24 hittudományi főiskola, 8 szakirányú főiskola.

Az új államok tanügyi szakembereire hárult a feladat, hogy a magyar iskolaszerkezet darabjait beillesszék saját iskolaszervezetükbe, amely Ausztriában, Cseh-Szlovákiában csak hasonló volt, Lengyelország „csak megőrzésre vette át", Romániában alapvetően eltért, a Szerb-Horvát-Szlovén államban pedig tagállamonként eltért, a „Délvidék" így nem egy, hanem három iskolaszerkezetbe olvadt. Hogy jogos volt-e Barabás Endre kérdése – „Az akkor félrevezetett Björnson mit szólna most, ha látná az »utódállamok« kultúrpolitikáját?" –, arra részben választ kaphatunk a „Berendezkedésben".

Felhasznált irodalom

Ady Endre: Björnson-Don Quijote. *Budapesti Napló.* 1907. nov. 17.

A. Sajti Enikő: *Impériumváltások, revízió, kisebbség. Magyarok a Délvidéken 1918–1947.* Napvilág Kiadó, Budapest, 2004.

B. Kovács András: *Szabályos kivétel. A romániai magyar oktatásügy regénye: 1918, 1944–1948, 1996.* Kriterion Könyvkiadó, Bukarest–Kolozsvár, 1997.

Balogh Artúr, dr.: *A kisebbségek nemzetközi védelme. A kisebbségi szerződések és a békeszerződések alapján.* Ludwig Vogenreiter Verlag (Magyar Osztály), Berlin, 1928.

Barabás Endre: A magyar és a román kultúrpolitika irányai. In: Asztalos Miklós (szerk.): *Jancsó Benedek-emlékkönyv.* Erdélyi Férfiak Egyesülete, Budapest, 1931. 291–320. o.

Berzeviczy Albert: Apponyi működése az Interparlamentáris Unióban. In: *Apponyi-emlékkönyv. Adalékok Apponyi Albert gróf közéleti működésének méltatásához születésének 80-ik évfordulója alkalmából.* Magyar Külügyi Társaság, Budapest, 1926. 2–6. o.

Galántai József: Wilson beszéde a békekonferencia plenáris ülésén 1919. május 31-én. In: uő: *Trianon és a kisebbségvédelem. A kisebbségvédelem nemzetközi jogrendjének kialakítása 1919–1920.* Maecenas, Budapest, 1989. 189–192. o.

Gerő András (szerk.): *Sorsdöntések. A kiegyezés – 1867. A trianoni béke – 1920. A párizsi béke – 1947.* Göncöl Kiadó, Budapest, 1989.
Gyönyör József: *Határok születtek. A csehszlovák állam megalakulása és első törvénye.* Madách, Pozsony, 1992. 163–168.
Halmosy Dénes: *Nemzetközi szerződések 1918–1945.* 2. jav., bőv. kiad. Közgazdasági és Jogi Kiadó – Gondolat, Budapest, 1983.
Kertész István: *Magyar békeillúziók 1945–1947. Oroszország és a Nyugat között.* Európa, Budapest, 1995. (Extra Hungariam.)
Kornis Gyula (szerk., bev.): *Az elszakított magyarság közoktatásügye.* Magyar Pedagógiai Társaság, Budapest, 1927.
Lökkös János: *Trianon számokban. Az 1910. évi magyar népszámlálás anyanyelvi adatainak elemzése a történelmi Magyarországon.* Püski, Budapest, 2000.
Magyar pedagógiai lexikon. 1–2. köt. Szerk. Kemény Ferenc – Finászy Ernő – Kornis Gyula. Révai Irodalmi Intézet, Budapest, 1933.
Mészáros István (szerk.): *A magyar nevelés- és iskolatörténet kronológiája. 996–1996.* Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1996.
Ormos Mária: *Padovától Trianonig. 1918–1920.* Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1983.
Pedagógiai lexikon. 1–4. köt. Főszerk. Nagy Sándor. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1977–1979.
Popély Gyula: *Búcsú a főiskoláktól.* Madách–Posonium, Pozsony, 2005.
Popély Gyula: *Felvidék 1918–1928. Az első évtized csehszlovák uralom alatt.* Kárpátia Stúdió, Budapest, 2014.
Romsics Ignác: *Amerikai béketervek a háború utáni Magyarországról. Az Egyesült Államok külügyminisztériumának titkos iratai 1942–1944.* Typovent, Gödöllő, 1992.
Romsics Ignác: *Az 1947-es Párizsi békeszerződés.* Osiris Kiadó, Budapest, 2006.
Szögi László (szerk.): *Hat évszázad magyar egyetemei és főiskolái.* Művelődési és Közoktatási Minisztérium, Budapest, 1994. (Magyar felsőoktatás.)
Temperley, Harold W. V.: President Wilson's Speech at the Plenary Session of the Peace Conference, May 31st 1919. In: uő (szerk.): *A History of the Peace Conference of Paris.* 5. köt. Henry Frowde – Hodder & Stoughton, London, 1921. 130–132. o.

Nagy István

A sárszentlőrinci algimnázium története

1806–1870

A Bonyhádi Petőfi Sándor Evangélikus Gimnáziumot Sárszentlőrincen alapították 1806-ban, 1870-ben átköltöztették Bonyhádra. Jelen tanulmány a sárszentlőrinci iskola alapításával, eszmeiségével az evangélikus oktatás Tolna megyei gyökereit kívánja feltárni. A dolgozat első részében a Tolna-Baranya-Somogyi Evangélikus Egyházmegye kialakulását mutatom be, hiszen a gimnázium története szorosan kapcsolódik az egyházmegyéhez, ugyanazok a lelkészek bábáskodtak létrejötténél. A tanulmány további részében a Latin Iskola (1806–1853), illetve az algimnázium (1857–1870) története elevenedik meg, külön megemlékezve azokról a tanár egyéniségekről, akik életük egy szakaszát Sárszentlőrincen töltötték és áldozták a diákok szellemi épülésére.

A Tolna-Baranya-Somogyi Egyházmegye kialakulása – 1713–1796

Az első evangélikus gyülekezetek létrejötte ebben a térségben az 1700-as évek első negyedére tehető. A török kiűzése után a 17. század végén egy légüres tér keletkezett a térségben, s fokozatosan kezdett benépesedni. 1690 után jöttek a Balkánról a szerb portyázók, ők hamar tovább is álltak, valamint szlovákok, rácok, akik javarészt letelepedtek, de jelentős magyarság vándorolt be a Felvidékről, a Jászságból is a jobb élet reményében. A 18. század elején elsősorban Felvidékről, Győr, Vas és Veszprém megyéből, a Fertő-tó környékéről érkeztek és telepedtek le lutheránus jobbágyok, például Györkönyre (Kisalföldről) vagy Gyönkre (Veszprém megyéből), Pincehelyre (Várpalotáról), akik továbbmentek Gyönkre, mert a helyi katolikus plébános elüldözte őket. A gyönkiek esete azért fontos, mert itt alakult meg az első lutheránus egyházközség 1713-ban, első lelkészük Molnár András. Távozása után 1718-ban meghívták lelkésznek Szeniczei Bárány Györgyöt Nagyvázsonyból, aki 1719-ben már györkönyi lelkész lett. Ez az az időszak, amikor Hessenből, Württembergből érkeztek az első telepesek a Völgységi falvakba,

elsősorban Mercy Claudius Florimundus gróf telepítése nyomán.[1] Így Györkönyben Meszlényi János birtokán két gyülekezet alakult ki, egy magyar lutheránus és egy német. Bárány György mindkettőnek lelkésze, felváltva szolgálta a két gyülekezetet az imaházban. Három év múlva, 1722-ben Bárány György elkérte Mercy Claudius gróftól a lőrinci pusztát, és ott nyolc családdal megalapította Szent-Lőrincet, a mai Sárszentlőrincet. A pusztán újraindult az élet, rövidesen új magyar telepesek érkeztek Győr, Sopron és Moson vármegyékből, majd német telepes családok is megjelentek.[2]

1725. január 3-án Sárszentlőrincen tanácskozásra gyűltek össze a környék egyházközségeinek lelkészei, és megalakították a Tolnai Egyházmegyét (Senioratus Tolnensis). Első esperese Bárány György volt. Tisztségét haláláig megtartotta, és Sárszentlőrincről igazgatta az egyházmegye dolgait, s ezzel a település az esperesség „székhelye" lett. A Dunántúlon akkor még csak két esperesség működött, a kemenesaljai és a győri. Bárány Györgyöt követi az esperességben Michael Weiss (1757–1768), Szeniczei Bárány István (1768–1775), majd Nagy István (1775–1796).[3] Nagy István kora legnagyobb prédikátora, 1765-ben megérkezve új szolgálati helyére, rövidesen templomot építtetett Sárszentlőrincen. Jelentős írói, fordítói munkája is. Konfirmációi kátéja 1800-ban jelent meg Veszprémben, és még 1927-ben is újranyomtatták.

Közben 1734-ben megalakult a Dunántúli Egyházkerület, III. Károly 1734-ben kiadott Carolina Resolutiója engedélyezi négy egyházkerület felállítását. 1796-ban a Tolnai Egyházmegyéhez csatlakoztak a baranyai és somogyi lutheránus gyülekezetek, és megalakult a Tolna-Baranya-Somogyi Egyházmegye**.** A Dunántúli Egyházkerület püspöke Nagy István sárszentlőrinci lelkész és korábbi esperes lett, így a falu 1796–1812 között püspöki székhely volt. Nagy István püspök idejében fogalmazódott meg az igénye egy egyházmegyei iskola felállításának. Kortársaival felismerte, hogy a betelepített német ajkú lakosságnak olyan lelkészekre, tanítókra volt szükségük, akik magyarul is tudtak, akik ismerték az itteni gyülekezetek szokásait és életmódjukat. Ilyen oktatás csak a távoli soproni, pozsonyi gimnáziumokban volt, de a nagy távolság miatt a tolnai diákoknak csak töredéke tanulhatott tovább.

[1] A lutheránus németség betelepüléséről, lásd: Szita 1996; Schmidt 1939.
[2] Csepregi 1991. 8. o
[3] Szita 1996. 36. o

Az algimnázium alapítása

Az iskola alapításának gondolata 1798. április 12-én merült fel először a Kistormáson tartott egyházi ülésen, amikor Lágler György kistormási lelkész egy tervezetet mutatott be „ezen esperesség kebelében alapítandó iskoláról". E szerint a tanításnak ki kell terjednie „…a német, magyar és latin nyelvekre, a kereszténységre, a bibliai történetekre, az általános földrajzra, történelemre és számtanra. Alaposan gyakoroltatni kell a tanulókat a szép- és helyesírásban, a polgári életben szükséges fogalmazványok, pl. kérvények, kötelezvények, szerződések, nyugták elkészítésében. Rendkívüliek: ének, orgonajáték, természetrajz, lélektan."

A tormási összejövetelen két formában szerepelt az iskola kérdése. Az elsőt a

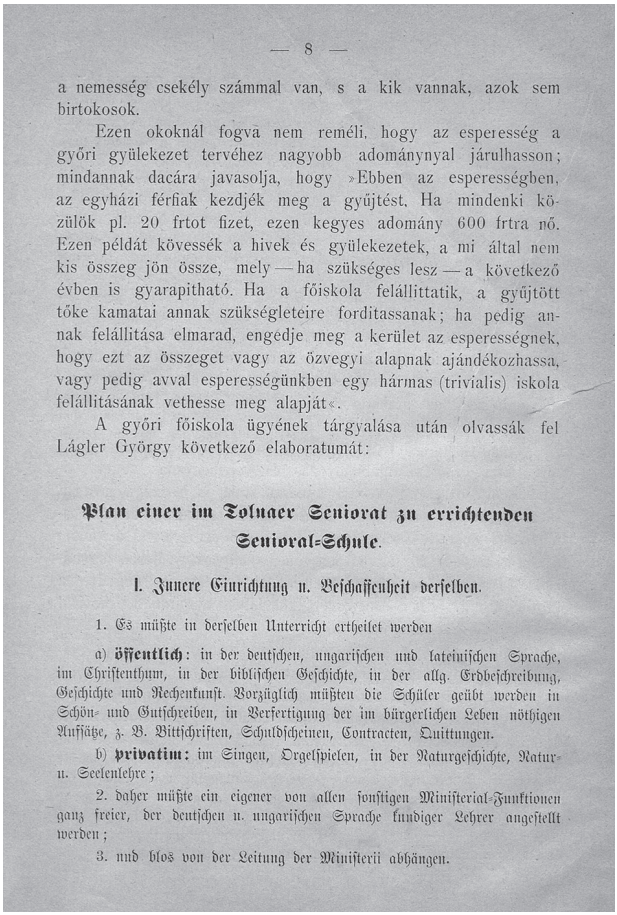

— 8 —

a nemesség csekély számmal van, s a kik vannak, azok sem birtokosok.

Ezen okoknál fogva nem reméli, hogy az esperesség a győri gyülekezet tervéhez nagyobb adománynyal járulhasson; mindannak dacára javasolja, hogy »Ebben az esperességben, az egyházi férfiak kezdjék meg a gyűjtést. Ha mindenki közülök pl. 20 frtot fizet, ezen kegyes adomány 600 frtra nő. Ezen példát kövessék a hivek és gyülekezetek, a mi által nem kis összeg jön össze, mely — ha szükséges lesz — a következő évben is gyarapitható. Ha a főiskola felállittatik, a gyűjtött tőke kamatai annak szükségleteire forditassanak; ha pedig annak felállitása elmarad, engedje meg a kerület az esperességnek, hogy ezt az összeget vagy az özvegyi alapnak ajándékozhassa, vagy pedig avval esperességünkben egy hármas (trivialis) iskola felállitásának vethesse meg alapját«.

A győri főiskola ügyének tárgyalása után olvassák fel Lágler György következő elaboratumát:

Plan einer im Tolnaer Seniorat zu errichtenden Senioral-Schule.

I. Innere Einrichtung u. Beschaffenheit derselben.

1. Es müßte in derselben Unterricht ertheilet werden

a) **öffentlich**: in der deutschen, ungarischen und lateinischen Sprache, im Christenthum, in der biblischen Geschichte, in der allg. Erdbeschreibung, Geschichte und Rechenkunst. Vorzüglich müßten die Schüler geübt werden in Schön- und Gutschreiben, in Verfertigung der im bürgerlichen Leben nöthigen Aufsätze, z. B. Bittschriften, Schuldscheinen, Contracten, Quittungen.

b) **privatim**: im Singen, Orgelspielen, in der Naturgeschichte, Natur- u. Seelenlehre;

2. daher müßte ein eigener von allen sonstigen Ministerial-Funktionen ganz freier, der deutschen u. ungarischen Sprache kundiger Lehrer angestellt werden;

3. und blos von der Leitung der Ministerii abhängen.

Lágler György németül megfogalmazott iskolatervezete 1798-ban

Dunántúli Egyházkerület vezetősége szorgalmazta, és a már meglévő győri iskola főiskolává fejlesztésével képzelte el az oktatást a Tolna-Baranya-Somogyi Evangélikus Egyházmegye híveinek is, a második Lágler György javaslata. A második elképzelés győzött. Megkezdődtek a tárgyalások a földesúrral a telekvásárlásról, tervrajzok előkészítéséről. Az iskola helyszínének Sárszentlőrincet jelölték meg.

1803. június 2-án gróf Apponyi Antal egy telket adományozott az iskola javára, az építést Sárszentlőrinc gyülekezete vállalta fel. Három év múlva el is készültek a nagy munkával, és 1806. április 22-én Majoson tartott egyházmegyei gyűlésen Nagy István püspök bejelentette: a „tudomány szerény csarnoka átadható a feladatának", és felszólította az esperességet a tanítói állás betöltésére.

1806 őszén az egyházmegye lelkészeinek és a helyi gyülekezetnek az áldozatos munkájával megkezdődhetett a tanítás a Tolna-Baranya-Somogyi Ág. Hitv. Evangélikus Egyházmegye első iskolájában. Az új hajlék 64 éven át messzi vidékről vonzotta a tanulni vágyó fiatalokat. Szerény körülmények közt mindig otthona tudott maradni a tudománynak.

A sárszentlőrinci iskola működése során két korszakot ölelt fel: 1806–1853 között Latin Iskola (kisgimnázium, grammatikai iskola), 1857-től 1870-ig Algimnázium (tanoda). Átszervezési okokból az 1853–1857-es időszakban az iskola szünetelt.

Latin Iskola – 1806–1853

Az iskola alapításáról, működéséről, diákjairól, tanárairól, a tanított tantárgyakról a szekszárdi levéltárban található vaskos felvételi napló szűkszavúan árulkodik. A naplót utólag, 1819-ben nyitotta meg Lágler György, aki latinul röviden összefoglalta az iskola történetét. Továbbá tartalmazza a diákok névsorát az 1806/07., 1807/08., 1811/12., 1812/13., 1813/14., 1814/15., 1815/16., 1828/29., 1829/30., 1830/31. tanévekre latinul, majd magyarul 1862–1870 között.

A korabeli esperesi jegyzőkönyvek is kevés utalást tartalmaznak az iskola működéséről, ezért vizsgáljuk meg, milyen jogszabály alapján működhetett egy akkor alapított iskola.

1777-től érvényben van Mária Terézia *Ratio Educationis* néven ismert tanügyi rendelete, amely megkülönböztette az alsó-, közép- és felsőfokú oktatást. Elemi oktatás (alsó) Sárszentlőrincen a falu újraszervezésétől volt, a közösség első tanítója Szilágyi Sámuel.[4] Az elemi iskolákban anyanyelven tanultak a gyerekek írni, olvasni, számolni. A 10 év körüli gyerekek, akik az elemi osztályt elvégezték, az ötéves (középfokú) latin kisgimnáziumban folytathatták tanulmányaikat, amely-

[4] Sántha 1910, 13. o.

nek első szakasza egy hároméves, úgynevezett grammatikai iskola. Ilyen volt a sárszentlőrinci is.

A II. Ratio Educationis, amely 1806-ban az iskola alapításakor lépett életbe, elrendelte, hogy a kisgimnáziumok négy osztállyal működjenek. Az egy tanárral való összevont tanítást csak az első két évben engedélyezte. Ez a rendelet nem befolyásolta a sárszentlőrinci iskola szervezését, a protestáns iskolák nem tekintették számukra kötelezőnek a két állami szabályzatot, hiszen érvényben volt a vallásszabadságot biztosító Türelmi rendelet.

A frissen felállított iskola szellemét nagyban meghatározta első tanárának, Barla Mihálynak a szellemisége, aki egy személyben rektora és professzora is volt az intézménynek.

Lássuk röviden életútját: 1777-ben Muraszombaton született. Elemi iskoláit itt végezte, majd 1794-tól a soproni evangélikus líceumba iratkozott. Itt jelentek meg első versei is *Próbamunkák* címen. 1801–1802-ben a Magyar Társaság jegyzője. 1803-tól a Jénai Egyetem diákja, tagja a Jénai Ásványtani Társaságnak. 1806-ban Nagy István püspök meghívására Sárszentlőrincre érkezett és a Tolna-Baranya-Somogyi Ág. Hitv. Evangélikus Egyházmegye első iskolájában tanítói és igazgató állást vállalt. Két évig tanított az iskolában. 1808-ban a Győrbe távozott, az ottani evangélikus iskola tanára volt 1810-ig. Ekkor a Zala vármegyei Kővágóőrs lelkipásztora lett, mely tisztséget haláláig betöltötte. 1824. február 4-én hunyt el.[5]

Barla Mihály személyében első perctől kiváló tanítóra bízták az iskolát. Milyen lehetett az akkori iskola? Az első évben egy osztályteremben huszonhét diák tanult, a donatisták osztályában huszonkettő, a syntaxisták osztályában öt tanuló volt. A legfiatalabb diák 9, a legidősebb 16 éves volt. A tanulók nagy része a környező falvakból iratkozott be, de Tolna és Baranya vármegyékből, Veszprémből, Somogyból, sőt a Bácskából is voltak diákok. A második évben még tizennégy diák iratkozott be, így már indulhatott a grammatisták osztálya is. A donatisták inkább latin szavakat, a grammatisták nyelvtant tanultak, a syntaxisták már mondattannal foglalkoztak. A diákok egy részét egy tanár oktatta (rector), amíg az egyik osztálynak magyarázott, a többiek feladatokat oldottak, gyakoroltak, illetve mindig segítették munkáját a felsőbb éves diákok is. Az első években oktatott tantárgyakról nem maradtak ránk pontos információk, de ismerjük az 1811/12-es tanév anyagát. Eszerint tanítottak vallástant, latint, történelmet, földrajzot, fizikát, botanikát, számtant, szépírást és rajzot. A tanítási nyelv a latin volt, de magyarra, németre fordították a latin szöve-

[5] Fontosabb művei: *Köszöntő versek… Berke Xavér Ferencz tiszteletére,* Sopron, 1801; *Az isteni kötél emberi kezekben,* Győr, é. n.; *Verses- és énekes könyvecske,* Sopron, 1920. (ford.); *Új keresztény énekeskönyv az evangélikus gyülekezetek részére,* Sopron, 1823. (ford.).

geket. A hatékony tanulás céljából a hét négy napján csak latinul társalogtak, két napon a német volt kötelező, és csak vasárnap volt szabad a magyar beszéd. Délelőtt három órát, délután két órát tanultak.[6]

1808-ban, amikor Barla Mihály tanító Győrbe távozott, utódja Unger Mihály lett. Unger négy évet tanított, majd Paksra hívták lelkésznek, őt követte Druglányi Dávid (1812–1816), Erhardt Sámuel (1816–1822), majd 1822-ben Haag Péter.

Haag Péter személyében az iskola egyik régi növendéke került vissza tanárnak. Rövid életútja: Haag Péter 1793. január 6-án született Bonyhádon, ősei Hessen tartományból érkezett telepesek, apja órásmester. 1809-ben iratkozott be a sárszentlőrinci latin iskolába, Unger Mihály professzor keze alá. Három év alatt jeles eredménnyel elvégezte, és két évig segédtanítói állást vállalt a sárszentlőrinci elemi iskolában. 1815–1819-között a soproni evangélikus líceumban folytatta tanulmányait, majd 1819-ben tanári és lelkészi képesítést szerzett. Diákéveiben tagja volt a Magyar Társaságnak, az első magyar önképzőkörnek. Rövid ideig magántanár, majd Bécsben tanult, innen hívták haza 1822-ben az Erhardt Sámuel professzor megüresedett helyére. Rektorsága során az iskola diákjainak létszáma gyarapodott (1830-ban az iskolának száznegyvenhat diákja volt). 1931-ben tanítóhoz és lelkészhez nem méltó magatartásért (földesurak ellen lázító beszédet tart a jobbágyoknak Bonyhádon, Izményben, Mucsfán), vármegyei rendeletre, egyházi elöljárói állásából felfüggesztették, és segédtanítót rendeltek ki mellé Lehr András személyében. 1832-ben távozott az iskolából, családjával Sopronba költözött, és ott is hunyt el 1863. augusztus 22-én.

Haag gondolatai az 1848-as forradalmat vetítették előre, és ez számunkra azért is fontos, mert az ő tanárkodása idején volt az iskola tanulója Petrovics (Petőfi) Sándor (1831–1833). között. Petőfi apjának iskolaválasztása igazolta az iskola jó hírnevét, hiszen tudjuk, tudatosan választott mindig jó iskolát fiának. Petőfi sárszentlőrinci tartózkodásának első évében Hittig Lajos jegyzőnél, majd Németh Ferenc tanítónál lakott. Sajnos a Petőfivel kapcsolatos bejegyzéseket a dokumentumból ismeretlen kezek gondosan eltávolították.

Lehr András segédtanító 1831 őszén került Sárszentlőrincre helyettes tanárnak, jól ismerte az egyházmegye, a sváb és a magyar diákok, parasztok életét, gondjait. 1807. december 31-én született Gyönkön, apja Lehr András gyönki vaskereskedő, anyja Lágler Mária, annak a Lágler György kistormási lelkésznek a lánya, aki 1798-ban elkészíttette a sárszentlőrinci elemi iskola működési tervezetét. Tanulmányait Gyönkön és Sopronban (1823–1827) végezte, 1831-ben érkezett Sárszentlőrincre, így tanárkodásának első évében volt tanítványa Petőfi Sándor is. Ha Haag tanár úr

[6] Dr. Kiss István öregdiák visszaemlékezései 1942-ből. Kézirat az iskola könyvtárában.

a forradalmi eszméket helyezte Petőfi tarsolyába, Lehr a fiatal tanító a latin nyelvet oltotta bele, Horatius és Berzsenyi iránti szeretetét. A költő később sem felejtette kiváló tanítóját, és 1845 őszén, amikor Borjádon tartózkodott, felkereste őt. Lehr András 21 éves sárszentlőrinci munkássága meghatározó volt az iskola életében, véget ért a tanárok állandó vándorlása, ez lehetővé tette az elmélyült oktatást. 1835-ben elkészítette az iskola működési szabályzatát (Instructio), mely ismerté tette nevét és intézményét a kor pedagógiai és erkölcstani munkáiban. Alapelve volt: „…semmit ne tanitassék, a'mit a tanulók jól meg nem értenek, és a'minek az életre és a' tudományok további haladására nézve semmi haszna nincsen." Előírta, hogy a tudományokat magyar nyelven tanítsák, de a magasabb iskolába készülők latint is tanuljanak.

A matematika a mindennapi élethez alkalmazkodott, a földrajz (geográfia) a Föld nevezetességeinek rövid bemutatására, Ausztria és Magyarország ismertetésére. Történelemből különösen Magyarország és a reformáció történetét tanították. A természettudományból a fő elveket röviden és annyira, „mennyire a' bal vélekedések elhárítására szükséges". A szépírás és rajzolás nagyon fontos volt minden nyelvben, szerdán és szombat délután a diákok térképek rajzolásával gyakorolták. A hittudományban a legfontosabb a katekizmus magyarázata volt, a diákok legyenek jártasak az ágostai vallás tételeiben is.

Az erkölcsi nevelés kitért a diákok viselkedésére az iskolában (szigorú rendtartás), amire ugyancsak szükség volt, ha a tanár egyszerre egy teremben három osztálynak

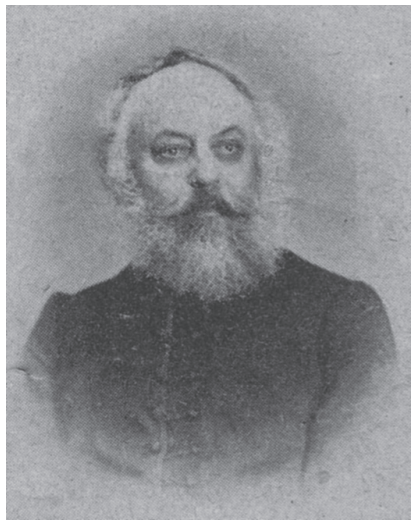

Lehr András Petőfi egyik tanítója

magyarázott. A rend és a fegyelem alapja a vallásos nevelés, a keresztény vallás tisztelete és szeretete.

Lehr András 1853-ig volt professzora az iskolának, amikor a soproni főiskolára hívták tanárnak. Két évtizedes soproni tanári munkássága során lelkész-, és tanárjelöltek sokaságát tanította latin és magyar nyelvből, történelemből. 1873. szeptember 3-án hunyt el Sopronban.

Távozása nagyon rossz időben történt, mert Magyarország iskolái átszervezés alatt álltak, tanárhiánnyal küszködött az ország. 1852-ben az osztrák közoktatási reformnak, az Organisation Entwurfnak a rendelkezései értelmében csak nyolcosztályos fő- vagy négyosztályos algimnáziumot ismertek el. A rendelkezések szerint a nyolcosztályos gimnáziumban tizenkét, a négyosztályos algimnáziumban hat (!) tanárnak kellett lenni, 600-800 forint fizetéssel. A közoktatási reform ugyanekkor megkívánta az egységes állami tanterv alkalmazását, az állami iskolában használatos tankönyvek bevezetését. Mindezeket a Sárszentlőrinci kisgimnázium nem tudta teljesíteni.

A fenntartó 1853. november 23-án Belák János nemeskéri segédlelkész személyében ugyan kinevezte Lehr András helyettesét, de az iskola négy évre bezárt.

Az iskola fél évszázados (47 év) működése során ellátta tanítóval, jegyzővel nemcsak az esperesség falvait, de a sárszentlőrinci diákokat megtaláljuk a győri, kőszegi, budai gyülekezetekben, valamint a távoli felvidéken is. Innen, az iskola padjaiból indult útjára Petőfi Sándor, Balassa János világhírű sebészprofesszor, Zsivora György jogász, Lehr Albert nyelvtudós, Lehr Zsigmond költő és műfordító. (1. táblázat)

Algimnázium – 1857–1870

1857. szeptember 9-én Borbély József esperes bejelenti, hogy október 15-én újra megnyitják az iskolát. Az iskola működéséhez szükséges 3000 Ft összegből 2300 Ft-ot (a régi iskola 600 Ft-ból működött) közadakozásból előteremtettek. Az új iskola indításakor az esperesség átalakította a régi iskolát is. Az 1837-ben részben újjáépített iskolát – ekkor cserélik le a nádtetőt cserépre – most három tantermesre bővítették. Alkalmazták Ritter Károly és Berky Gusztáv tanárokat. Ritter az intézmény igazgatója volt 1861-ig.

Az első évben három osztályban negyven diák kezdte el tanulmányait, majd a következő tanévben negyvennégy; akkor már négy osztályban tanítottak. Az 1858/59. tanévben alkalmazták a harmadik tanárt is, Láng Frigyest. Az osztályokat összevonták, az 1. és 2. osztályokban 24 órát, a 3. és 4. osztályokban 26 órát tanultak hetente a diákok magyarul. Az 1858/59. évben a következő tantárgyakból kaptak minősítést a diákok: a 3. és 4. osztályban vallástan, latin nyelv, görög nyelv a 2., 3., 4. osztályban, az 1. osztályban számtan, mértan, természetrajz és szépírás. Éneket is tanítottak, de osztályzat

3. kép. A sárszentlőrinci Algimnázium.Wagner Andor festménye

nem volt. A magyar nyelvet Varga János 1856-ban kiadott könyvéből, a latint Szénássy Sándor tankönyvéből, a mennyiségtant Mocnik-Szász könyvéből, a természettudományt Pokorny Alajos *A növényország természetrajza* című könyvből tanulták. (2. táblázat)

1857–1870 között összesen 629 diák tanult az iskolában, nagy többségük Tolna vármegyéből, de találunk diákot a szomszédos, illetve a távoli vármegyékből is (Veszprém, Nyitra, Krassó-Szörény). (3. táblázat)

Vallásukat tekintve kezdetben csak protestáns (evangélikus és református) és kis számban zsidó diákok voltak, 1861 után megjelentek a katolikus gyerekek is. (4. táblázat)

Az iskola elsősorban a környék földműves és mesterembereinek a gyerekeit fogadta be, de megfigyelhetjük az értelmiségi réteg tudatos iskolaválasztását is. (5. táblázat)

A tanárok folyamatosan váltották egymást: Láng Frigyes, Hanthó Lajos, Scherer Konrád, Osztroluczky Mihály, Major Lajos, Jankó Dániel, Lehr Albert, Támer János, Wiesner Boldizsár, Gombócz Miklós. Sokszor nehéz átlátni, kik dolgoztak együtt. (6. táblázat)

Sokuknak nagyon gazdag életútjuk volt, aránylag kevés időt töltöttek Sárszent-

lőrincen, de sokan közülük maradandót alkottak a kor irodalmi, egyházi életében. Berky Gusztáv Sopronban és Bécsben tanult teológiát, de közben festészetet is, orvos-sebész tanfolyamot végzett, majd az operaiskola növendékei között. Folyamatosan jelentek meg természettani cikkei országos lapokban, majd 1863-ban fő műve: Geographie von Ungarn.

Hanthó Lajosnak középiskolai tanulmányait Győrött a bencéseknél és Sopronban az Evangélikus Gimnáziumban (1890/91) végezte, majd egy év teológiai után természeti és jogtudományokat folytatott Pesten, ahol 1865-ben tanári vizsgát tett bölcseletből, történelemből és földrajzból. Hanthó Lajos sárszentlőrinci tartózkodását pontosan nem ismerjük, életrajzírók szerint „1853. szept. 15-től 1865. október 12-ig az ág. evang. iskoláknál szolgál Pesten és Sárszentlőrincen" (Szinyei József: Magyar írók élete és munkái, 4. köt. 444–445, 1896), de a sárszentlőrinci jegyzőkönyvekben csak távozásának időpontja van bejegyezve (1865. október 12.).

Távozása után a lőcsei, temesvári, aradi főgimnáziumok tanára lett. 1865-ben a Lőcsei Evangélikus Főgimnáziumban tanított magyar nyelvet, 1870-től az új lőcsei állami főreáliskola tanára, igazgatója volt. 1873-tól a temesvári főreáliskolában tanított, 1877-ben már az aradi líceum tanára.

Kisebb írásai a lőcsei ág. ev. főgimnázium Értesítőjében (1868, 1870, 1871, 1873) a temesvári m. kir. állami főreáliskola Értesítőjében (1877) jelentek meg, valamint a *Századok*ban (1869–70), a *Honvéd*ben (1870), a *Kritikai Lapok*ban (1878), az *Ország Tükré*ben, a *Zipser Anzeiger*ben, a *Gazdasági Lapok*ban, az *Egyetértés*ben (1880–1882). Kilenc nagyobb munkája jelent meg.

Támer János, akit 1869-ben a tolnanémedi evangélikus gyülekezet hívott meg lelkésznek, folyamatosan közölt írásokat a *Protestáns Pap* című hírlapban. 1889-ben Kecskeméten jelent meg nyomtatásban egyik munkája: *Szabados Ilonka – Költői beszély XII énekben.*

Lehr Albertet elsősorban nyelvészeti munkásságáért a MTA levelező tagjává választotta 1882-ben, majd 1923-ban tiszteltbeli tagjává. Tankönyvet írt *Magyar olvasókönyv a középiskolák I–III. osztályai számára* címmel, de neki tulajdonítjuk Toldi első „nyelvi jegyzetekkel" ellátott kiadását, melyet a *Római pápák* című munkájával együtt a Bonyhádi Petőfi Sándor Evangélikus Gimnázium könyvtára őriz. Régi iskolájáról soha nem feledkezett meg. 1884. augusztus 10-én, amikor Sárszentlőrincen Petőfi tiszteletére a jegyzői házon emléktáblát helyeztek el, az MTA küldöttjeként mondott beszédet. 1873-ig Bonyhádon tanít, majd a Fasori Evangélikus Gimnáziumba távozik.

Gombócz Miklós a Soproni Evangélikus Gimnáziumban és akadémián tanult, 1868-ban avatták lelkésszé. 1869-ben került a sárszentlőrinci algimnáziumba, ahol egy évig vallástant és latint tanított. Az 1870-ben Bonyhádra költözött algimnázium

első igazgatója (1870–1871). Mindössze két évet tanított Bonyhádon, magyart, földrajzot, történelmet, természettudományt és gyorsírást, s közben vezette a tápintézetet, mert 1872 őszén meghívták a Somogy megyei Beledbe lelkésznek. 1873-ban rövid gyülekezeti lelkészség után hamarosan a soproni evangélikus főgimnázium tanára, majd 1892–1905 között igazgatója lett. Aktív résztvevője és alakítója volt a soproni közéletnek, írásai az iskola évkönyveiben és a *Soproni Hírlap*ban jelentek meg. Nyugdíjazása után (1905) Budapestre költözött, és az Országos Nőképző Egyesület leánygimnáziumát vezette. 1922-ben halt meg, sírja a Farkasréti temetőben van.

1868. augusztus 11-én Pakson a Tolna-Baranya-Somogyi Evangélikus Egyházmegye küldöttei úgy határoznak, hogy a sárszentlőrinci iskolát bezárják, és egy másik településre helyezik át. A helyszínről nem döntöttek, de olyan települést kerestek, ahol az ipar, a kereskedelem és a közlekedés fejlesztési távlatai kedvezőbbek voltak. Így esett a választás Bonyhádra.

Felhasznált irodalom

Csepregi Béla: *Petőfi Sárszentlőrincen.* Sárszentlőrinc, 1991.

Sántha Károly: *A sárszentlőrinci ág. hitv. evangélikus egyházközség története.* Szekszárd, 1910.

Szita László: A lutheránus németség bevándorlása és településtörténete Tolna megyében a XVIII. században. In: Dobos Gyula (szerk.): *Tolna megyei levéltári füzetek.* 5. köt. Szekszárd, 1996. 5–163. o.

Függelék

1. táblázat. A diákok létszámának változása az 1806–1853 közötti időszakban

TANÉV	DONATISTA	GRAMATISTA	SYNTAXISTA	ÖSSZESEN	TANÍTÓ
1806–1807	22		5	27	Barla Mihály
1807–1808	32	8	1	41	Barla Mihály
1811–1812	5	3	6	14	Unger Mihály
1812–1813	13	2	3	18	Druglányi Dávid
1813–1814	12	6	2	20	Druglányi Dávid
1814–1815	18	8	4	30	Druglányi Dávid
1815–1816	14	5	6	25	Druglányi Dávid

1826–1827	12	21	13	46	Haag Péter
1829–1830	10	16	13	39	Haag Péter
1830–1831	12	15	14	41	Haag Péter

2. táblázat. A diákok létszámának változása az 1857-1870 közötti időszakban

TANÉV	I.	II.	III.	IV.	ÖSSZESEN	IGAZGATÓ
1857–1858	24	9	7	–	40	Ritter Károly
1858–1859	16	15	7	6	44	Ritter Károly
1859–1860	14	12	10	6	42	Ritter Károly
1860–1861	12	13	10	7	42	Ritter Károly
1861–1862	10	9	15	5	39	Láng Frigyes
1862–1863	10	7	8	13	38	Scherer Konrád
1863–1864	7	12	5	8	32	Scherer Konrád
1864–1865	20	7	11	3	41	Scherer Konrád
1865–1866	21	15	8	8	52	Scherer Konrád
1866–1867	19	14	15	5	53	Scherer Konrád
1867–1868	23	12	11	11	57	Lehr Albert
1868–1969	31	21	11	12	75	Támer János
1869–1870	27	22	17	7	73	Lehr Albert

3. táblázat. A diákok lakóhely szerinti megoszlása 1857–1870

	TOLNA	BARA-NYA	SO-MOGY	FEJÉR	VESZP-RÉM	PEST	BÁCS-BOD-ROG	NYITRA	KRAS-SÓ	ÖSSZE-SEN
1857–1858	31	6	–	–	3	–	–	–	–	40
1858–1859	32	6	1	1	4	–	–	–	–	44
1859–1860	29	6	3	1	1	–	2	–	–	42
1860–1861	27	7	3	3	1	–	–	–	1	42
1861–1862	25	5	3	2	1	1	–	1	1	39
1862–1863	25	7	2	4	–	–	–	–	–	38
1863–1864	25	3	–	3	–	–	–	1	–	32
1864–1865	27	10	2	1	1	–	–	–	–	41
1865–1866	34	10	3	1	1	1	2	–	–	52
1866–1867	32	7	–	4	4	4	3	–	–	53

1867–1868	35	7	–	7	4	3	1	–	–	57
1868–1869	49	9	1	8	9	–	–	–	–	76
1869–1870	42	8	5	11	6	1	–	–	–	73
Összesen	413	91	23	46	34	10	8	2	2	629

4. táblázat. A diákok vallás szerinti megoszlása 1857–1870

TANÉV	EVANGÉLIKUS	RÓMAI KATOLIKUS	REFORMÁTUS	IZRAELITA	ÖSSZESEN
1857–1858	39		1		40
1858–1859	42			2	44
1859–1860	38		2	2	42
1860–1861	41			1	42
1861–1862	36	2			39 (1 adat)
1862–1863	35	3			38
1863–1864	29	3			32
1864–1865	39	2			41
1865–1866	46	4	2		52
1866–1867	47	4	1	1	53
1867–1868	49	3	4	1	57
1868–1869	57	10	8	1	76
1869–1870	53	13	6	1	73

5. táblázat. A diákok szüleinek foglalkozása 1857–1870

TANÉV	Föld-műves	Értel-miségi	Meste-rember	Lelkész	Birto-kos	Keres-kedő	Gazda-tiszt	Özvegy	Más	Nincs adat	Lét-szám
összesen	150	131	121	52	54	19	21	44	28	9	629
1857–1858	18	8	8	2	3	0	0	0	0	1	40
1858–1859	13	9	10	3	4	2	0	2	0	1	44
1859–1860	10	9	9	4	4	2	0	2	2	0	42
1860–1861	9	10	8	4	3	2	1	5	0	0	42
1861–1862	6	9	6	4	3	2	2	7	0	0	39
1862–1863	10	9	8	3	5	1	0	2	0	0	38
1863–1864	5	7	8	1	5	0	2	4	0	0	32
1864–1865	10	7	8	3	2	1	2	5	1	2	41
1865–1866	12	7	10	9	2	0	5	2	3	2	52

1866–1867	12	11	10	6	3	2	1	4	3	1	53
1867–1868	13	12	12	3	4	4	2	4	3	0	57
1868–1869	17	16	15	7	4	2	1	4	10	0	76
1869–1870	15	17	9	3	12	1	5	3	6	2	73

6. táblázat. Az algimnázium tanárai 1857–1870

Tanév				
1857–1858	Ritter Károly	Berky Gusztáv		
1858–1859	Ritter Károly	Berky Gusztáv	Láng Frigyes	
1859–1860	Ritter Károly		Láng Frigyes	
1860–1861	Ritter Károly	Scherer Konrád	Láng Frigyes	
1861–1862	Ritter Károly	Scherer Konrád	Láng Frigyes	
1862–1863	Major Lajos	Scherer Konrád	Osztroluczky Mihály	
1863–1864	Major Lajos	Scherer Konrád		
1864–1865	Major Lajos	Scherer Konrád	Jankó Dániel	
1865–1866	Major Lajos	Scherer Konrád		Lehr András
1866–1867	Major Lajos	Scherer Konrád		Lehr András
1867–1868	Major Lajos	Scherer Konrád		Lehr András
1868–1869	Wiesner Boldizsár	Scherer Konrád	Támer János	*egyetemen tanul*
1869–1870	Wiesner Boldizsár	Scherer Konrád	Gombócz Miklós	Lehr András

Kertész Botond

Kőbe vésve – evangélikusokról, oktatásról, fővárosról egy emléktábla ürügyén

A pesti evangélikus gimnázium történetéről, jelentőségéről, a magyar kulturális életben betöltött szerepéről már több publikáció is megjelent, jelen írásunkban meg sem próbálkozunk az iskola érdemeinek teljes körű méltatásával. Inkább arra keressük a választ, hogy az evangélikus közösségen belül hol helyezkedett el ez az iskola, mi volt a helyi és egyházi jelentősége. Erre kiváló alkalmat ad, hogy 2014-ben, az iskola Deák téri épülete átadásának 150. évfordulóján emléktáblát helyeztek el, amelyen hatvan egykori kiváló diák nevét örökítették meg.

„Ezzel kapcsolatban külön is buzdítsd a felsőbbséget és a szülőket, hogy jól kormányozzanak és iskoláztassák a gyermekeket. Figyelmeztesd őket arra, hogy kötelességük ezt tenni, és hogy milyen átkos bűnt követnek el, ha ezt nem teszik”[1] – írta Luther Márton a *Nagy káté* bevezetőjében. Luther intését azonban nem szabad a kor összefüggéseiből kiemelnünk. Számára a hitről való ismeret nem műveltségi, hanem hitkérdés, sőt még ennél is fontosabb, az üdvösség kérdése volt. A középkor egyháza számára nem volt fontos, hogy a hívők megértsék a kereszténység tanítását. Amikor a reformációval megjelent egy „konkurens” hitértelmezés, lényegessé vált, hogy minél többen megértsék, valójában miben hisznek. Ennek az újfajta hittanításnak legfontosabb eszközei az anyanyelvű Szentírás, a gyülekezeti ének és a katekizmusok voltak. Ezek befogadásához azonban szükséges volt az olvasni tudás, amit az iskolákban lehetett elsajátítani. A reformáció sikerének egyik titka éppen az volt, hogy a műveltség átadásának intézményrendszerét, az iskolákat, addig nem látott mértékben fejlesztette és karolta fel.[2]

Széles körűen ismert tény, hogy a magyarországi evangélikusok is élen jártak az iskoláztatásban. Ez nemcsak egy kisebbségben lévő felekezet önbecsülését szolgáló mítosza, hanem statisztikai adatokkal is alátámasztható. Az elemi iskolák hatékony munkáját mutatja, hogy az alfabetizáció (írni-olvasni tudás) 1880-ban az evangéli-

[1] Luther 1957, 53. o.
[2] MacCulloch 2011, 859–864. o.

kusoknál 56,5 százalék volt, ennél magasabb adatot csak az izraeliták között (57,1 százalék) mértek, az országos átlag ekkor 36,4 százalék volt.[3] A magyarországi iskolarendszer fejlettsége még szembetűnőbb a magasabb szintű iskolák vonatkozásában. 1851–1890 között a 6,4 százaléknyi evangélikusság a gimnáziumok, akadémiák 18,3 százalékát tartotta fenn.[4] Ha figyelembe vesszük, hogy 1880-ig a fenntartás valóban a teljes anyagi gondoskodást jelentette, akkor felmérhetjük, milyen komoly áldozatokat hoztak az evangélikusok az iskolaügy terén.

A gyülekezetek életének legfontosabb színtere nagyon sok esetben az iskola volt. Az újonnan alakuló gyülekezetek anyagi forrásainak szűkössége általában nem tette lehetővé, hogy templomot építsenek és lelkészt tartsanak el. Iskola létesítésére és egy „mester" (tanító) alkalmazására azonban általában még a legszegényebb közösségeknek is futotta. Szórványgyülekezetekben az is előfordulhatott, hogy a tanító csak „részmunkaidőben" foglalkozott a gyerekekkel, és még középfokúnak tekinthető végzettsége sem volt. Kiszolgált katonák, műveltebb mesteremberek vállalták el ilyen helyen az alapvető ismeretek oktatását. Bár ez korántsem nevezhető ideális állapotnak, a fent bemutatott statisztikák igazolják, hogy nem volt teljesen eredménytelen. A leánygyülekezetekben már képzettebb tanítók voltak, ők lényegében a lelkészi feladatokat (vasárnapi istentiszteletek megtartása, temetések végzése) is ellátták. Reményik Sándor sokszor idézett sora – „a templomot és az iskolát" – inkább fordítva volt igaz: első volt az iskola, és csak a kellően megerősödött gyülekezet tudott templomot is építeni, lelkészt alkalmazni.

Ahhoz, hogy a pesti iskola jelentőségét értékelhessük, érdemes egy pillantást vetnünk a pesti evangélikus gyülekezet szerepére. Az 1781-ben megjelent türelmi rendelet száz család számára engedélyezte protestáns gyülekezet alapítását.[5] Pesten a 18. század végén nem volt ennyi evangélikus, ezért város környéki arisztokrácia és birtokos nemesség kezességvállalása kellett, hogy a gyülekezet 1787-ben megalakulhasson. Bár a gyülekezet a kezdetekben kicsiny volt, ambíciói messzire mutattak. 1792-ben benyújtott templomépítési kérvényükben egyenesen az „ország templomának" nevezték tervezett hajlékukat.[6] Máig lenyűgöző az a bölcsesség és előrelátás, ahogyan a gyülekezet alapítói megsejtették az akkor még Pozsonyhoz vagy akár Budához képest is jelentéktelennek számító Pest felemelkedését.

A gyülekezet a későbbi évtizedekben sem adta alább igényeit. Az „ország templomában" tehetséges és jelentős lelkészek szolgáltak, akiket sok esetben méltán

[3] Balogh–Gergely 1996, 64. o.
[4] Uo. 212. o.
[5] Zsilinszky 1907, 530. o.
[6] Fabiny 2000, 40. o.

neveztek az „ország papjának". A teljesség igénye nélkül érdemes közülük néhányat megemlítenünk. Székács Józsefet (1809–1876) 1837-ben hívták meg az akkor alakult magyar gyülekezet lelkészének. Szorgalma, szervezőkészsége, kiváló politikai érzéke, a protestáns pátens elleni küzdelemben való állhatatossága (1859–1860) és nem utolsósorban igehirdetői hírneve tette lehetővé, hogy 1860-ban püspökké választották.[7] Pest ekkor volt először püspöki székhely. Jelen írásunkban fontos azt is megemlítenünk, hogy 1864-ben Székács politikai közbenjárása és nagy ívű gazdasági terve tették lehetővé a Deák téri gimnázium mai épületének megépítését.[8]

A két világháború közötti időszak nagy hatású püspökét, Raffay Sándort is pesti lelkészként választották meg püspöknek 1918-ban. A Trianon utáni evangélikus egyházi újjáépítést missziói egyházközségek létrehozásával, templomok építésével (többek között Pest külső kerületeiben) és a nemzetközi kapcsolatok kiszélesítésével mozdította előre.[9]

A pesti egyház hivatalosan 1936-tól lett állandó püspöki székhely,[10] jelentős lelkész személyiségeket azonban nemcsak püspökök között találunk. A 20. század második felének meghatározó pesti lelkésze Keken András volt. A világháború előtt árvaházat tartott fent, a vészkorszakban üldözötteket mentett a Deák téri Insula lutherana épületében. 1948 után eltávolították szolgálati helyéről, a Deák térre csak 1956-ban térhetett vissza. Kiváló igehirdetései, legendás műveltsége és személyiségének varázsa sokak számára volt meghatározó élmény, számos fiatal az ő hatására választotta a lelkészi pályát az egyházüldözés évtizedeiben is.[11]

Ha Pesten állt az „ország temploma", és szószékéről hirdették az igét az „ország papjai", akkor kézenfekvőnek látszik a következtetés, hogy a pesti gimnázium volt az „ország iskolája". Bármily csábító is, ezt a feltevést nem tudjuk alátámasztani. A magyarországi protestáns iskolarendszernek nem volt „csúcsa", nem került sor protestáns egyetem megalapítására. 1950 (a soproni teológiai fakultás fővárosba költöztetése) előtt csak egy évtizedig, 1855-től 1865-ig volt evangélikus lelkészképzés Pesten a közös protestáns főiskola keretei között.[12] A lelkészképzést általában külföldi egyetemeken fejezték be a teológiai hallgatók.

Pest mellett más jelentős iskolavárosok is voltak az evangélikus egyházban, melyeknek története is jóval régebbre nyúlt vissza, mint az 1822-ben gimnáziumi

[7] Kertész 2008, 26. o.
[8] Uo. 265–269. o.
[9] Raffay 1944, 15–17., 30–31. o.
[10] A Magyarországi Ág. Hitv. Evang. Ker. Egyetemes Egyház 1936. évi október hó 29. napján, Budapesten megtartott rendes egyetemes közgyűlésének jegyzőkönyve, 18. o.
[11] Hafenscher 1999.
[12] Kertész 2005, 93–104. o.

rangot elnyert pesti iskoláé, és ahol lelkészeket is képeztek. Sopron, Pozsony és Eperjes (illetve Nagyszeben, amely azonban a teljesen különálló erdélyi szász egyház fenntartásában volt) voltak a legkiemelkedőbb iskolák, amelyek „kollégiumként", illetve „líceumként" a mai értelemben vett felsőfokú képzést is nyújtottak. Sopronban és Pozsonyban a teológia, Eperjesen pedig inkább a jogi oktatás volt erőteljesen jelen. Mindhárom iskoláról elmondható, hogy regionális szerepe is kiemelkedő. A beiskolázási kör mellett a fenntartók is az iskolák környezetéből kerültek ki. (A Dessewffy család például évszázadokon keresztül az eperjesi kollégium nagyvonalú támogatója volt.)[13] Mindegyik iskolának voltak kiemelkedő korszakai, amelyek általában egy-egy meghatározó tanáregyéniséghez köthetők. Elég itt Bél Mátyást megemlítenünk, aki olyan iskolát teremtett, amely több évtizedre megalapozta Pozsony jó hírét és a földrajzi és népismereti tudományokban betöltött vezető szerepét.[14] Sopron a 19. század elején volt annak az irodalmi körnek a szellemi középpontja, amelyet Kis János püspök vagy Berzsenyi Dániel révén máig számon tart az irodalomtörténet-írás.[15]

Fent már említettük, hogy az evangélikus gyülekezetalapítási „modell" szerint az iskola általában előbb készült el, mint a templom. Bár a jómódú kereskedők és a környékbeli arisztokraták által patronált Pest összehasonlíthatatlanul jobb helyzetben volt, mint egy kis dunántúli falu, az anyagi lehetőségek itt is végesek voltak. A gyülekezet vezetői között éles vita volt, hogy a templom épüljön-e meg először, vagy az iskolát fejlesszék. Az utóbbi elgondolás győzött, így a templom csak 1811-re készült el. A mai Deák téri Insula lutheranán közben újabb és újabb szárnyakkal és emeletekkel gyarapodott az épület, amelyet az iskola bővülése indokolt: osztálytermeknek és tanári lakásoknak kellett helyet kialakítani. A tudatos iskolafejlesztés motorja Schedius Lajos, a pesti egyetem tanára volt, aki a város kulturális és társadalmi életében, illetve az evangélikus oktatásügy fejlesztésében is kiemelkedő szerepet töltött be.[16] 1823-ban nyerte el a gimnáziumi rangot az iskola, amely így a piaristák után Pest második ilyen intézménye lett.[17]

A pesti gyülekezet fenntartói és vezetői között igen sok volt a kereskedő, akik ismerték a kereslet-kínálat piaci törvényeit. Az evangélikus gimnázium fejlődésének alapja a város növekedése, polgárosodása volt. Ennek elengedhetetlen feltétele a magas szintű oktatás. Az erősödő középosztálynak igénye és anyagi forrásai is voltak ahhoz, hogy gimnáziumot tartson fenn. Az iskola nemcsak az egyre nö-

[13] Gömöry 1994. A könyv több helyen is tesz említést a családról.
[14] Markusovszky 1896, 211–224. o.
[15] Payr 1896.
[16] Fabiny 2000, 51–54. o.
[17] Zomboryné Bazsó 2000, 14.o.

vekvő számú evangélikusra számított, hanem kezdetektől fogva nyitott volt más felekezetűek felé is.

A gimnázium fejlődését az 1849-et követő megtorlás is csak időlegesen tudta megakasztani. A (kétségtelenül fejlett és előremutató) osztrák középiskolai törvény magas szintű követelményei és ennek anyagi vonzatai következtében a többi magyarországi középiskolához hasonlóan a pesti is elveszítette „nyilvánosságát", azaz nem bocsáthatott ki államilag elismert bizonyítványokat. Az új feltételek teljesítéséhez jelentős fejlesztésekre volt szükség. Ezért épült meg 1864-ben a katonaságtól megvásárolt Sütő utcai telken a gimnázium új (a mai Deák téri) épülete. Az építkezést hitelből valósította meg a gyülekezet, a kölcsön fedezetére az új épület földszintjén kialakított üzletek bérleti díja szolgált.[18] A feltételek teljesítésével a gimnázium is visszanyerte nyilvánossági jogát, az első érettségi vizsgán 1873-ban Székács József elnökölt.[19] A város és a gyülekezet gyarapodása miatt azonban az iskola hamar kinőtte épületét, így 1904-ben költöznie kellett a mai Városligeti fasorba. A „fasor" megépítésével nem alakult új iskola, csupán az addig is működő került új épületbe. A Deák téri iskolaépület sem maradt kihasználatlanul: az elemi iskola mellett a magasabb fokú leányiskolának adott helyet. A leány-középiskolák állami szabályozása folyamatosan változott, ezt követi az iskola elnevezése is, amely végül teljes értékű, érettségit adó leánygimnáziumként zárta be kapuit az 1952-ben bekövetkezett államosítás idején.

A pesti evangélikus gimnázium a 19. század végétől az ország egyik legjobb középiskolája volt. Ezt annak köszönhette, hogy tanárai az ország legjobban fizetett pedagógusai voltak, akiket „hagytak dolgozni". A fenntartó gyülekezet presbitériuma meglehetősen nagy autonómiát hagyott az iskolának, az igazgató megválasztásában, a tanárok kiválasztásában a tantestületnek döntő befolyása volt. Mind a gimnázium, mind a későbbi lánygimnázium nagyrészt kinevelte saját utánpótlását, a régi diákok tanárként tértek vissza alma materükbe. A kiváló finanszírozás, a jól használt autonómia és a motivált diákok „angyali" köre tette lehetővé az egyre magasabb színvonalú oktatást.

Hogyan tudott a Pesten is erős kisebbségben élő evangélikus közösség ilyen kimagasló szintű oktatást megvalósítani több évtizeden keresztül, alkalmazkodva a folyamatosan változó külső körülményekhez? Az iskola egyik legfontosabb, máig is sokat említett jellemzője a nagyfokú nyitottság volt. Katolikusoknak 1848-ig törvény tiltotta meg, hogy protestáns iskolát látogassanak, de reformátusok és mindenekelőtt izraeliták már a kezdetektől nagy arányban látogatták a gimnáziumot. Az

[18] Kertész 2008, 267. o.
[19] Kertész 2014, 98. o.

izraeliták 1786-ig nem költözhettek be Pestre, ezért közvetlenül a városfal mellett telepedtek le. Az evangélikus gimnáziumtól „látótávolságra" állt a Hatvany-bérház (a mai Király utca sarkán), ahol gyakorlatilag egy zsidó település alakult ki saját boltokkal, vendéglőkkel, zsinagógákkal.[20] A 19. század elején a pesti evangélikusok és izraeliták élethelyzete hasonló volt egymáshoz. Mindketten újonnan érkezett, kisebbségi közösség voltak a városban. Mindkét csoport legfontosabb nyelve a német volt. Fentebb már említettük, hogy mindkét felekezet számára kiemelten fontos volt az iskoláztatás. Nem véletlen, hogy az egyre jelentősebbé váló városi középosztályban is igen erőteljesen jelen voltak.

A zsidók nagyarányú jelenléte a pesti evangélikus gimnáziumban mindkét fél számára nyereséget hozott. Az izraeliták nyitott és toleráns környezetben, helyben juthattak magas szintű oktatáshoz, az iskola számára pedig az anyagi bázis megteremtése szempontjából volt fontos, hogy a nem evangélikus diákoktól magasabb tandíjat lehetett beszedni. Mielőtt megrónánk elődeinket felekezeti szűkkeblűségükért, érdemes felidéznünk, hogy az iskola fenntartásának teljes terhe a 19. század végéig az evangélikusokon nyugodott, akik egyházi adójukból áldoztak sokat iskolájukra. Így méltányosnak tekinthetjük, hogy a fenntartók gyermekeitől alacsonyabb tandíjat szedtek.

Az, hogy az iskola diákjai között kisebbségbe kerültek az evangélikusok, természetesen feszültségeket is okozott. A 20. század elején a presbitérium már erőteljesen számon kérte az iskolán annak „egyháziasságát". A kritika jogos voltát igazolni látszik, hogy neves lelkész nem igen került ki az iskola diákjai közül a 19. század folyamán. Példamutató azonban, hogy a két világháború között úgy sikerült az iskolát „egyháziasabbá" tenni, hogy közben megmaradtak értékei: nyitottsága és az oktatás kimagasló színvonala.

Nem véletlen tehát, hogy a pesti evangélikus iskolák falai közül annyi neves ember került ki. Amikor az iskola vezetősége úgy döntött, hogy táblát állít híres diákjainak, nem volt könnyű helyzetben a névsor összeállítását illetően. Hatvan név kerülhetett fel a táblára, de az előzetes kutatásokból kiderült, hogy akár jóval többen is lehetnének. A nevek összegyűjtését az iskola korábbi tanára, történetének kutatója, levéltári anyagának és múzeumának gondozója, Zomboryné Bazsó Rozália végezte. Mivel a tábla a Deák téri iskola falán olvasható, így csak olyanok kerültek rá, akik ebbe az épületbe jártak: 1904-ig a gimnáziumba, azt követően az elemi iskolába vagy a leányiskolába. Olyanok is felkerültek a táblára, akik csak néhány

[20] A ház jelentőségéről lásd Toronyi Zsuzsa előadását a *Találkozások – evangélikus zsidó együttélés az újkori Magyarországon* konferencián: https://www.youtube.com/watch?v=TjqzrYFu8-Q. (Megtekintés: 2014. november 12.)

évet tanultak az intézmény falai között, vagy csupán magántanulóként iratkoztak be oda. Ezeknek az információknak a feltüntetése azonban bőven szétfeszítette volna az adott kereteket, így csak a név, születési és halálozási év, valamint a „foglalkozás" olvasható.

A „híresség" nem egzakt történeti kategória. Tudósoknál objektív mércének tekinthető az akadémiai, íróknál a 19. században a Kisfaludy társasági, énekművészeknél az operaházi tagság. Közéleti személyiségeknél a miniszteri posztot vehetjük elsősorban figyelembe. Szubjektívebb, de az életmű relatív maradandóságának jele, ha valakiről szobor, emléktábla emlékezik meg, vagy közterület viseli a nevét. Az emléktábla felállítói a teljesítményt és nem a világnézeti elkötelezettséget vették figyelembe a névsor összeállításánál. Marxista filozófus vagy a „cionizmus atyja" éppúgy helyet kapott, mint konzervatív igazságügy-miniszter vagy evangélikus lelkész.

Meglepően színes névsort olvashatunk a felavatott emléktáblán, noha a nevek összeállításánál egyáltalán nem volt szempont a hivatások közötti „kiegyensúlyozottság". Közismert, hogy kiváló természettudósokat találhatunk a gimnázium diákjai között, de rajtuk kívül építészek, filozófusok, írók, jogászok, költők, lelkészek, művészek, orvosok, politikusok, sportolók, pedagógusok és vállalkozók neveit is olvashatjuk. Egy emléktáblának természetesen nem feladata, hogy „tudományos" eredményeket hozzon az összeállítása. A Deák téri emléktábla azonban arra az eddig nem közismert tényre irányítja a figyelmünket, hogy a pesti evangélikus oktatás nemcsak nyitott és magas színvonalú volt, hanem az élet teljes spektruma számára nevelt sikeres és eredményes diákokat.

Az emléktáblán szereplő hatvan személyből legalább huszonhétről tudjuk, hogy evangélikus. (Felekezeti bizonytalanság csak néhány esetben, főleg a 20. század második feléből van.) Figyelembe véve a fent leírtakat az iskola tanulóinak interkonfesszionális összetételéről, az evangélikusok kisebbséggé válásáról, jelentősnek tekinthetjük ezt az arányt. A pesti evangélikus gimnázium – minden korabeli és későbbi kritika ellenére – jelentékeny részt vállalt az evangélikus értelmiség képzésében. Sok itt tanult evangélikus vett részt aktívan egyháza ügyeinek intézésében, a három lelkész[21] mellett hat olyan személyt is találunk, akik egyházkerületi, illetve egyetemes felügyelők voltak.[22] E magasabb egyházi tisztségek mellett számosan voltak olyanok, akik gyülekezetükben vagy egyházmegyéjükben vállaltak részt az egyházuk vezetésében.

[21] Győry Vilmos, Szépfalusi István, Sztehlo Gábor.

[22] Fabiny Teofil, Frenkl Róbert, br. Podmaniczky Frigyes, br. Prónay Dezső, Vladár Gábor, Zsigmondy Jenő.

Az emléktáblán szereplő evangélikusok között ugyanúgy megtaláljuk a hivatások sokszínűségét, mint a többi híressé vált diáknál. Mivel ez a tábla az itt tanult diákokról emlékezik meg, nem szerepelnek rajta azok a szintén evangélikus tanárok, akiknek az iskola elsősorban köszönhette jó hírnevét.

Kockázatos vállalkozás egy iskola kiemelkedő tanulóiról emléktáblát állítani. Kritika fogja érni a döntéshozókat azokért, akik felkerültek a táblára és azok miatt is, akik lemaradtak róla. Véleményem szerint ennek ellenére érdemes, sőt kötelező volt ezt a munkát elvégezni. Erre köteleznek egyházi és nemzeti hagyományaink. Az „emlékezetkultúra" ugyanis protestáns „találmány". A reformáció vagy az egyes egyházak történetének fontos eseményeiről, szereplőiről mindig is megemlékezett a protestáns közösség. A magyar nemzettudat is rendkívül erőteljesen történeti. (Hogy ez kedvező vagy kedvezőtlen adottság, kár vitatni, a tény ettől még tény marad.) Fontos tehát, hogy egy magyar, protestáns egyházi iskola is emlékezzen. A megemlékezés azonban elsősorban nem kötelesség, hanem közösségformáló erő. A 150 éves épület bejáratánál elhelyezett tábla erőteljesen idézi meg a „genius locit" minden belépő számára. A diákoknak biztatás és példamutatás, a tanároknak pedig kihívást jelenthet a régi tanulók megidézése. Ha a közösség jól sáfárkodik ezzel az örökséggel, akkor az elődök példája nem megbénítani, hanem inspirálni fogja az utódokat.

Hivatkozott művek

Balogh Margit – Gergely Jenő: *Egyházak az újkori Magyarországon 1790–1992.* 2. köt. *Adattár.* História – MTA Történettudományi Intézet, Budapest, 1996.

Fabiny Tibor: *Az első kövek.* Pesti Evangélikus Egyház Deák Téri Egyházközség, Budapest, 2000.

Gömöry János: *Eperjes és az evangélikus kollégium története.* Evangélikus Országos Múzeum, Budapest, 1994.

HK [Hafenscher Károly, id.]: Keken András 25 éve halt meg. A munkatárs emlékezik. *Credo,* 1999/3–4. 48–49. o.

Kertész Botond (szerk.): *Székács József püspök visszaemlékezései.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 2008.

Kertész Botond: A pesti protestáns főiskola és az evangélikus egyház. *Egyháztörténeti Szemle,* 6. évf. 2005/1. 93–104. o.

Kertész Botond: *Békeidők küzdelmei. Szeberényi Gusztáv Adolf élete.* Békéscsaba, 2014.

Luther Márton: Nagy káté. In: *Konkordia Könyv. Az evangélikus egyház hitvallási iratai.* 2. köt. Evangélikus Sajtóosztály, Budapest, 1957.

MacCulloch, Diarmaid: *A reformáció története.* Európa Könyvkiadó, Budapest, 2011.

Markusovszky Sámuel: *A pozsonyi ág. hitv. evang. lyceum története.* Wigand, Pozsony, 1896.
Payr Sándor: Berzsenyi Dániel az eklézsiában. *Evangélikus Egyház és Iskola,* 14. évf. 1896/52. 611–613. o.
Raffay Sándor: *Ötven év távlatából.* Magyarországi Evangélikus Lelkészek Egyesülete, Budapest, 1944.
Zomboryné Bazsó Rozália: *A pesti evangélikus oktatás krónikája.* Szerzői magánkiadás, Budapest, 2000.
Zsilinszky Mihály: *A magyarhoni protestantizmus története.* Athenaeum, Budapest, 1907.

Hittudomány

Csepregi András

„Az embertelen magatartásformák feloldásáért külön kell küzdelmet folytatni…”

Bibó István holokausztértelmezésének kihívásai

Az evangélikus iskolák kutató tanárainak első konferenciáján a történet- és vallástudományi szekcióban arról tartottam előadást, hogy milyen tapasztalatok és felismerések hatására jutott el Bibó István oda, hogy megírja *A zsidókérdés Magyarországon 1944 után* című tanulmányát.[1] A kutató tanárok második konferenciáján magával a tanulmánnyal foglalkoztam, mégpedig teológusként. Korábban több olyan tanulmányt közöltem, amelyekben Bibó István életműve egyik vagy másik szeletének teológiai értelmezésére tettem kísérletet. Ebbe a sorba illik ez az írás is. A *Zsidókérdés* részletes teológiai értelmezése még mindig várat magára, de legalább néhány lehetőség és kihívás megfogalmazásáig eljutok.

1948-ban született munkájában Bibó István magas etikai és intellektuális mércét állított a holokauszttal kapcsolatos későbbi reflexiók számára. Magas etikai mércét, hiszen azt kívánta, hogy a magyar és kevés kivétellel magyar állampolgárságú zsidóságnak a magyar állam által kontrollált tömeges elpusztításában passzív szemlélőként részt vevők, a folyamatot előkészítők, a zsidóság kifosztásából hasznot húzók és végül a zsidóság halálba küldését végrehajtók ismerjék el a saját felelősségüket, anélkül, hogy arra várnának, hogy mások is elismerik a maguk felelősségét akár a holokauszttal, akár mással kapcsolatos bűnökben. És magas intellektuális mércét is állított, hiszen a holokauszthoz vezető társadalmi folyamat elemzése során rámutatott néhány olyan összefüggésre, amely addig hiányzott a zsidók és a nem zsidó többség feszültségekkel teli együttéléséről szóló bőséges irodalomból. Az egyik ilyen fontos és talán máig sem kellően értékelt felismerését emeltem ki előadásom címében. Bibó tanulmányának megjelenése után ugyanis nyilvános vita indult, s a vita nyomán, 1949-ben *Néhány kiegészítő megjegyzés a zsidókérdésről* címmel Bibó megfogalmazott még néhány szempontot. Ennek az írásának a végén olvassuk a címadó gondolatot. Nem tudok egyetérteni vitapartneremmel, írja, „aki az antiszemitizmus elleni harc súlypontját kizárólag az előítéletek elleni kulturális

[1] Csepregi 2014.

küzdelemre és a társadalomfejlődési zavarok elleni politikai küzdelemre akarja helyezni. Hanem továbbra is úgy látom, hogy a kulturális és politikai küzdelmet le nem becsülve és abba nem hagyva, a speciálisan zsidó–nem zsidó viszonylatban kialakult embertelen magatartásformák feloldásáért külön kell küzdelmet folytatni, s ez nem történhetik másképp, mint emberséges, őszinte és reális magatartási formák és minták kialakításával s erre irányuló fogalomtisztázási, magatartási és erkölcsi állásfoglalásokkal."[2]

A következőkben azt fogjuk számba venni, hogy Bibó írása milyen morális kihívást és milyen intellektuális kihívást támaszt, és milyen kihívások, lehetséges feladatok adódhatnak ebből a teológus számára.

A felelősségvállalás készsége mint morális kihívás

A *Zsidókérdés* megírásakor Bibónak már számot kellett vetnie a háború után eltelt három év megrendítő tapasztalataival is. A koncentrációs táborok és halálmenetek hazatérő túlélői gyakran nem részvéttel, hanem ismételt elutasítással találkoztak. Házaikban mások éltek, javaikat mások használták, nem volt számukra hely ott, ahol korábban ők is és generációkon keresztül az őseik is azt hihették, hogy otthon vannak. Néhányan még azt is a fejükhöz vágták, hogy *többen jöttek vissza, mint ahányan elmentek* – ez a mondat nyilvánvaló irracionalitásával pontosan fedte fel a deportálások haszonélvezőinek nehezteléssel álcázott bűntudatát. A bűntudatot nem engedte tudatosulni a kognitív disszonanciától való félelem, a felelősségvállalás igénye és készsége helyett pedig egy új antiszemita hullám erősödött meg. Ezzel szemben gyengének bizonyultak az önkritikára is hajlandó kísérletek.

Bibó számára mindennél többet mondhatott a református egyházban átélt tapasztalata. Rendkívül visszafogottan utal az 1946 májusa és szeptembere között zajló fejleményekre: „Mikor pedig egyházi férfiaknak egy nem hivatalos gyülekezete a magyar nép s a maguk egyháza nevében egyenesen *bocsánatot kért* a zsidóságtól, e túlzottnak ítélt megalázkodást az ingerültségnek egy igen érezhető morajlása utasította vissza."[3] (Kiemelés az eredetiben. – *Cs. A.*)

Mi áll e mögött a megjegyzés mögött? Május 9-én a Magyarországi Református Egyház Zsinati Tanácsa határozatot hozott, amelyben elítélte az antiszemitizmust, részvétét fejezte ki a zsidóüldözések áldozatai felé, és felhívta az igehirdetőket és a tanítókat, hogy a múlt hibáinak kiengesztelése és egy jobb jövő építése érdekében az emberszeretet és az evangélium szellemében munkálkodjanak. Ezt a határozatot

[2] Bibó 2012b, 229. o.
[3] Bibó 2012a, 40. o.

gondolta tovább a Bibó által „nem hivatalos gyülekezetnek” nevezett, mégis elég széles és reprezentatív Országos Református Szabad Tanács. A tanács augusztus 14–17-i nyíregyházi ülésén elfogadott egy nyilatkozatot, amelyben a majd’ 350 résztvevő bocsánatot kért az életben maradott zsidóságtól, és arra kérte őket, hogy ők is tegyenek meg mindent, hogy a kölcsönös bosszú és gyűlölet átadja a helyét a kölcsönös megbecsülésnek és a békés együttélésnek. A zsinati határozatnak és a nyíregyházi nyilatkozatnak nagy sajtóvisszhangja támadt, amelyben hangot kapott a lelkes támogatás és a bírálat egyaránt, az utóbbi zsidó részről is. Ezek után került sor az Országos Református Lelkészegyesület szeptember 25-i közgyűlésére Budapesten, amelyen Bibó apósa, Ravasz László püspök elnökölt. Az 1200 résztvevő előtt az elnöklő püspök „nyilvánosan, szűnni nem akaró tapsorkán közepette vonta vissza a bocsánatkérést, mondván, a református egyháznak semmi oka nincs arra, hogy a történtekért bocsánatot kérjen a magyar zsidóságtól”.[4] Mondhatjuk, értelmezi a történetet Bibó, „hogy a bocsánatkérés talán nem a legszerencsésebb fogalmazás, mert ha más emberhez vagy emberekhez van intézve, akkor mindig ott lebeg felette az a veszedelem, hogy a bocsánatkérő számára a túljátszott önlealacsonyítás, a címzett számára pedig az erkölcsi pöffeszkedés vagy a kegyes leereszkedés torz gesztusaira ad alkalmat. Egy társadalom azonban, melyben erőteljesen él a felelősségvállalás szelleme, nem akadt volna meg szavakon vagy formákon, hanem azokat megfelelően kiigazítva, továbbhaladt volna a lényeg, a felelősség megállapítása, vállalása és viselése felé. Nálunk nem ez történt, hanem egy meglehetősen ingerült elutasítás következett, s nehezen fog menni, hogy társadalmunk feladja azokat az okokat vagy álokokat, melyeket a felelősségvállalás ellen kialakított magának.”[5]

A *Zsidókérdés* első fejezete *(Felelősségünk azért, ami történt)* ezt a továbblépést igyekszik segíteni. Bibó alapelve, hogy a felelősségvállalásnak arányosnak és tárgyszerűnek kell lennie, ezért a magyar társadalom különböző közösségeire nézve árnyaltan és differenciáltan fogalmaz. A vezető politikusok, a közigazgatás, az egyházak, a szellemi élet, a konzervatív elit náciellenes körei, az illegalitásba vagy perifériára szorult baloldali mozgalmak, a politikai életen hagyományosan kívül álló paraszti tömegek más és más lehetőségekkel bírtak, ezért más a felelősségük is. Az egyházakkal kapcsolatban megállapítja, hogy a felsőházban helyet foglaló tekintélyes vezetői révén együtt mozogtak a kormányzóval és az egymást követő kormányokkal. A politikai folyamatokban úgy vettek részt, mint a szabálytisztelő hivatalnoki kar, amely a német megszállásig fenn tudta tartani Magyarország relatív biztonságát, utána viszont – csakúgy, mint a vezetés és a közigazgatás – az ország

[4] Szenes 1986, 87. o.
[5] Bibó 2012a, 80. o.

népe számára látszólag változatlan lojalitással szolgálták a nyilvánvalóan gyilkos rezsimet, ahelyett, hogy nyíltan ellenálltak volna, s ezzel világos példát adtak volna a nemzet nem reménytelenül náci befolyás alatt álló – talán – többsége számára. Bibó a helyzet félreismerését a keresztelési gyakorlat hagyományos rendjéhez való ragaszkodással is érzékelteti. Természetes, írja, hogy az egyházak a keresztséget a legkomolyabb szentségként kezelik, „melyet nem lehet más célokra használni, tehát csak ennyi meg ennyi havi oktatás után lehet kiszolgáltatni, annak illő és szorgalmas vizsgálata mellett, hogy az érdekelt valóban megtért-e. Hogy hivatalosan ezt nyilatkoztatták ki, az rendben van. Hogy 1944 tavaszáig, ameddig valamennyire konszolidált kormány volt, általában ezt a gyakorlatot követték, nagyjából ez is rendben van; a baj ott kezdődött, hogy *nagyon sok helyen* így kezelték a kérdést 1944. március 19-e után is…”[6] (Kiemelés az eredetiben. – *Cs. A.*)

A politikai vezetés és a hozzájuk hű körök, köztük az egyházak kudarcát Bibó a közösségi érdekek érzékelésének képessége, vagy más szóval a politikai ösztön megromlására vezeti vissza. A folyamat szerinte az 1848/49-es forradalom és szabadságharc bukásától fogva nyilvánvaló, és leírható egy – rá jellemzően hatásos – fogalompárral, a *rutinosak* és a *rögeszmések* hatalmi eliten belüli küzdelmével. Érdemes a mérlegét hosszabban idézni, már csak azért is, mert a korszak hivatalos egyházi állásfoglalásainak túlnyomó része szintén az ép politikai ösztön hiányát tükrözi, azaz nem töltötte be a szükséges kritikai feladatát.

„A magyar politikai vezetés rutinja egy ideig elpalástolta a politikai ösztönök megromlásának végzetes folyamatát. Az a mód, ahogyan az ország vezetői a trianoni békeszerződést módosító két bécsi döntést elérték anélkül, hogy a szövetségesekkel háborúba keveredtek volna, majd ahogy később, a háborúba keveredés után a Kállay-kormány a hitlerizmus veszett ügyétől lassan eltávolodott, messziről nézve a politikai sakkjáték magasiskolájának tűnhetett és tűnt is fel. Közelről nézve azonban, ahogyan a zsidótörvények mérlegénél már utaltunk rá, e látszatsikerek mögött csupa végiggondolatlanság és kapkodás állott, s a szüntelenül ingadozó helyzet folyton aszerint változott, hogy a rutinosok és a rögeszmések harcában éppen ki kerekedett felül. Így történhetett, hogy a sikeresen lefolytatott politikai sakkjátszmák után minden átmenet után történtek a legvégzetesebb és legfelelőtlenebb lépések, így először Jugoszlávia megtámadása és az ország felelőtlen és érthetetlen háborúba lépése, majd pedig az 1944. március 19-i német-magyar törés után a kormányzat összeomlása és a kormányzó behódolása.”[7]

Ezen a ponton is látható, hogy a felelősségvállalás *morális* kihívása egyszersmind

[6] Bibó 2012a, 59. o.
[7] Bibó 2012a, 66. o.

intellektuális kihívás is, hiszen ha nem értem vagy rosszul értem, hogy miben veszek részt, akkor azt sem ismerem fel, hogy miben hibáztam, és a jövőben mit kellene másképp tennem. Ha a kérdést sem értem, hogyan tudnék jó választ adni?

A magatartásminták tudatosítása mint intellektuális kihívás

Rátérünk most a címben jelölt *intellektuális* kihívásra, amellyel Bibó a tanulmány terjedelmesebb részében foglalkozik. Mielőtt megvizsgáljuk, hogy mit ért Bibó az embertelen magatartásformák feloldásáért folytatott küzdelmen, azt is megkérdezzük, hogy mit jelent számára az a két erőfeszítés, amelyektől címadó kifejezésünket megkülönbözteti: az előítéletek elleni kulturális küzdelem, és a társadalomfejlődési zavarok elleni politikai küzdelem.

Az előbbivel a hagyományos keresztény antijudaizmusra utalt, amely a zsidókat tette felelőssé Jézus haláláért, ebből a vádból kiindulva hajlamos volt a zsidókról minden romlottságot feltételezni, s jogos védekezésként élte meg a zsidókkal szembeni bizalmatlanságot. A Krisztus-gyilkosság vádjával szembeni küzdelem sokrétű kulturális, ezen belül pedig hangsúlyosan teológiai feladat, hiszen az Újszövetség könyveiben megjelenő antijudaista kijelentések és érvelések kritikus értelmezését is magában foglalja.

A társadalomfejlődési zavarok elleni politikai küzdelem fő témája a zsidó asszimiláció folyamatának értékelése. Mint már utaltam rá, az 1849 után létrejött politikai helyzetet Bibó zsákutcának tartotta, amelyben nem születhettek meg a többségi társadalom biztos értékei és belső mércéi. Az asszimilációra törekvő zsidóságnak ehhez az önmagában is bizonytalan többséghez kellett volna alkalmazkodnia, ami nem sikerülhetett. Az asszimiláció sikertelenségét végül a trianoni döntés után berendezkedő politikai kurzus tette nyilvánvalóvá, amennyiben törvényileg zsidónak minősített és elkülönített olyan állampolgárokat is, akik nem tartották magukat zsidónak, hanem magyar és nemritkán keresztény identitással éltek. Ennek az ellentmondásos folyamatnak a gyorsan lezajló és tragikus végjátékát Bibó külön kiemelte: „Az asszimiláció magyarországi feltételeinek a hazug és tisztességtelen voltát végső élességében vetíti elénk a zsidó tragédia egyik groteszken ellentmondó utolsó momentuma: az, hogy az 1941-es magyar népszámláláskor, mikor Magyarországon a zsidók már nemcsak megkülönböztetéseknek, megaláztatásoknak, de különösen a visszacsatolt területeken a szó szoros értelmében vett üldözéseknek és életveszélynek is ki voltak téve, a magyar kormányzat arra buzdította a nagyobbrészt zsidó öntudatú, sőt tekintélyes részben jiddisül beszélő kárpátaljai zsidóságot, hogy a kárpátaljai magyar arányszám megvalósítása érdekében vallja magát magyar anyanyelvűnek és magyar nemzetiségűnek; s rá három esztendővel az előzőtől alig különböző magyar

végrehajtó hatalom ugyanezeket, akik a népszámláláskor jók voltak magyaroknak, ellenállás nélkül adta át az utolsó csecsemőig a tömeggyilkolás hitleri apparátusának."[8]

Ezekre a területekre gondolt tehát Bibó, amikor az előítéletek elleni kulturális küzdelemről és a társadalomfejlődési zavarok elleni politikai küzdelemről beszélt. Láttuk, hogy az első területen közvetlenül jelentkezik a teológiai feladat, a bibliaértelmezés kihívása is. Találhatunk-e teológiai feladatot a társadalomfejlődési zavarok elemzése terén? Véleményem szerint igen, ha elég széles horizonton műveljük a teológiának azt az ágát, amelyet hagyományos besorolás szerint társadalmi etikának, újabban közteológiának neveznek. Hogy ez a horizont mennyire széles, az egyaránt függ a környezet igényétől és rugalmasságától, valamint a teológiát művelő keresztény közösség bátorságától.

Láttuk viszont, hogy Bibó nem elégedett meg ennek a két területnek a művelésével, hanem mellettük kiemelten fontosnak tartotta, hogy „a speciálisan zsidó–nem zsidó viszonylatban kialakult embertelen magatartásformák" feloldására külön is figyelmet fordítsunk. Mit ért embertelen magatartásformák alatt? Ezt a szót nem a gonoszság vagy az erőszakosság cserefogalmaként használja, hanem azokat a találkozásokat írja le vele, amelyek során a találkozásban részt vevők magatartását nem a közvetlen személyes tapasztalataik formálják, hanem a másikkal kapcsolatos előítéleteik. Martin Buber megkülönböztetése szerint: nem én–te, hanem én–az kapcsolatban alakul, formálódik embertelenné a magatartás. Az én–az kapcsolat nem kevésbé valóságos, mint az én–te kapcsolat, de az élményt nem a másik, hanem a másikról előzetesen kialakított kép befolyásolja. Az előítélet nemcsak negatív lehet, hanem pozitív is, de a pozitív előítélet ugyanúgy elemberteleníti, vagy ahogyan Bibó gyakran idegen szóval mondja: dehumanizálja a találkozásban formálódó magatartásokat. Az embertelen magatartásformák okai lehetnek a kultúra által közvetített előítéletek és a társadalomfejlődési zavarok egyaránt. A magatartásformák mélyen a személyiségbe ivódhatnak, és benne maradhatnak akkor is, amikor a kiváltó előítéletet vagy társadalomfejlődési zavart a közösség átvilágította, megbeszélte, kibeszélte, talán meg is oldotta. Ott rejtőznek a személyiség szövetében, s a közösség újabb krízise, akár csak elbizonytalanodása esetén aktivizálódhatnak, életre keltve ezáltal azokat az előítéleteket és zavaros társadalommagyarázatokat is, amelyekről a gyanútlan közvélemény azt hihette, hogy a közösség már régóta túllépett rajtuk. Bibó karakteres kifejezésével: „általuk őrződik meg az előítéletek elhalványodása idején is, s a társadalmi fejlődés simább korszakaiban is az a méreganyag, ami azután a környezeti feltételek valamiféle elromlásával hosszú idő múlva is újból könnyen virulenssé tud válni."[9]

[8] Bibó 2012a, 175. o.
[9] Bibó 2012b, 229. o.

Bibó tanulmányának hosszú szakaszát szenteli az embertelen magatartásformák bemutatásának, amit azután a *Néhány kiegészítő megjegyzés*ben össze is foglal. Lássuk először, hogy mit ért emberséges magatartásformák alatt, mind a nem zsidó többség, mind a zsidó kisebbség oldalán.

A többség háromféle módon élhet meg emberséges magatartást: lehet fenntartás nélkül befogadó, barátkozó érzelmi beállítottságú; lehet a kisebbség elkülönülő vonásait számon tartó, de az egyenlő lehetőségeket elvben nem kizáró, korrekten közönyös érzelmi beállítottságú; végül lehet a zsidóságot tudatosan külön közösségként kezelő, barátságtalan érzelmi beállítottságú, aki nem csinál titkot abból, hogy nem szereti a zsidókat. Ez utóbbi, mondja Bibó, lehet igazságtalan, adott esetben a kisebbségre nézve veszélyes álláspont, mindamellett az emberséges magatartás lehetséges változata. Melyek ezekkel szemben a többség oldalán tapasztalható embertelen magatartásformák? Az előző sorozatot megfordító sorrendben: ilyen a zsidógyűlölettől égő, a zsidókról rémképeket tápláló antiszemita; másodszor a zsidókkal szemben tudatosan távolságot tartó nem zsidó; harmadszor a zsidókkal szembeni fölény pozíciójából leereszkedően barátkozó nem zsidó, végül pedig, Bibó felsorolásának legnehezebben megemészthető elemeként, az előírásos filoszemita. De hogyan testesíthet meg valaki embertelen magatartásformát, ha filoszemita? Úgy, hogy nem egyszerűen szereti a zsidókat, ami az emberséges magatartás egy lehetősége volna, hanem szeretetében azonosítja magát azzal a zsidó identitással is, amely a fenti, enyhébben vagy súlyosabban elutasító embertelen magatartásformák következtében kialakul. Az előírásos filoszemita azt a tévképzetet kelti fel zsidó embertársában, hogy az benne olyan valakivel találkozik, aki a többséget képviseli, holott ehelyett inkább a másik sérült identitása által elvárt üzeneteket közvetíti, ami érzékcsalódást okoz, és akadályozza a kisebbség tagját abban, hogy reálisan mérje fel a többséggel való kapcsolatát. Az előírásos filoszemita tehát eltakarja a valódi többséget a kisebbség elől, meggátolja abban, hogy megtalálja a maga szükséges lépéseit, ami hozzásegítené a kapcsolat rendezéséhez, végső soron pedig hozzájárul elszigeteltsége konzerválásához is.

Nézzük meg most az érem másik oldalát, hogyan valósulhatnak meg emberséges és embertelen magatartásformák a zsidó kisebbség oldalán. Mielőtt ebbe belekezdünk, emlékeztetek arra, hogy a fogalmi szerkezet szimmetriája egy pillanatig sem jelenti, hogy Bibó szimmetrikus egzisztenciákról, és – a bajokra nézve – kölcsönösen egyenlő felelősségről beszélne. Leszögezi, hogy „[k]iindulásul feltétlenül el kell fogadnunk azt, hogy a zsidóság és a környezet embertelen viszonyának *végső okai* is a környezet beállításában gyökereznek, és *következményei* is a környezet cselekedeteinek oldalán az aránytalanul súlyosabbak”[10] (kiemelés az eredetiben – *Cs. A.*).

[10] Bibó 2012, 127. o.

Hasonlóan a többség lehetőségeihez, Bibó a kisebbség oldalán is három emberséges magatartásformát nevez meg: ezek lehetnek a teljesen beolvadt kisebbség, a többséghez sok vonatkozásban hasonuló, de a maga különbségeit számon tartó öntudatos kisebbség, végül pedig a zárt belső életet élő, elkülönült kisebbség helyzetei. Ezt ma szabad identitásválasztásnak neveznénk, ami egy olyan nyitott társadalomban volna lehetséges, amely minden kisebbségének a tagjaira rábízza, hogy hangsúlyozzák-e kisebbségi gyökereiket, s ha igen, milyen mértékben és milyen vonatkozásban. A kisebbségi tudat a zsidóság tekintetében kifejeződhetne mint etnikai, kulturális vagy vallási identitások egyike, vagy ezeknek bármilyen kombinációja, de lehetséges volna ezeknek az identitásoknak a teljes figyelmen kívül hagyása is, annak veszélye nélkül, hogy valakit, aki nem tartja magát zsidónak, zsidónak neveznek. Ezekkel az emberséges magatartásformákkal szemben viszont Bibó a következő embertelen magatartásformákat látta 1949-ben jellemzőnek: a környezettől elszenvedett sérelmek és üldöztetések emlékét őrző, gyanakvóan és támadóan elkülönülő zsidó; másodszor az elkülönülést valamilyen praktikus okból nem hangsúlyozó, de éberen számon tartó zsidó; harmadszor a környezethez való hasonulást túlhangsúlyozó asszimiláns, végül pedig a teljesen asszimilált, de a zsidó származás lélektani terhétől szabadulni nem vagy csak nehezen tudó ember.

Közismert, hogy 1949 és 1989 között a társadalmi közbeszédben nem kapott helyet a Bibó által embertelen magatartásformáknak nevezett lehetőségek ki- és megbeszélése, sem a többség, sem pedig a kisebbség oldalán, 1989 után pedig váratlan erővel szabadult el a hibernált méreganyag. Vég nélkül sorolhatnánk a példákat, de bele sem kezdek, témánk szempontjából sokkal fontosabbnak tartom, hogy az eredetileg a többség és a zsidó kisebbség kapcsolatában kialakult embertelen magatartásformák és a hozzájuk kapcsolódó beszédmódok új területeket találtak. Ilyen területté lett a politikai közbeszéd, amelynek művelése során a magát nemzeti többségnek tartó közösség gyakran olyan fordulatokkal beszél az idegennek, nemzetietlennek, akár hazaárulónak bélyegzett politikai ellenfeléről, ahogyan a két világháború között a zsidóságról volt szokás beszélni. A „zsidó" szó talán el sem hangzik, antiszemitizmusnak a szó betű szerinti értelmében nyoma sincs, mégis végzik munkájukat az antiszemita érvelésben csiszolódott fordulatok, kiváltva ezzel az azonosulást az egyik oldalon, s a félelmet, esetleg az előírásosan indulatos válaszokat a másik oldalon. Egy másik ilyen terület a többség és a cigány kisebbség kapcsolatát jellemző magatartások formálódása és ezeknek a reflexiója. Sokatmondónak, ugyanakkor riasztónak tartom, hogy annak ellenére, hogy a zsidóság és a cigányság múltja, kulturális és szociális helyzete annyira különböző, a Bibó által a nem zsidó többség és a zsidó kisebbség kapcsolatából adódó embertelen magatartásformák messzemenően alkalmazhatók a nem cigány többség és a cigány kisebbség mai kapcsolatában megfigyelhető em-

bertelen magatartásformák ábrázolására is. A két helyzet közös nevezője a többség, és a hasonlóság arra utal, hogy a mai többség hasonlóan bizonytalanul reagál a cigányság emancipációs törekvéseire, mint az egykori többség a zsidóság emancipációs törekvéseire, a bizonytalanságát is hasonló embertelen magatartásformákkal fejezi ki, amire pedig a cigány kisebbség is hasonlóan dehumanizált magatartásformákkal válaszol, már amennyire a nyilvánvaló különbségek a hasonlóságot megengedik. Próbálkozzunk meg egy behelyettesítéssel: sajnos nem életszerűtlen elképzelni a polgári vagy értelmiségi életformához asszimilálódott cigányt, aki viaskodik származása lélektani terhével, és, hogy gyökereire ne kelljen gondolnia, inkább elszakad eredeti közösségétől. De még az előírásos filoszemita magatartás cigány–nem cigány kapcsolatra alkalmazott változata is megjelenik: aki a cigányokra részvétből és jóindulatból úgy tekint, mint áldozatokra, megzavarhatja azt a folyamatot, amelyben a cigány embertárs maga mögött hagyja az áldozati identitását, és öntudatosan belakja a szabad és felelős polgári identitást. Ehhez persze arra is szükség van, hogy a többség a globális narratíván belül ne áldozatként tekintsen magára – hiszen hogyan adhatna így egészséges és követhető mintát a kisebbség számára?

A teológus lehetőségei

Mindezek után tegyük fel a kérdést: mire inspirálhatja a holokauszt teológiai értelmezését és az értelmezés mai relevanciáját kutató teológust Bibó klasszikus tanulmánya? Láttuk, hogy Bibó 1949-ben fontosnak tartotta a hagyományos keresztény antijudaizmus feldolgozását, ami részint bibliaértelmezési, részint egyháztörténeti feladat, és fontosnak tartotta a társadalomfejlődés zavarainak feltárását is, amihez a teológia a társadalmi etika, illetve közteológia művelésével járulhat hozzá. Véleményem szerint mind a két feladat időszerű ma is. Már az iskolai hitoktatás során világossá kell tenni, hogy az Újszövetség antijudaista képei és kijelentései nem Isten szándékát, hanem egyes bibliai írók adott helyzetekhez kötött hitbeli meggyőződéseit fejezik ki, amelyek nem írhatják felül Isten minden közösség iránt megnyilvánuló szeretetének elemi és végső, Jézus által hirdetett és Krisztusban testet öltött üzenetét. Ugyanezt a normát kell alkalmaznunk az egyháztörténelem művelése során, akár ókori egyházatyák, akár Luther, akár 20. századi német vagy magyar evangélikus teológusok elborzasztó antijudaista, esetenként antiszemita érveléseit értelmezzük. Ezen a területen még sok a tennivalónk, hiszen eddig jellemzően Dietrich Bonhoeffer vagy Sztehlo Gábor alakjára koncentráltunk, akik a ritka kivételek képviselői, s ha csak őket látjuk, akkor semmit nem értünk meg a holokaussthoz vezető keresztény teológiai tényezőkből. Hasonlóan időszerű a közteológia művelése is, aminek során a történetileg, szociológiailag vagy kulturálisan leírt folyamatokat teológiai refle-

xióval is ellátjuk, ennek révén pedig az esetlegesnek tűnő jelenségek hátterében is megpróbáljuk megmutatni a teológiai szempontokat és döntéseket, amelyeknek újra csak nem lehet más normája, mint Jézus Krisztus. Szokás nálunk a teológiának ezt a segítségét elhárítani, mondván, hogy ehhez nincs közünk, de ezt a hárítást ne fogadjuk el; és szokás ettől bátortalanul visszahúzódni is, mondván, hogy a világ dolgaihoz úgysem érthetünk – ha ez így van, legyünk hálásak az őszinte önkritikáért, azután lássunk munkához, és készüljünk fel a feladatra.

Bibó írása viszont még ezeken a feladatokon is túlnyúló kutatásra ösztönöz bennünket, amikor az elembertelenedett magatartásformák gyógyításának a jelentőségére hívja fel a figyelmünket. Ennek a területnek a teológiai reflexiójára egy olyan komplex teológiai antropológia vállalkozhat, amely kész arra, hogy a hagyományos vagy klasszikus teológiák által csak kevés figyelemre méltatott területeket újra művelés alá vegye. Ennek a teológiai antropológiának megkülönböztetett figyelmet kell tanúsítania a tettesek és az áldozatok lélektana iránt, valamint az erőszak hatása és az erőszakkal szembeni aktív ellenállás lehetőségei iránt. Bibó megküzd ezekkel a kérdésekkel mint politikai gondolkodó, a teológusnak pedig meg kellene találnia az ezzel párbeszédbe lépni képes teológiai nyelvet, úgy, hogy mindeközben kapcsolatban marad a teológia legalapvetőbb kijelentéseivel is. Ha valaki erre vállalkozik, olyan útra lép, amelyen még akár a Bibó-kortárs amerikai evangélikus teológus, H. Richard Niebuhr szavainak igazsága is megnyílhat előtte: „A nagy keresztény forradalmakat nem az ismeretlen felfedezése indítja el, hanem az, hogy valaki radikálisan másképp kezd el gondolkodni valamiről, ami mindig is ott volt az orrunk előtt." A holokauszthoz vezető emberi tényezőket mindig is jól ismertük – a kérdés az, hogy tudunk-e róluk másképp, megvilágító erővel gondolkodni.

Felhasznált irodalom

Bibó István: Zsidókérdés Magyarországon 1944 után. In: *Bibó István munkái.* 8. köt. *Zsidókérdés.* Szerk. Dénes Iván Zoltán. Argumentum Kiadó – Bibó István Szellemi Műhely, Budapest, 2012a. 39–220. o.

Bibó István: Néhány kiegészítő megjegyzés a zsidókérdésről. In: *Bibó István munkái.* 8. köt. *Zsidókérdés.* Szerk. Dénes Iván Zoltán. Argumentum Kiadó – Bibó István Szellemi Műhely, Budapest, 2012b. 221–229. o.

Csepregi András: A Márciusi Fronttól a Ráday utcai pincéig. Bibó István útja a *Zsidókérdés* megírásához. In: Érfalvy Lívia (szerk.): *A tudomány vonzásában. Evangélikus iskolák kutató tanárainak I. konferenciája.* Luther Kiadó, Budapest, 2014. 147–160. o.

Szenes Sándor: Az embermentés volt a fő feladat [interjú Éliás Józseffel]. In: uő: *Befejezetlen múlt. Keresztények és zsidók, sorsok.* Budapest, 1986. 29–105. o.

Kodácsy-Simon Eszter

Ószövetség – természetesen

A kérdés

„Klímaváltozás és globális felmelegedés bizonyosan létezik, s biztos, hogy az elmúlt évtizedekben ennek okozója »legalább felerészben« az ember volt" – írja az ENSZ Éghajlat-változási Kormányközi Testülete (IPCC) legfrissebb jelentésében.[1] A 25 éve fennálló nemzetközi tudományos testület, amely 5-6 évente publikálja a klímafolyamatokra vonatkozó megfigyeléseit és elemzéseit, az idei jelentésében egészen megdöbbentő kijelentést tett. Kutatásai összegzésében nem az a meglepő, hogy milyen tudományos adatokkal vetíti előre az ember sebezhetőségét a környezeti változások fényében, hanem az, hogyan mutatják ki az ember szerepét és felelősségét a már elindult változások mögött. Az utóbbi évtizedekben rohamosan gyarapodó szakirodalom számos irata közül ez az első, amely tudományos tényekkel alátámasztva egyértelműen kimondja, hogy „az éghajlatra nézve az ember hatása nyilvánvaló". Ezáltal nemcsak a politikai döntéshozókat kérik azonnali lépésekre, de minden embernek szóló felhívást fogalmaznak meg.

Az egyes ember válasza azonban sokféle lehet, így a hívő keresztények válaszát sem tudjuk egyetlen sémába illeszteni.

– Vannak, akik szkeptikusok a jelenségekkel és tényekkel kapcsolatban, s a kutatások és mérések ellenére úgy vélik, hogy klímaváltozás nincs, a kérdést valakik mesterségesen generálják – amire politikai és társadalmi véleménytől vagy éppen személyes beállítódástól függően különböző okokat találnak magyarázatként.
– Mások – akiket nevezhetnénk keresztény szkeptikusoknak – úgy vélik, hogy a kereszténynek sokkal fontosabb kérdésekkel kell törődniük, mint a Föld jövője, ez a témakör a keresztények számára adiaforon, vagyis a hit számára nem lényeges. Szerintük keresztényként sokkal fontosabb a

[1] Intergovernmental Panel on Climate Change 2013: Summary for Policymakers. Intergovernmental Panel on Climate Change 2014: Summary for policymakers.

teremtett világ részéből csak egyetlen kis részlettel: a saját magunk jövőjével – vagyis üdvösségünkkel – törődni, s nem foglalkozni azzal, hogy az utánunk következőknek hagyunk-e még fizikai lehetőséget a teremtett világban arra, hogy ők is foglalkozhassanak majd saját jövőjükkel és üdvösségükkel.

– Extrémebb – magukat kereszténynek valló – csoportokat és teológusokat mintha elégedettséggel töltené el a klímaváltozás jelensége, hiszen ők ebben a megígért apokaliptikus jeleket látják, melyek erősödésében az sem jelent gondot, ha kiderül, hogy ezek okozói mi magunk vagyunk.
– Vannak, akik – elsősorban Lynn White történész 1967-ben megfogalmazott kritikáját[2] követve – a Bibliát alapul vevő hitet okolják a környezeti válság kialakulása miatt, hiszen szerintük a teremtéstörténetben olvasható isteni parancs az oka az ember kizsákmányoló magatartásának. A keresztény hívők egy része „vagy cáfolni próbálja ezt az állítást, vagy »bűnbánatot tart«, és igyekszik természetvédő pótcselekedetekkel vezekelni eddigi magatartása miatt. Így aztán nem marad ereje vagy ideje magával az ökológiai krízissel szembenézni."[3]
– Valószínűleg az egyik legnépesebb csoport – amelyet talán keresztény pesszimistáknak nevezhetnénk – az, amelyik elismeri ugyan az ökológiai krízis jelenségét, s benne még az ember szerepét is, emellett azt is vallja, hogy a keresztény hit számára nem irreleváns a teremtett világgal való törődés, de mivel úgy látja, hogy egyénként úgysem tudunk semmit tenni a politika, ipar és kereskedelem nagy hatalmú szereplőivel szemben, ezért forduljunk inkább a mindennapi, kézzelfoghatóbb problémáink felé, s törődjünk azokkal.
– S vannak azok, akiket talán keresztény rezignáltként lehetne említenünk, mert szerintük a környezetvédelem kérdéseivel való foglalkozás csak a gazdagok kiváltsága, egyfajta intellektuális vagy szellemi „luxus", amely távol áll a hétköznapi ember egzisztenciális problémáitól.

Vajon képes-e a teológia válaszolni ezekre a kérdésekre? Képes-e olyan gondolatokat megfogalmazni, amelyek a cselekvésben is segítenek? Van-e a Bibliának üzenete a természet és az ember kapcsolatára nézve? S ha igen, akkor ez vajon olyan üzenet, amely nem az ökológiai kérdések utólagos igazolását véli felfedezni a Bibliában, hanem az ökológiai kérdésekkel történő valódi szembenézést segíti elő?

Bolyki János Magyarországon az első teológusok egyike volt, aki ezekkel a kérdésekkel foglalkozott. Másfél évtizede éve megjelent könyvében így írt: „A Biblia nem

[2] White 2000, 34–35. o.
[3] Bolyki 1999, 10. o.

ismeri a »környezet« és a környezetvédelem fogalmát. Mégis […] a Biblia ismeri az elementáris életszükségleteket-életfeltételeket és az azt biztosító természetet, s van is mondanivalója arról. […] A Biblia nem engedi, hogy az emberről és a természetről külön-külön szóljunk. […] Ha vissza tudunk menni a bibliai világmegértésig, akkor olyan szemléletváltozást nyerünk abból, ami többet ér minden direkt és konkrét ökológiai jó tanácsnál."[4]

Az alábbiakban – a „szemléletváltozás" reményével – az Ószövetség könyveiből hozunk néhány példát arra, hogyan láthatta a kor embere a világot s az ember-természet-Isten kapcsolatrendszert, s vajon szkeptikus, pesszimista, rezignált vagy más álláspontot képviselne-e mai világunkban.

Törvény

A teremtett világ egyes részei iránti figyelem és gondoskodás, nyitottság és érzékenység megfigyelhető már Mózes törvényeiben is. Például Mózes ötödik könyvében a hadviselés szabályai között olvasunk arról, hogy az ostrom alatt tartott város fái közül a gyümölcsfákat ne vágják ki, *„mert nem ember a mezőn levő fa, hogy az is ostrom alá kerüljön miattad"* (5Móz 20,19), s a gyümölcsöt nem termő fák közül is azok vághatók ki, amelyekre valóban szükség van az ostromművekhez (5Móz 20,20). Egy ilyen rendelkezés azonnal szépnek és humánusnak tűnik a mai ember számára, de mégsem annyi az üzenete, hogy az emberek védjék a természetet, s legyenek szolidárisak a fákkal. Egy ilyen szabály mögött több van, mint romantikus természetszemlélet vagy utilitarista magatartás, amely a szükséges élelem biztosítékát látja a környezetben. Eckhart Otto mutat rá arra, hogy a zsidók itt a környező keleti népek – elsősorban az újasszír birodalom – agresszív katonai gyakorlatával szembeni felháborodásuknak adtak hangot. Az asszírok erőszakos és kegyetlen támadásai nem kímélték sem az emberi életet, sem annak környezetét, sőt elbeszéléseikben azzal kérkednek, hogyan mészárolták le a városlakókkal együtt a gyümölcsfákat, s mindent, ami az embert táplálja.[5] Az asszírok hadviselési gyakorlata az volt, hogy deportálták a leigázott népeket, ezzel próbálták mesterségesen fenntartani a birodalmi struktúrát. A gyümölcsfák kivágása annak a kíméletlen törekvésnek volt a része, amellyel lényegében ellehetetlenítették a szabad megmaradást, és belekényszerítették a legyőzötteket egy új, mesterséges környezetbe, amelyben megváltoztatták a vallást, a kultúrát, a nyelvet és a földet. Ezzel szemben a zsidók hadviselési rendelkezéseiben olyan szabályokat olvasunk, amelyek ennek a kegyetlen

[4] Uo. 73. o.
[5] Otto 1999, 99–100. o.

és esztelen katonai gyakorlatnak az elutasítását tartalmazzák. Ezt az emberben megszülető elutasítást pedig nem más hívja életre, mint Isten példája és parancsa a könyörületre és részvétre minden élőlény iránt, amelyre Isten adta a legnagyobb példát a fogságból való szabadítás által.

Hasonló figyelmes együttérzést, minden élőlény felé megmutatkozó nyitott irgalmasságot fedezhetünk fel az elveszett jószág megőrzésére vonatkozó szabályok és a különböző intelmek között is. Az elcsatangolt háziállat, az elveszett ruha, az úton kidőlt szamár vagy marha esetében ugyanazt az utasítást olvashatjuk háromszor: *„ne menj el mellettük közömbösen”* (5Móz 22,1–4). A protestáns új fordítású Biblia a „közömbös” kifejezést használja ezekben a versekben, s érdekes, hogy ez a szó kizárólag itt jelenik meg a Bibliában. A Károli-Bibliában azt olvashatjuk, *„ne fordulj el azoktól”,* s Károli sem sok helyen, de máshol is használta ezt a kifejezést, például a Hegyi beszédben: *„Aki tőled kér, adj néki; és aki tőled kölcsön akar kérni, el ne fordulj attól.”* (Mt 5,42) Mindkét magyar fordítás jól tükrözi az itt megjelenő עלם héber szó eredeti jelentését: eltakar, elrejt, leplez, palástol, beborít, elsötétít.[6] Mert ha valaki a mezőn megy, s a kietlen tájon meglát egy eltévedt szamarat, akkor bizony nehéz lenne úgy tenni, mint ha nem is vette volna észre a tulajdonos számára egyébként komoly anyagi értéket is jelentő állatot. A közösség tagjaként ugyancsak titkolnia kellene ezt az információt a szamarát kereső embertársa elől. Hasonlóan elforduló, „elsötétült” erkölcsre utalna az, ha valaki közömbösen menne el az úton a kidőlt szamár és vele küzdő gazdája mellett – netán még a fejét is elfordítaná. Ebben az esetben az igazság fölött szemet hunyó (1Sám 12,3), éhezők és hajléktalanok elől elzárkózó (Ézs 58,7), alattomos (Zsolt 26,4) emberekké válnánk, amint a héber kifejezés többi előfordulási helye kifejezi ezt. Akár e világi, akár a földi élet utáni dimenziókra gondolunk, akár egy háziállatról, akár embertársunkról van szó – a közömbösség, az elfordulás elrejti a valódi embert, s hamis arcát mutatva képmutatóvá teszi őt. Olyanná, ami távol áll az „igaz és emberséges magatartás” elképzelésétől, pedig Mózes második könyvében e cím alatt jelennek meg az elveszett vagy bajba került háziállatra vonatkozó rendelkezések (2Móz 23,4–5). Sőt ez utóbbi helyen nem is csak az embertárs állatával szembeni nyitottság az, ami szükséges az emberséges magatartáshoz, de még az *„ellenséged eltévedt marhájára vagy szamarára”* is ugyanez a törvény vonatkozik. Az állatokkal, a teremtett világgal szembeni irgalom és könyörületesség ne szenvedjen csorbát az emberi konfliktusok és gyarlóságok miatt, akkor sem, ha annak a szamaráról van szó, aki *„gyűlöl téged”* (2Móz 23,5).

A szamár fontos teherhordó állat volt az ókori Keleten.[7] Mózes törvényei szigorúan

[6] VanGemeren 1996, 3: 425–427. o.

[7] Uo. 2: 172–173. o.

tiltják azt, hogy ezeket az állatokat túlterheljék, visszaéljenek velük, rosszul tartsák őket. Példát mutat erre Bálám szamara (4Móz 22,21–35), aki, úgy tűnik, nagyobb nyitottsággal s több érzékenységgel jár a világban, mint gazdája. A szamárral szemben tanúsított dühös és erőszakos magatartás – háromszor is megverte Bálám a szamarát – nemcsak a szamár, de az angyal szavai szerint is megvetésre méltó cselekedet. Az angyal beszéde kellő iróniával mutat rá arra, hogy a szamár gazdájának ilyen viselkedése, amely a gazda zártságát és szűklátókörűségét fedi fel, akár azt a büntetést is maga után vonhatná, amelyet mérgében ő szánt volna a szamarának.

A szamár mellett gyakran találkozunk az ökörrel is az Ószövetség lapjain. Mózes törvényei néhány helyen együtt is említik a szamárral: *„Ne fogj a szántáshoz ökröt és szamarat egy közös igába!"* (5Móz 22,10) Egyes magyarázók szerint[8] ez a szabály a tisztaság törvényét emelte ki: mivel az ökör tiszta állatnak számított, a szamár pedig tisztátalannak, ezért a kettő nem rakható egy igába. Hasonlóan szimbolikusan értelmezik azok, akik a következő verssel (5Móz 22,11) együtt tekintenek erre a mondatra: szerintük ahogyan a gyapjú és a len helytelen kombinációja Izrael népének más népekkel való helytelen keveredését példázza,[9] úgy a szamár és az ökör közös igája is ezt teszi. E magyarázatok mellett azonban fontos arra is figyelnünk, hogy noha az ökörnek rituális szerepe is volt, az Ószövetség könyvei mégis legtöbbször fontos munkavégző állatként vagy alapvető élelemforrásként írnak róla (lásd pl. 2Móz 21; Neh 5,18; 1Kir 19,19–21; Jób 1,3; Péld 14,4), így a közös igába fogást a munkavégzésre vonatkozóan is meg kell vizsgálnunk. Vagyis ha valaki úgy akarná megkönnyíteni és felgyorsítani a szántás rendkívül nehéz és időigényes munkáját, hogy az ökör mellé egy szamarat is befog, akkor azzal nem saját helyzetét lendíti előre, hanem pont ellenkezőleg. A jóval kisebb termetű és teherbírású szamár ugyanis nem fogja tudni tartani a tempót a nagyobb, erősebb, kitartóbb, szívósabb ökörrel, ezért a nap végére nemhogy több munkát tudna elvégezni a gazda állataival, hanem sokkal valószínűbb, hogy egy állattal kevesebbje lesz. Az a józan nyitottság, az a perspektivikus gondolkodás és az a könyörülő magatartás szükségeltetik itt, amely nem helyezi a másik élőlény elé a saját, emberi, rövid távú érdekeit.

Az élet fenntartása kerül előtérbe az anyamadár és fiókái kérdésében is (5Móz 22,6–7). Az írásmagyarázók korábban úgy gondolták, hogy itt a szülők védelméről van szó, ám ezt a magyarázatot ma a legtöbben elvetik, hiszen a fiókák vagy a tojások elvételével a szülői kapcsolat is megszűnik. Ezzel szemben ma egyre inkább egyetértenek a teológusok[10] abban, hogy itt a természet védelme, az élet fenntartása

[8] Poythress 1991, 85–86. o.

[9] VanGemeren 1996, 3: 712. o.

[10] Például Peter Craigie (1976) vagy Patrick Miller (1990) írnak erről kommentárjaikban.

a cél, hiszen a felnőtt madár tud újabb tojásokat rakni, a fióka azonban egyedül elpusztulna. S az emberi szándékot is fontos tisztán látni: nem arról van szó, hogy az ember terve az adott erdőben a madárfészkek kiürítése legyen, hogy a tojásokat később eladhassa a piacon vagy megfőzhesse otthon. Az itt használt קרא héber szó értelmében ha valaki véletlenül talál egy madárfészket, akkor és csak akkor a törvényben leírtak szerint járhat el.

A mózesi törvényeknek való engedelmesség azt a meggyőződést is magában foglalja, hogy a törvények betartása az, ami a legtöbb ember számára a legnagyobb szabadságot és boldogságot hozza el. A zsoltárok, amelyek a törvényeket dicsérik, távol vannak a törvénykező-szabályozó erkölcsiségtől. Sokkal inkább örömüket fejezik ki afelett, hogy a törvények betartása az emberekkel és az Istennel való kapcsolatot segít fenntartani, s ezen belül a lehető legnagyobb személyes szabadsághoz segít minden élőlényt.

Mennyire utilitarista ez az álláspont? Bizonyos tekintetben lehet az, hiszen a cselekedetek mögötti motiváció: a „legtöbbek számára megszerezhető legnagyobb jó" valóban haszonelvűnek látszik, amint a madárfészek kérdésénél a Biblia szövege is megfogalmazza a célt: *„hogy jó dolgod legyen, és hosszú ideig élj"* (5Móz 22,7). Ám mindez felelősségteljes előretekintést és gondoskodást is takar. S akár haszonközpontú ez a szemlélet, akár nem, azt észre kell vennünk, hogy nem öntörvényű, nem egoista, s nem individualista! Hiszen egyszerre tartja szem előtt az embertárs és az ellenség, az állatok és a növények, az adott egyén és a leszármazottai érdekét. Mindezt pedig úgy, hogy a törvények prioritásokat állítanak fel az értékek között: az élet fontosabb a tulajdonnál, az ember fontosabb a büntetésnél, a szükséglet fontosabb a jogoknál.[11] Tény, hogy a mózesi törvények között sok olyat olvashatunk, amely mai szemmel nézve érthetetlen és kegyetlen számunkra. Ám az ókori keleti világban egészen egyedülálló volt az, hogy a mózesi törvények éppen a bosszú, a büntetés és a követelés mértékének próbáltak gátat szabni (lásd pl. 5Móz 25,1–3), s ehhez hasonlóan a kizsákmányoló, önző magatartást elutasítani. Épp ezeknek a törvényeknek a jobb megértése s a hátterükben álló ismeretek felfedezése segítheti az embert abban, hogy a teremtéstörténet végén kapott isteni parancsban az uralkodás és hódítás igéit (1Móz 1,28) helyesen értelmezve töltse be feladatát a földön.[12]

Különleges értéke ezeknek a törvényeknek, hogy minden esetben tekintettel vannak a szegényebb és gyengébb fél szükségleteire és lehetőségeire (lásd pl. 5Móz 24,10–13). Ebbe a nyitott figyelembe nemcsak a nők, özvegyek, árvák, rabszolgák és szegények fértek bele, hanem az egész teremtett világ is, amire jó példát láthatunk az elengedés

[11] Wright 1984, 11–21. o.
[12] Rogerson 2010, 30–31. o.

esztendejének törvényében (2Móz 23,10–12; 5Móz 15,1–12). A sabbátév törvénye, amely szerint minden hetedik évben parlagon kell hagyni a földet, nem egyszerűen a föld termőképességét volt hivatott növelni. Az ókori Izraelben ugyanis a termőföldet kétévente váltogatták, így egy adott földterület minden második évben amúgy is szabadon maradt.[13] A sabbátév rendelkezéseiben a föld ugaron hagyásának praktikus okainál sokkal érdekesebb az, hogy egy nagyobb perspektívában való gondolkodásra hív a törvény: egy és ugyanazon kapcsolatrendszerben jeleníti meg Istent, embert és a földet. Az embernek egyszerre kell felfelé, oldalra és lefelé tekintenie, s akkor majd *„gazdagon megáldja az Úr"* (5Móz 15,4). Nem helyes – vagy nem célravezető – az, ha csak az egyik irányra figyel, a többiről pedig elfordítja tekintetét, közömbös marad – vagy közömbösnek akar tűnni – iránta. Az ember határt kell hogy szabjon saját ambícióinak, s fel kell ismernie kapcsolatát a földdel – s azon élő mindenféle vad- vagy háziállattal –, a másik emberrel – legyen az szegényebb vagy gazdagabb, jövevény vagy saját néphez tartozó – és Istennel. Mai kontextusunkban is észre kell vennünk, hogy a problémáink összefüggnek egymással, s az ökológiai krízis és a szociális problémák – mind kérdésben, mind megoldásban – számos ponton kapcsolódnak egymáshoz. Jó lenne, ha ma sem hagynánk, hogy a pesszimizmus bármely formája is elfordíthassa tekintetünket az elénk kerülő problémákról és feladatokról – még akkor sem, ha időnként nem látjuk az eredményét, vagy a hosszú távú megoldást.

Próféták

A Ószövetség prófétái elsősorban interperszonális etiki kérdésekkel foglalkoztak, nem pedig környezeti etikával – s mind a judaizmusban, mind a kereszténységben ilyen szemmel tekintünk a prófétai iratokra. A próféták elsősorban az emberek egymással és Istennel szemben elkövetett bűneit s azok következményeit célozzák meg tanításaikban. Ám még ebben az ókori kontextusban, távoli kultúrában megfogalmazott interperszonális etikai útmutatásoknak is vannak olyan üzenetei, amelyek a mai ember számára a teremtésvédelem kérdéseiben elgondolkodtatók lehetnek.

A próféták egy ideális társadalmat tartottak szem előtt, amelyben a földműves parasztember mindenkitől függetlenül, biztonságban él ősei földjén, s a jól végzett munka után békés beszélgetésre hívja szomszédját szőlőjébe vagy fügefája alá (Zak 3,10). Az ilyen földművesnek esze ágában sincs megbontani a társadalmi rendet azzal, hogy birtokát a másik kárára, a szomszéd telkének csökkentése árán növelje. Aki mégis megteszi, azt a próféták kemény szavakkal bírálják, s megmutatják ennek a következményeit is. Ézsaiás próféta például arra mutat rá, hogy a dőzsölő gazdagok

[13] Uo. 29–30. o.

viselkedése, miszerint *„házat házhoz ragasztanak, és mezőt mező mellé szereznek”*, nemcsak azért rossz, mert embertársaik életét ellehetetlenítik, hanem így a személyi kár mellett környezeti kár is keletkezik: *„Tíz hold szőlő csak egy bat bort terem, tíz véka vetőmag csak egy vékát terem!”* (Ézs 5,8–10) Nem lehet büntetlenül növelni és kizsákmányolni a termőföldet, hiszen hiába akar az ember többet és többet kinyerni a földből, végül éppen hogy kevesebb termést kaphat tőle.

Mikeás hasonlót ír azokról a gazdagokról, akik kifosztják a népet. Kihasználják a másik embert, a házát és a birtokát, azonban következményként pontosan azt kapják majd, amit most ők tesznek embertársukkal. Mivel az ilyen ember vét a törvény ellen azáltal, hogy *„elmozdítja felebarátja határát”* (5Móz 27,17), majd tőle is elveszik az örökségül kapott ősi földet a hódító – asszír – népek, mígnem senki nem marad, aki a törvény szerint ősi földbirtokosként jogosult lenne a vének tanácsában részt venni (Mik 2,1–5).

Kényelemből fakadó önző kívánság, a „minél többek számára minél nagyobb jót biztosító” törvények figyelmen kívül hagyása, az üzleti szemlélet uralkodása, az ősi örökség elvétele, Isten elfeledése vagy tudatos negligálása, ármánykodás és becsapás, gyilkosság és lopás – ezek jellemzik a kizsákmányoló embereket, és szemléletes példát láthatunk erre Nábót szőlőjének elbeszélésében is (1Kir 21). De vajon a felsorolt szempontok nem épp így érvényesek mai világunkban is? Nábót szőlőjének története hány helyen esik meg éppen ma a földön? Csak azért, mert egy vezetőnek éppen az adott terület tetszik meg veteményeskertnek… S emiatt vajon hány földműves veszíti el életterét? Hány harmadik országbeli népcsoport nem érti, mi történik körülötte? Szerencsére nem vagyunk próféták, s az ítélkezés között párhuzamot vonni nem a mi dolgunk. Azt azonban érdemes meglátnunk, hogy már a korai próféták is elítélték a városiasodás jelenségét (Ézs 5,8) és azt a mezőgazdasági termelést, amely nem emberléptékű – elsősorban azért, mert ezek gyökértelenné teszik az egyes embert éppúgy, mint az egész népet. (S vajon ma nem igaz-e mindez a városlakókra?) Mai kifejezésekkel úgy is fogalmazhatnánk, hogy a próféták a kistermelőket pártolták az embertelen – és minden élőlény számára szenvedést okozó – ipari mértékű élelmiszertermeléssel szemben, amely a városokban élő emberek szükségleteit szolgálja ki.

Vajon hogyan látnák mai világunkat az ókori Izrael papjai és prófétái? Jacob Milgrom válasza szerint „minden hezitálás nélkül felhívnák a figyelmet a föld egyre nagyobb fizikai szennyezettségére: olajfoltokra, savas esőkre, külszíni bányákra, ózonlyukakra, nukleáris hulladékokra. Ehhez hasonlóan, rémülten figyelnék a föld erkölcsi szennyezettségét. Mennyi ideig kiáltanának az embereknek, nehogy Isten elhagyja a földi szentélyét?”[14]

[14] Milgrom 2004, 13. o.

A próféták közül többen is úgy jelenítik meg az emberi bűn következményeit, mint ami nemcsak a társadalomra és az emberi közösségekre van hatással, hanem az egész teremtett világra is. Robert Murray[15] szerint ennek oka az, hogy a próféták Istennek az Ábrahámmal, Mózessel és Dáviddal kötött szövetsége mellett folyamatosan szem előtt tartottak egy régebbi szövetséget is, amelyet Ézsaiás nyomán (Ézs 24,5) Murray örök szövetségnek nevez. Isten ebben az örök szövetségben különös kapcsolatot épít az egész teremtett világgal s annak termékenységével, amelyet *„minden élőlénnyel"* (1Móz 9,16) köt meg az özönvíz után. Ennek az örök szövetségnek a megszegése Ézsaiás szerint (24,1–13) az egész világra kiható következményekkel jár: minden a feje tetejére áll, s az eredeti káosz hatalmasodik el a földön. Jeremiás próféta (4,19–23) is a felfordult világ képét jövendöli meg, s az emberi bűn következményének tartja azt, hogy csökken a föld termőképessége. Haggeus (2,15–19) úgy látja, hogy az ember vallási tévelygésének s a prófétai szó elutasításának eredménye a vártnál kevesebb termés. Hóseás (2,16–25) pedig a megoldáshoz vezető utat is az örök szövetség[16] – minden élőlénnyel való – megújításában látja.

A próféták tehát az Isten és ember közötti harmonikus kapcsolatot a teremtett világban s a teremtett világgal együtt látják megvalósulni. Ennek a kapcsolatnak nemcsak háttere a környezet, hanem részese is. Sőt időnként az ember előtt járó példa is: a próféták számára háttértudásként mindig jelen van a teremtés rendezettsége, az élőlények bölcsessége és alázata. Ézsaiás a már említett ökröt és szamarat (Ézs 1,3), míg Jeremiás a madarakat állítja az ember elé erkölcsi mintaként: *„Még a gólya is, az égen, tudja költözése idejét, a gerlice, a fecske és a daru is vigyáz, mikor kell megjönnie, csak az én népem nem ismeri az Úr törvényét."* (Jer 8,7)

A próféták ugyan nem foglalkoznak környezetetikai kérdésekkel, ám háttérismeretként határozottan jelen van üzenetükben a környezeti elem s az egész teremtett világgal való törődés. Az Ószövetségben a Lynn White által felvázolt, a természetet kizsákmányoló és leuraló emberkép helyett egy helytállóbbat fedezhetünk fel. Fontos szempontként van jelen a prófétáknál az, hogy az emberek törődjenek fizikai környezetükkel, tudatosítsák életterük törékenységét, a föld termőképességét s a világ rendjének értékét. Ennek motivációja lehet az interperszonális etika is, de elsősorban az a meggyőződés, hogy mindezek a szempontok Isten alkotó szándékában, az embernek adott feladatában (1Móz 1,28 és 2,15) és szabadító szeretetében gyökereznek.

[15] Murray 1992, 159–175. o.
[16] VanGemeren 1996, 1: 749. o.

Írások

A bölcsességirodalom könyvei sokszor háttérbe szorulnak, mert – látszólag – nem az Istennel kötött szövetséggel, s nem az üdvösség kérdésével foglalkoznak. Vannak, akik azért hezitálnak a Példabeszédek, a Prédikátor vagy Jób könyveinek kézbevételénél, mert túlságosan emberközpontúnak tartják szemléletüket, s úgy vélik, hogy az amúgy is egocentrikus emberiségen semmit nem segít, ha az emberről még többet beszélünk. Pedig épp az ellenkezője igaz: a bölcsességirodalom könyvei valójában az antropocentrikus gondolkodás és az egocentrikus ember legerősebb kritikáit fogalmazzák meg.[17] A bölcsességirodalom többféle módon is „helyre rakja" az embert, megmutatja az ember valódi helyét a földön, s rávilágít arra, hogy Isten a valódi központja a teremtett világnak. Néhol egy-egy velős mondatot találunk, amely egy képben vagy egy ellentétben veti össze az ember viselkedését a többi élőlény magatartásával – szinte soha sem az ember dicsőségére: *„Eredj a hangyához, te rest, figyeld, hogy mit tesz, és okulj!"* (Péld 6,6) *„Vagy elmélkedj a földről, az is tanít, a tenger halai is beszélnek neked."* (Jób 12,8) Máshol a teremtett világ alacsonyabb rendűnek tartott részeihez hasonlítja – s ezzel értékeli – az ember viselkedését: *„Mert olyan az ostoba nevetése, mint a tövis ropogása a fazék alatt."* (Préd 7,6)

Ezek a gondolatok csak akkor tűnnek úgy, hogy középpontjukban az ember s az emberi viselkedés áll, ha nem vesszük észre azt a másik fókuszpontot, amely mintegy vonatkoztatási pontként jelenik meg bennük. Az a dialektika, amely a bölcsességirodalom antropológiája és kozmológiája – s azok középpontjai – között fennáll,[18] azonnal viszonylagossá teszi az ember helyét. Az egyik középpont valóban az ember, aki a teremtett földi világban fokozott figyelmet kap – noha nem feltétlenül pozitív példaként –, a másik fókuszpont azonban Isten, aki az egész kozmosz teremtője, s akihez képest az ember mint középpont azonnal viszonylagossá válik.

A bölcsességirodalom az emberi létet tágabb kontextusban értelmezi, egy nagyobb rend részeként, az egész teremtett világ és az isteni rend elemeként. A nagyobb összefüggések felé mutatás jelenik meg például a számmondásokban (Péld 30,15–33), a természeti folyamatokhoz való viszonyításban (*„Nemzedékek jönnek, nemzedékek mennek, de a föld örökké megmarad. Fölkel a nap, és lemegy a nap, siet vissza arra a helyre, ahol majd újból fölkel"* – Préd 1,4–5) vagy a kozmoszhoz történő hasonlításban is: *„Össze tudod-e kötni a Fiastyúk szálait? A Kaszás-csillag köteleit meg tudod-e oldani?"* (Jób 38,31) Sokan pesszimista szemléletet vélnek felfedezni ezekben a gondolatokban, de a természeti folyamatok körforgása és állandósága vagy az állatvilággal való

[17] Dell 2010, 56–57. o.
[18] Perdue 1994, 61–74. o.

összevetés nem feltétlenül negatív értelemben emlékezteti az embert kicsinységére és mulandóságára. „Azáltal, hogy a teremtett világ csendes tanúi kapnak itt figyelmet, az emberek egy más társadalmi rend lehetőségébe pillanthatnak be," amely különösen tanulságos lehet a 21. századi ember ökológiai kérdéseinek megválaszolásához.[19]

A bölcsességirodalom számos helyen tesz bizonyságot a teremtett világ feletti örömérőll, az élet sokszínűségének és megújulásának csodájáról (lásd pl. Jób 28; Préd 3,18–21). A világvége siettetésének lehangolt érzése fel sem merül ezeknek a szövegeknek az olvasása közben. Jób könyvében még arra is példát találunk, hogy a természeti világ Isten teremtményeként önmagában is értékes, függetlenül attól, hogy vannak-e benne emberek vagy sem. A földön minden élőlény viszont csak Istentől függ, nem önmagában áll, hanem folyamatosan Teremtőjére van utalva. Egyedülálló példát találhatunk Jób könyvében (38–39) az Isten és állatok közötti kapcsolatra, amely ezt a viszonyt is az embertől teljesen függetlennek mutatja be. Ennek célja az lehet, hogy Jób – és az olvasó – horizontját tágítsa, kiemelje megszokott világából, és át tudja lépni hétköznapi tapasztalati világának határait.[20]

A bölcsességirodalom könyvei sokat formálhatnak a Teremtőről alkotott képünkön s a természeti világgal való kapcsolatunkon is. Több teológus[21] szerint ezek a könyvek abban a tekintetben is tanulságosak lehetnek számunkra, hogy a teremtéstörténetekhez a legjobb kommentárként szolgálnak, amennyiben a legrégibb magyarázatokat nyújtják az Isten-ember-teremtett világ hármas viszonyrendszerét megalapító elbeszélésekhez.

Régi szemlélet – mai változás?

Az Írásokban felfedezhető dialektika, a gondolatokban rejlő ellentmondások és összevetések lehetőséget adnak az embernek a változásra. A próféták világképében megjelenő bölcsesség a természettel szembeni figyelemre, alázatra és örömre taníthat meg minket. A törvények a teremtett világ egyes részei iránti közönyt és elfordulást ítélik el, s a könyörületet és részvétet hangsúlyozzák. A természetben megfigyelhető jelenségekkel szemben viszont nem találkozunk sem szkepticizmussal, sem pesszimizmussal, sem lemondó rezignáltsággal, de a végidők tudatos előidézésének szándékával sem.

Vajon az Ószövetség természetszemlélete elindít-e gondolatainkban az ökológiai jótanácsoknál is hatékonyabb „szemléletváltozásokat," melyek következményeképpen cselekedeteinkben egészen konkrét lépéseket fogunk tenni?

[19] Deane-Drummond 2008, 94. o.
[20] Dell 2010, 62–65. o.
[21] Például Johnston 1987, Habel–Wurst 2001, Brown 1999.

Felhasznált irodalom

Barton, John: Reading the Prophets from an Environmental Perspective. In: Horrell et al. 2010, 46–56. o.

Brown, W. P.: *Cosmos and Ethos. The Genesis of Moral Imagination in the Bible.* Eerdmans, Grand Rapids, 1999.

Bolyki János: *Teremtésvédelem.* Kálvin Kiadó, Budapest, 1999.

Craigie, P. C.: *The Book of Deuteronomy.* Eerdmans, Grand Rapids, 1976.

Dell, Katharine J.: The Significance of the Wisdom Tradition in the Ecological Debate. In: Horrell et al. 2010, 56–70. o.

Deane-Drummond, Celia: *Eco-theology.* Novalis, Toronto, 2008.

Habel, Norman – Wurst, Shirley: *The Earth Story in Wisdom Traditions.* Sheffield Academic Press, Sheffield, 2001. (The Earth Bible 3.)

Horrell, David G. et al. (szerk): *Ecological Hermeneutics. Biblical, Historical and Theological Perspectives.* Pindar, Auckland, 2010.

Intergovernmental Panel on Climate Change 2013. Summary for Policymakers. In: T. F. Stocker et al. (szerk.): *Climate Change 2013. The Physical Science Basis.* Cambridge University Press, Cambridge, 2013.

Intergovernmental Panel on Climate Change 2014. Summary for policymakers. In: C. B. Field et al. (szerk.): *Climate Change 2014. Impacts, Adaptation and Vulnerability.* Cambridge University Press, Cambridge, 2014.

Johnston, R. K.: Wisdom Literature and Its Contribution to a Biblical Environmental Ethic. In: Granberg-Michaelson, Wesley (szerk.): *Tending the Garden. Essays on the Gospel and the Earth.* Eerdmans, Grand Rapids, 1987. 66–82. o.

Milgrom, Jacob: *Leviticus: A Book of Rituals and Ethics. A Continental Commentary.* Minneapolis, Fortress Press, 2004.

Miller, P. D.: *Deuteronomy.* John Knox, Louisville, 1990.

Murray, Robert: *The Cosmic Covenant. Biblical Themes of Justice, Peace and the Integrity of Creation.* Sheed & Ward, London, 1992.

Otto, Eckart: *Krieg und Frieden in der Hebräischen Bibel und im Alten Orient. Aspekte für eine Friedensordnung in der Moderne.* Kohlhammer, Stuttgart, 1999.

Perdue, L. G.: *Wisdom and Creation.* Abingdon, Nashville, 1994.

Poythress, V. S.: *The Shadow of Christ in the Law of Moses.* P&R Publishing Company, Phillipsburg, 1991.

Rogerson, John W.: The Creation Stories. Their Ecological Potential and Problems. In: Horrell et al. 2010, 21–32. o.

VanGemeren, W. A. (szerk.): *New International Dictionary of Old Testament Theology and Exegesis.* 1–5. köt. Paternoster Press, Carlisle, 1996.

White, L.: Ökológiai válságunk történeti gyökerei. Ford. Kiséry András. In: Lányi András (szerk.): *Természet és szabadság.* Osiris Kiadó, Budapest, 2000. 27–36. o.

Wright, C. J. H.: The Use of the Bible in Social Ethics III. The Ethical Relevance of Israel as a Society. *Transformation, 1. évf. 1984. October/December.* 11–21. o.

Kerepeszki Anikó

Miért szép?[1]

Esztétikum a teológiában. Szépirodalom és teológia, szépirodalom és homiletika

Egy olyan technikai eszközökkel felszerelt világban, amelyben mi élünk, annak van nagyobb értéke, ami praktikus, ami megérthető, ami logikus; sokkal kevésbé értékelik és értik az emberek azt, amihez több kell puszta megértésnél. Ilyen a művészetekhez, az irodalomhoz való viszony, ha nem a könnyebben emészthető populáris művekről van szó; és bizony ilyen a kereszténység, a hit is – többre van szükség egyszerű megértésnél.

Először Békési Sándor református rendszeres teológus gondolatmenetét szeretném bemutatni arról, hogy a legfőbb szép Isten, és hogy ez hogyan látható az Isten és ember viszonyában, majd bemutatni, hogyan jelenhet meg ez a gondolat a prédikáció művészetében, és miként nyújthat ebben segítséget a szépirodalom.

A legfőbb szép és a legfőbb jó Isten. A jelenlétében válik széppé, és mi is azzá válunk számára, és így az emberi alkotás is szép lehet ebben az értelemben, hiszen „az emberi mű a teremtésben, a megváltásban és megszentelődésben lejátszódó folyamatban, az Isten emberhez való személyes viszonyában mint cselekvő műben válik széppé".[2]

A szép tehát Isten teremtő, megváltó és megszentelő tettében gyönyörködtet. Azaz Isten széppé válik a teremtésben, az ember számára széppé teremtette a világot. Jézus is felhívja a figyelmet a természetre, gondoljunk csak a mezők liliomairól szóló példázatra.[3] Ez a szépség azonban a hit segítségével elsősorban úgy értelmezhető,

[1] A cím a *Miért szép?* című vers- és novellaelemző kötetekre utal: Fűzfa 1997; Rónay–Vargha 1975.

[2] Békési 2010, 80. o.

[3] Mt 6,25–34, valamint Lk 12,22–31. Máté evangéliuma szerint: *„Ezért mondom nektek: ne aggódjatok életetekért, hogy mit egyetek, vagy mit igyatok, se testetekért, hogy mivel ruházkodjatok. Nem több-e az élet a tápláléknál, és a test a ruházatnál? Nézzétek meg az égi madarakat: nem vetnek, nem is aratnak, csűrbe sem gyűjtenek, és a ti mennyei Atyátok táplálja őket. Nem vagytok-e ti értékesebbek azoknál? Aggódásával pedig ki tudná közületek meghosszabbítani életét csak egy perccel is? Mit aggódtok a ruházatért is? Figyeljétek meg a mező liliomait, hogyan növekednek: nem fáradoznak, és nem fonnak, de mondom nektek, hogy Salamon teljes dicsőségében sem öltözködött úgy, mint ezek közül akár csak egy is. Ha pedig a mező füvét, amely ma van, és holnap a kemencébe vetik, így öltözteti Isten, nem sokkal inkább titeket, kicsinyhitűek? Ne aggódjatok tehát, és ne kérdezgessétek: Mit együnk? – vagy: Mit igyunk? – vagy: Mit öltsünk magunkra? Ilyesmikért a pogányok törik ma-*

hogy a természetben, a láthatóban megtapasztalhatjuk a nem láthatót; a teremtett világ mulandó, de már itt az új teremtésre, az elmúlhatatlanra mutat. A teremtés és a megváltás között szoros kapcsolat van, és a teremtés szépsége is már „a Szentháromság Isten teremtő és megváltó munkájának feltételén nyugszik".[4] De Isten szépsége legközvetlenebbül a kereszten keresztül látható meg, ahogyan Luther Márton is hangsúlyozza azt, hogy a kereszten keresztül ismerjük meg Istent, „az igazságot csak Krisztus keresztje engedi meglátni"[5] (theologia crucis[6]). Isten megváltó tettében úgy válik széppé, hogy a kereszten a legfőbb szép értünk lesz rúttá (Jézus ártatlanul szenved a kereszten), de ez a rút nem a szép ellentéte, hanem a rútból szép lesz: Krisztus feltámad. Bár a sebek megmaradnak, azt jelezve, hogy nem volt olcsó a megváltás. Harmadszor pedig Isten a Szentlélek munkája nyomán válik széppé, a Szentlélek munkája örömet okoz. A Szentlélek ajándékozza a hitet, így elsősorban az egyházban, a gyülekezetben válik Isten széppé a hit ajándékát elfogadó ember számára, de a Szentlélek munkája nem feltétlenül korlátozódik a gyülekezetre, megjelenhet a világban is. Rudolf Bohren svájci gyakorlati teológus hívja fel a figyelmet arra, hogy a Szentlélek nemcsak a szó szoros értelmében vett gyülekezetben működik, hanem a világban is, de mindenképpen mérlegelni kell, hogy az a mű, amelyben a Lélek megmutatkozik, a Szentháromságra mutat-e, azaz tényleg Krisztus Lelke-e az, aki megtalálható benne.[7]

Így Isten egyaránt széppé válik a teremtésben, a megváltó Krisztus halálában és feltámadásában és a Szentlélek megszentelő munkájában. A következőkben azt szeretném megvizsgálni, hogy a Szentháromság Isten hogyan válhat széppé a prédikáción keresztül a Szentlélek munkája nyomán.

A prédikációban is helye van Isten szépségének; a prédikáció műalkotás, ahogyan Martin Nicol erlangeni gyakorlati teológus nevezi. Egyrészt Isten széppé válhat a művészetben is, amennyiben az adott műalkotás Krisztusra mutat. Másrészt ugyanazzal a lelkesedéssel kell kitennem magam Isten igéjének, mint amelyet egy műalkotással való találkozáskor érzek. Rudolf Bohren idézi az Eduard Thurneysen által elmesélt történetet, amely szerint egy fiatal férfi azon kesergett, hogy nem tudja Istent megtapasztalni, hiányzik az életéből. Miután megkérdezték tőle, hogy van-e valami, ami lelkesíti, a férfi azt válaszolta, hogy van, ilyen a zene, a lektűrök

gukat; a ti mennyei Atyátok pedig tudja, hogy szükségetek van minderre. Keressétek először Isten országát és az ő igazságát, és mindezek ráadásként megadatnak majd nektek. Ne aggódjatok tehát a holnapért, mert a holnap majd aggódik magáért: elég minden napnak a maga baja.«"

[4] Békési 2010, 99. o.

[5] Uo. 308. o.

[6] *Theologia crucis:* a kereszt teológiája, amely szerint Istent elsősorban a látható kinyilatkoztatásban, Krisztus szenvedésében, a kereszten lehet megismerni.

[7] Bohren 1975, 118. o.

vagy Schiller. Erre azt a tanácsot kapta, hogy akkor mindezen keresztül, ugyanezzel a lelkesedéssel tapasztalja meg Istent.[8]

Martin Nicol írja, hogy a művészetekkel való kapcsolata, a művészetekben való jártassága mindenképpen befolyásolja a lelkészt az igehirdetésre készülésben, és akár egy „művészi" prédikáció is lehet ennek a folyamatnak az eredménye: „A művészi prédikáció lényege, hogy a színpad, koncert, irodalom, műterem vagy film területén való jártassággal és ezek iránti szenvedéllyel teszem ki magamat és másokat Isten világban való jelenlétének. A művészet feltárja a valóságot."[9]

A Szentlélek szavakban ajándékozza oda magát, a prédikáló lelkész és az igehallgató is megkapja a Szentlelket. Ezért nevezi Bohren a gyülekezetet műalkotásnak, a Szentháromság művének, ahol Isten széppé válik.[10]

A gyülekezet csúfak és szépek gyülekezete. És ahogyan Békési Sándor sem a szép ellentéteként határozta meg a rútat, Bohren is hasonlóképpen látja, ugyanis azt írja, hogy a csúfság jövője a szépség: „Das Schöne ist die Zukunft des Hässlichen."[11] Ugyanis azáltal, hogy Isten a csúfak gyülekezetében válik széppé, a rútból szép lesz. Bár Augustinus szerint a szép megragadását korlátozzák bűneink, de miután Isten Krisztusért megigazított, a megszentelődés során a gyülekezet a karizmáin keresztül, a Szentlélektől kapott ajándékokon keresztül mégis széppé válhat. És ahol a gyülekezet termést hoz, a földi élet dimenziójában is kibontakozik a szépség.

A Szentlélek munkája nyomán a prédikáció eseménnyé válik, a Szentlélek és az emberi beszéd összefonódik. Az igehirdetésnek nem egyszerűen el kell hangoznia, hanem meg kell történnie. Ahhoz azonban, hogy ez megtörténhessen, ki kell tennem magam prédikátorként a Biblia poézisének éppúgy, mint a hétköznapi valóság poézisének, hiszen ott is van egyfajta rend és az ebből fakadó poézis. Hagynom kell, hogy hasson rám a szöveg. Ki kell lépnem a saját világomból, hogy a szövegben, a textusban újra megtaláljam saját magam.[12] Véleményem szerint ez egyfajta hermeneutika is. Itt megemlíteném Friedrich Schleiermachernek, a német romantika első nemzedékéhez tartozó gondolkodónak, a hermeneutika megteremtőjének ide vonatkozó értelmezését, amelyet ő hermeneutikai körnek nevezett. Amikor találkozom egy szöveggel, a saját világomból, a saját előfeltevéseimből indulok ki, és feltérképezem a másik világot, a szöveget. Ugyanakkor ez a megértési viszony kölcsönös, hiszen a szöveg módosíthatja az előfeltevéseimet. Ha a prédikátor erre hajlandó, ha elfogadja a textus meghívását, akkor tudja megszólaltatni Isten igéjét az igehallgatók körében,

[8] Uo. 111. o.
[9] Nicol 2005, 44–45. o.
[10] Bohren 1975, 129. o.
[11] Uo. 120. o.
[12] Braunschweiger 1979, 127–143. o.

akik a prédikáció tükrében látják majd saját életüket. De ehhez a lelkésznek meg kell értenie a hallgatóit, a hallgatói helyzetét is, amit a textus fényében kell megtennie.

A megszólaltatásra alkalmas a szépirodalomból jól ismert metaforikus nyelvhasználat. A metafora a valóságot új összefüggésbe helyezi, és ezáltal feszültséget teremt. Bepillantást enged a nem láthatóba, amely már részben megmutatkozik itt az evilágiban. Gondoljunk csak Jézus Isten országáról szóló példázataira (vö. Mt 13,24–52), amelyek Isten országát földi képek segítségével teszik megragadhatóvá, például: *„Hasonló a mennyek országa a szántóföldben elrejtett kincshez, amelyet az ember, miután megtalált, elrejt, majd örömében elmegy, eladja mindenét, amije van, és megveszi azt a szántóföldet. Hasonló a mennyek országa a kereskedőhöz is, aki szép gyöngyöket keres. Amikor egy nagy értékű gyöngyre talál, elmegy, eladja mindenét, amije van, és megvásárolja azt."* (Mt 13,44–46)

Szükség van arra, hogy a Biblia szavaiban, képeiben, történeteiben rejlő feszültséget folyamatosan keressük, és ezt a feszültséget megjelenítsük, amelyet nem kell feloldani, nem is lehet, csak megjeleníteni, hogy magával ragadja az igehallgatót, és a prédikáció tényleg eseménnyé váljon. A szépirodalom nyelve pedig, a metaforák, a költői képek, a szófordulatok, a sajátos mondatszerkezetek, amelyek segítségével például egy vers igyekszik megragadni Istent vagy megjeleníteni egy bibliai történetet, adhatnak impulzust a prédikáció nyelvének.

De kerülni kell, hogy a prédikáció művészete *l'art pour l'art*-rá, önmagáért való művészetté váljon, a gyönyörködtetés önmagában nem üdvözít. Szem előtt kell tartani, hogy a prédikáció eseményének a célja, hogy Istent megtapasztaljuk a saját életünkben, a hétköznapokban is. A megértés, a megtérés és a hitben való növekedés pedig a Szentlélek munkálja. Amit mondunk, összefonódik azzal, ahogyan mondjuk és ahogyan értjük. Az igehirdetés egyszerre Isten, a prédikátor és a gyülekezet teremtménye. S mint ilyen, nyitott műalkotás is. Ehhez a Biblia adja a kiindulópontot a maga metaforikusságával: „Maga a Szentírás, ez a többszólamú mű adja az alapot, hogy a belőle merítő, a bibliai igét megszólaltató beszéd is nyitott, többszólamú legyen" – írja egyik tanulmányában Percze Sándor.[13]

Összegezve elmondható, hogy Isten megtapasztalásához, és ahhoz, hogy Isten igéje megtörténjen a prédikációban, segítséget nyújthatnak az esztétikum, a különböző művészeti ágak, így a szépirodalom is; de nem válhat öncélúvá ez az esztétikum. Egy szép példával, Babits Mihály *Csillag után* című versével szeretném zárni írásom,[14] ahol az esztétikum nem öncélú, hanem a magával sodró vers az értünk testté lett és kereszthalált halt Krisztus követését segíthet megtapasztalni:

[13] Percze 2009, 407. o.
[14] BMÖV, 437–438. o.

Ülök életunt szobámban,
hideg teát kavarok…
Körülöttem fájás-félés
Ködhálója kavarog.
Kikelek tikkadt helyemből,
kinyitom az ablakot
s megpillantok odakint egy
igéretes csillagot.
Ó ha most mindent itthagynék,
mennék a csillag után,
mint rég a három királyok
betlehemi éjszakán!
Gépkocsin, vagy teveháton –
Olyan mindegy, hogy hogyan!
Aranyat, tömjént és mirrhát
vinnék, vinnék boldogan.
Mennék száz országon át, míg
utamat szelné a vám.
»Aranyad tilos kivinni!«
szólna ott a vámos rám.
»Tömjéned meg, ami csak van,
az mind kell, az itteni
hazai hatalmak fényét
méltón dicsőíteni.«
Százszor megállíthatnának –
örülnék, ha átcsúszom:
arany nélkül, tömjén nélkül
érnék hozzád, Jézusom!
Jaj és mire odaérnék,
hova a csillag vezet,
te már függnél a kereszten
és a lábad csupa seb,
s ahelyett hogy bölcsőd köré
szórjak tömjént, aranyat,
megmaradt szegény mirrhámmal
keserüszagu mirrhámmal
kenném véres lábadat.

Felhasznált irodalom

Babits Mihály összegyűjtött versei (BMÖV). Sajtó alá rendezte Kelevéz Ágnes. Osiris Kiadó, Budapest, 1999. 437–438. o.

Békési Sándor: *Ergon. A keresztyén esztétika teológiája.* Mundus Novus Könyvek, Budapest, 2010.

Biblia. Istennek az Ószövetségben és Újszövetségben adott kijelentése. A Magyarországi Református Egyház Kálvin János Kiadója, Budapest, 1996.

Bohren, Rudolf: *Dass Gott schön werde. Praktische Theologie als theologische Ästhetik.* Kaiser Verlag, München, 1975.

Braunschweiger, Heinrich: Auf dem Weg zu einer poetischen Homiletik. Einige Aspekte der Hermeneutik Ricoeurs als Impuls für die Homiletik. *Evangelische Theologie,* 39. évf. 1979. 127–143. o.

Fűzfa Balázs: *Miért szép? Verselemzések.* Pauz-Westermann Kiadó Kft., Celldömölk, 1997.

Nicol, Martin: *Dramatizált homiletika.* Luther Kiadó, Budapest, 2005.

Percze Sándor: Művészet, mozi, prédikáció. Homiletika a mozivászon előtt és a kamera mögött. *Lelkipásztor,* 84. évf. 2009. 11. sz. 407. o.

Rónay György – Vargha Kálmán (szerk.): *Miért szép? Századunk magyar novellái elemzésekben.* Gondolat, Budapest, 1975.

Novotny Dániel

Haruspex

Belső és külső labirintus

Prológus

Több mint tíz éve foglalkozom (sajnos csak szellemi mellékállásban) a párhuzamos és alternatív valóságok vallásfilozófiai kérdésével. Ez alkotja annak a gondolatmenetemnek a gerincét is, amelyet a remélhetőleg közeljövőben befejezett PhD-disszertációmban igyekszem kifejteni. Ezen munkámban kidolgoztam egy labirintuselméletet, ami egy vallásfilozófiai modell ember és Isten viszonyának, találkozásának kifejezésére. A labirintus fogalmát olyan mélyen izgalmasnak találom, hogy hiába telnek az évek, mindig találok egy új elágazást, új dimenziót. Egy ilyen kis gondolattöredék az, amit a jelen tanulmányban kifejtek.

A disszertációm egyik célkitűzése a hagyományos teológia dualista világképének (immanens/transzcendens kettősség) dekonstrukciója, amit egy posztmodern koncepcióval, a *multireális világképpel* kívánok helyettesíteni. A jelenlegi gondolatmenet is szép illusztrációja a kizárólagos szubjektív valóságoknak, amelyre ez a multireális világkép épül.

Murakami Haruki

Japán regényíró, 1949. január 12-én született Kyotóban, Japánban. Dráma szakon végez, közben eladó egy lemezboltban, majd feleségével kávéházat és jazzklubot nyit és működtet. 29 éves koráig nem ír semmit, majd egy baseballmeccs kritikus pillanatában egyszeriben regényíróvá válik. Azonnal nekiáll első regényének (*Hear the Wind Sing,* 1979 – magyarul nem jelent meg), amivel egyből egy irodalmi pályázat győztese lesz.[1] Ettől kezdve a mai napig sorban írja a regényeket, Japánban és az Egyesült Államokban igazi kultusza van, regényeit több mint ötven nyelvre lefordították, milliós példányszámban adják el bestsellereit.

Számomra sok szempontból izgalmasak Murakami regényei. Írásaiban egyér-

[1] Murakami Haruki. *Wikipedia.* http://en.wikipedia.org/wiki/Haruki_Murakami. (Megtekintés: 2014. október 30.)

telműen a nyugati (európai és észak-amerikai) irodalom és kultúra a meghatározó, mégis teljesen japán. A sajátos hangulat, a különös képek olvasás közben magától értődő természetességgel a jellegzetesen japán anime formájában jelentek meg képzeletemben.

Sokféle jelzővel találkoztam Murakami megítélése kapcsán. Van, aki szerint a posztmodern irodalom meghatározó alakja, van, aki szerint csak ügyesen kihasználja az emberi igényeket az izgalom, titokzatosság és pornográfia megfelelő elegye iránt a nagy bevétel érdekében. Szürreális és nihilista. Mindig központi téma nála az elidegenedés, a magány, az önállóság, az individualizmus, ami szembemegy a hagyományos japán családközpontúsággal. De szerintem ebben is csak folytatója a '80-as évekre kialakult komoly és színvonalas manga- és animekultusznak, ami ugyanezt a lázadást és társadalomkritikát fogalmazza meg. Nem véletlen, hogy az igazi posztmodern paradigmaváltás egyik markáns jelenségeként nálunk is, ahogy az egész világon, fiatalok tömegeinek gondolkodását határozzák meg ezek a mangák és animék.

Valamit mégis remekül csinál Murakami, mert a történetei magukkal ragadják az embert. Lenyűgöző a szárnyaló fantáziája, az a könnyedség, amellyel a fizikai valóság határait áthágja. Persze a párhuzamos valóságok közti utazgatás megint csak nem eredeti, sőt itt, a posztmodern kultúrában szinte alapkövetelmény. Ezt mégis olyan természetességgel, egyszerű emberi módon teszi, ami egészen megejtő. Talán a varázsa kicsit abban áll, hogy a legszürreálisabb esemény is mindig beágyazódik Murakaminak a legprofánabb mindennapi aktusokhoz való kényszeres ragaszkodásába: tényszerűen és aprólékosan leírt főzés és evés, székelés, torna, alvás és szexuális közösülés.

Az alábbi részlet Murakami Haruki *Kafka a tengerparton* című regényéből származik, és elindít minket a külső és belső labirintus feszültségének útján.

> – A múltkor is mondtam, légy nagyon körültekintően óvatos az erdőben. Ha egyszer eltévedtél, nem keveredsz ki onnan.
>
> – Vigyázni fogok.
>
> – Kicsit régen volt, a második világháború kezdetén, a környéken nagyszabású hadgyakorlatot tartott a japán császári hadsereg, feltételezve, hogy a szibériai erdőségek hadszínterén szovjet katonai egységekkel kell majd megküzdenie. Meséltem már?
>
> – Még nem.
>
> – Úgy látszik, néha megfeledkezem a fontos dolgokról – mondja Ósima, ujjaival a halántékát nyomkodva.
>
> – De itt ez nem olyan, mint Szibéria – vetem közbe.
>
> – Biztos nem. Először is ezek lombhullató fák, Szibériában pedig tűlevelűek vannak. Igaz, hogy a katonaság ilyen apróságokra nem ad. Végül is az erdő sűrűjében meneteltek és gyakorlatoztak teljes menetfelszerelésben.
>
> Kávét tölt magának a termoszból, cukrot tesz bele, majd élvezettel kortyolgatja.

– A hadsereg kérésére a dédapám átmenetileg átengedte nekik az erdőt, mondta, hogy használják csak kedvükre, úgyse tud a birtokkal mit kezdeni. Vonultak végig a csapatok az úton, ahol mi is jártunk az autóval. Aztán beljebb mentek az erdőbe. Ám a napokon át tartó hadgyakorlat végén a névsorolvasáskor két katona hiányzott. A hadgyakorlat alatt teljes menetfelszerelésükkel együtt eltűntek. Mindketten frissen besorozott újoncok voltak. Természetesen nagyszabású kutatóakció indult, hogy megtalálják őket, mégsem bukkantak a nyomukra.

Ósima megint iszik egy korty kávét.

– Ma sem tudni, hogy eltévedtek vagy dezertáltak-e. De a környékbeli hegyvidék járhatatlan, az erdőben pedig úgyszólván nincs semmi ehető.

Bólintok.

– Az általunk lakott világgal párhuzamosan létezik egy másik világ is. Te egy bizonyos fokig be tudsz lépni oda, és vissza is tudsz térni onnan. Ha elég óvatos vagy. De ha egy ponton túllépsz, onnan nincs többé visszatérés. Többé nem találsz rá a visszaútra. Útvesztőbe kerülsz. Tudod, hogy honnan származik a labirintus?

Megrázom a fejemet.

– A labirintus fogalmát – amennyire mi tudjuk – az ókori Mezopotámiában találták ki. Állatok kihúzott beléből – vagy egy bizonyos korban emberekéből is – jósoltak. Nagy tiszteletben tartották a bél furcsa, kanyargó formáját. Így azután az útvesztő alapjában véve a bél kanyarulatait követi. Vagyis a labirintus benned van. És ez a rajtad kívül lévő, a *külső* útvesztőrendszerrel kölcsönös összefüggésben áll.

– Metafora – mondom.

– Az. Kölcsönös, oda-vissza metafora. A külső labirintus a benned lévő kivetülése, a benned lévő belsőt pedig a kinti vetíti beléd. Ezért azután gyakran a saját belsőd útvesztőjébe lépsz, amikor beteszed a lábad a külső labirintusba. Ez a legtöbb esetben komoly veszéllyel jár.

– Akárcsak Jancsi és Juliska, akik eltévedtek az erdőben.

– Az. Jancsi és Juliska. Az erdő csapdát rejt. Akármilyen óvatos vagy, akármit találsz is ki, az éles szemű madarak felcsipegetik az útjelzőként elszórt kenyérmorzsát.

– Vigyázni fogok – ígérem."[2]

Haruspex

A Római Birodalomban leegyszerűsítve háromféle jóslási metódust használtak. A valószínűleg etruszk eredetű *augur* kifejezetten a madarak röptét tanulmányozta. A kelta gyökerű *vates* egyfajta próféta, a természetben, időjárásban és meditációs transzban fürkészi az istenek akaratát. Ez a vonal volt és maradt a legerősebb, különös utóéletük van, hiszen a Sixtus-kápolnában a 12 tanítvánnyal szemben ott szerepel 12 jósnő, sőt állítólag maga a Vatikán szó is a *vates*ektől ered.

[2] Murakami 2013, 519–520. o.

A harmadik jóslási ág gyakorlója a *haruspex,* a béljós. Szintén valószínűleg etruszk eredetű hagyományról van szó. Valójában a belek helyett sokkal népszerűbb volt a máj vizsgálata. Cicero *De Divinatione* című művében róluk is ír, bár elég megvetően, és nem tulajdonít különösebb jelentőséget a *haruspex*eknek. Három latin alapmű is fennmaradt (*Libri haruspicini, Libri fulguralles* és *Libri tonitruales*), amelyek nagyjából felvázolják a *haruspex*ek szervezeti és működési gyakorlatát. A *haruspex*ek *collegiumba* tömörültek, vezetőjük a *Summus Magister.* A *haruspicina* a belek tanulmányozásának tudománya, az *extispicium* az áldozati állatoknak (főleg bárány) a jóslás céljára speciálisan feltárt bélrendszerének a neve. A *hepatoscopia* vagy *hepatomancia* jelentette a kifejezetten juh és baromfi májából való jóslást.[3]

A *haruspex*-tradíció a régészeti tanúságok szerint egészen a Kr. e. 19. századig biztosan visszavezethető a feltárt asszír-babiloni és hettita leletek alapján. Csak Hattusa (a Hettita Birodalom fővárosa, a mai Törökország közepén) feltárása közben 36 májmodell került elő, részletes jóslási utasításokkal.[4]

Konkrét szakirodalmi referenciát nem találtam arra nézve, hogy a béljóslás közvetlen összefüggésben lenne a labirintusfogalommal. De mivel a *haruspicina* valóban a bél kanyarulatait, szűkületeit, a máj dudorait és homorulatait vizsgálta, és e *formák* alapján vontak le következtetéseket a külső valóságot illetően, bátran állíthatjuk, hogy a *haruspex*ek számára geometriai formák, vonalak és utak determináltak ontológiai igazságokat. Keresték a kanyargós formákat, hogy a sors kanyargó útjaira találjanak.

Keresés

Talán még a növények esetében is beszélhetünk keresésről: a levelek a napfényt, a gyökerek a nedvességet keresik. Állati szinten fontos, konkrét, aktív tevékenység a táplálék- és a párkeresés. Az adott populáció tagjai is figyelnek egymásra, megkeresik egymást.

Az ontológiai, sőt metafizikai értelemben vett *keresés* fogalma és tevékenysége mégis az ember *a priori* mentális kondíciója. A létezésünkre és a lényegünkre, a sorsunkra és a jövőnkre vonatkozó kérdéseink és kutatásaink speciális szintre emelik az embernél a keresés fogalmát.

Abszolút értelemben megválaszolhatatlan kérdések hajtanak minket, amelyekre mégiscsak kell hogy legyen valamiféle válaszunk. Egyszerűen azért, hogy képesek legyünk mentálisan túlélni egyik napról a másikra. Hol vagyok? Mit keresek itt?

[3] Haruspex. *Wikipedia*. http://en.wikipedia.org/wiki/Haruspex. (Megtekintés: 2014. október 30.)
[4] Sarton 2011, 93. o.

Hol a helyem? (Az ember hányszor érzi azt, hogy: Nem itt van!) Hol a párom? (A párkeresésünk alapja talán az a különös érzésünk, hogy önmagunkban csak félemberek vagyunk. Platón a kettő helyett három nem különös meséjével érzékelteti ezt a belénk kódolt, kényszerű kutatást a párunk iránt.[5] Kortárs definíció a házasságra a „kétszereplős szeretetkapcsolat", ami megint csak különleges, emberi szintre emeli ezt a keresésünket.)

Emberi életünkre konkrétan is jellemző, hogy a környező valóságunk fizikai labirintusaiban mentális utazásként éljük meg ezeket a kereséseinket. Szórakozóhelyeken barátokra találni, a templomban közösséget, a Caminón megtalálni önmagunkat.

Vajon elválasztható egyáltalán a két utazás egymástól, a fizikai környezetben és a mentális térben való bolyongás? Vajon létezik egyik a másik nélkül? Képes elválni egymástól a fogalom (mentális) és a szimbólum (fizikai)? Ha episztemológiai értelemben meg is tehető ez az elválasztás, a valóságban valószínűleg lehetetlen. Innen már csak egyetlen lépés az a kérdés, amit Murakami is megpendít, felcserélve a logikai elemeket: Vajon nem a mentális labirintus ábrázolódik a fizikai környezetben?

Metafora

Filozófiai értelemben a *metafora* mindössze annyit jelent, hogy egy dolog neve helyett más szót használunk. Ez az irodalmi kifejezés a nyelvfilozófia egyik központi toposza is. A hazánkban is népszerű George Lakoff a metafora kognitív értelmezéséről beszél.[6] Szerinte a metafora nemcsak dísz, hanem a sajátos (szubjektív) gondolatok, világnézet kifejezése. (Szemben Noam Chomsky nyelvelméletével, aki szerint a nyelv szerkezetét alkotó princípiumok az emberben biológiailag kódoltak, így genetikailag öröklődők.) Tehát a metafora tartalmi kapcsolódása sosem objektív, hanem igazából csak a szubjektumban nyer értelmet. Ilyen értelemben beszél Lakoff a tapasztalat szubjektív karakteréről (the subjective character of experience).[7]

A metafora izgalma pont abban áll, hogy ha két (vagy több) jel képes ugyanazt a jelentést hordozni, akkor vajon melyik az igazi? A metaforában a jelentés összeköti a különböző jeleket, és ez lehet annyira erős, hogy a kapcsolathoz képest a jelentés el is halványodhat.

A metaforának számunkra érdekes analízisét adja Thomas Nagel amerikai filozófus. Nagel 1937-ben született Belgrádban, de egyetemi tanulmányait már Angliában

[5] Platón 1984, 943–1017. o.
[6] Lakoff 2003.
[7] George Lakoff. *Wikipedia*. http://en.wikipedia.org/wiki/George_Lakoff (2014. október 30.)

és az Egyesült Államokban végezte, jelenleg is itt él, a New York University professzora. 1974-ben jelent meg a *What Is it Like to Be a Bat?* című tanulmánya, amely a metaforák működésének egyik aspektusát tárgyalja egyszerű, közérthető módon.[8]

A denevér egy specializáltan fejlett emlős. Különleges éjszakai életmódot él, képes repülni, nem is akárhogy, ráadásul van egy különleges érzékszerve, egy hang- és visszhangradar, amely segíti az éjszakai tájékozódásban. Mi magunk eljátszhatjuk, hogy denevérek vagyunk (technikai segédeszközökkel tudunk repülni, fülelhetünk a hangokra és visszhangokra, alhatunk fejjel lefelé), de közel sem leszünk denevérek.

Viszont a *fantázia* ad egy kis mozgásteret. Ugyanis valójában „csak mi tudjuk, hogy milyen saját magunknak lenni" (szubjektivizmus). Tehát egyedül a denevér tudja, hogy milyen denevérnek lenni. Mi csak annyiban tudjuk megérteni a denevérlétet, amennyiben a fantáziánk képes elgondolni, hogy a denevér hogyan ismeri önmagát. Hiába ismerjük a pontos fizikai körülményeket, a metaforában csak a mi személyes reflexiónk miatt válik valósággá a hasonlat.

Tehát a dolgok fizikai természete – a tapasztalás révén – pont nem az objektivitást igazolja, hanem éppen a szubjektív valóság relativizálódik általa. Így jön létre a kettős labirintusjárás. Saját kognitív teljesítményünk a két labirintus, a belső és a külső összekapcsolása. Ennek eszköze a fantázia. A fantázia nem annyira eredetiség, valami addig sosemvolt metafora megalkotása, mint inkább gátlástalanság, a szabályok és határok bátor és szabad átlépése. A metafora a fantázia révén ismét szépen kifordul: a külső labirintus lesz a szubjektív valóságunk újratárgyiasulása.

Dorothee Sölle különösen szépen tud beszélni Jézus felszabadító fantáziájáról (liberating fantasy of Jesus).[9] Söllénél az engedelmesség újraértelmezése ez, ami nem folyamatos korlátokat szab, hanem a végcél érdekében átlépi a határokat, és kreatív módon oldja meg a kikerülhetetlen találkozást az üzenettel (kérügma). Míg az engedelmesség konzervál, addig a fantázia változás, folyamat, fejlődés. Sölle szerint ez Jézus különleges képessége, a hit kreativitása, ami meg is tanulható tőle. Innen egy lépést megtéve, a metafora szellemében teológiai következtetésünk is lehet: a hit a fantáziában – ami kognitív kreativitás – tárgyiasul újra.

Exkluzív szubjektív valóság

A metafora fizikai és mentális kondíciója egyesül a labirintusjárás folyamatában. A belső és a külső labirintus fizikai valósága ebben a metaforában egybemosódik. A beleink kanyarulatai és a csapdába ejtő erdő a lelkünkben helyet cserélhet egymással.

[8] Nagel 1974, 435–450. o.
[9] Pinnock 2003.

Az élet tele van külső labirintusokkal (erdő, út, település, otthon, munkahely, iskola, szupermarket stb.). Belül is van, magunkban is hordozunk fizikai labirintust (beleink, vérkeringésünk, tüdő, idegrendszer stb.). És az életünk, a létünk, a folytonos keresésünk maga is labirintusjárás. Én magam vagyok a metafora kiábrázolása, a külső és belső labirintus egyben. Saját magamban egyesül a metafora, válik kompakt valósággá. És az én labirintusomat csak én ismerhetem (Nagel).

A fizikai környezet statikus szétválasztásai a fantázia dinamikájában, a folyamatban összeolvadnak. Az egymásra épülő *aktualitások* (Whitehead) mindegyike már önmagában tartalmazza a fizikai és mentális kondíciót.[10]

Az újratárgyiasult szubjektív valóságban az immanens és a transzcendens egybeolvad, egybemosódik. Csak a szubjektív valóság marad, számomra egyedül az enyém, számodra egyedül a tiéd. A teljes valóság tehát számtalan darabkává töredezik, mivel ezek a szubjektív valóságok képesek egymással kölcsönhatásba kerülni. A saját aktualitásomban teljes a saját valóságom, de ez mégis képes kapcsolatba lépni mások aktualitásaival. Így épül fel az, amit multireális világképnek nevezek.

Murakami metaforája a külső és belső labirintussal azért olyan megejtő, mert az emberi életérzésünkkel van összhangban. A saját életem labirintusát egyedül én érthetem, mert nemcsak külső labirintusokban bolyongok, hanem az útvesztőt eleve már magamban, a beleimben, a zsigereimben hordozom. Elválaszthatatlanul a sajátom. Mégis ez a tér minden találkozás helyszíne is. Az Istennel való találkozásé is. De ez már egy másik történet…

Felhasznált irodalom

Lakoff, George: *Metaphors We Live By.* University of Chicago Press, Chicago, Illinois, USA, 2003.

Murakami Haruki: *Kafka a tengerparton.* Ford. Erdős György. Geopen Könyvkiadó, 2013.

Nagel, Thomas: What Is it Like to Be a Bat? *The Philosophical Review,* LXXXIII. évf. 4. sz. 1974. október. 435–450. o.

Pinnock, Sarah K.: *The Theology of Dorothee Soelle.* Trinity Press International, 2003.

Platón: A lakoma. Ford. Telegdi Zsigmond. In: *Platón összes művei.* 1. köt. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1984. 943–1017. o.

Sarton, George: *Ancient Science Through the Golden Age of Greece.* Dover Publications, London, 2011.

Whitehead, Alfred N.: *Folyamat és valóság.* Typotex Kiadó, Budapest, 2001. 58–62. o.

[10] Whitehead 2001, 58–62. o.

Pedagógia és művészet

Kalina Katalin

Az egyházi oktatáshoz való jog

Bevezetés

„Ne hagyjátok a templomot, / A templomot s az iskolát!"
(Reményik Sándor: *Templom és iskola*)

A rendszerváltás utáni évek egyik legnagyobb érdeklődést kiváltó jelensége volt az egyházi intézmények újraalapítása és újraindulása. Reményik Sándor evangélikus költő verse – amely a trianoni veszteség után kétségbeesve kérte, kiáltotta: „Ne hagyjátok a templomot, / A templomot s az iskolát!" – szinte jelmondattá lett számos újrainduló intézmény s egész intézményrendszerek, egyházi fenntartók életében. Elhangzott iskolaalapító, első tanévnyitókon, kiadványoknak lett mottója, s vannak egyházi iskolák, ahol még most is minden tanévnyitón elszavalják.

A 20. század történelmi eseményei mélyreható, súlyos változást hoztak az egyházi oktatási intézmények megszüntetésével nemcsak az egyházak, hanem a társadalom életében is. A 20. század végére, amikor megkezdődött a „visszarendeződés", már generációk nőttek fel egyházi gyökerek nélkül, megszakadtak, elfelejtődtek az egyházi hagyományok, és így egész nemzedékek számára kérdéseket, aggályokat, kétségeket vetett föl az egyházi intézmények megjelenése. Nagyszüleink azért küzdöttek, hogy visszaállítódjék az, ami az ő gyerekkorukban még megvolt, majd eltűnt – unokáik pedig nem ismerve, át nem élve az egyházi intézmények értékteremtő, közösségépítő lényegét, egy másik korszak egyházellenes hangulatában felnőve, az egyházak jogait megkérdőjelezve kérték számon az újraindított egyházi intézmények, különösen azok finanszírozásának alapját. *Kinek és miért van joga iskolát, óvodát alapítani, fenntartani? Kinek és miért érdeke az egyházi intézmények létezése?*

Az egyházi intézményrendszer újbóli kialakítása, sok esetben „visszaalakítása" kapcsán a kérdések gyökere mindig ugyanaz volt: *Miért és honnan van joga az egyházaknak óvodákhoz, iskolákhoz?* Miután a kétkedők és szkeptikusok mindig a jogot, a jogi alapokat keresik, a válaszadók pedig a jogaikra hivatkoznak, a jogi alapokat igyekszem most csokorba szedni.

Schanda Balázs, aki a mai magyar állami egyházjog egyik legszakavatottabb képvi-

selője, a kérdést is a jog jogtudományi értelme felől nézve teszi fel: *Mely jogot indokolt egy vallási közösség számára megadni?*[1] Ő azokat a jogokat keresi, amelyeket a vallási közösségek is ugyanúgy megkaphatnak, mint az állami jog szerint működő közösségek.

A jog és a jogosultság különbségei

„A jogi normák értékeket létesítenek, védenek, szolgálnak."
(Ádám Antal)

A jogokat követelő kérdezők a jog hétköznapi értelmében teszik fel kérdéseiket. Újságcikkekben, híradásokban, a média számos lehetőségével élve írtak és cikkeztek az elmúlt években az iskolaátadás-átvételekről pro és kontra. Az egészen az oktatási jogok biztosáig jutott átvételek kapcsán is a szülők jogait követelték, keresték. A jog szónak a jogtudományban használt jelentése nem fedi le teljes körűen a köznapi nyelvhasználatban értett „jog" kifejezést. Míg az előbbi alatt normák összességét, addig a köznapi életben inkább a cselekvésre való jogosultságot értjük. Amikor a szülők azt kérdezik, hogy miért és honnan van joga az egyházaknak, elsősorban azt a választ várják, amely megmagyarázza, miért cselekedhet az egyház. Arra a válaszra várnak, amely alátámasztja, hogy az egyházi cselekvés nem vesz el tőlük semmit, az állami feladatokat veszi át, és azoknak a családoknak nyújtja szolgáltatásait, kínálja lehetőségeit, amelyek világképüket, életvitelüket keresztény alapokon vezetik. Arra várnak, hogy lássák: nincs kényszer, és van más választásuk, hiszen vannak állami iskolák. A megnyugtató válaszok hétköznapi értelemben igazak ugyan, de akkor igazán hittelesek, ha jogi értelemben is alá tudjuk támasztani azokat.

A nem jogtudósok számára azonban nemigen ismert, hogy a jog fejlődésében *az állami és az egyházi jog két különböző fogalom, két különböző jogterület, amelyek ugyan egymással szoros összefüggésben léteznek, de a két jogi norma mégis két különböző nézőpontot takar.* A választ tehát meg lehet adni az egyik, és meg lehet adni a másik irány felől, a kettőnek azonban egymással koherensnek kell lennie.

Állami és egyházjog

Napjainkban az állam és az egyház egymástól elválasztva, mégis szoros együttműködésben létezik.[2] Az egyház és állam szétválasztását minden jogi tanulmány alapvető meghatározónak tartja az állami és egyházi jog összefüggése szempont-

[1] Schanda 2000, 71. o.
[2] Uo. 1. o.

jából. Ahhoz, hogy az egyházak saját rendjük szerint végezhessék munkájukat, a szétválasztás deklarálása az első lépés, de ez még nem jelent vallásszabadságot.

Az államnak – mint együtt élő emberi közösségnek – a működését állami jogszabályok irányítják, garantálják, biztosítják. Az állam és az egyház kapcsolata a történelem folyamán látszólag az államformák függvényében változott oly sokszor. Ha azonban ennek a változásnak a gyökerét keressük, akkor arra a megállapításra jutunk, hogy az állam és az egyház kapcsolatának minőségét és mértékét az határozta meg, hogy a vallásszabadsághoz való jogot mennyiben és milyen mértékben engedte érvényesülni egy adott állam. A vallásszabadsághoz való jog érvényesülését pedig az a tény befolyásolja, hogy a társadalom tagjai mennyire, mennyien és milyen mértékben gyakorolják vallásukat.

Ádám Antal szerint a polgári államokban az állam és az egyház egyenjogú, koordinált hatalmak. A koordináció elve azt feltételezi, hogy az állam és az egyház kölcsönösen elismeri a másik szuverenitását, egyenlőségét. A két hatalom uralmi szférája között nincsenek élesen meghúzott határvonalak. Azokban az esetekben, amikor egymás hatáskörébe lépnek, s ott véleménykülönbség keletkezik, egyezségekben, szerződésekben rendezik azt.[3]

Napjaink modern magyar társadalmában ennek a működési formának a jegyeit láthatjuk. Az egyházak az állam területén és annak keretein belül élhetnek saját törvényeik, rendjük szerint. Saját hatáskörükön belül önállóan intézik ügyeiket. Az olyan kérdésekben pedig, mint például az intézményfinanszírozás, külön megállapodásokban rögzítették az állami és egyházi közös működés szabályait.

Mindebből látható, hogy egy olyan jogállam, amely a népszuverenitás elvén nyugszik, s valódi teret ad a vallásszabadságnak, külön egyházpolitikával rendelkezik. Az állami egyházpolitika keretein belül az állam saját törvényeivel szabályozza az egyházhoz való viszonyát, és ennek keretében rögzíti az egyházak állam által biztosított jogait és kötelességeit, s kijelöli azt a határt, amelyen túl az egyház valódi önállósággal bír.[4]

Az oktatási rendszer tekintetében ez elég világosan látszik. Mivel az oktatás az állam egyik legalapvetőbb feladata, annak kereteit, külső és belső szabályait is meg kell határoznia. Ha egyházi intézmény jön létre, akkor – tekintettel az állami feladat átvállalására – az egyházi intézménynek az állami oktatási szabályok szerint kell működnie minden egyes jogszabály által szabályozott területen. Vannak területek, amelyekre vonatkozóan az állam az egyházak számára eltérő lehetőségéket biztosít, engedményeket tesz. Ezekről az állami jogszabályban az

[3] Ádám 2007, 289. o.
[4] Uo. 290. o.

egyházi intézményekre vonatkozó különös szabályokként rendelkezik a jogalkotó. Azt, hogy ezek a határok hol húzódnak, az határozza meg, hogy az állam milyen testületi minőséggel ruházza fel az egyházakat, s a közjogi korporáció keretében milyen kedvezményeket biztosít számukra. Az intézményátvételek szempontjából épp ezeknek az egyházakra vonatkozó speciális szabályoknak a nem ismeréséből fakadnak a jogi alapokat követelő kérdések.

Magyar állami egyházjog

„A keresztény hit nem vakhit,
hanem tudatos meggyőződés és arra épülő engedelmesség."
(Ádám Antal)

Az állami jog tehát tudomásul veszi az egyházak sajátos működését és azt a tényt, hogy az egyházak saját belső rendjüket saját törvényeikkel biztosítják. Ezzel az állami jog mellett, illetve annak metszetében létezik a magyar állami egyházjog, amely a jogfejlődés sajátos területe. Egyes értelmezők szerint az egyházjog nemcsak a teológiával és az államjoggal mutat szoros kapcsolatot, de számos más jogterülettel is. „Az egyházjog valóságos Geheimwissensaft, ahol csak nagyon kevés szakavatott ember ismeri ki magát" – olvashatjuk Boleratzky Lóránt írásában.[5] Szerinte az egyházjog olyan sajátos terület, amelyet csak a beavatottak értenek. Ennek egyik oka, hogy az egyházjog biblikus alapokon épül, mely keresztény életszemléletet kíván. Az egyházjogot csak azok tudják teljes körűen elfogadni, akik a biblikus normarendszert élő valóságként élik.

Minden ezzel a területtel foglalkozó kutató elsőként az egyház fogalmát, az egyház mibenlétét igyekszik meghatározni, hiszen ez az alapja a normarendszer kialakulásnak. Az egyház fogalmát elsősorban teológiai oldalról lehet a legtisztábban meghatározni, de vannak, akik filozófiai síkról és vannak, akik történelmi oldalról közelítik meg. Meglátásom szerint az egyházi normarendszer elfogadása csak azok számára releváns, akik az egyház fogalmát teológiai oldalról közelítik meg, hiszen számukra tény, hogy az egyházat Krisztus alapította, ő ismertette meg Isten országát ezen a földön, s az ő normáiból fakad egyházi jogrendünk.

[5] Boleratzky 1991.

Állami és egyházi közszolgálat

„Nekem adatott minden hatalom mennyen és földön.
Menjetek el tehát, tegyetek tanítvánnyá minden népet,
megkeresztelve őket az Atyának, a Fiúnak és a Szentléleknek a nevében,
tanítva őket, hogy megtartsák mindazt, amit én parancsoltam nektek…”
(Mt 28,18b–20a)

A történelmi egyházak küldetésüknél fogva, Jézus missziói parancsát követve évszázadok óta meghatározói a nevelő-oktató tevékenységnek. Az állam és az egyházak feladatellátása mindig is több ponton találkozott, sokszor keresztezte egymást. A szolgálat, a missziói munka az egyház természetéhez tartozik. Az állam természetéhez pedig az, hogy tevékenyen vegyen részt az emberi jogok biztosításában és védelmében úgy, hogy közben nem avatkozik bele a magánember magánéletébe, szükségtelenül nem korlátozza annak szabadságát. Így vannak egyházi közszolgálati feladatok, és vannak államiak. *Az egyházak több területen is végeznek közszolgálatot, így az oktatás területén is. Ezen a területen markánsan találkozik egymással az állam és az egyház feladatvállalása.*

A vatikáni szerződés

Ma már biztosan állíthatjuk, hogy az egyházi oktatás – annak ellenére, hogy a 20. század történelmi eseményei sokat és sokszor változtattak az egyház állami feladatokban való szerepvállalásában – Magyarországon napjainkban ismét a közoktatás szerves részét képezi.

Az állampolgárok joga, hogy szabadon dönthessenek arról, hogy az állami vagy az egyházi közszolgáltatást választják-e, biztosított volt, de ennek feltételei már nem. Ezt a helyzetet hivatott rendezni a vatikáni Apostoli Szentszék és Magyarország között 1997. június 20-án aláírt szerződés, amelyet azonban csak 1999-ben írt alá az országgyűlés. A katolikus egyház nemzetközi jogi helyzete vitathatatlanul kihívást jelent az egyházak egyenjogúsága szempontjából, és felveti az egyenjogúság értelmezésének kérdését.

Alkotmányos jog

„Elismerjük a kereszténység nemzetmegtartó szerepét.
Becsüljük országunk különböző vallási hagyományait."
(Magyarország Alaptörvénye)

A vatikáni szerződést annak aláírása után több politikai támadás is érte, többek között ezért húzódott el annak ratifikálása is. Az ellenzők azt kifogásolták, hogy a szerződés sérti az egyház és az állam szétválasztásának alkotmányos jogát, vagyis azt kérték, hogy az egyházak maguk tartsák fenn intézményeiket, de azt elvárták, hogy az állami elvárásoknak megfelelően működtessék azokat. A vatikáni szerződés épp azokat a jogokat kívánta visszamenőleg rendezni, amelyek hiányában az egyházak nem tudták fenntartani és működtetni az intézményeiket. A szerződés alapja azonban nem az egyházak és az állam szétválasztásának alkotmányos jogában keresendő, hanem a vallásszabadsághoz való jog érvényesülésében.

A vallásszabadság joga

A vallásszabadság joga mindig együtt jelenik meg a lelkiismereti szabadság jogával, mivel a két fogalom szorosan kapcsolódik egymáshoz.

„Gondolatainak és véleményének szabad nyilvánítása az ember legbecsesebb joga. Így tehát minden polgár szabadon nyilatkozhat szóban, írásban, nyomtatásban, de törvényben megállapított minden esetben felelős azért, ha visszaél a szabadsággal."[6]

Az Alaptörvény az állam és egyház elválasztását a VII. cikk 2. bekezdésében deklarálja, amely szerint az állam és az egyházak különváltan működnek. Az egyházak önállóak. Az állam a közösségi célok érdekében együttműködik az egyházakkal.

Az Alaptörvényben rögzítették, hogy az egyházi feladatvállalás segíti az állami kötelezettségek teljesítését. Az együttműködés ezért érdekévé vált az államnak. Az előző évek törvénykezéséhez, állami szemléletéhez képest ez komoly előrelépést jelent. Az állampolgároknak több joga teljesül egyszerre: tanulhatnak, taníthatnak,művelődhetnek úgy, hogy közben lelkiismeretük és vallási meggyőződésük szerint teszik mindezt. Az állam közszolgálati feladatait így látja el teljességében, minden egyes emberre kiterjesztve. A szülőknek joguk van megválasztani a gyermeküknek adandó nevelést, kötelesek kiskorú gyermekükről gondoskodni, s e kötelezettség magában foglalja gyermekük taníttatását. Ezek együttesen adják azt

[6] Ádám 2007, 271. o.

az állami kötelességet, hogy minden, gyermekét taníttató szülőnek biztosítani kell a megfelelő nevelő-oktató tevékenységhez való hozzáférést.

Ez azt jelenti, hogy az államnak minden egyes ember számára biztosítania kell, hogy ugyanolyan feltételek mellett tanulhasson – így azzal, hogy az állami és önkormányzati intézményekkel azonos támogatást biztosít, eleget tesz ennek a kötelességének. Ettől nem lesz többletkiadása, hiszen ugyanannyi szereplőt kell támogatnia, mintha az oktatás ügye állami monopólium lenne. Azzal, hogy a lelkiismereti és vallásszabadságról szóló 2011. CCVI. törvényben csökkentette az egyházként elismerhető közösségek számát, biztosította azt, hogy valóban csak a lelkiismereti és vallásszabadságukkal élni kívánó közösségek – amelyek valóban hitéleti tevékenységet folytatnak – kapjanak fenntartói jogosítványokat, és ebből fakadóan az állam számára is fontos közszolgáltatást végezzenek. Ne lehessen olyan közösségeket létrehozni, amelyek az egyházak számára szóló jogot használják fel annak érdekében, hogy anyagi előnyökhöz jussanak valós hitéleti tevékenység folytatása nélkül – vagyis az ún. álegyházak ne kaphassák meg ezt a támogatást.

Az Alaptörvényben rögzített jogok azáltal válnak teljessé, hogy az abban megfogalmazott, egyházakról szóló sarkalatos törvény elkészült, s már első mondata az egyházi közszolgálatnak az állam számára is kiemelt, elismert szerepét rögzíti:

„A magyarországi egyházak és vallási közösségek a társadalom kiemelkedő fontosságú értékhordozó és közösségteremtő tényezői, amelyek hitéleti tevékenységük mellett nevelési, oktatási, felsőoktatási, egészségügyi, karitatív, szociális, család-, gyermek- és ifjúságvédelmi, valamint kulturális, környezetvédelmi, sport- és más tevékenységükkel, valamint a nemzeti tudat ápolásával is jelentős szerepet töltenek be az ország és a nemzet életében. Magyarország elismeri és támogatja a külhoni magyar közösségek életében meghatározó szerepet játszó egyházak és vallási közösségek tevékenységét is."

Összegzés

„Én azt hiszem, nincs annál nagyobb öröm,
mint megtanítani valakit valamire, amit nem tud,
és annál nagyobb jótétemény sem."
(Móricz Zsigmond)

A magyarországi rendszerváltozás időszakának egyik elsőként jóváhagyott jogszabályaként a lelkiismereti és vallásszabadságról, valamint az egyházakról szóló 1990. évi IV. törvény lehetőséget biztosított vallási közösségek létrehozására és nyilvántartásba vételére. Bár a vallásos hit gyakorlása a törvény alapján egyének és közösségeik számára korlátozás nélkül lehetséges, a vallási közösségek számára a nyilvántartásba vétel

állami elismerést biztosított. Az egyes vallási közösségek között a törvény nem tett különbséget. Azok a vallási közösségek, amelyek megfeleltek az akkor elég liberális elvárásoknak, s céljuk nem volt ellentétes az Alkotmánnyal, bejegyzésre kerültek.[7]

A jogok és jogosultságok hálójában a vezetőfonál mindig az alapjogokra vezethető vissza, s ezzel együtt mindig egy adott állam, adott közösség alaptörvényére, alkotmányára. Az egyház és állam szövedékét a vallásszabadság joga köti össze. Az állam alaptörvényként vállalja ennek a jognak a biztosítását, a vallási közösséget alkotók pedig élnek ezzel a jogukkal. Az egyházak sajátos társadalmi berendezkedéssel bírnak, ám az államot alkotó társadalomnak is részei, s méretüktől függően meghatározói is. Egyház és állam viszonyát összeegyeztetni a jog keretei között lehetséges, s a társadalmi harmónia szempontjából szükséges is.

A jogot nézhetjük mindkét oldalról, államiról és egyháziról egyaránt. Összevethetjük mindkettő múltját és jelenét. Végeredményképpen ugyanoda jutunk: a jogosultságot a társadalom igénye szüli, a jog pedig maga a norma, ami a társadalom működését szabályozza. Amennyiben a társadalomban a vallási közösség erőtényezővé válik, megszületik a jogosultsága arra, hogy a társadalom életében – és ezzel az állami feladatokban – részt vegyen. Ha a többség igénye mellé politikai akarat is társul, akkor az egyház és állam konstruktív együttműködése kialakítható s egymás javára fordítható.

A mai magyar társadalomban a keresztény egyházak működése és feladataik ellátása a nagyszámú keresztény közösség igénye. Értékőrző és értékteremtő munkájuk támogatása az állam érdeke. Az Alaptörvény egy keresztény Magyarország képét mutatja, amelyben a vallásszabadság tény, igazodási pont, de nem kényszer. Az egyenjogúság és esélyegyenlőség nemcsak szavak, hanem a jog eszközeivel is rögzített valós cselekvések.

Kinek a joga iskolát alapítani és fenntartani? Elsősorban annak, aki vállalja a közösségért, a hazáért, a jövő generációjáért.

Felhasznált irodalom

Ádám Antal: *Bölcselet, vallás, állami egyházjog.* Dialóg Campus Kiadó, Budapest–Pécs, 2007.

Boleratzky Lóránd: *A magyar evangélikus egyházjog alapjai és jogforrásai.* 1. köt. Ordass Lajos Baráti Kör, Budapest, 1991.

Bakó Szilvia et al.: *Egyházi fenntartású nevelési-oktatási intézmények kézikönyve.* Comp-Lex, 2009.

Schanda Balázs: *Magyar állami egyházjog.* Szent István Társulat, Budapest, 2000.

[7] Bakó 2009.

Győri Dávid

Templom és iskola

Gyülekezet és intézmény kapcsolatának metaforái

„»Ne hagyjátok a templomot, a templomot s az iskolát!« Egyházi iskoláink újraindítása óta talán ezt a versrészletet hallottuk legtöbbször különböző évnyitókon, ünnepeken, jeles rendezvényeken. S újraindult és visszakapott iskoláinkban hálásan fogadtuk, hogy az erőszakkal elvett iskoláink és a politikai-lelki béklyóból felszabadult egyházunk újra egymásra találnak, s újra olyan lesz majd minden, mint régen. Újjászületett vágyainkban és álmainkban is ennek kézzelfogható valóságát éreztük. […] Ugyanakkor mindannyian átéltük, hogy mára ezek a szavak hogyan koptak meg, s lettek gyakran üres, tartalom nélküli formává."[1] Több mint tíz éve vetette papírra ezeket a sorokat Bölcsföldi András. Azóta újabb iskolákkal gazdagodtunk, de a kérdéseink valójában ugyanazok maradtak. S a misszió iránt elkötelezett egyháziak egyre bátrabban teszik fel a kérdést: „Kell-e és érdemes-e nekünk mint egyháznak egyházi iskolát fenntartani?" És sokszor felelnek is: „Az egyháznak nem kell iskolákat fenntartania. Nem lényegéből folyó szerves munka ez. Idegen munkaterület számára. […] Ez lehet áldott melléktermék, de semmiképpen sem elsőrendű életjelensége. […] egyházi középiskoláink kiválóak, de nem a maguk nemében. Minden megvan bennük, csak épp az a többlet hiányzik vagy gyengén érvényesül, amiért érdemes volna az egyháznak fenntartani őket, ami egyedül teszi létjogosulttá őket."[2] Mai véleményként idéztem ezeket a gondolatokat, jóllehet több mint hét évtizede vetette őket papírra Túróczy Zoltán.

Aktuálisnak tűnő kérdéseink nem újkeletűek tehát, ugyanakkor mindez valószínűleg nem vigasztal minket, amikor újra és újra hiába tesszük fel őket. A csalódottságunk oka talán részben az iskola és egyház kapcsolatáról alkotott paradigmáinkban és ezekből következő elvárásainkban rejtőzik. A következőkben három ilyen metaforát szeretnék körüljárni, annak reményében is, hogy ezzel közelebb kerülünk jelenbeli és jövőt illető kérdéseink megválaszolásához: Mitől egyházi/evangélikus egy iskola? Mi lehet a reális célkitűzésünk egyházi iskoláinkkal és elvárásunk velük szemben?

[1] Bölcsföldi 2003, 9. o.
[2] Túróczy 1938, 425–426. o.

Az iskola az egyház veteményeskertje – „seminarium ecclesiae”

Ez a kép minden bizonnyal a legtöbbet idézett. Teológusok, intézményvezetők és egyszerű hívek, brosúrák és szakmai programok egyaránt szívesen élnek vele. Egyúttal hívószó is: az iskola az egyház jövőjének letéteményese, biztos és fontos befektetés.

A kép ősi eredetű. A *seminarium*ot már az antikvitásban is használták átvitt értelemben a nevelőintézetekre, a szó első jelentése azonban a faiskola.[3] A *seminarium ecclesiae* tehát az egyház faiskolája, csemetekertje, vagy – ahogyan magyar nyelven leginkább megszoktuk – veteményeskertje. A latin szókapcsolat eredetét sokszor Kálvinra vezetik vissza, a bevett magyar fordítás a 17. században már elfogadottan idézett, bár eredete nem tisztázott. Mindenképpen a reformáció anyanyelvhasználat és iskolák iránti egyformán nagy elkötelezettsége lehetett életre hívó közege ennek a kifejezésnek. Az eredeti kép komolyságából mindenesetre elvesz a veteményeskert kifejezés, különösen, ha vizuális típusként elképzeljük, amint szép formás káposztafejek ülnek sorjában egymás mellett az iskolapadban. Ennél természetesen pozitívabb üzenetet is társíthatunk a képhez, ahogy például Márkus Gábor teszi. Hogy az iskola az egyház veteményeskertje, azt jelentette, hogy „ott volt mellette, látszott rajta a gondozottság vagy a gondatlanság, amit adott, bevitték: gazdagította a háziakat, de munkát és aggódást is jelentett”.[4]

A faiskola képe más elemeket is magában rejt. Számomra mindenképpen ilyenek az utánpótlás-nevelés, az ideális körülmények, a céltudatosság, a szigorúság, a kölcsönös, de különösen az iskolával szembeni elvárások. A kép egyértelműen jövőorientált. A következő generációra figyel, határozott elkötelezettséggel és világos – esetünkben egyházi – céllal folytatja munkáját, azaz neveli az utánpótlást. Ehhez megteremti az ideális feltételeket: megfelelő talajt biztosít, szakértő és elkötelezett kertészeket foglalkoztat. Ők céltudatosan és ennek a célnak megfelelő szigorúsággal formálják a fácskákat, ha szükséges, karóval megtámogatják, kiegyenesítik, ami gyenge vagy rossz irányba nő, metszenek, visszavágnak, a vad alanyokat a kívánt oltványokkal nemesítik, az újrasarjadó vadhajtásokat pedig kíméletlenül kinyesik. Hogy a *seminarium ecclesiae* metafora használatakor mennyire gondolunk bele ez utóbbiba, nem tudom. Meggyőződésem azonban, hogy mégsem nélkülözzük ezt a jelentésárnyalatot egyházon kívül és belül. Iskolaátvételek körüli helyzetekben ez egyrészt megmutatkozik az egyháztól távoli érintettek félelmeiben, akik az „egyházi fenntartású intézmény” falai között apácák és szerzetesek rémuralmát vizionálják. Másrészt tagadhatatlanul feltűnik egyházi oldalról is, sokszor például

[3] Vö. Györkössy 1975.
[4] Márkus 2011, 9. o.

a gyülekezeti tagok által megfogalmazott várakozásokban, hogy az egyházi iskola nevelje rendre, fegyelemre, hitre a gyerekeket, és ezzel párhuzamosan érje el, hogy bizonyos elítélendő jelenségek, vadhajtások ne jelenjenek meg a diákok életében.

A képhez hozzátartozik az eredmény elvárása: a kimeneti oldalon sorakozzanak a szép, életerős, megfelelő fajtanemességű csemeték, amelyek jól tűrik az átültetést, és gyökeret eresztve gyümölcsöt hoznak (vagy éppen fajtájuknak megfelelően díszítenek, árnyékot adnak – bár a bibliai terminológiába a gyümölcstelen fa nem igazán illeszkedik). Ezeknek az eredményeknek a „produkálása" sokszor kimondva is az iskolával szembeni elvárás.

A mag, a vetés, a növekedés és a gyümölcs alapvető fontosságú, Jézus által is gyakran használt képek a keresztény életről és Isten országáról, ezért a kép teológiai kontextusba állításához és értékeléséhez mindenképpen érdemes ezeket a bibliai párhuzamokat felidéznünk. Az első ezek közül talán egyértelműen a magvető példázata, a tanítás és igehirdetés alapmetaforája.[5] Megerősít minket a gondolatkörben, hogy Isten országát veteményhez hasonlítsuk, sőt ahogy Karner Károly aláhúzza: ne az aratáshoz, a végső ítélethez kössük Isten országának megjelenését, hanem a magvetéshez, azaz Isten evangéliuma hirdetésének mozzanatához és lehetőségéhez.[6] A magvető példázata azonban az ige sorsát követve azt is nyilvánvalóvá teszi, hogy vetés és aratás között korántsem egyenes és problémamentes az út. Értelmezéstől függően legjobb esetben is csak a magok fele hoz termést. A mi kontextusunkban – és talán éppen a „veteményeskert" metafora által is vezérelten – sokszor ezt a jó táptalajt várjuk el egyházi iskoláinktól. Ez az, amiért talán tehet valamit az intézmény: biztosítja az ige befogadására kész szíveket, ahol aztán a termés is bőséges. A búza és a konkoly példázata finoman, de határozottan árnyalhatja a veteményeskertünkről alkotott képet (Mt 13,24–30.36–43). A példázat Máté által feljegyzett magyarázata azt írja: a szántóföld a világ. Iskoláink kapcsán különösen is átéljük, hogy a gyülekezetekre tekintő szűkebb perspektíván tágítanunk kell, és ebben a kontextusban már szinte törvényszerűen van jelen búza és konkoly.[7] Bizony nem árt figyelembe venni, hogy intézményeink falai között megjelenik a kettős magvetés hatása,[8] és nem gyomlálható egyértelműen tisztára a vetemény. Nem csökken ugyanakkor felelősségünk az általunk

[5] Mt 13,1–9.18–23. Vö. *New Interpreter's Bible* 8. köt. kommentárja a szakaszhoz.

[6] Karner 1935, 90–91. o.

[7] France kommentárjában éppen a példázat magyarázata által sugallt szélesebb látószögre hívja fel a figyelmet (2007, 533. o.).

[8] Dr. Lampérth Gyula közel két évtizede leírt gondolatai ma is aktuálisak: „Pedagógus szemmel nézve, aki vet, az lehetőleg a szülő, a szülői ház legyen. […] Sajnos gyakran előfordul a mi korunkban, hogy a magvetés nem történik meg a családban. Ilyenkor nem elég, ha az óvoda-iskola nevel (öntöz), hanem a vetés is az ő feladata." (1996, 201. o.)

vetett mag minőségét illetően. Ezt is aláhúzza a magától növekedő vetés példázata (Mk 4,26–29), amelynek egyik üzenete, hogy vetés után biztosan bekövetkezik az aratás.[9] Ugyanakkor némileg felszabadító a példázat másik fókusza: a „magától",[10] amihez kapcsolódik Pál apostol korinthusiaknak írt példája az ültetésről, öntözésről és növekedésről.[11] Mindez a plántálás és öntözés fontossága mellett arra hívja fel a figyelmünket: a leglényegesebb elem, a növekedés biztosítása nincs a hatalmunkban, ez egyedül Isten kezében van. Ezzel együtt válik igazán izgalmassá az az ószövetségi szakasz, ahol magának Istennek a veteményéről, pontosabban szőlőjéről van szó, amely viszont az optimális feltételek ellenére is terméketlen marad (Ézs 5,1–7).

A jelen lévő konkoly, a magvetés helyzetei és különösen a hitbeli növekedés megfejthetetlen, megfoghatatlan titka ma ugyanúgy meghatároz minket egyházi iskoláinkban, ahogyan kétezer éve. Ez a bibliai transzparens tehát a faiskola képe mögött rejlő magas elvárások felülvizsgálatára ösztönözhet csakúgy, mint a mai kontextus realista vizsgálata. Mindaz ugyanis, ami a faiskola jó működéséhez szükséges lenne, tulajdonképpen nem vagy szinte elenyésző mértékben áll rendelkezésünkre. Milyen „alapanyaggal" dolgozunk? Az esetek döntő többségében sajnos elkanászodott, burjánzó vadhajtásokkal érkező, máskor gyenge, esetleg betegségtől megtámadott vagy kártevők által megsanyargatott magoncokkal van dolgunk – és gyakran a testi nyomorúságok sokkal kisebbek, mint a lelkiek. Sok esetben a ránk bízott növényke túlélése, valamilyen szintű vegetálása már eredmény, a nemesítés és gazdag gyümölcstermés vágyálom marad csupán – és most csak az „egyházi" szempontra korlátozzuk figyelmünket. Ha vetünk egy pillantást a „kertészekre" – a pedagógiai/szakmai kérdésköröket itt sem vizsgálva –, szintén azt láthatjuk, hogy többségükben lelki téren egyáltalán nem vagy csak nagyon korlátozott mértékben kompetensek, így az egyházi célt tekintve céltudatosak sem tudnak lenni. Az ebben az irányban kifejtett hatás tehát teljesen esetlegessé válik. És ekkor még nem ejtettünk szót magáról a „kerttulajdonosról", az egyházról, a gyülekezeteinkről, amelyek sokszor egyáltalán nem tudnak mit kezdeni a kikerülő csemetékkel, vagy legalábbis nem jelentenek üdítő, növekedési, gyümölcstermési lehetőséggel kecsegtető közeget számukra.

[9] Vö. „Isten igéje eléri célját" – Ézs 55,11; Dóka 2005, 89. o.

[10] Dóka 2005, 90. o.

[11] 1Kor 3,6–9; vö. Mesterházy Balázsnak ezzel az igei mottóval tartott, *Az iskola mint a lelki nevelés helye* című előadása anyagával (2007).

Az iskola: hajó az Újvilág felé

2014 januárjában Deák László, aki akkor a Sztehlo Gábor Evangélikus Iskola intézményi lelkésze volt, a Pesti Evangélikus Egyházmegye lelkészi munkaközössége számára készített dolgozatában új képet hívott segítségül az általa megismert helyzetek ábrázolására.[12] Ebben az egyházi iskola mint óceánjáró hajó tűnik fel, amellyel utasai, a diákok 4-8-12 évig utaznak. Az egyház, a gyülekezetek és az egyház jövőjéért felelősséget érző iskolavezetők és munkatársak közös kérdése ebben a kontextusban általában ez: a hosszú utazás után kikötnek-e az utasok valamelyik gyülekezetben?

A modell az iskolát alapvetően zárt struktúraként írja le, amely rendszerként ki van téve a külső hatásoknak, de ezeket az utasok (diákok) sokszor talán nem vagy csak közvetve érzékelik. Amin az iskola önmagában nem tud változtatni, az egyrészt a külső környezet, az óceán, ami az elmúlt két és fél évtizedben viszont sokszor és sokat változott. Gyakran volt viharos, néha szélcsendes, s beleérthető minden, ami befolyásolja a hajó haladását a politikai hatásoktól kezdve a korszellem változásáig. Ugyanígy sok szempontból nehezen befolyásolható tényezőnek tűnnek az utasok: a diákok és bizonyos értelemben családjaik, akik nagyon gyakran nem egyházi volta miatt választják az adott iskolát, hanem a fizikai közelség vagy a magasabbra értékelt oktatási színvonal miatt.

A hajók maguk egyébként rendkívül vegyes képet mutatnak: vannak közöttük „tradicionális, erős, tapasztalt óceánjárók és gyorsan összerakott bárkák".[13] Épületeikben, fizikai kondícióikban a korábbi finanszírozási rendszernek is köszönhetően az egyházi intézmények talán az átlagnál jobb helyzetben vannak. A jogszabályi keretek adottak. Be lehet szállni!

Akiken Deák László metaforájában végül is a dolgok nagy része áll vagy bukik, a személyzet, hiszen nem a hajó az, ami reagál a körülvevő helyzetekre, vagy önmagát kormányozza. A kép alapján a kapitány és navigátor kettőse, azaz az igazgató/intézményvezető és az iskolalelkész van alapvetően a hajó irányítói pozíciójában. Kérdésként veti fel a dolgozat szerzője: mai kapitányaink és navigátoraink mennyire ismerik az óceánt, értik, érzik-e mozgását, ismerik-e veszélyeit? És ugyanígy: ismerik-e saját hajójukat, erősségeit és gyenge pontjait? Mindamellett, hogy a tapasztalt régi tengerjárók mellett a gyakorlatban sok „indulás előtt beeső", tapasztalatlan

[12] A dolgozat címe a kiírt LMK-téma alapján: *Gyülekezeteink felelőssége nevelési és oktatási intézményeink iránt – nevelési és oktatási intézményeink felelőssége gyülekezeteink iránt.* Az előadás elhangzott 2014. január 8-án a Pesti Evangélikus Egyházmegye lelkészi munkaközösségi ülésén. A dolgozatot Deák László kéziratban rendelkezésemre bocsátotta.

[13] Deák 2014, 2. o.

kapitány van a vezetői karban, az intézményvezetőkkel kapcsolatban a mi kontextusunkban a legnagyobb kérdés: mennyire ismerik az „egyház hajóját"? Lehet, hogy egészen más típuson szocializálódtak; mennyire érzik és tudják, hogy mostani hajójuknak bizony sokszor egészen másképp kellene reagálniuk a veszélyekre, mint a többinek? Vagy ezt a különbözőséget illetően milyen elképzeléseik vannak? Az egyházias jelleg, amiért az intézményvezetők az iskolalelkészekkel együtt felelősek, miben nyilvánul meg? Külsőségekben? Az emberi elvárásokon túl az Istennek tulajdonított és az egyház által támasztott elvárások behajtásán?[14]

Mindenesetre a célok és irányok meghatározásában a legtapasztaltabb kapitány mellett is fontos feladata van egy navigátornak, aki a legaktuálisabb térképek mellett az iránytűt is kezében tartja. Egyházi iskoláinkban ez a navigátori szerep lehet(ne) az iskolalelkészeké, akik lelki iránytűi lehetnek a közösségnek. A képből is érezhető az a valóságban is érzékeny kapcsolat, ami a kapitányt és a navigátort összeköti: miképpen értik meg egymást, mennyire számítanak egymásra, mennyire vannak egy hullámhosszon, ugyanazt a célállomást szeretnék-e elérni? Egyet nem értésük esetén vagy együttműködésük hiányában bizony könnyen előfordulhat, hogy a hajó eltér a kívánt iránytól, és nem fog eljutni a megcélzott kikötőig.

A pedagógusok a hajó matrózainak, személyzetének tekinthetők. Ahogy az előző metaforánál, úgy itt is nagy dilemmát jelent a lojalitásuk, az őszinteségük, az elkötelezettségük. És természetesen most sem elsősorban az oktatói, sokkal inkább a nevelői szerepüket tekintve. S míg egy hajón ki lehet és ki is kell adni a parancsot, addig az életben, különösen hitbeli, lelki(ismereti) kérdésekben ez erősen megkérdőjelezhető; ha mégis megtörténik, akkor nagy eséllyel kontraproduktív lesz.

Az út végén optimális esetben kiköt a hajó a túlparton. De hogyan érkeznek meg az utasok, és kik várják őket? Ahogy Deák László megfogalmazta: „Nem mindegy, hogy lendülettel, álmokkal és hittel telve szállnak ki az emberek egy hosszú út után a hajóból, vagy reményvesztetten, tele keserűséggel és csalódással. De az sem mindegy, hogy kik és milyen lehetőségekkel várják őket a túlsó parton!"[15] A letelepedésnek, új lelki otthon találásának sokszor sajnos a parton várakozók a gátjai, akik nem mutatnak különösebben vonzó képet, nem sugároznak befogadó, elfogadó légkört az újonnan érkezők felé, és akik kicsit sem hajlandók változtatni az eddigi életstílusukon, hogy ezen segítsenek.

A fenti kép korlátja egyben a gyakorlatban meglévő rendszer kritikája is, amennyiben a hajó és a part – gyülekezet és iskola – közötti kapcsolatot nagyon korlátozottnak látja és láttatja. Az elvárásaink sokszor valóban arra szorítkoznak, hogy

[14] Uo. 3. o.
[15] Uo. 4. o.

az iskola terelje be a gyerekeket a templomba. Ha lehet, már menet közben, de ha máskor nem, hát a végén érkezzenek meg a gyülekezetbe mindazok, akik együtt hajóztak velünk éveken keresztül. Ezt azonban egyáltalán nem könnyítik meg a gyülekezet és iskola közötti sokszor nehezen átléphető határok. A formális és látványos kapcsolódások – mint egy-egy ünnepi alkalmon való közös vagy kölcsönönös részvétel – még csak-csak megvannak, de a hétköznapokban mindez már sokkal kevésbé működőképes. Az iskola sok szempontból zárt világ, saját belső szabályokkal és életritmussal, amihez nehéz kívülről kapcsolódni. Az evangélikus iskolák többsége ráadásul nem gyülekezeti, hanem országos egyházi fenntartású. Az iskola tehát formálisan teljesen független módon működhet a helyi gyülekezettől. Ha a két szereplő egymástól való függetlenedése a gyakorlatban is ilyen mértékű, az már a közös cél elvesztését eredményezi. Deák László dolgozata végén átfogalmazza az eredeti címet, és gyülekezet és oktatási intézmény egymás iránti felelőssége helyett „gyülekezeteink és oktatási intézményeink közös, fiatalokért érzett – Krisztus előtti – felelősségéről" beszél.[16] Ennek a szemléletnek a befogadása missziói szemléletű látásmódot és mindkét intézmény létjogosultságának megerősítését jelentené. Maga az ősi szimbólum is így kerülne újra helyére, hiszen a gyülekezetek sem ringathatják magukat a túlparti végállomás szerepébe. Legfeljebb a közös Célállomás irányába való együtt hajózásról lenne helyes gondolkodni.

Plazmagömb

Gyülekezet és iskola kapcsolatának megvilágításában a hagyományosabb szimbólumokat követően egy modern technikai eszköz is segítségünkre lehet, amelyet Márkus Gábor, a Református Pedagógiai Intézet igazgatója vázolt a *Magyar Református Nevelés* hasábjain.[17] Ez a plazmagömb, „egy olyan látványos eszköz, aminek belsejében van egy központi fény, ebből pedig villámok cikáznak a nagyobb üvegbura külseje felé".[18] Kicsit szakszerűbben megfogalmazva az történik, hogy a plazmagömb belsejében egy középpontosan beépített üveggömb van, amely elektromágneses teret kelt, és amelyből a belül lévő gáztéren át kisülések indulnak el a külső ballon falára. Ez a belső kis gömb alul egy vezetékkel csatlakozik a generátorhoz, melytől energiáját nyeri. A plazmagömb jelenségének érdekessége, hogy az alaphelyzetben egyenletesebben eloszló fonalszerű kisülések egyensúlya felborul, ha a gömbhöz

[16] Uo. 5. o.
[17] Márkus 2011.
[18] Uo. 7. o.

hozzáérünk. Ekkor az érintkezési pont(ok) felé megvastagodott, felfénylő kisülések jelennek meg, és a megnövekedett áramerősség elkezdi melegíteni a kezünket.

A plazmagömb modelljének felfénylő központi magja lehet az a talán csak néhány embert számláló csoport, amely egy gyülekezet magját is képezi. „Ez a kör nagy valószínűség szerint a lelkipásztorból, a lelkipásztor közvetlen baráti, munkatársi, esetleg családi köréből, a gondnokokból, presbiterekből, az intézményvezetésből, az intézményben dolgozó elkötelezett munkatársakból, lelkes és bátor szülőkből verbuválódik."[19] Ez a mag nem önmagától világít, hanem a generátor szolgáltatja számára az áramot, azonban ebből a külső erőforrásból táplálkozva ionizálja a teret maga körül. Az intézmény a külső üveggömb, amely megnövekedett felületet, nagyobb tapadási, kapcsolódási lehetőséget jelent, vonzó jelenségként tűnik fel. Ugyanakkor jobban láthatóvá teszi a belső folyamatokat is, amit néha talán előnytelennek, kényelmetlennek érzünk. Ráadásul ez a nagyobb felület sérülékenyebb, esetleg több olyan dolog tapad rá, amitől szívesen eltekintenénk.

A modell két – Márkus Gábor által is felvetett – korláttal is rendelkezik. Egyrészt a külső gömb, üveg lévén, bár kiengedi az energiát, de nem teszi lehetővé a befelé irányuló mozgást, azaz hogy „az iskola vonzásába kerülő személyek a gyülekezetbe épüljenek". Másrészt az egész képet nehéz adaptálni, ha nem a gyülekezet az intézmény fenntartója, és/vagy ha az intézmény vonzáskörzete több gyülekezet területét is magában foglalja. Ez utóbbi jellemző evangélikus intézményeink nagy részére, amelyek nagyrészt országos egyházi fenntartásúak, és jellemzően nagy vonzáskörzettel rendelkeznek.

Úgy gondolom, hogy a plazmagömb teológiailag is jól átgondolt metafora, amely azonnal eszünkbe juttathatja a Hegyi beszéd több pontját is, amelyek a keresztyén lét esszenciáját adják. *„Úgy ragyogjon a ti világosságotok az emberek előtt, hogy lássák jócselekedeteiteket, és dicsőítsék a ti mennyei Atyátokat"* – mondja Jézus (Mt 5,16). Legyetek ilyen transzparens életűek: a világ világossága, lámpás a lámpatartóban, hegyen épült város (Mt 5,14–15), ami nem rejthető el, de nem is akar elrejtőzni. Sokatmondó az is, hogy a belső gömb fénye külső energiából táplálkozik. A keresztyén embernek, a keresztyén gyülekezetnek nem saját erőlködésből kell világítania, hanem Isten Lelke járja át, és ettől önkéntelenül is felfénylik. Izgalmas és némelyek számára talán provokatív üzenet, hogy e nélkül a plazmagömb éppen plazmagömbségének lényegét veszítheti el. A keretek – formák, anyagok és méretek – lehetnek tökéletesen szabványosak, a lényeg a középről kisugárzó energia titkában van. A középpont Jézus Krisztus megismerése, és a vele való kapcsolat teheti értékesebbé és eredményessé is a munkát egy egyházi fenntartású intézményben (ahogy egy

[19] Uo. 8. o.

gyülekezetben is). Ugyanakkor benne van a képben a megnövekedett felelősségre való figyelmeztetés is: nehogy éppen az Isten gyermekei legyenek azok, akik miatt káromolják és gyalázzák Isten nevét mindazok, akik csak ebből a forrásból kapnak információkat, tapasztalatokat Istenről.[20]

Nagyon fontosnak érzem a modell missziói elkötelezettségét, amennyiben az iskolát nem előszobának, hanem missziói erőtérnek tekinti, amely nem beterelni, bekényszeríteni akarja a hatókörébe kerülőket az egyház keretei közé, hanem magához vonzani és így megragadni. Rendkívül izgalmas továbbá ebben a képben gyülekezet és iskola egymásba ágyazottsága, illetve az a nagy elvárás, amit a gyülekezettel (illetve a gyülekezet és iskola közös[!] belső magjával) szemben támaszt. Háztáji létezhet ház nélkül, plazmagömb nem létezhet belső kristálygömb nélkül. Ha a gyülekezet erőtlen, ha ez a mag nélkülözi az energiát, és nem fénylik fel, tulajdonképpen működésképtelen a rendszer, létjogosultságát veszti. Ha fontosnak tartjuk mindazt, amiről ez a modell szól, akkor ennek hatást kell gyakorolnia az egyházi iskola küldetéséről, egyházi voltáról alkotott elképzeléseinkre is.

Erőteljesen vetődik fel a kérdés: mennyiben használható ez a kép mai (evangélikus) valóságunkban, amikor sokszor pontosan ellenkező irányú hatásmechanizmusban reménykedünk, és az intézmény lététől várjuk a gyülekezetek megelevenedését? Vagy amikor fordított sorrendben történnek az események, és nem a gyülekezet belső ereje, aktivitása, „szolgálati potenciáljának" növekedése hívja életre az iskolát, hanem külső tényezők késztetik az átvételt. Ahogy feljebb már utaltunk rá, Márkus Gábor a plazmagömbben alapvetően tiszta mechanizmusok értelmezését nehéznek látja abban a helyzetben, amikor nem egy gyülekezet a fenntartó, és több egyházközség adja az intézmény bázisát. Evangélikus kontextusban zömében ilyen intézményekkel rendelkezünk. Úgy vélem, hogy mindez nem veheti le a vállunkról annak felelősségét, hogy átgondoljuk ennek a képnek az üzenetét. Nem adminisztratív egységben gyökerezik ugyanis a belső mag ereje, hanem lelkiben. A legszentebb célok és legnagyobb erőfeszítések is erőtlenné válnak, sőt hitelüket vesztik, ha széthúzás, egymással való rivalizáció, hatalmi harcok vannak a háttérben, vagy a két vagy több fél egész egyszerűen nem vesz tudomást egymásról. Ezek ugyanolyan belső folyamatok, amelyekbe a plazmagömb külső, nagy felülete nagyobb bepillantást enged.

[20] Vö. Róm 2,24; 1Tim 6,1; 1Pt 1,16.

Összegzés

Valószínűleg lehetetlen egyetlen metaforával kifejezni mindazt, amit templom és iskola kapcsolatáról, küldetéséről, felelősségéről érdemes megfogalmaznunk. Ahogy szinte reménytelen az adott keretek között minden elemében kibontani ezt a három hasonlatot. A fenti, egymástól nagyban különböző képek tanulságai azonban egy irányba mutatnak. Gyülekezet és egyházi iskola céljai és felelőssége is közös kell hogy legyen. Az elmúlt időszak kudarcai mögött sokszor egyik, másik vagy mindkettő figyelmen kívül hagyása rejtőzik. A célok nem elérhetők munkatársak nélkül. A kertész, matróz vagy kristálygömböt alkotó pedagógusok szerepe aligha túlbecsülhető ebben a vonatkozásban. Az egyházi iskola – veteményesként és üveggömbként is – transzparense az egyháznak; ha igazi célját elvéti, az is jelzés értékű. Az identitás és létjogosultság keresése során az egyetlen középpont csak Jézus Krisztus lehet, de hogy valóban középpont lesz-e egy egyházi iskolában is, az nem az elvekben és szavakban, hanem a gyakorlatban dől el.

Hivatkozott művek

Bölcsföldi András: Iskola és misszió. *Magyar Református Nevelés,* IV. évf. 2003. 6. sz. 9. o.

Deák László: *Gyülekezeteink felelőssége nevelési és oktatási intézményeink iránt – nevelési és oktatási intézményeink felelőssége gyülekezeteink iránt.* Kézirat. 2014.

Dóka Zoltán: *Márk evangéliuma.* 2. kiad. Hévizgyörk, 2005.

France, R. T.: *The Gospel of Matthew.* Eerdmans, Grand Rapids – Cambridge, 2007.

Györkössy Alajos (szerk.): *Latin–magyar kéziszótár.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 1975.

Karner Károly: *Máté evangéliuma. Fordítás és magyarázat.* Keresztyén igazság, Sopron, 1935.

Lampérth Gyula: Hitre nevelés? In: *Evangéliumi nevelés lélekben és igazságban.* Szerk. Jancsó Kálmánné – Kelemenné Farkas Márta – Korzenszky Richárd. Pannonhalma, 1996.

Márkus Gábor: Gyülekezet és iskola – a határon. *Magyar Református Nevelés,* XII. évf. 2011. 4. sz. 9. o.

Mesterházy Balázs: Az iskola mint a lelki nevelés helye. *Lelkipásztor,* 82. évf. 2007. 140–142. o.

The New Interpreter's Bible. CD-ROM. Abingdon Press, 2002.

Túróczy Zoltán: Egyházi középiskoláink. *Protestáns Szemle,* 1938. 425–426. o.

Bognár András – Tóth Szabina

„Mondja kend értelmesebben!”

Avagy mitől látna Mátyás király is tisztábban?

Előadásunkat gyakorlati-módszertani jellegű segítségül szánjuk azoknak a többségi pedagógusoknak, akik sajátos nevelési igényű (továbbiakban SNI) tanulók integrációjában dolgoznak. Korunk oktatásának jellegzetességévé vált, hogy az osztályközösségekben egyre nagyobb számban vannak jelen tanulási problémával küzdő tanulók. A pedagógusokra sok esetben nagy terhet ró az átlagtól eltérő helyzet kezelése. A gyakorlatban tapasztaljuk, hogy más-más nézőpontból közelíti meg az adott tananyagot a gyógypedagógus és a többségi pedagógus. A szaktanárok az új ismeretanyag felől közelítik meg a tanítási folyamatot, míg a gyógypedagógusok a tanulók képességeiken át. Önmagában egyik sem megoldás a probléma kezelésére. A megnövekedett ismeretanyag átadási kényszere nem teszi lehetővé, hogy minden tantárgy minden egyes tanórájában alkalmazhatók legyenek az általunk bemutatott módszertani tanácsok, de alkalmat teremt arra, hogy egyes területeket széles spektrumban mutasson be a diákoknak.

Szempontjaink:

- Tartalmi, lényegi kiemelés
- Az érzékelés megerősítése
- Megjegyzést segítő tagolás
- Ismétlési és számonkérési tippek

Konkrét példánkban elképzeltünk egy átlagos, harminc fő körüli létszámú osztályt, ahová egy-két tanulási zavarral küzdő diák jár. A tananyagot a történelem érettségi követelményként[1] is szereplő, „3.5. Hunyadiak” című témát az érettségi értékelési szempontok alapján hangsúlyoztuk.[2]

Az általunk felhasznált tankönyv[3] több olyan pozitívummal is rendelkezett, amely

[1] http://www.oktatas.hu/pub_bin/dload/kozoktatas/erettsegi/vizsgakovetelmenyek2012/tortenelem_vk.pdf. 11. o. (Letöltés: 2014. január 20.)

[2] Uo. 4. o.

[3] Száray [2006], 130–135. o.

segítséget jelent a feldolgozás során. A kéthasábos megjelenítés és a közöttük található válaszvonal kedvez a középvonal-átlépési probléma esetén, így kisebb eséllyel fordul elő sortévesztés olvasás közben. A szem olvasó mozgásának is kisebb távot kell lefednie, ami gyorsabb haladást tesz lehetővé. A vastagbetűs szavak irányítják a figyelmet, s egyben a lényeges információk kiemelésére szolgálnak. A tananyag egységeinek száma alkalmazkodik a rövid távú memória feldolgozási- és befogadóképességéhez (Müller-féle 7±2).[4] A megfogalmazás lehetővé teszi, hogy egy-egy mondat kiemelésével vázlat jellegű, értelmes kivonatot hozzunk létre. A korábbi ismeretekhez való kapcsolódást elősegíti a tankönyv végén található időszalag. A fogalmak gyűjteménye pedig az ismeretlenként érzékelt szavak tartalmát segít értelmezni és rögzíteni.

Globális áttekintés

A tanulás megkezdése előtt a tanár, akár a diákok közreműködésével, az adott tananyagot egységként kezeli, majd azt az áttekintés során kisebb alegységekre osztja. Ezzel kialakítják az egyes szakaszok közötti viszonyt, hierarchiát.

A vázlatírás során a kezdetben megnevezett részeket fejtik ki. Az áttekintés előnye, hogy a diákok a tananyagot rész-egész viszonyban érzékelik, továbbá „nagyobb távolságból szemlélve" az ok-okozati összefüggésekre is jobban rálátnak. A diszlexiás tanulók főleg globális, egyidejű és vizuális módon dolgozzák fel az információt, a hatékony tanulást is erre kell építeni. Ehhez kiváló segítséget nyújt a gondolattérkép használata. Ez egyféle térképet nyújt a megtanulandó anyagról, kiemelve a főbb témákat, az anyag egyfajta szerkezetet kap.

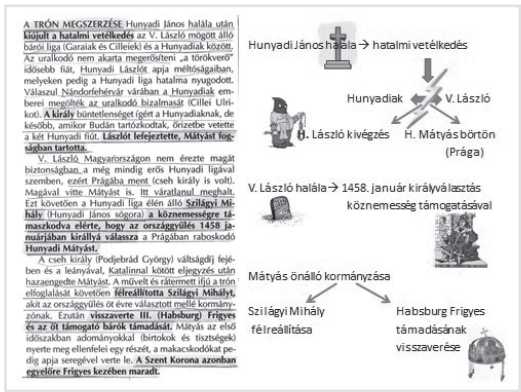

Agyunk a vázlatos formátumot képként kezeli, ezért itt is igaz, hogy egy kép sokszor beszédesebb egy mondatnál.

Alapelv, hogy a tankönyv egyes bekezdéseinek kifejtése beazonosítható legyen a vázlatban is. Az emlékezést támogatja, ha az új információ korábbi ismeretekhez kapcsolható. Vagyis el kell helyezni

[4] http://www.sulinet.hu/tovabbtan/felveteli/ttkuj/10het/pszicho/pszicho10.html. (Megtekintés: 2014. január 20.)

térben és időben is. Domináns jelentőséget kapnak a rajzok, jelek, szimbólumok, amelyek több információt sűrítenek magukba. Az olvasási nehézséggel küzdőknek a betűk mérete és a színek használata meghatározó. Szem előtt kell tartani a színek erősségét és kontrasztját. A betűk méreténél nemcsak a jó olvashatóság fontos, hanem a nagybetűs szavak hangsúlyosabb megjelenítése is. A nyilak használatával az összefüggések jól kiemelhetők.

A vizuális megjelenítésre az alábbi lehetőségek állnak rendelkezésre:

Gondolattérkép – a globális áttekintés jól alkalmazható módszere, a nagy információtartalmat kezelhető, felfogható egységekre osztja.

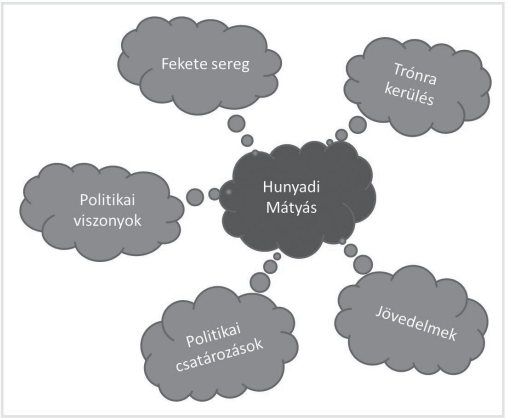

Diagram – a számadatok és a közöttük látható összefüggések esetén előnyös megjelenítés. Ennek segítségével átláthatóbbá válnak a tendenciózus változások.

Képek, animációk – látványelemeivel kortól, helytől és időtől függetlenül lehetővé teszik a valós formák vizualizálását, ebben segítik a képzeletet. Az animációk használata a humor eszközét is a rendelkezésünkre bocsáthatja.

Folyamatábra – az egyes események, történések lépéseinek sorrendiségét teszi egyértelművé.

Plakátkészítés, projektfeladat – a tanórán kívüli munkaként lehetőséget biztosít az önálló vagy csoportos felkészülésre. Ezzel egyszerre érhető el a tanulók kreativitásának és együttműködő képességének fejlődése.

Alak-háttér megkülönböztetés – a képek, térképek felhasználása során szem előtt kell tartani „a kevesebb több” elvét. A túl színes, túl sok információt magába zsúfoló megjelenítés inkább kaotikus hatást kelt, mintsem információt nyújt. Érzékelési problémák esetén a feliratok betűi nem olvashatók szóvá, így csak elszigetelt jelekként szerepelnek. A történelmi hadjáratok csapatmozgásait jelölő térképek vonalvezetésében inkább a színekkel való megkülönböztetés a célravezetőbb a szaggatott vonalak különböző típusaival szemben.

Elképzelésünk és tapasztalataink szerint a hatékony munkát a következő lépések határozzák meg.

Elsődleges szempontként mérjük fel az SNI vagy BTMN (beilleszkedési, tanulási, magatartási nehézséggel küzdő) tanuló tanulási jellemzőit, különös tekintettel a

percepciós csatornákra: számukra mi az a tananyagmennyiség és információ, amit képesek értelmezni, befogadni, felidézni? A gyakorlatban ez jelentheti azt is, hogy számára csökkentjük a tananyagmennyiséget a követelményi elvárásokkal összhangban. A tananyag előzetes áttekintése előtt kapcsolatot alakítunk ki a korábbi ismeretekkel. Elhelyezzük az eseményeket térben és időben. Vázlatpontok segítségével nyitjuk ki az áttekintés során kialakult egységeket. Szem előtt tartjuk a mértéktartó megjelenítést, amivel segítjük az információk lényegének hangsúlyozását. A lemaradás megelőzése érdekében az SNI tanulótól nem várható el az önálló jegyzet készítése, sőt nagy mennyiségű írásos információ másolása sem. Számukra érdemes egy általuk kiegészítendő segédanyagot készíteni. Ezzel folyamatosan fenntartható a tanuló figyelme, és lemaradásával, esetleges visszakérdezésekkel nem akadályozza az osztály továbbhaladását. Az azonos jellegű információk csoportosítása (évszám-, fogalomgyűjtemény) segíti a megjegyzést. Ha a humor eszközével is élünk, nagyban elkerülhetjük a monotonitás okozta hátrányokat.

Változatos ismétlési módszerek hatványozottan szükségesek a tananyag rögzítésében. Más-más nézőpontba helyezkedve nagyobb eséllyel kapcsolódik a tárolni kívánt információ korábbi ismerethez, s ez a továbblépéshez elengedhetetlen. A kreatív házi feladatok hasonló eredménnyel kecsegtetnek, amit rendszeresen alkalmazva egyre nagyobb jelentőséget adhatnak az adott tantárgynak.

A tanulási nehézséggel küzdő tanulókról általában elmondható, hogy a monotónia rontja a koncentrációjukat. Az egyes tevékenységformákat az egysíkúság elkerülése érdekében érdemes váltogatni, s időnként humorral megszakítani, így elkerülhető az azonos jellegű információk homogén gátlása is. Ha érzelmi hatásokkal személyessé tesszük számukra az élményeket, szinte biztosak lehetünk a sikerben. Még a negatív reakció is jobban nyomot hagy, mint a közöny.

A számonkérés lehetőség szerint szóban történjen, mivel a tanulási nehézséggel küzdő tanuló szövegértési és szövegalkotási készsége nem támogatja az írásbeliségét. Az írásbeli munkái nem tükröznének valós teljesítményt. A szakértői vélemény javaslata alapján szükség esetén az érettségi vizsga írásbeli része is helyettesíthető egy újabb szóbeli vizsgaésszel. A tanulmányok során érdemes fokozatosan kialakítani a felelési technikát, hogy a végső megmérettetésen már rutinosan vizsgázhasson a tanuló.

A tanulási és magatartási szempontból problémás tanulókra még inkább jellemző, hogy a tantárgyakat a tanár személyén keresztül közelítik meg. Ezért különösen fontos a rendszeresség és a következetesség. Jelentősen befolyásolja az érettségi szóbeli teljesítményüket, ha a tanár és a diák között bizalmon és tiszteleten alapuló kapcsolat van.

Felhasznált irodalom

Tananyag

Bosnyákné Szűcs Erzsébet: Mátyás, a nagyhatalmú király. *Árkádia.* http://arkadia.pte.hu/tortenelem/tananyag/matyas_kora_tananyag. (Megtekintés: 2014. január 20.)

Csukovits Enikő: *Liliom és holló.* Magyar Könyvklub – Helikon Kiadó, Budapest, 1997. 57. o.

Mátyás uralkodása. *Mozaik Education.* http://www.mozaweb.hu/Lecke-Tortenelem-Tortenelem_6-Matyas_uralkodasa-101784. (Megtekintés: 2014. január 20.)

Száray Miklós: *Történelem II. Középiskolák 10. évfolyam.* Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 2006. 130–135. o.

Szarvas Gábor: *Mátyás király Magyarországa webtérképen.* Szakdolgozat (ELTE TTK). Budapest, 2010. Web: http://lazarus.elte.hu/hun/digkonyv/szakdolg/bsc/2010-szarvas.pdf. (Letöltés: 2014. január 20.)

Szakirodalom

Emlékezés. Felvételi előkészítő jegyzet. http://www.sulinet.hu/tovabbtan/felveteli/ttkuj/10het/pszicho/pszicho10.html. (Megtekintés: 2014. január 20.)

Gyarmathy Éva: *Diszlexiás tanulókról – felsőfokon.* MTA Pszichológiai Kutatóintézet, Budapest, 2010.

Lohmann, Beate: *Diszlexiások az iskolában.* Akkord Kiadó, Budapest, 1998.

Tánczos Judit: *Baj van a tanulással – módszerek a tanulási zavarok korrigálásához.* Pedellus Kiadó, Budapest, 2006.

Történelem. I. Részletes érettségivizsga-követelmény. http://www.oktatas.hu/pub_bin/dload/kozoktatas/erettsegi/vizsgakovetelmenyek2012/tortenelem_vk.pdf. (Letöltés: 2014. január 20.)

Történelem. II. A vizsga leírása. http://www.oktatas.hu/pub_bin/dload/kozoktatas/erettsegi/vizsgakovetelmenyek2012/tortenelem_vl.pdf. (Letöltés: 2014. január 20.)

Leitner Lászlóné

A játékelmélet alapjai középiskolában

A teremtett világ megismerésére a közoktatásban szánt idő kevés. A szaktanár belső harcot vív az elsajátításra szánt ismeretek átadása kapcsán a mennyiség, mélység, módszertan aspektusát illetően. Ehhez kapcsolódik a tananyag belső szerkezetének esetenkénti átstrukturálása, a belső, a tantárgyak vagy tudományterületek közötti koncentráció lehetőségének a kiaknázása. Mindezek mellett szükség van arra, hogy az exponenciális ütemben fejlődő természettudomány fiatalabb ágaival is keressük a koncentráció lehetőségeit. A közoktatásból kikerült fiataloknak a társadalomban is helyt kell állniuk. A társadalomba kilépő, éretté nyilvánított fiataloknak az iskolai tanulás akkor lehet segítségére, ha tervszerűen támogatjuk azt. A játékelmélet a segítség forrásának jól megfelel. A tanulók beépítik vagy törlik az itt szerzett ismereteket. A mi munkánk az esély megteremtése.

A játékelmélet alapjainak a lerakása elsősorban Neumann Jánosnak köszönhető, aki már 1928-ban megjelentette a témához kapcsolódó első munkáját. Az elméleti alapozást és annak matematikai-logikai alátámasztását Neumann Oscar Morgensternnel közösen 1944-ben végezte el. Az elmélet gazdasági és politikai téren is igen gyorsan népszerűvé és ismertté vált. Ebben az időszakban a matematika ezen ágától gyors, hatásos eredményeket és az egyértelmű nyerő stratégia kidolgozását várták. Ennek fő oka az volt, hogy teljes érdekellentéten alapuló, zérus összegű játékok megoldásával foglakozott a kutatók jelentős többsége. Az ilyen játékokra jellemző, hogy két egyenrangú partner közötti interakció kimenetele esetén az egyik fél nyereségét a másik fél vesztesége fedezi. A dilemmák megoldásának a szükségességét a társadalmi, politikai, gazdasági helyzet diktálta. Mint az esetek többségében, a kor vezetői a matematikától vártak el olyan megoldásokat, amelyeket könnyen adaptálhatnak saját helyzetükben, és az általuk kitűzött célt szolgálják. Egy évtizednyi munkát követően került sor a kooperatív stratégiák kidolgozására. Azok a dilemmák, amelyekben nincs teljes érdekellentét a játék résztvevői között, a politika, katonai és gazdasági dilemmák megoldásában is hasznosabbnak bizonyultak. Ezekben az élethelyzetekben belép egy harmadik fél, aki az interakcióban

közvetlenül nem szerepel, de a játékosok nyereségük egy részét tőle kapják, illetve a vesztes fél is részben az ő kárára veszít. Ilyen harmadik partner lehet az iskola, a társadalom vagy a Föld természeti kincse az interakciótól függően. A felsorolás töredékes, csak arra hivatott mutatni, hogy a nem teljes érdekellentéten alapuló játékok segítségével egyértelművé vált az, hogy a versengések jelentős része gazdasági, társadalmi, természeti katasztrófába torkollhat, miközben a versenyben részt vállaló partnerek nyereséggel lépnek ki az interakcióból. A társadalomban és a természetben bekövetkező változások a kíméletlen, korlátlan versengés ellen egyre határozottabb fellépést kívántak. A tudomány számos területén munkálkodó tudósok vetették bele magukat a téma kutatásába, s hozták létre tanulmányaikban azokat az analógiákat, amelyek segítséget nyújthattak abban, hogy a társadalmi, gazdasági csapdaként emlegetett állapotot elkerülve a végzetesnek ígérkező mechanizmusok haladási irányt válthassanak. A kutatások következtében született munkákban az interakcióban szereplő harmadik partner a víz, a levegő vagy más energiaforrások voltak, és említések történtek ezzel kapcsolatban a felelős társadalmi magatartásról. A munkák zöme egyúttal figyelmeztet, és alternatívát is kínál a folyamat megfékezése céljából, de a javaslatok többsége nehezen megvalósítható. Ennek okai között szerepel az, hogy a létrehozott kár sok ember között oszlik meg, az egyes személy nem érzékeli közvetlenül azokat. A természetbarát stratégiák költsége legtöbb esetben meghaladja a ráfordítás mértékét, ráadásul a társadalomban még nincs megfelelő szerv, amely a folyamat megfékezése mellett munkálkodna. A társadalmi csapdaként értelmezett helyzet elhárítására született elképzelések azonban megvalósíthatók, a csapda veszélye gazdasági-társadalmi-szellemi erők mozgósítása esetén elháríthatő. A megelőzés alapvető feltétele éppen a felismerésében rejlik. Ezt követi a folyamat, amelyben politikus, közgazdász, matematikus, fizikus és tanár is részt vállal a saját szakterületén belül, de a közös cél szolgálatának érdekében. A folyamat hosszú és fáradságos, de segít abban, hogy a Föld élhető maradjon, benne a társadalmak, vállalatok, iskolák, kórházak, családok, emberi kapcsolatok minden formájával. Első lépésként a programok, tervek és határozatok vagy éppen zajló folyamatok értékelése jelezné a veszély forrásának helyét és mértékét. Az értékelési rendszer a Föld több országában a tervezési és a kivitelezési fázisban is többször megjelenik, ezzel igyekszik biztosítani a kitűzött program hatékonyságát, és azt, hogy ne okozzon a harmadik félnek helyrehozhatatlan károkat. A folyamat lépéseinek a gerincét alkotja az információ áramlása. Minél szélesebb körben meg kell ismertetni az érintettekkel az őt érintő természeti, társadalmi vagy kis közösségre vonatkozó állapotot, az annak stabilitása érdekében tett erőfeszítéseket és az egyensúlyt fenyegető veszélyeket. A szándékosan vagy gondatlanságból okozott károkról való információ visszacsatolásának lehetősége szintén nagy fontosságú. Meg kell figyelni

és indokolni kell a koalíciók, együttműködési lehetőségek kialakításának, fenntartásának a szükségességét. A diákok nézőpontjából a társadalomban megfigyelhető és naponta megélt példák a tanulók valódi, személyes tapasztalataira épülnek. Ha segítünk abban, hogy ezek a tapasztalatok és a szükséges háttérismeret egymásra találjon, kialakíthatjuk a ránk bízott diákokban a természet és a társadalom iránti felelősséget. Természetesen mindenre nem adhatunk választ, de lehetőséget adunk arra, hogy az érzékelésen túl észleljük, és mindemellett természettudományos szempontból közelítsük meg a folyamatokat, amelyeknek részesei vagyunk. Ha egy adott élethelyzetben a résztvevő felismeri döntésének káros következményeit, és annak függvényében dönt, hogy a lehető legkisebb vesztesége legyen, miközben az esetleges csapdahelyzetet is elkerüli, akkor célt értünk. A stratégiai gondolkodásmód kialakítása alapvetően emberi igény, a csapdahelyzetek felismerése kis rutint igényel, a diákok nyitottak, tehát a munkavégzés lehetőségei optimálisak.

A tervdokumentációban ismertetett munkafolyamat rövid leírása

A játékelmélet és döntéselmélet alapfogalmai, történeti áttekintés

A tanítási egység során megtörtént a játékelmélet bemutatása, alapvető elnevezéseinek ismertetése a fogalom kialakítása és elsajátítása, mélyítése érdekében. Ekkor került sor a játékelmélet mint tudomány és a matematika kapcsolatának feltárására a tudományhoz kapcsolódó tudósok összegyűjtésével. A tanulók az órán megismerték a játékos, a játékszabály, a döntési helyzet és a stratégia fogalmait, s maguk is részt vettek a játék ábrázolásában.

Játékok megadása; a játék normál és extenzív alakja

A játékelméleti alapfogalmak (játékos, döntés, stratégia) ismétlését döntési táblázat készítése és kiegészítése követte. Ezen az órán ismerkedtek meg a tanulók a nyereség-veszteség játékelméleti fogalmával, a kifizetés értelmezésével konkrét példákon való alkalmazás során. Játékelméleti dilemmák egy részhalmazának megismertetése is ekkor zajlott. Ezek között szerepelt például *Pascal fogadása,* amelyből megismerhették a végtelen szerepét a nyereségmátrixban. Az említett dilemma kapcsolatot képez a játékelmélet, valamint a döntéselmélet között.

Pascal elmélete alapján annak a gondolatnak, hogy az ember hisz-e a Teremtő létezésében vagy sem, ugyanaz a kimenetele, mint egy fogadásnak. Elmélete szerint, ha Isten létezik, és életünket e meggyőződés alapján éljük, örök üdvösség a jutalmunk a halál után. A másik lehetőség: ha Isten mégsem létezne, de mi megtartjuk azokat a törvényeket, amelyeket az ő nevében írva találunk, akkor is csak a véges emberi élet korlátozott számú örömeit veszíthetjük el. A Teremtő

létének az elvetése viszont az elmélet szerint a halál után következő végtelen veszteséggel jár együtt.

A játékelmélet feldolgozása során legtöbbször kétszereplős játékokkal foglalkoztunk, azon belül először a történeti kialakulásnak megfelelően az állandó összegű, azaz a teljes érdekellentéten alapuló játékokkal. E dilemmák kimenetelei között szerepelnek azok a csapdahelyzetek, amelyeknek a felismerése mind társadalmi, mind egyéni szempontból fontos. Ilyen csapdahelyzetnek megfelelő interakciót értelmeztek a diákok, majd saját életterükből példákkal bővítették ki. A csapdahelyzetként elhíresült interakciók négy nagy csoportba sorolhatók, ezek a *Fogolydilemma, Nemek harca, Vezérürü* és *Gyáva nyúl* néven ismertté vált játékelméleti dilemmák.

Fogolydilemma: két betörőt, akik közösen vettek részt egy bűncselekményben, elkapnak, és ugyanabban az időben egymástól elkülönítve kezdik meg a kihallgatásukat. Mivel a betörők nem vallanak, az őket kihallgatók a következő lehetőséget kínálják fel mindkettőjüknek: amennyiben a kihallgatás végén mind a ketten bevallják tettüket, mindketten öt év letöltendő büntetést kapnak. Ha mindketten tagadnak, szabadon kell bocsátani mindkettőjüket. Ha az egyik fél vall, a másik pedig tagad, akkor az, amelyik vallott, szabadul, aki pedig tagadott, tíz év börtönbüntetést kap, és megfordítva. A csapdahelyzet a kommunikáció lehetőségének a hiánya miatt alakul ki. Mivel nem tudnak egyeztetni, csak a másik fél alapos ismerete vagy a csapdahelyzet felismerése vezethet olyan megoldáshoz, amely minimális veszteséggel jár.

Nemek harca: A játék főszereplője két fiatal, egy fiú és egy lány, akik között nézeteltérés támad a napi program egyeztetése során. A fiú egy meccsre, a lány ugyanabban az időben koncertre szeretne menni. Megegyezés nélkül válnak el, nap közben nem beszélnek, semmilyen módon nem kommunikálnak egymással, és csak az esti program időpontja előtt szakadnak el a munkahelyükről. Így egyeztetés nélkül kell eldönteniük, melyik helyszínen töltik az estét. A helyzet csapda jellegét az adja, hogy mindkettejüknek a döntéshez kapcsolódó fontossági sorrendjében első helyen áll az, hogy együtt tölthessék az estét, a legrosszabb lehetőség az, ha a lány a meccsen, míg a fiú a koncerten lesz a társa nélkül. Kicsit jobb csak a helyzet abban az esetben, ha egyedül mennek el ugyan, de mind a ketten az általuk javasolt helyszínre. A lánynak legjobb lenne, ha mindketten koncertre mennének, és ennél csak alig rosszabb, ha mindketten meccsre mennek, míg a fiúnak a legjobb, ha mindketten a meccsen vannak, s ettől kis mértékben marad el, ha mindketten a koncerten. Ha mindketten önzetlenül a másik fél szempontját helyezik előtérbe, rosszabbul járnak, mint akkor, ha önző módon egyikük a saját örömét keresné.

Vezérürü-játék: Két nagyon udvarias ember az ajtó előtt találkozik. Mindketten előre szeretnék engedni a másik felet az udvariasság szabályai alapján, azaz a kölcsönös kooperációval élnének. Ez a lépés azonban egyikük számára sem hasznos,

mivel kívül rekednek. A kölcsönös udvariatlanság, azaz a versengés sem célravezető megoldás, mivel így sem jutnak be az ajtón, de még ellenséges légkör is kialakul. A játék egyik nagy nyertese az ilyen helyzetekben az a kívülálló, aki felismeri a helyzetet, és saját előnyére fordítja azt: az udvariasság szabályaira fittyet hányva bemegy az ajtón. Felismerve a csapdát, a legnagyobb közös nyereség akkor realizálódik, ha egyikük marad az udvariasság szabályai mellett, míg a másik átmegy az ajtón. A helyes döntéshez a helyzet gyors felismerésére is szükség van.

Gyáva nyúl (Chicken): Az élethelyzet őshazája Amerika, ahol a fiatalok egyik kedvenc időtöltése az volt, hogy nagy sebességgel hajtottak egymás felé szűk úton. A teljes veszteséget akkor élték meg, ha mindketten kitartottak eredeti irányuk mellett. Ez a helyzet frontális ütközéshez vezetett, és nem volt biztos a túlélés sem. Vesztesnek a játékot figyelők mégis azt könyvelték el, aki a kormány félrerántásával az életét próbálta menteni, őt ugyanis gyáva nyúlnak kiáltották ki, ami a társak megvetését is magával vonta. A kormány félrerántását követő életben maradást csak abban az esetben nem vetették meg, ha mindkét fél ezt tette.

A dilemmák értelmezése, a mindennapokban fellépő élethelyzetek elemzése és összehasonlítása során a diákok egy része jó rálátással felismerte egy-egy helyzet csapda jellegét. A munkát a játékok megadásának extenzív értelmezése: lépések sorrendje, játékfa elemzése, készítése követte. A tanulók megtanulták egyes élethelyzetekre vonatkozó játékok normál, azaz mátrixos és extenzív, vagyis gráf formában történő ábrázolását, megfigyelhették a feltételek változásának következményeit vagy a többlépéses helyzetek kimeneti lehetőségeit.

Kétszemélyes, zérus összegű játék nyeregponttal; minimax és maximin stratégia

A következő lépésben a játékok osztályozásához a teljes érdekellentétben álló felek döntéseinek vizsgálatával foglalkoztunk a felek tiszta stratégiái esetén. Az ilyen interakcióban a partnerek érdekei a lehető legélesebben szemben állnak, a preferenciáik teljesen ellentétesek. Az interakcióban részt vevő felek nyereményeit pozitív nyereségként, veszteségeit pedig negatív nyereségként számítva a játékosok nyereségeinek összege nulla vagy egy állandó érték. Az ilyen játékokkal kapcsolatosan az egyensúlypontnak vagy nyeregpontnak a fogalma és szerepe volt a következő elsajátítandó ismeret. Az említett pontokat a játék megoldásának nevezzük. A megoldásokra *Neumann minimax tétele* nyújt lehetőséget, amely kimondja, hogy minden véges vagy zérus összegű játék esetén létezik egy olyan keveréke a stratégiáknak, amely minimax tulajdonsággal rendelkezik.

A tétel alkalmazásához a tanulói példák alapján, amelyek a bokszmeccstől a földvitán át a fennmaradásért vívott küzdelemig széles skálát öleltek fel, döntési

táblázatot készítettünk. A táblázatban a sorminimumok maximumát, illetve az oszlopmaximumok minimumát kiválasztva kerestük azt a cellát és az ahhoz tartozó stratégiapárt, amely a játék megoldását jelenthette. A matematikai hátteret a munka során IKT (információs és kommunikációs technológiai) eszközök segítségével biztosíthatjuk: a döntési táblázatot egy Excel munkalapba írva, a program segítségével kiválasztjuk a fent meghatározott értékpárt, így ez nem jelentett a feldolgozás során jelentős időveszteséget. Új ismeret volt a tanulók számára a racionális játékos fogalma, aki a legrosszabb következmény lehetőségét igyekszik elkerülni a „legkisebb rossz" elve alapján. Az említett fogalom „emberinek" bizonyult a diákok egy része szerint.

Kétszemélyes véges, illetve változó összegű játék nyeregpont nélkül; természet elleni játékok

Az óra egyik részében zajlott a teljes érdekellentétben álló felek döntéseinek vizsgálata a felek kevert stratégiái esetén. Ezt követte olyan játékok vizsgálata, ahol a játékosok között nincs teljes érdekellentét. Megtanulták, hogy a nyeregpont nélküli játékokban árt egy játékosnak az, ha az ellenfele előre értesül arról, hogy ő milyen stratégiát választott, ezért mindkét játékosnak az az érdeke, hogy megpróbálja eltitkolni a stratégiáit a másik fél elől. A tanulók hamar ráláttak arra a párhuzamra, amely az ilyen játékok és a válási folyamatok között áll fenn. A nyeregpont nélküli játékok megismerése új megközelítést is adott: megfigyelhető volt, hogy az ilyen döntéssorozatok során érdemes a véletlenre bízni a stratégiaválasztást, és e véletlen segítségével keverni a stratégiákat. A véletlen esetünkben az a valószínűségi érték, amelynek megkereséséhez a döntési táblázat mátrixa segítségével lehet eljutni. A táblázat elkészítése szintén IKT-val végezhető, az Excel munkalapba beírt táblázatból néhány előre megírt utasítással (lineáris programozással) a program kétismeretlenes egyenletrendszert ír fel. Az egyenleteket GeoGebra segítségével ábrázolva a kivetítőn megjelenik az egyenletrendszer megoldása, ami egyúttal a valószínűségi érték leolvasására is lehetőséget ad. Az optimális kevert stratégia fogalmát, amely szerint a játékosoknak érdemes a várható nyereségüket maximalizálni, nem kellett hosszan magyarázni. A tanulók itt hamar szembesültek azzal, hogy egy játék, annak ellenére, hogy van optimális megoldása, nem biztos, hogy igazságos. Az optimális kevert stratégia gyakorlati példái közül ezt követően nem maradtak ki a katonai és sporteseményekkel kapcsolatos és filmekben megfigyelhető hasonlatok. Ezt a stratégiát a fizikaórán, a radioaktív bomlás témájához kapcsolódóan a felezési idő fogalmánál, és a bomlási törvénynél is jól tudtuk demonstrálni.

Sokszereplős játékok, evolúciós játékelmélet

Az evolúciós játékelmélettel foglalkozva a tanulók megismerkedtek annak eredetével. A tudományok közötti kapcsolatok szép példáját mutatja, hogy bár az evolúciós játékelmélet biológiai eredetű, később társadalmi, gazdasági, fizikai folyamatokra is kiterjesztették azt. Ismert és alkalmazott példákon keresztül próbálták ki az evolúciós stratégiát: többlépéses helyzetekben vizsgálták a játék stabilitását: fej vagy írás játék, udvariasság, őszinte döntésvállalás. Itt találkoztak a tanulók a játékelméletet és a krisztusi tanítást összekapcsoló *TFT-stratégiával*.

A krisztusi tanítást Mt 7,12 alapján elevenítettük fel: *„Amit akartok, hogy veletek tegyenek az emberek, ti is azt tegyétek velük."* A feltételes kooperáció – *tit for tat* (TFT), vagyis valamit valamiért – elve azt mondja, hogy a megfigyelt játékos kooperálással kezd, azaz az első döntési helyzetben figyel arra, mi lenne az optimális a másik félnek is, s az ezt követő döntési helyzetek során mindig azt lépi, amit az ellenfele lépett az előző lépésben. Ez természetesen nem az állandó megbocsátást és a balek játékos képének az adaptálását jelenti, inkább a végtelen bosszúállás elvetését. A TFT legfőbb tulajdonsága a megbocsátási hajlam: amint az interakcióban lévő partner jelét adja az együttműködésnek, mi is nyitottak vagyunk rá.

A játékot elég sokszor játszva a tanulók felismerték, hogy egy többlépéses, többszereplős játékban nem kell mindig győzni ahhoz, hogy végül jó eredményt érjünk el. A stratégia alkalmazásának egyik legjobb példája a marketingszakmában érhető tetten: a szakmát jól ismerő szakemberek egyik legjobb stratégiája is ezen az elven alapul.

Értékelés

A téma feldolgozásakor az ismeretek elsajátítási szintjét kérdőív segítségével mértem. A feltett kérdések játékelméleti fogalmakat, ismereteket tartalmaztak. Az elemzés során a válaszok 60%-áról kiderült, hogy olyan új ismeretet tartalmazott, amelyre a tanulók emlékeznek, 24%-a régebbi vagy nem az iskolai tanulás során szerzett tudásról tanúskodott, és a válaszok csupán 16%-a érkezett vissza úgy, amely szerint a válaszadó nem emlékszik a kérdezett információra. Ez utóbbi a megvizsgált 400 kérdésből 64 volt, közöttük néhány tudománytörténeti ismeretekhez kötődik, több gráfelmélettel, valamint mátrixokkal kapcsolatos.

Felhasznált irodalom

Filep László: *Játékelmélet.* Tankönyvkiadó, Budapest, 1985.
Hankiss Elemér: *Társadalmi csapdák.* Magvető, Budapest, 1983.
Harsányi János: A racionális viselkedés elmélete. *Szociológiai Szemle,* 5. évf. 1995. 4. sz. 47–56. o. Web: http://www.szociologia.hu/dynamic/9504harsanyi.htm. (Megtekintés: 2015. június 18.)
Mérő László: *Mindenki másképp egyforma. A játékelmélet és a racionalitás pszichológiája.* Tericum Kiadó, Budapest, 2007.
Szabó György: Az együttműködés természete. *Magyar Tudomány,* 173. évf. 2012. 6. sz. 642–652. o. Web: http://www.matud.iif.hu/MT201206.pdf. (Letöltés: 2015. június 18.)
Tóth I. János: *Játékelméleti dilemmák társadalomfilozófiai alkalmazásokkal.* JATEPress, Szeged, 2010.
Weiss, Carol H.: *Értékelés.* Országos Közoktatási Intézet, Budapest, 2005.

Molnár Zoltán Gábor

A Desargues-tétel tanításáról[1]

Bevezetés

Előadásomban be szeretném mutatni, hogy a matematika tanításában, de akár a matematikán belül is, a tételek bizonyításának némelyikénél miért lehet visszatérni a nonverbális eszközökhöz, és hogy a szavak nélküli matematikai bizonyítások létjogosultságának milyen történelmi előzményei és szemiotikai-érveléstechnikai indokai vannak. A történeti és szemiotikai bevezető után egy konkrét témát dolgozunk fel, a projektív geometrián belüli Desargues-tételkört, illetve ennek tanítását, melyben pusztán ábrákkal, nagyon kevés szóbeli érveléssel a téma nagyon mély rétegeibe dogunk majd eljutni. Ezzel a példával igazoljuk, hogy a diagrammatikus érvelés – legalábbis a matematika tanításában, de akár a matematikán belül is – egyenértékű képes lenni a verbális bizonyítási stílussal. Megjegyezzük, hogy ezt az igen régi módszert a gyakorlatban is kipróbáltuk a budapesti Sztehlo Gábor Evangélikus Gimnázium kilencedikes és tizedikes rajz és művészetek tagozatos diákjai körében.

Bizonyítás ábrákkal

Különcök és humanisták

Reuben Hersh *A matematika természete* című könyvében vezeti be a „különc és humanista" fogalmát, amely az extravagáns, lázadó, tudományát forradalmasító matematikus zseni képét vetíti elénk. Elgondolkodhatunk azon, hogy ez a kép, például a szerelméért lovagiasan párbajozó, majd életét ott vesztő Galois-é vagy a semmiből egy új világot teremtő Bolyaié, illetve a csatatérré vált Szürakuszai homokjába is geometriai ábrákat rajzoló Arkhimédészé milyen viszonyban van az elmékben a matematikaórákról feltoluló típusszerű képekkel, a szürkeséggel, a kiszámíthatósággal, a komolysággal. Igen, ez a fogalom, a „különc és humanista"

[1] Ez a dolgozat az evangélikus iskolák kutató és alkotó tanárainak második konferenciáján (Deák Téri Evangélikus Gimnázium, 2014. március 25.) a Természettudományi és matematikai szekcióban elhangzott előadás írott, bővített változata.

valamit próbál visszaadni abból a lelkesedésből és extravagáns gondolkodásmódból, ami Galois-t, Bolyait, Arkhimédészt juttatja eszünkbe. A „különcök és humanisták" Reuben Hersh matematikatörténetében, illetve matematikafilozófiájában mindig azok, akik a gondolkodás fő csapásirányától eltérve, valami újjal hozakodtak elő. Különcök, mert egyedi módon közelítenek a tudományukhoz, nem foglalkozva azzal, hogy munkájukat a kortársak sokszor érthetetlennek, értéktelennek, feleslegesnek tartották. Humanisták, mert a matematikát emberi tevékenységnek tekintik, az ötletet, a felfedezéshez vezető utat tartják a matematikai munkában a legfontosabbnak.

Témánk szempontjából a rezidens különc Euklidész, ami azért hangzik furcsán, mert ő az, akire úgy gondolunk, mint aki az első matematika-tankönyvet írta, és ő az, akitől a definíció-tétel-bizonyítás hármas által jellemezhető deduktív jellegű matematikát szokta az utókor eredeztetni. Reuben Hersh rámutat arra, hogy Euklidész pont abban volt különc, hogy az őróla elnevezett szigorú és feszes matematikai stílust az olvasóval szinte összekacsintva sokszor ábrákkal oldotta. Ez persze nem egy nyilvánvaló észrevétel és némi indoklásra szorul.

Lássuk be!

Nem feltételezhető joggal, hogy műve, az *Elemek* (Sztoikheia) az első volt a nemében. *Elemek* előbb is léteztek, de talán azért maradhatott fenn ez a munka ilyen sok példányban, mert az lett legjobban megírva. Amiben Euklidész mindenképpen humanista, az az, hogy integrálta a verbális matematikát a korábbi matematikai korszak vizuális bizonyítási technikáival. Szabó Árpád világhírű matematikatörténész volt az, aki klasszika-filológiai módszerekkel kimutatta, hogy a korai görög matematika legalább két eltérő módszertani szakaszra tagolható.

Az ókori görög matematika történetéről alkotott kép sokáig a szokásos módon nézett ki. Az egyeditől az absztraktig fokozatosan jut el a tudomány. Kezdőpontja Thalész korszaka, a tetőpontja Euklidész elemei és gyümölcsei a számos alkalmazás. Szabó Árpád rámutatott, hogy az ókori görög matematika fejlődése forradalmi változások kíséretében zajlott.[2] Ezek a forradalmi változások elsősorban a matematikai igazság megismerése módszereinek megválasztásában nyilvánultak meg. Thalész korában a matematikai igazság megkeresésének módszere a látható, érzékelhető, kipróbálható, megszerkeszthető eszközökben bővelkedett. A bizonyítás egyik legfontosabb eszköze az átdarabolás volt. Emlékezzünk csak arra, hogy az általános iskolában hogyan „bizonyítottuk", hogy a háromszög belső szögeinek összege 180°! Ha egybevágó háromszögeket vágunk ki papírból és a három különböző szöget rendre egymás mellé illesztjük, akkor egy egyenest kapunk. Ám vegyük észre, ezzel a későbbi matematikai

[2] Szabó 1997, 33. o

korszak igazságkeresési módszerei teljesen ellentétesek. Később a matematika az ilyen kivágást, átdarabolást, egymásra fektetést alkalmazó technikáktól eltávolodott és lehorgonyzott a verbális érvelés mellett. A legkorábbi verbális argumentációk, például a párosról és páratlanról szóló tanítás Euklidész VII. könyvében, a logikai bizonyítási formák teljes repertoárját felmutatja, mintegy belső, matematikai előzmény nélkül. Prototípusai az ilyen érveléseknek Zénón apóriái, amelyek a tapasztalattal szemben az ésszel megismerhetőt tekintik elsődlegesnek. (Idézzük fel, mit jelent ez: a tapasztalat bizonytalan, a „lélek" által megismerhető a biztos. Ez maga a platonizmus.)

Ami Euklidészt naggyá teszi, hogy mindkét hagyományt őrzi. A Pithagorasz-tétel *Elemek*ben található bizonyításának zsenialitását már az ókorban méltatta Proklosz, de a bizonyítás zsenialitása nem az axiomatikus-deduktív módszerben keresendő, hanem abban, hogy Euklidész meghagyta az ehhez a tételhez illő átdarabolásos módszert. A befogókra írt négyzeteket addig lehet darabolni, rakosgatni, míg együtt ki nem teszik, fedésbe nem kerülnek az átfogóra írt négyzettel. Ez Thalész korának módszere a matematikai igazságok megkereséséhez. Szabó Árpád hangsúlyozza, hogy a bizonyításra használt görög szó (ἀποδειχνύναι) azt is jelenti, hogy 'megmutatni'. Korántsem belemagyarázásról van itt szó! Proklosz írja le, hogy Thalész inkább érzékletesebben, kézzelfoghatóbban művelte a matematikát, míg a pythagoreusok tisztán intellektuális okokat hoztak fel a tételeik mellett.[3] Kiválóan adja vissza ezt a tudást a matematikai hagyomány, mely a „bizonyítás" szó szinonimájaként kezeli a „belátás" szót.

Kettősség figyelhető meg tehát a matematikai megismerési módszerekben és kettősség mutatkozik a matematika művelésének történetében is. Erre a kettősségre érzékletesen mutat rá egy kedves anekdota. Egy kollégám, aki inkább a humaniórák iránt érdeklődött, és a matematikát meglehetősen antipatikus tudománynak tartotta, említette a „belátás" szó taszító voltát, mintegy végső okként, hogy miért nem szereti a matekot. Bizonyítás, igazolás, megmutatás, belátás. Ezek a fogalmak a matekórán ugyanazt jelentik. Pedig a köznyelvi értelmük szerint szétválnak, akár úgy, hogy ellentétbe kerül a verbális érvelés a láttatással, akár azzal, hogy használjuk azt a fölényeskedő fordulatot, hogy „lássuk be!", mintha azt mondaná a tanár: „lássuk be, hogy nekem van igazam". (Néha az ember nem is tudja, hogy a kifejezéseivel milyen lelki traumát okoz a gyanútlan hallgatóságban. Nyilván az előbb említett kollégám félreértette a „belátás" szó matematikában használatos értelmét.)

Talán érdemes Szabó Árpádról néhány szót ejteni. Ő az '50-es évekig a klasszika-filológia tanára volt a debreceni, majd a budapesti tudományegyetemen, ahonnan politikai okokból távolították el és fosztották meg katedrájától. Rényi Alfréd jóvoltából a Matematikai Kutatóintézetben talált állást, ahol az *Elemek* fordítása és

[3] Uo. 20. o.

ókori görög matematikai szövegek gondozása volt a feladata. Szerencse a szerencsétlenségben, hogy bár az egyetem vesztett egy országos hírű klasszika-filológust, az ország nyert egy világszerte ismert matematikatörténészt. 1990 után rehabilitálták és akadémikussá választották.[4]

A diagrammatikus érvelés létjogosultsága – az Elemek mint klasszikus példa

A tárgyalás szempontjából nem lényegtelen, hogy egyáltalán van-e létjogosultsága a grafikus érvelésnek vagy sem. Szerves része-e a matematikai bizonyítási módszernek az ábrákkal történő igazolás? Van-e erre példa, volt-e olyan kor, amikor az ábrákkal való bizonyítás lényeges részét alkották a matematikai érveléseknek? Erre egy történeti példa elemzésén keresztül válaszolunk, éspedig Euklidész *Elemek* című klasszikus könyvét vesszük alapul.

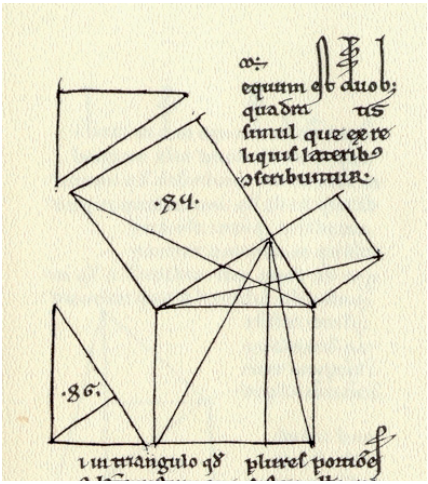

1. ábra. A Pithagorasz-tételnél szereplő ábra Euklidész Elemeiben (I. könyv, 47. tétel), az úgynevezett „bride's chair" diagram, lueneburgi kézirat (Kr. u. 1200 körül).[5]

Már önmagában az is meglepő, hogy egy ókori könyvben ábrák vannak. Nem így képzeljük el az ókori irodalmat. Az ókor legjelentősebb matematika-tankönyvében azonban nem is kis számban szerepelnek ábrák. Ezek az *Elemek*ben nemcsak a

[4] Szabó Árpádról nagyon sok érdekes részlet tudható meg a Máté 2006 tanulmányból és a Kutrovátz 2002 konferencia-előadásból.

[5] http://commons.wikimedia.org/wiki/File:Euclid_Lueneburg_ms_16r.jpg.

bizonyításokat segítik, hanem önálló bizonyításokként is működhetnek. Nem állítom, hogy ez nyilvánvalóan így van, éppen ezért megkísérlem érvekkel alaposan alátámasztani. Az állítást egy gyengébb formában először Reuben Hersh fogalmazta meg, miszerint az ábrák az *Elemek*ben nem szükségtelenek, hanem a könyv szerves részei. Hersh megfogalmazásában kiderül, hogy ezt nem csak úgy érti, hogy segítik a megértést. Ha csak ez lenne a szerepe, az ábrák egyáltalán nem lennének szükségesek.[6] Ezek azonban Hersh szerint elhagyhatatlanok. Tézisem tehát a következő: *az Elemek ábrái komplett bizonyítások, melyeket a szöveg segít, alátámaszt.* Állításom mellett módszertani és történeti érveket fogok felhozni. Mindezek előtt azonban lássuk a fogalmi eszköztárat.

Index, ikon, diagram, szimbólum

A nem verbális jellegű, diagrammatikus bizonyításokról először Charles Sanders Peirce beszélt a matematika jelrendszerét elemző szemiotikai tanulmányaiban. Az ehhez szükséges fogalmi eszköztárat is ő állította össze. Röviden összefoglalva ez a következő. *Ikonnak* nevezi az olyan jeleket, melyek a jelölet egy jellegzetes tulajdonságát jeleníti meg, de nem jellemzi teljesen, nem definiálja a jelöletet. Például egy vektort ábrázoló nyíl egy ikon, de egy karikatúra egy emberről szintén ikon és egy mozgásparódia is ikonizálja azt, akinek a mozgását parodizálja. Az *index* olyan jel, mely pusztán hivatkozik egy objektumra, azaz referál, de nem adja meg a jelentését. A legmagasabb szintű jel a *szimbólum,* amely definiálja, teljes leírását adja az általa jelölt objektumnak. Az ikonok között találjuk a *diagramokat,* amelyek objektumok közti relációkat jelölnek.[7, 8]

Módszertani érvek

A diagramok – Peirce értelmezésében – relációkat kódolnak, amelyek így alkalmasak kijelentések közötti relációk, bizonyítások ábrázolására. A bizonyítás ugyan állítássorozat, a diagram egyetlen kép, de a diagram mint egymásra rajzolt ikonok sorozata szimbólum, és a rajzolás, illetve a kép pontjainak jelölése során ezt az időbeli sorrendet rekonstruálni tudjuk. Arra az ellenvetésre, hogy a diagramok nem kódolják tökéletesen a bizonyítást, azt válaszolhatjuk, hogy ez igaz a szöveges bizonyításokra is. A szöveges bizonyítás sem hézagmentes, pusztán az alapvető gondolati lépéseket vonultatja fel, számos logikai lépést, sőt szakmai, matematikai

[6] Hersh 2000, 197. o.

[7] Peirce 1976a, 238. o.

[8] A diagramokkal operáló geometria szemiotikai elemzéséről olvashatunk például Barbin 2010 tanulmányában.

trivialitást is ismertnek feltételez. Hogy a diagramok alkalmasak a geometriai igazság fennállásának feltárására és bemutatására, az teljesen világos.[9] Ám nem csak a geometriában igaz, hogy a diagramok könnyítik a verbális bizonyítás megértését, illetve ha erre kifejezetten törekszünk, akár helyettesítik is azt. Az *Elemek*ben számelméleti tételek mellett is ábrák találhatók, melyek vonásokat, pálcikákat, kavicsokat idéznek fel bennünk, azaz a természetes számoknak a valóságos világban létező modelljére és ezek kapcsolataira utalnak. Az, hogy ezek konkrét számokat jelölnek, és nem általánosan jelölnek egy tetszőleges számot, nem igazi ellenérv, mert nem magukat a természetes számokat kell ábrázolni, hanem a legfontosabb tulajdonságaikat, például a rákövetkezést, ami pusztán egyetlen vonás hozzáírásával is ábrázolható.

Történeti érvek

Szabó Árpád dobta be először a matematikatörténeti köztudatba, hogy az a megállapítás, miszerint a matematika módszertana az ógörög korban folyamatosan és töretlenül fejlődött a képi ábrázolásoktól a verbális reprezentációig, hamis. Rámutatott arra, hogy a verbális érvelés robbanásszerűen, készen jelent meg a matematikai irodalomban, éspedig az éleai filozófia megjelenésével egy időben. Ahogy az ógörög filozófiára, úgy az ógörög matematikai érvelésekre is nagy hatással voltak az éleaták indirekt okoskodásai. Azt, hogy Zénón apóriái szinte egy az egyben lefordíthatók a rendezett halmazok elméletének egyes bizonyításaira,[10] azt jelentik, hogy ezek az érvek a legabsztraktabb modern kori bizonyítások szerkezetével azonosak.[11] Minthogy pedig a püthagoreusok a matematikában szándékozták alkalmazni a kor legújabb filozófiai technikáit, természetes módon gondolták tovább Zénón analitikus érvelési stílusát a matematikán belül. Mindezzel egy időben még mindig jelen volt a korábbi grafikus igazolási módszer, amelyet Eukleidész meg is tartott és a verbális technika mellett fel is vonultatott könyvében. Az *Elemek* ábrái nem pusztán illusztrációk, hanem egy korábbi módszertani iskola bizonyítási technikáinak enciklopédikus indíttatású felvonultatása.

[9] Kiváló példa erre a japán IES cég által kifejlesztett ingyenes online java szkriptek, amelyek a geometria leglátványosabb tételeit mutatják be. A Pithagorasz-tétel *Elemek*ben megjelenő bizonyítása például a http://www.ies-math.com/math/java/geo/pythasx/pythasx.html alkalmazásban sajátítható el.

[10] Ruzsa 1966, 169. o.

[11] Ami persze nem azt jelenti, hogy Zénón bizonyításai az említett absztrakt tételeket szándékoznák igazolni. Ez megalapozatlan szövegkritikai és anakronisztikus matematikatörténeti kijelentés lenne.

A Desargues-tételkör – egy példa az ábrákkal való bizonyításra

Most röviden bemutatunk egy olyan témakört, amelyben jól látható, hogy szinte szavak nélkül is működik nemcsak a matematikai fogalmak megismerése, de még a tételek feldolgozása és a bizonyításuk kivitelezése is. Ez a témakör a projektív geometria, mely ugyan nem része a középiskolai matematika törzsanyagnak, sőt még az emelt szintű tananyagnak sem, a szokásos emelt és középszintű feladatokban mégis fellelhetők a szükséges fogalmak és ezekből az elemekből összeállítható maga a projektív geometria témaköre, illetve a benne kiemelkedő jelentőségűnek számító Desargues-tétel.[12]

A perspektivitás kétféle fogalma

Két jellegzetes ábrára szinte mindenki emlékszik a geometriai tanulmányaiból. Az egyik a háromszög középpontos nagyítása, a másik a tengelyes tükrözés mindkét ábra a perspektivitás egy-egy központi fogalmát hozza előtérbe. Lássuk először a középpontos hasonlóságot!

1. Feladat. Adott pontból kicsinyítsünk felére egy adott háromszöget!
A megoldás nagyjából a következőképpen zajlik. Felezzük meg az OA, OB, OC szakaszokat. Ekkor például az OAB háromszög kicsinyített képe az OA'B'C' háromszög lesz, így az ABC háromszög oldalainak kicsinyített képei rendre az A'B'C' háromszög oldalai lesznek.

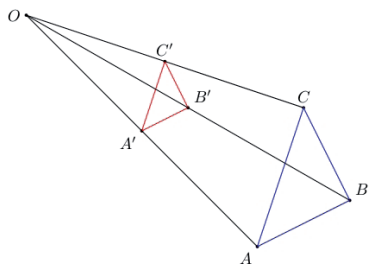

2. ábra. Középpontos hasonlóság

Rögtön rámutathatunk arra, hogy a háromszög és képe egymáshoz a kicsinyítés középpontjára vonatkozóan *perspektív,* általában ugyanis a két háromszög pontra vonatkozó perspektivitásának definíciója a következő:

[12] A témának a matematika tanítása szemszögéből részletesebb, matematikailag igényesebb kifejtése: Molnár 2012.

1. Definíció. Az ABC háromszög és a neki megfeleltetett A'B'C' háromszög pontra perspektív, *ha van olyan pont, melyen a megfelelő csúcspárok által meghatározott egyenesek mind áthaladnak.*

A témakör másik jellegzetes fogalmát idézi fel bennünk háromszög tengelyes tükrözése.

2. Feladat. Adott egyenesre tükrözzünk egy háromszöget, melynek oldalai nem párhuzamosak a tükörtengellyel! Hol metszik egymást a megfelelő oldalak egyenesei?

A tengelyes tükrözést például úgy tudjuk megvalósítani, hogy kijelölünk a tengelyen két tetszőleges pontot, majd előbb az egyikbe, majd a másikba beszúrjuk a körzőt és rendre körívezünk a tükrözni kívánt pontokig kinyitott körzővel. A szerkesztési pontatlanság dacára a szimmetria miatt mindenki számára világos, hogy az egyenesek a tengelyen metszik egymást.

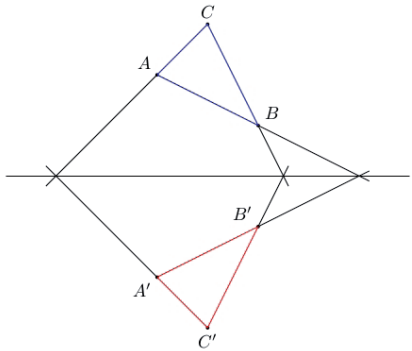

3. ábra. Tengelyes tükrözés

A háromszög és képe egymáshoz egyenesre perspektív lesz, ugyanis az egyenesre vonatkozó perspektivitás definíciója:

2. Definíció. Az ABC háromszöghöz a neki megfeleltetett A'B'C' háromszög egyenesre perspektív, *ha a megfelelő oldalegyenesek metszéspontjai egy egyenesre esnek.*

Figyeljünk fel arra, hogy a két ábrán megtalálható mindkét tulajdonság említett tulajdonság! Ezek a háromszögpárok a kétféle perspektivitás jellegzetes, de atipikus esetei:[13] az első két háromszög egyenesre is perspektív, nemcsak pontra, de a perspektíva egyenese az úgynevezett ideális egyenes, a második két háromszög pontra is per-

[13] A matematikai szakzsargonban néha *tipikusnak* nevezünk egy szituációt, ha nem nulla valószínűséggel bekövetkezik és atipikus a szituáció, ha nem. Például az, hogy két sík a térben párhuzamos, atipikus, mert elhanyagolhatóan kicsi annak a valószínűsége, hogy ha két síkot tetszőlegesen választunk a térben, akkor azok ugyanolyan állásúak lesznek.

spektív, de egy úgynevezett ideális pont a perspektíva középpontja. Ezek lényeges, de kivételes vonatkozások, melyekkel nem kell feltétlenül foglalkoznunk, és nem is részei az emelt szintű tananyagnak. Ennek ellenére érdemes kitérni a két ideális síkbeli elem mibenlétére. Az első háromszögpár azért perspektív egyenesre, mert a háromszög oldala és ennek képe párhuzamos egymással, és a projektív síkgeometriában a párhuzamosok a végtelenben metszik egymást.[14] Az ilyen metszéspontokat hívják *ideális pontoknak,* mert nem a síkon, hanem annak „végtelen pontokkal" való kiterjesztésén vannak rajta. Az ideális pontok maguk egy egyenest alkotnak a kiterjesztett síkon, melyet *ideális egyenesnek* nevezünk. Az első két háromszögpár tehát azért perspektív egyenesre, mert a megfelelő oldalpárok egy egyenesen, az ideális egyenesen metszik egymást. Hasonlóképpen a második háromszögpár egymáshoz pontra perspektív, mert a megfelelő csúcsokat összekötve egy-egy egyenessel ezek párhuzamosak lesznek, amelyek egy ideális pontban („a végtelenben") metszik egymást.

A Desargues-tétel

Felvetődik a természetes kérdés: mindig igaz ez? Kis próbálkozás, néhány eset megszerkesztése után könnyen eljuthatunk a szubjektív bizonyosságig, hogy a háromszögpárok kétféle perspektivitása mindig együtt jár. Egymáshoz perspektív háromszögeknek erről a kettős tulajdonságot mutató sajátosságáról szól Desargues tétele: ha két háromszög pontra perspektív, akkor egyenesre is perspektív (és viszont). Most a tételt csak egy tipikus szituációban igazoljuk, de a bizonyítás nehézség nélkül kivitelezhető a fenti atipikus esetekben is.

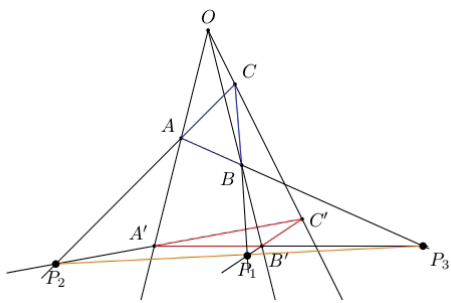

4. ábra. A Desargues-elrendezés

[14] Ebben semmi misztikus nincs. Nem kell összeveszniük azoknak, akik szerint a párhuzamosok nem metszik egymást a végtelenben, azokkal, akik szerint metszik egymást. A matematikusok birodalmának „Pax Romanája" azzal valósul meg, hogy a matematikai körültekintés a két álláspontot más témakörbe csatornázza be. Az euklidészi geometriában nem találkoznak a párhuzamosok. De ez nem euklidészi geometria, hanem annak egy kiterjesztése, a projektív sík geometriája. Ott a párhuzamosok metszik egymást.

Tétel (Desargues). Ha két háromszög pontra perspektív és a megfelelő oldalak egyenesei metszik egymást, akkor a két háromszög egyenesre is perspektív.

Ha most az ábrát nézzük, akkor könnyen térgeometriaivá tudjuk transzformálni a feladatot azzal, hogy az ABCA'B'C' hatszöget egy háromoldalú csonka gúlának tekintjük. Ekkor az egész tétel mintha megelevenedne. Mintha magában tartalmazná bizonyítását is. Egyszerűen láthatóvá válik maga az okozat és az ok is.

5. ábra. A Desargues-elrendezés mint térbeli elrendezés egy nézetének ábrázolása. A keresett egyenest a két sík metszésvonala adja.

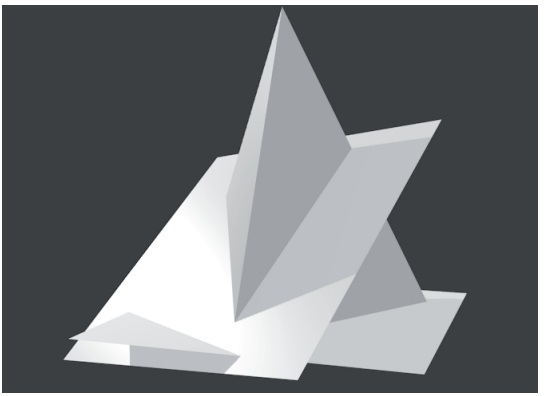

6. ábra. A Desargues-elrendezés egy másik nézetből

Tehát, tekintsük azt a csonka gúlát, melynek alapsíkja az A'B'C' háromszög síkja, a csonkítás síkja pedig az A, B, C pontok által kifeszített sík. Az ABC háromszög oldalegyenesei mind a metsző síkban, az A'B'C' háromszög minden oldalegyenese

az alap síkjában van. Tehát ha ezek az egyenesek metszik egymást, akkor a metszéspontok csak a két sík metszésvonalán lehetnek, azaz egy egyenesbe esnek. Ezzel bebizonyítottuk a tételt.

Egy egyszerű következmény

Mire használható egy olyan tétel, mely ugyan nincs benne még az emelt szintű tananyagban sem, de bizonyításának minden eleme közepes kompetenciaszinten helyezkedik el, és belátásához csak egy jól kivitelezett ábra kell? Például arra, hogy olyan nagy hírű és olyan ritkán bebizonyított tételek igazolásához jussunk el, mint az Euler-egyenes tétele. Mint ismeretes, az Euler-egyenes egy háromszög súlypontján, magasságpontján és körülírható körének középpontján áthaladó egyenes, a tétel pedig arról szól, hogy a szóban forgó három pont tényleg egy egyenesbe esik. Vegyük észre, hogy pont ilyen állítást tesz maga a Desargues-tétel is, azaz arra ad elégséges feltételt, hogy három pont egy egyenesbe essen. Lássuk tehát a tételt!

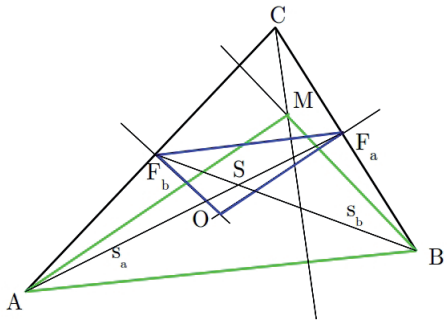

7. ábra. Az Euler-egyenlet tételének bizonyítása

Tétel (az Euler-egyenes, speciális eset). Legyen az ABC nem egyenlőszárú háromszög. Ekkor a háromszög súlypontja, magasságpontja és köré írható körének középpontja egy egyenesbe esnek.

Természetesen a grafikus bizonyításokkal sem lehet az ötleteket megspórolni. Legfeljebb nem kell annyit írni. Az elrendezésbe bele kell először látni egy Desargues-szituációban álló ponthetest. Az esetleg hosszas morfondírozást követően megszülető ötletet a következő lemmában fogalmazhatjuk meg.

Segédtétel. Legyen F_a az a oldal és F_b a b oldal felezéspontja, valamint O a körülírt kör középpontja, M a magasságpont. Ekkor az ABM háromszög és az F_aF_bO háromszög az ideális egyenesre perspektív és a perspektivitás középpontja az ABC háromszög súlypontja.

A segédtétel teljesen magától értetődik. Az F_aF_bO oldalegyenesei két felező-

merőlegessel és egy középvonallal esnek egybe. Ezek párhuzamosak rendre két magasságvonallal és egy oldalegyenessel, azaz az oldalai párhuzamosak az ABM háromszög oldalaival. Tehát a két háromszög pontra (egy ideális pontra) perspektív. A Desargues-tétel következményekén a két háromszög pontra is perspektív, már csak azt kell megkeresni, hogy mi lesz a perspektivitás középpontja. Ha a megfelelő csúcsokat összekötjük, akkor a perspektivitás középpontját kapjuk. Az AF_a és a BF_b szakaszok metszéspontja a súlypont, hisz maguk a szakaszok a súlypontot adják. Ám a tétel szerint a harmadik pontpár egyenesének, azaz az OM egyenesnek is ezen a ponton kell áthaladnia, azaz az S súlypont, az O és az M egy egyenesbe esnek. Ezzel a tételt bebizonyítottuk.

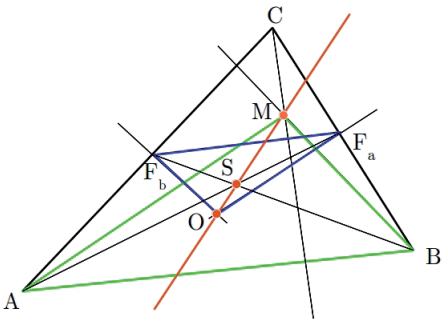

8. ábra. Az Euler-egyenes (MSO egyenese), a két háromszög perspektivitásának tengelye

Mindezzel tehát bemutattuk, hogy a matematikát lehet minimális szöveges érveléssel, pusztán ábrák és diagramok segítségével is igényesen művelni.

Hivatkozott művek

Barbin, Evelyne: *Evolving Geometric Proofs in the Seventeenth Century: From Icons to Symbols.* In: Gila, H. – Jahnke, H. N. – Pulte, H. (szerk.): *Explanation and Proof in Mathematics – Philosophical and Educational Perspectives.* Springer, New York, 2010.

Euklidész: *Elemek.* Ford. Mayer Gyula. Gondolat, Budapest, 1983.

Hersh, Reuben: *A matematika természete.* Ford. Kepes János – Pócs Ádám. Typotex Kiadó, Budapest, 2000.

Kutrovátz Gábor: Philosophical Origins in Mathematics? Árpád Szabó Revisited. *13th Novembertagung on the History of Mathematics. Frankfurt, 2002, okt. 31. – nov. 3.* http://hps.elte.hu/~kutrovatz/frankfurt.pdf. (Letöltés: 2014. augusztus 23.)

Máté András: Árpád Szabó and Imre Lakatos on the Relation between History and Philosophy of Mathematics. In: Stegania, J. (szerk.): *Perspectives on Science. Special Issue: Hungarian Studies on Imre Lakatos.* 14. évf. 3. sz. 2006. ősz.

Molnár Zoltán: Mi fér bele a tananyagba projektív geometriából? *A matematika tanítása. Módszertani folyóirat,* 20. évf. 2012/4. 16–21. o.

Peirce, C. S.: *Καινα στοιχεια ("New Elements").* In: Eisele, Carolyn (szerk.): *The New Elements of Mathematics by Charles S. Peirce.* 4. köt. *Mathematical Philosophy.* Mouton Publishers, The Hague, 1976a.

Ruzsa Imre: *A matematika néhány filozófiai problémájáról.* Tankönyvkiadó, Budapest, 1966.

Szabó Árpád: *A görög matematika.* Magyar Tudománytörténeti Intézet, Budapest, 1997.

Dorosmai Erzsébet

Kéményseprőből művészember, avagy Storno Ferenc mesés élete

Sopronban, a város szívében áll egy jellegzetesen barokk stílusú épület, amelynek különleges formájú, kerek, zárt sarokerkélye és színes üvegablakai szinte vonzzák a sétálók tekintetét. A több történelmi kort megélt épület ma múzeum, a soproniak büszkesége csakúgy, mint a szomszédságában álló Tűztorony vagy maga a tér – az ország egyik különleges tere, hiszen ritkaságszámba megy az, hogy ilyen sokféle, különböző korból származó épület zárja körül. A tér minden épületéhez fűződik érdekes történet vagy kapcsolható történelmi esemény. Vannak, akik még ismerik ezeket a nevezetességeket, és számon tartják azt is, hogy hajdani lakói közül melyik családot látogatta Petőfi, vagy hol kapott szállást Mátyás király a Haberleiter család vendégeként. Ez utóbbi épület az egymást követő évszázadok alatt több család tulajdonába került. A kétemeletes ház alsó szintjén, amelyet csúcsíves árkádok díszítenek, valaha alkimista műhely is volt, majd később patika. Id. Storno Ferenc az 1870-es években Festetich Páltól vásárolta meg a családja számára ezt a különleges szépségű, ekkor már barokk homlokzatú, sarokerkélyes, palotaszerű lakóházat, amely ma már a Storno család nevét viselő múzeumnak ad helyet.

Id. Storno Ferenc, akinek a neve elválaszthatatlan a historizmus építészettörténetétől, iparművészetétől és festészetétől, nagy köztiszteletnek örvendett városunkban. Tanult szakmája, a kéménysepréss mellett a romantikus historizmus szellemében festészettel, tárgy- és épülettervezéssel, stílszerű műemlék-helyreállítással is foglalkozott.

A historizmus összefoglaló stílus, a szellemében alkotó művészek, mint id. Storno Ferenc is tudatosan alkalmazták a felfedezett történeti múlt formakincsét tervezőmunkájuk során. Alkotásaik megítélése a következő évszázadokban nagyon eltérő volt, különösen a 20. század elején, és napjainkban is sok különféle vélemény hallható velük kapcsolatban.

Storno ifjú éveiben önképzéssel sajátította el a műemlék-helyreállítás gyakorlati módszereit. Építészként, festőként és restaurátorként egyaránt dolgozott, sok épületet újítva fel az Osztrák–Magyar Monarchia területén. Nagy türelemmel, szakértelemmel végzett restaurált munkái, tervezései tették nevessé. Az ország

egész területén kapott munkát, felmérni járt régi emlékeket, érdekelte a középkori régészet, illusztrációkat rajzolt, festett, és készített egyházi megrendelésre iparművészeti tárgyakat. Magyarországi templomfestészeti tevékenységéért, restaurátori munkáiért 1876-ban Ferenc József-renddel tüntették ki, majd később magasabb rendű elismerésként a pápától a Szilveszter Rend lovagkeresztjét vehette át.

A Magyar Tudományos Akadémia Archeológiai Bizottsága az 1870-es évek elején hazai műemlékek felmérésével foglalkozott, kiemelt figyelmet fordítva az erdélyi középkori műtárgy- és műemlékörökségre. Storno az 1800-as évek végén járt Erdélyben Rómer Flóris felkérésére műemlékek állapotát felmérni, azokról rajzokat készíteni. Ez az út volt szakmai szempontból is az egyik legjelentősebb műemlékfelmérő útja – a zalai és a bihari mellett –, amelyről hazatérve részletes jelentést közölt az *Archaeológiai Értesítő*ben.[1]

Halálának 100. évfordulóján és a soproni Berzsenyi Dániel Evangélikus Líceum alapításának 450 éves ünnepi megemlékezéseihez kapcsolódva ezt az utat kívántam emlékére megtenni a művészettörténeti verseny győzteseivel 2007 nyarán.

Dél-erdélyi útját Storno Ferenc naplója[2] alapján ismerhettem meg, és visszaemlékezéseit tanulmányozva, Grászli Bernadett művészettörténész útmutatásait figyelembe véve állítottam össze az útvonalat és a programot,[3] a győztes versenyzők jutalmát.

A *Sopron és a historizmus* címmel meghirdetett művészettörténeti és helytörténeti pályázat feladatainak összeállítására és az értékelő munkára felkértem iskolánk volt tanítványait, a Soproni Múzeum művészettörténészét, Kiss Melindát és az Eötvös Loránd Tudományegyetem művészettörténész hallgatóját, Grászli Bernadettet.

Az utazáson a nyertesek – két főiskolai hallgató: Hoffer Károly és Wunder Judit, illetve négy líceumi diák: Szabó László, Kertész Szabina, Fodróczy Manuéla és Gilicze Gergő – vettek részt, továbbá három múzeumi dolgozó kapott meghívást: Harasztovics Veronika restaurátor, Kiss Melinda művészettörténész és Kelemen István történész, valamint Böröcz Mária néphagyományokat ápoló, gyűjtő tanító. Műemléktúránk útvonala követte a hajdani utazó fontosabb állomáshelyeit, de a Storno által megtett útvonalat két helyen módosítottam a könnyebb megközelítés és a jóval rövidebb tanulmányozási idő miatt. Megkerestük azokat a helyeket, ahol dolgozott, tevékenykedett, akár csak másolt, rajzokat készített. A naplójában említett műemlékeket, amelyeket megrajzolt, igyekeztünk megkeresni, és ha az idő vagy a körülmények lehetővé tették, rajzokat is készíteni ezekről. Arad, Déva, Demsus, Gyulafehérvár, Szerdahely, Brassó, Prázsmár, Hermány – ahol csak járt, dolgozott,

[1] II. évf. 1869. 1–2. sz.
[2] Askercz 2000.
[3] Grászli 2013.

rajzolt vagy felméréseket végzett –: ezekről a helyekről több száz felvételt és gyors rajzokat, vázlatokat készítettünk. Figyelembe vettem Storno leírásait, jegyzeteit és az akkori közlekedési lehetőségeket a túrára szánt idő tervezésénél. A gyorskocsi már a múlté volt, mi a jóval kényelmesebb kisbusszal közlekedtünk, amivel a távolságok könnyebben legyőzhetők voltak. A hajdani művész több időt töltött egy helyen, hiszen az állapotfelmérés vagy a rajzi rögzítés sokkal több időt vett igénybe. A mi utunk lerövidült nyolc napra, 2007. július 14–21. között.

Az alábbi táblázatban a megvalósult utazások nagyon tömör összegzése olvasható a teljesség igénye nélkül, helyenként képekkel arról, hogy 138 év elteltével mit is láthattunk.

Útvonal

	1869 (Askercz Éva műve alapján)	2007
1.	1869. április 13. Vasúttal Sopronból Nagykanizsára Lerajzolta a kanizsai ferences templom török sírkőből készített szenteltvíztartóját. Vasúttal Kanizsáról Budára. Budán rajzokat készített a „császárfürdőben és a budai török mecsetben”.	2007. július 14-én, szombaton reggel indultunk útnak Szegeden áthaladva, első úti célunk Arad volt. Szegeden át érkeztünk Aradra, a kora délutáni órákban. Rövid aradi városnézésünk során a katolikus templomot, a belváros néhány utcáját és a nevezetes Szabadság-szobrot tekintettük meg.
2.	1869. április 17. Vasúttal Pestről Aradon át Dévára 1869. április 18. Déva Storno Ferenc rajzokat készített Déva váráról és a dévai református templomról.	Szállásunk Déván, Csaba testvér otthonában volt. A valaha erős, hatalmas vár ma már csak rom, de órákat lehet eltölteni sétával a falak mentén, gyönyörködve a panorámában. A várról és Csaba testvér otthonáról készítettünk rajzokat és akvarelleket.

1869 (Askercz Éva műve alapján)	2007
3. 1869. április 18. Dévától Vajdahunyadra 1869. április 19–23. Vajdahunyad Lemásolta a vajdahunyadi vár freskómaradványait. 1869. április 24. Vajdahunyad Felmérte a görög katolikus templomot. Az 1818-ban és 1854-ben bekövetkezett tűzesetek sok kárt okoztak a vajdahunyadi várban, szinte az egész leégett. Néhány évvel később komoly közadakozás indult, ez tette lehetővé a több évtizedet igénylő helyreállító munkát. A művészettörténet-írás ekkor már jegyezte az építéstörténeti szempontból fontos emlékeket. Storno Ferenc „terepjáráson" a vár állapotát felmérte.	Vajdahunyad mesés várkastélyában, a „várak királyában"a lovagterem, a Mátyás-loggia megtekintése után a várnak egy olyan részébe is eljuthattunk, amelyet ritkábban láthatnak a turisták. Mivel több ízben jártam itt, megállapíthatom, hogy 1980 óta nem sok helyreállítás történt.
4. 1869. április 28. Vajdahunyadról Hátszegre Néhány római maradványt rajzolt.	Vajdahunyad és Őraljaboldogfalva között található Hátszeg. A római maradványokat nem találtuk.
5. 1869. április 29. Őraljaboldogfalva A templom és az ott található freskók felmérése. A templomban érdekes középkori falfestménymaradványok láthatók, amelyek az 1800-as évek második felében kerültek elő. Storno Ferenc erdélyi útja során felmérte freskóinak állapotát, ő bontotta ki először a vakolatréteg alól.	Temploma a 13. században épülhetett. Falain nagyon rossz állapotban levő freskókat láthattunk. 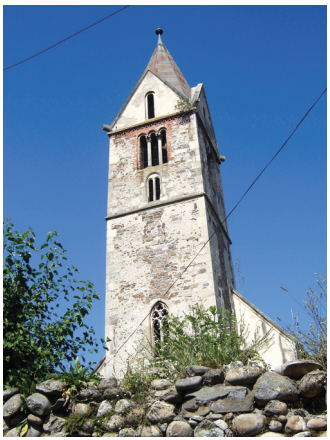

1869 (Askercz Éva műve alapján)	2007
6. 1869. április 30. Demsus Templom Nagyon sokan foglalkoztak az eredetével. A Ruszka-havasok hegysorában található Demsus (Demsuş, Demsdorf) falu. Templomát a legrégibb görögkeleti templomnak tartják. Belső tere, freskói sok munkát adnának a szakembereknek. Tornyát négy oszlop támasztja alá. Az egyik lábazati részénél különleges, a többitől eltérő faragású, hófehér márványból készült dombormű látható.	Demsus látnivalója a legrégibb ma is használt ortodox templom. Kicsi belső terében különleges látnivalókra lelhetünk, lyukas szemű szentekre és egy fehér lovakat ábrázoló márvány domborműre. Erről a faragványról gyulafehérvári házigazdáink érdekes feltevéseket osztottak meg velünk.
7. 1869. május 1. Hátszegről Piskibe és Dürnbach-ba utazott, megtekinteni a román stílusú templomot Piskiben és a dürnbachi gótikus templomot.	
8. 1869. május 1. Storno Piskiből vasúttal Gyulafehérvárra érkezett. Rajzokat készített a székesegyház faragványairól, a Hunyadi-síremlékről, az előcsarnokról.	Erdély ősi történelmi fővárosa, az erdélyi érsekség székhelye. Sétát tettünk a püspöki palota környékén, majd megtekintettük az érseki székesegyházat, az erdélyi fejedelmek temetkezési helyét, a Hunyadiak síremlékeit, Izabella királyné és János Zsigmond fejedelem faragott kőszarkofágjait. Az altemplomban további nevezetes erdélyi fejedelmek és püspökök sírját találtuk. Hosszú, a líceum nevét viselő nemzetiszínű szalagot tettünk a szarkofágokra más honfitársainkhoz hasonlóan.

1869 (Askercz Éva műve alapján)	2007
9. 1869. május 4. Gyulafehérvárról Szászsebesre érkezett. Rajzokat készített a templomról, annak szárnyasoltáráról, a vezeklési súlyról, és felmérte a gótikus kápolna állapotát, falfestményeit keresve.	A szászsebesi kápolnát tornacsarnokként használták az 1800-as évek második felében. Storno a fehérre festett falakat keserűen nézte. Tornatermet mi nem találtunk, de ép, jól restaurált templomot a hozzá tartozó kerttel és szép freskókat igen.
10. 1869. május 6. Szerdahely (Reussmarkt) „Védelmi templom” A szász evangélikus erődtemplom. Az eredeti, román stílusú templomot 1496 körül gótikus stílusban átalakították, az oldalhajókat megmagasították, ekkor emelték az ovális várfalat is.	
11. 1869. május 7–8. Nagyszeben Régi erődítmény maradványait rajzolta. Megtekintette a „Bruckenthal báró-féle múzeum” műkincseit, a városháza fegyvertárát, felmérte a „főtemplom” épületének állapotát és a Krisztus megfeszítését ábrázoló freskót, a városon kívüli keresztelőkápolnát.	A szászok lakta vidéken az építészet más arcát láthattuk. Nagyszeben mesés szépségű belvárosában áll a csúcsos sisakú, négy fiatornyos székesegyház. A templom legértékesebb emlékei közé tartozó 17–18. századi feliratos sírköveiről több felvételt is készítettünk. A nyáron ez volt a legforróbb hét, 43 fokot mértünk mindennap. Rajzolásra így kevesebb idő jutott, de szerencsére több fényképezőgép és egy videokamera is rendelkezésükre állt.

1869 (Askercz Éva műve alapján)	2007
12. 1869. május 12. Gyorskocsival Brassóba utazott, ahol az alábbi látnivalókat tekintette meg: Fekete templom, régi lóvásár-kapu, görög katolikus templom, „evangélikus főgimnázium könyvtárának régiség gyűjteménye”. 1869. május: Brassóból Prázsmárba (Tartlau) és Hermányra (Hönigberg) megy (prázsmári és hermányi „templom-váracs”) 1869. május 21. Brassó 1869. május 22. Gyorskocsival Brassóból Nagyszebenbe Kistorony (Nependorf) és Szelistye (Groszau) templomai	Brassó Fekete temploma a magyar gótika egyik kiemelkedő alkotása. Mivel fotózni a belsejében nem lehetett, így megint rajzoltunk, mint ahogyan azt tettük Prázsmár és Hermány erődtemplomainál is.

Utunk során több nevezetes történelmi helyen haladunk át, és természetesnek tartottuk, hogy ezeket is megnézzük, felvételekkel dokumentáljuk. Nagyon szép emlék marad Fogaras vára, református temploma, Árva Bethlen Kata sírja, menyasszonyi ruhája a szószék díszeként, Bod Péter táblája. Továbbá a találkozás Bódis Miklóssal és feleségével Őraljaboldogfalván, a ’48-as honvédek sírja felett egy tömbben álló, széles nemzetiszínű szalaggal átkötött kopjafák látványa, valamint áthaladni a Kenyérmezőn, Vasvári Pál sírja, rovásírásos feliratok olvasása, Magyarvalkó kerített temploma, a templomkert gyümölcsfáinak látványa. Szászkézd evangélikus templomának lenyűgöző tornya, a szeretetteljes fogadtatás Körösfőn, a kalotaszentkirályi tisztaszoba élménye, Fehéregyházán az emlékműre nemzetiszínű szalagunkat felkötni, Szent László-pénz keresése a Tordai-hasadékban, Kolozsvár kincsei, Mátyás szülőháza, Mátyás király szobra és a séta a Házsongárdi temetőben.

Utunkat Fehéregyháza, Kolozsvár, a Tordai-hasadék, Kalotaszeg és Körösfő megtekintésével zártuk. Mint mindig, így ez alkalommal is a késő esti órákban, a határra érve adtuk át egymásnak a magunk rajzolta okleveleket, emléklapokat, ahogyan azt minden műemléktúra befejeztével tettük.

Hazatérve a gyűjtött anyagot, fotóinkat, rajzainkat a soproni közönségnek is megmutattuk, a kiállításra a Lábas-házban került sor még 2007-ben.

Az utazás során átélt élményekkel feltöltődve, intenzív kutatómunkával tanulmányoztam a múzeumban őrzött tárgyakat, korabeli lapokat, divatlapokat. A túra tapasztalatainak felhasználásával közel egy éven át tartó munkával kiadványt készí-

tettem, amely mesés formában, a művész életrajzát ismertetve a Soproni Múzeum és Sopron város emlékeihez is kapcsolódott.

Storno Ferenc vázlatkönyvei, családi gyűjteményének anyaga, a Bécsi-dombon található műtermének ritka gyűjteménye, alkotásai a mai napig adnak feladatot az őt kutató művészettörténészeknek. Elgondolkodtató, hogy mindez egy teljes élet hagyatéka lehet. Szorgalma, kitartása és személyisége nagy hatással volt rám, életét röviden az alábbiakban mutatom be.

Storno Ferenc 1820-ban született Kismartonban, majd néhány év elteltével családja egy bajor kisvárosba, Landshutba költözött, ahol édesapja kéményseprőként tartotta el családját. Művelt emberként tartották számon, hiszen jól beszélt több nyelven, olaszul, franciául és latinul is. Napi munkája befejeztével pedig szívesen rajzolt, festett vagy metszeteket készített. Édesapja kedvelt időtöltése felkeltette a kisfiú érdeklődését, aki szívesen barangolt a város szűk utcáin, régi házait, virágoskertjeit, a várat és környékét örökítette meg korai rajzain. Tehetségét, ügyességét családja is észrevette, tudták, hogy nagy kedvvel rajzol, fest. Bergmann, a város híres művésze festeni, egy ügyes ácsmester, Herr Neff rajzolni tanította. Építészetet és tervezést is tanulhatott tőle. Pollnek rajztanár a díszítőfestésre, ornamensek rajzára, pontos munkavégzésre tanította. Az ígéretesen induló élet azonban megtört, amikor elvesztette édesapját, majd később édesanyját is. Ebből a városból indult fiatal legényként vándorútjára.

Útközben mindenütt biztatást kapott, hogy rajzoljon szorgalmasan, és sokan segí-

tették. Vándorútja alatt bejárta Bajorország vidékeit, majd úgy döntött, hogy felkeresi szülővárosát, Kismartont. Remélte, hogy rokonaival találkozhat, de sajnos hiába kutatott utánuk. Kalandos utazása egy véletlennek, félreértésnek köszönhetően városunkban ért véget. Itt telepedett le, és dolgozott kéményseprőként, apja mesterségét folytatva. A rajzolás iránti vágya nem csillapodott, továbbra is művészi pályára készült, így került Steinacker tanár úr soproni rajziskolájába. A napi munka után portrékat készített, tehetségéről egyre többen beszéltek városszerte. Azt rebesgették, hogy nem is kéményseprő, hanem emigráns olasz festő lehet. Rajztudását, az anatómiai és stílustanulmányok, az építészeti alaktan alapjait az iparosiskola rajzképzése mellett magánórákon és önképzéssel sajátította el. Támogatói közül meg kell említeni Széchenyi Lajos grófot és a kor, a 19. század legtekintélyesebb osztrák arcképfestőjét, Friedrich Amerlinget, akinek köszönhetően Bécsben is egyre ismertebbé vált. Megismerkedett a műpártoló Breunner gróffal, David Hollenbach udvari bronzöntővel, Leopold Ernst főépítésszel. Több hónapot töltött a városban, műemlékeket rajzolt, festett.

Tapasztalatom szerint ez az életrajzi ismertető felkelti az ifjúság érdeklődését, elismerését. A kiadványban a Storno Múzeum épületének történetét, névadójának életét, a Soproni Múzeum anyagából kiválasztott tárgyakat, a Fő tér értékes emlékeit, régi házait és a 19. századi életformát is bemutatom rajzos feladatokon keresztül. Elsősorban városunk lakóinak, iskolásainak készítettem, mivel hiszem, ha egy gyerek ismeri a városát, annak épületeit, a múlt örökségét, akkor felnőttkorában is védeni fogja, mert kötődik a megismert értékekhez. Féltve városunk igazi hangulatát, színfoltjait, egyedi hangulatú városképeit, ezek megőrzése szándékával készítettem az erre legfogékonyabb korosztálynak szánt múzeumi foglalkoztató könyvet *Kéményseprőből művészember – Storno Ferenc mesés élete* címmel.[4]

Illusztráció a Kéményseprőből művészember – Storno Ferenc mesés élete című munkából

[4] Dorosmai 2009.

Az idők változnak, de vannak olyan gondolatok, ismeretek, tárgyak, alkotások, amelyeken nem változtathatunk, klasszikus, megőrzendő értékeink, amelyekre vigyáznunk kell. A művészettörténeti verseny feladatainak megoldása során a pályázók (a város és a líceum diákjai) több ismeretre tehettek szert, erősebb kötődés alakult ki bennük városuk iránt. A művészettörténeti, irodalmi és történelmi ismeretek segítették, hogy a historizmus időszaka ismertebbé és megbecsültebbé váljon, a róla kialakult sokszínű vélemények között az eligazodást segítse, és id. Storno Ferenc személyiségét és munkáit többen megismerhessék. Élete akár példa is lehet a kitartó szorgalommal és alázattal végzett munkáról, akár a mesében.

A túra résztvevői, Körösfő, 2007

Felhasznált irodalom

Askercz Éva: Id. Storno Ferenc életrajzi feljegyzése 1868-ból. *Soproni Szemle,* LIV. évf. 2000. 2. sz. 181–188. o.

Dorosmai Erzsébet: *Kéményseprőből művészember. Storno Ferenc mesés élete.* BDEG, Sopron, 2009.

Grászli Bernadett – Kiss Melinda: *Egy művészcsalád története. A soproni Storno család munkássága és műgyűjteménye.* Sopron, 2013.

Jánó Mihály: A Székelyföld középkori (13–15. század) falképeinek kutatástörténete. *Székelyföldért.info.* http://www.szekelyfoldert.info/acta96_muvtort_1.html. (Megtekintés: 2015. június 10.)

Kendeffy-kastély, Őraljaboldogfalva. *Adatbank. Erdélyi magyar elektronikus könyvtár.* http://lexikon.adatbank.ro/muemlek.php?id=384. (Megtekintés: 2015. június 10.)

Kőváry László: *Erdély régiségei és történelmi emlékei.* Horizont Kiadó, 2006.

Fotók: Dorosmai Erzsébet, Kiss Melinda, Kelemen István, Szabó László

Függelék

A kötet szerzői

Dr. Batár Levente 2001-ben angol nyelv és irodalom szakos középiskolai tanári végzettséget szerzett a Pannon Egyetemen. 2010-ben doktorált nyelvészetből a Pécsi Tudományegyetemen, értekezésének címe: *A nyelvi agresszió hatásmechanizmusa.* Kutatási területei a pragmatika és a szociolingvisztika.

Több mint nyolcvan publikációja jelent meg oktatási és nyelvészeti lapokban, mint például a *Modern Iskola,* a *Köznevelés,* az *Édes Anyanyelvünk* és a *Magyar Nyelvőr,* valamint különböző konferenciakötetekben. Nevéhez fűződik még három önálló kurzuskönyv (*Angol írásbeli gyakorlatok – középszint; Angol írásbeli gyakorlatok – középszint,* átdolgozott, bővített kiadás; *Angol írásbeli gyakorlatok – emelt szint)* és két könyvrészlet elkészítése is. Jelenleg megjelenés alatt áll egy feladatgyűjteménye, amely a Maxim Kiadó gondozásában fog megjelenni. Rendszeresen részt vesz belföldi és külföldi továbbképzéseken, koordinálja iskolájának Comenius-pályázatait, 2011 óta pedig az Euroexam vizsgáztatója. 2011 óta tanít angol nyelvet az Aszódi Evangélikus Petőfi Gimnázium és Kollégiumban.

Eddigi díjai:

2011 – MTA Pedagógus Kutatói Pályadíj (A nyelvi agresszió hatásmechanizmusa)

2005 – Arany fokozat, HunDidac Taneszköz-minősítő verseny (Angol írásbeli gyakorlatok, Középszint)

2005 – Arany fokozat, HunDidac Taneszköz-minősítő verseny (Angol írásbeli gyakorlatok, Emelt szint)

2003 – Nyelvészeti pályadíj, Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma (Új jelenségek a magyar nyelvben)

2001 – III. díj alkalmazott nyelvészetből, XXV. Országos Tudományos Diákköri Konferencia (A politikai [in]korrektség megjelenése a magyar sajtóban)

2000 – III. díj alkalmazott nyelvészetből, Intézményi Tudományos Diákköri Konferencia (A politikai [in]korrektség megjelenése a magyar sajtóban)

Bognár András a Berzsenyi Dániel Evangélikus (Líceum) Gimnázium, Szakközépiskola és Kollégium gyógypedagógusa. A gyógypedagógusi diploma mellett szociálpolitikusi végzettséggel rendelkezik. A hallássérültek integrációjával kapcsolatban végzett kutatómunkát. Tizenkilenc évig hallássérülteket tanított, majd 2010 óta a Líceum sajátos nevelési igényű tanulóinak fejlesztését látja el.

Dr. Csepregi András evangélikus lelkész, rendszeres teológus. 1987-ben kezdte meg szolgálatát Györkönyben, 1992-től Budapest-Kelenföldön folytatta. 1999 és 2010 között az Evangélikus Hittudományi Egyetem Nyíregyházi Hittanárképző Tagozatának oktatója, 2005-től egyetemi docense. 2010-től a Budapest-Fasori Evangélikus Gimnázium lelkésze.

Az 1989/90-es tanév őszi félévében az Egyházak Világtanácsa Ökumenikus Intézetének hallgatója volt a svájci Bossey-ben. 1996-tól 1999-ig doktori ösztöndíjas az angliai Durham egyetemén. Itt szerezte PhD-fokozatát 2002-ben *Two Ways to Freedom. Christianity and Democracy in the Thought of István Bibó and Dietrich Bonhoeffer* című disszertációjának megvédésével.

2006 és 2010 között az Oktatási és Kulturális Minisztériumban az Egyházi Kapcsolatok Titkárságát vezette.

2006-tól a Magyarországi Evangélikus Egyház Tényfeltáró Bizottságának lelkész tagja. 2012-től a Katechetikai Munkacsoport tagjaként a középiskolás korosztálynak szóló hittankönyveken dolgozik. 2013-tól a Magyarországi Evangéliumi Testvérközösség Wesley János Lelkészképző Főiskoláján óraadó tanár.

Kutatási területe a kereszténység és a demokrácia kapcsolata, az erőszak és erőszakmentesség teológiai reflexiója, Bibó István és Dietrich Bonhoeffer életműve.

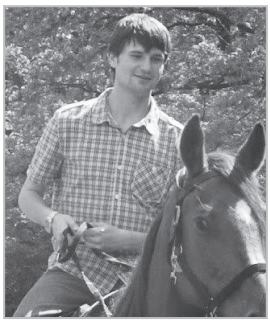

Dalos Tibor a Reményik Sándor Evangélikus Általános Iskola és Alapfokú Művészeti Iskola földrajz–történelem szakos tanára. 1984-ben született Szombathelyen. Tanulmányait Kőszegen, Sopronban és Szombathelyen végezte. A Berzsenyi Dániel Főiskola földrajz–történelem szakán kapott tanári diplomát. 2012-ben a Nyugat-magyarországi Egyetem Savaria Egyetemi Központjában szerezett okleveles történelemtanári diplomát. Szombathelyen több alkalommal tartott és tart előadást Magyarország XIX. és XX. századi történetéről. A Klapka György

Lovas Polgárőr- és Hagyományőrző Egyesület titkáraként aktívan részt vesz a városi, valamint a város környéki programok szervezésében, kivitelezésében.

Dorosmai Erzsébet a soproni Berzsenyi Dániel Evangélikus Gimnázium (Líceum) művésztanára. Grafológus. Tanítványai hazai és nemzetközi pályázatok díjazottjai. Írója és illusztrátora a *Kéményseprőből lett művészember, avagy Storno Ferenc mesés élete* című múzeumpedagógiai kiadványnak, amely 2009 elején jelent meg.

Heffner Annával közös munkájával, a *Tündér fehérnépek ajándéka* című mesével országos meseírópályázat nyertes illusztrátora (2009).

1978-tól rendszeresen szerepel egyéni és csoportos tárlatokon, így a legutóbbin – Intercontinental Biennial of Small Graphics 2010, Nagyenyed (Aiud) – meghívott résztvevőként egyik grafikájával.

1990 óta rendszeresen viszi tanítványait határon túli területekre, műemléktúrákat szervez.

Storno Ferenc halálának századik évfordulóján és a soproni Berzsenyi Dániel Evangélikus Gimnázium alapításának 450. évében id. Storno Ferenc erdélyi útjának állomásait érintő, 1900 kilométeres emléktúrát tett diákjaival.

Dr. Érfalvy Lívia magyar–német szakos bölcsész tanár, irodalomtörténész. Kosztolányi írásművészetéről írott, könyv formában is megjelent doktori értekezését 2009-ben védte meg a Pázmány Péter Katolikus Egyetemen. Kutatási területe a 20. századi és a kortárs magyar irodalom. 2009 óta a Budapest-Fasori Evangélikus Gimnázium tanára, jelenleg igazgatóhelyettese. Tanári munkája mellett rendszeresen tart előadásokat hazai és nemzetközi konferenciákon, több kutatócsoport tagja, bizottsági tagként jelen van államvizsga- és doktori védési bizottságokban. Eddig közel negyven publikációja jelent meg, tanulmánykötetek társszerkesztője, szerkesztője. Ötletgazdája és életre hívója az evangélikus iskolák kutató tanárai számára szervezett konferenciasorozatnak. Tanári munkája mellett végzett tudományos munkájáért 2011-ben a Magyar Tudományos Akadémia Pedagógus Kutatói Pályadíjjal tüntette ki.

Honlapja: www.erfalvy.hu

Fodor Tamás 1965-ben született. Budapesten szerzett magyar–történelem szakos tanári diplomát. 1988 óta tanít a kiskőrösi Petőfi Sándor Gimnázium és Kertészeti Szakközépiskolában, amelyet 2012-ben vett át az evangélikus egyház. Pedagógusi tevékenysége mellett részt vesz városa kulturális közéletében. Rendezvényeket szervez, előadásokat, megemlékezéseket tart. Kutatói ambíciói az evangélikus iskolák kutató tanárainak szervezett első konferencia ösztönzésére éledtek fel újra. Tanárai, például Romsics Ignác biztatására egykor Berzeviczy Albert jeles, de elfelejtett kultúrpolitikus életrajzának monografikus feldolgozását tervezte, ebből mutat be ízelítőt a kötetben megjelent tanulmány.

Dr. Guóth Emil 1961-ben született a Vas megyei Kemenesmagasiban. A soproni Széchenyi István Gimnázium elvégzése után 1984-ben szerzett diplomát a Szombathelyi Tanárképző Főiskola történelem–népművelés szakán. 1990-ben az ELTE történelem szakán szerezte másoddiplomáját, majd 1995-ben ugyanott egyetemi doktori címét. Kutatási területe volt Magyarország közjogi-politikai intézményeinek kialakulása és működése az 1920-as években. Az 1995-ben megvédett bölcsészdoktori disszertáció anyagainak elmélyítése és a kutatás korszakhatárainak kibővítése után 2008-ban védte meg PhD-dolgozatát, amelynek címe: *A parlamentarizmus lehetőségei és korlátai a két világháború közötti Magyarországon (1919–1939).* Különféle tárgyú publikációi mellett doktori dolgozatainak anyagai szolgáltatták a 2009-ben megjelent könyvének alapját: *Trianontól Bécsig. A Horthy-korszak parlamentarizmusa a történelmi kihívások és a felelős politikusi döntések tükrében 1919–1939* (Aposztróf Kiadó, Budapest, 2009).

Eddigi munkahelyei: 1987–1999: Magyar Hajózási Szakközépiskola, történelemtanár; 1998–2001: ELTE BTK, Politikaelméleti Tanszék, mb. előadó; 2002–2010, Kodolányi János Főiskola, Társadalomtudományi Tanszék, főiskolai docens; 1999-től: Deák Téri Evangélikus Gimnázium, történelemtanár.

Győri Gábor Dávid 2005-ben az ELTE Bölcsészettudományi Karának hallgatójaként szerzett történész diplomát. 2005–2012 között az Evangélikus Hittudományi Egyetem (EHE) lelkész szakának hallgatója. 2008–2009-ben ösztöndíjasként újszövetségi tanulmányokat folytatva egy évet a Lutheran School of Theology at Chicago nevű teológiai egyetemen töltött, ahol Master of Arts (Theological Studies) diplomát szerzett. Az Evangélikus Missziói Központ munkatársaként éveken át evangélikus rádióműsorok szerkesztett. 2012-től a Mezőberényi Petőfi Sándor Evangélikus Gimnázium és Kollégium iskolalelkésze. 2013-tól az EHE dok-

toranduszaként és a Sztehlo Gábor Evangélikus Óvoda és Általános Iskola lelkészeként az egyházi oktatási rendszer és a keresztyén misszió kapcsolódásait kutatja.

Hajnóczi Eszter 2007-ben az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának olasz nyelv és irodalom szakán, 2009-ben a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Karának művészettörténet szakán végzett. 2008 szeptembere óta tanít a Budapest-Fasori Evangélikus Gimnáziumban olasz nyelvet és művészettörténetet. 2012-től PhD-hallgatója a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Irodalomtudományi Doktori Iskolájának. Kutatási területe a 16. századi itáliai irodalom kevéssé ismert alkotói. 1997 óta lelkes és aktív tagja a Deák téri Lutheránia Énekkarnak.

Dr. Kalina Katalin magyar–orosz szakos középiskolai tanár, minősített mestertanár. Pedagóguspályája éppen egyidős az újraindulásának 20. évét ünneplő Aszódi Evangélikus Petőfi Gimnázium és Kollégiummal. Tizenhét évet töltött az intézményben. Innen ment át a pestszentlőrinci Sztehlo Gábor evangélikus intézménybe, amelynek 2015-ig vezetője volt.

Egyetemi tanulmányait az Eötvös Loránd Tudományegyetemen végezte 1992-től kezdődően. Egyetemi évei alatt kezdett el foglalkozni narratívakutatással, ennek kapcsán először a Szilárd Léna professzor vezette Bulgakov-kutatócsoportban kutatta a szimbolista regények sajátosságait. 2002-ben elsők között szerzett pedagógus szakvizsgát, amelynek keretében magyar irodalomból szerzett mesterfokozatot. Kutatási területe továbbra is a 20. századi regény maradt, de ekkor a magyar irodalom meghatározó alakjával, Ottlik Gézával foglalkozott. 2004-ben kezdte doktori tanulmányait a Nyugat és kora doktori program hallgatójaként, melynek keretében az orosz irodalom magyarországi recepcióját kutatta. 2011-ben védte meg doktori címét.

Tudományos munkáját középiskolai tanári pályája mellett végezte, ahol szövegértés-szövegalkotás területén érettségi feladatíróként, majd trénerként és mentorként dolgozott. 2009-től kezdett közoktatási joggal foglalkozni, kutatási területe az egyházi oktatás lett. 2013-ban a pécsi Jogtudományi Egyetemen szerzett jogi szakvizsgát.

Kerepeszki Anikó magyar nyelv és irodalom és evangélikus hittan szakos tanár, valamint finn szakos bölcsész. Jelenlegi munkahelye a Sztehlo Gábor Evangélikus Óvoda, Általános Iskola és Gimnázium. A magyar nyelv és irodalom, illetve a finn nyelv és kultúra szakot az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán, a hittantanár szakot pedig az Evangélikus Hittudományi Egyetemen végezte el. A 2000/2001-es tanévben a Philipps-Universität Marburg teológiai karának ösztöndíjas hallgatója volt, 2003 nyarát pedig Finnországban, Olariban töltötte szintén ösztöndíjjal. 2008-tól 2011-ig részt vett az Evangélikus Hittudományi Egyetem Hittudományi Doktori Iskolája által szervezett képzésben, kutatási területe a homiletika, azon belül is a szépirodalom és a homiletika kapcsolata.

Kertész Botond 1971-ben született. Történelem és levéltár szakon végezett az ELTE-n, hittanárszakon az EHE-n, PhD disszertációját az ELTE művelődéstörténeti programján védte meg Kósa László vezetésével az evangélikus egyház 1848–49. évi történetéről. Az Evangélikus Országos Múzeumban dolgozik, kutatási területe Magyarország 19–20. századi evangélikus egyháztörténete. A Gödöllői Evangélikus Egyházközség presbitere, Kistarcsán kántori szolgálatot lát el.

Dr. Kodácsy-Simon Eszter az Eötvös Loránd Tudományegyetemen szerzett matematika–fizika szakos tanári diplomát 2000-ben, az Evangélikus Hittudományi Egyetemen pedig hittanári diplomát 2003-ban.

Kutatási területei közé tartozik a természettudományok és a vallás kapcsolatának vizsgálata.

Külföldi tanulmányi ösztöndíjai során 2003-ban a Helsinki Egyetemen, 2000–2001-ben Chicagóban a Lutheran School of Theology egyetemen foglalkozott kutatási témájával. Ez utóbbi helyen többek között a Zygon – Center for Science and Religion központban tanult, ahol teológus mesterszakos diplomát szerzett Paul Tillich és Albert Einstein párbeszédéről írott dolgozatával. Doktori dolgozatát *Paul Tillich teológiájának jelentősége a természettudomány és a vallás kapcsolatában* címmel írta.

Alapító és elnökségi tagja a protestáns Tudomány és Hit Jesenius Központnak, valamint a Magyarországi Evangélikus Egyház Katechetikai Munkacsoportjának vezetője.

Jelenleg az Evangélikus Hittudományi Egyetem adjunktusa, emellett óraadó hittantanár a Budapest-Fasori Evangélikus Gimnáziumban.

Dr. Kolta Dóra a Bonyhádi Petőfi Sándor Evangélikus Gimnáziumban érettségizett, a pécsi Janus Pannonius Tudományegyetemen magyar–orosz, illetve német nyelv és irodalom szakos középiskolai tanári diplomát, majd magyar irodalomból bölcsészdoktori címet szerzett. Négy évet Németországban töltött, ahol a Bayreuth-i Egyetem komparatisztika tanszékén tudományos segédmunkatársként dolgozott. PhD-disszertációját a Pázmány Péter Katolikus Egyetemen védte meg 2013-ban summa cum laude minősítéssel. Kutatási területe a századforduló egzotizáló irodalma, Ady költészetének folklorisztikus motívumrétegei, valamint a 20. század orosz nyelvű irodalma. Jelenleg az aszódi evangélikus gimnáziumban tanít német nyelvet.

Korompayné Sebestyén Nóra az ELTE Bölcsészettudományi Karán végzett magyar–francia szakon. Az egyetem befejezése után több iskolában tanított (budapesti József Attila Gimnázium, Lónyay Utcai Református Gimnázium), majd a budapesti Deák Téri Evangélikus Gimnázium tanára lett. 2005-ben PhD-fokozatot szerzett stilisztikából; doktori értekezését Áprily Lajosról írta. Középiskolai oktatói munkájával párhuzamosan tanított a Károli Gáspár Református Egyetem Bölcsészettudományi Karán (az irodalomtanítás szakmódszertana, valamint a klasszikus modernség irodalma című tárgyakat), majd a Hittudományi Karon (istenes versek a magyar irodalomban). Rendszeresen publikál, többek között a *Credó*ban és az *Evangélikus Élet*ben is.

Dr. Kuzma Dóra a Soproni Eötvös József Evangélikus Gimnázium és Egészségügyi Szakközépiskola történelem–német szakos tanára. 1994 óta foglalkozik Besztercebánya szabad királyi város kora újkori társadalomtörténetével, 2008-ban szerzett PhD-fokozatot a Pécsi Tudományegyetem Interdiszciplináris Doktori Iskolájában, témavezetője dr. Varga J. János. A várost irányító politikai elit története, összetétele, annak változásai állnak kutatásai homlokterében. Célja nemcsak egy archontológia összeállítása, hanem esetlegesen portrék megrajzolása is. Többször kitekintést tett jogtörténeti és igazgatástörténeti kérdések felé is. Jelenleg a Pécsi Tudományegyetem jogász szakos végzős hallgatója.

Leitner Lászlóné matematika–fizika szakos tanár, mérés-értékelés szakértő. A Nyíregyházi Evangélikus Kossuth Lajos Gimnáziumban tizenhárom éve keresi a matematika és a fizika iránt érdeklődő gyerekek felkutatásának a lehetőségeit. Elemzéseit a játékelmélet és a matematikai statisztika felhasználásával végzi. A Szalay Sándor fizika emlékverseny létrehozásakor új eszközökkel gazdagodtak kutatási lehetőségei. Célja, hogy ráleljen a tanulók fizikaérzékenységére az életkoruk legoptimálisabb szakaszában, megtalálja az érdeklődő, tehetséges tanulók megfelelő terhelési és motiválási lehetőségeit, s tudás iránti éberségüket fenntartva segítse őket.

Molnár Ildikó 2011 óta az Aszódi Evangélikus Petőfi Gimnázium és Kollégium tanára, ahol magyar nyelvet és irodalmat, valamint német nyelvet tanít. 2000–2004 között a kolozsvári Babeș–Bolyai Tudományegyetem bölcsészkarán folytatta tanulmányait, 2004-ben magyar nyelv és irodalom, illetve német nyelv és irodalom szakos bölcsész és tanári végzettséget szerezett. Államvizsga-dolgozatát Aranka György *Egyes versek* című kéziratos énekeskönyv-gyűjteményének filológiai feldolgozásából készítette. 2006–2009 között az ELTE Állam és Jogtudományi Karán folytatta tanulmányaimat, 2009-ben munkaügy és társadalombiztosítási ügyintéző szakon főiskolai diplomát szerezett. 2009 óta a Babeș–Bolyai Tudományegyetem Magyar Irodalomtudományi Tanszékén a hungarológia tanulmányok doktori iskolájának hallgatója. Kutatási témakörei felölelik a magyar felvilágosodás irodalmát, különös tekintettel az erdélyi felvilágosodásra. Ennek keretében Jancsó Elemér erdélyi irodalomtörténész, felvilágosodás-kutató életművének monográfiaszerű feldolgozásával foglalkozik.

Molnár Zoltán Gábor 2003 óta kutat és tanít. Érdeklődési területe a matematikai logika, a matematika tanítása és a logika analitikus filozófiája. Óraadóként tanít matematikát és fizikát a Sztehlo Gábor Evangélikus Gimnáziumban, és tanársegédként dolgozik a Budapesti Műszaki Egyetem Algebra Tanszékén. Logikafilozófiai munkásságában Serény György professzor (BME) analitikus vonalát követi.

Nagy István Marosvásárhelyen született 1964-ben. Középiskolai tanár, néprajzkutató.1987-ben végzett Kolozsváron a Babeș–Bolyai Tudományegyetem kémia–fizika karán. 1987–2000 között Szatmárnémetiben, 2002–2004 között Szekszárdon tanár. 2004-től a Bonyhádi Petőfi Sándor Evangélikus Gimnázium kémia–fizika szakos tanára. 2002–2006 között a Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kara néprajz–antropológia szakos hallgatója. 2006-tól a Bonyhádi Evangélikus Gyűjtemény gondozója. Eddig négy egyéni kötete jelent meg, és több tanulmányt publikált. Kutatási területe: dramatikus népszokások, iskolatörténet.

Novotny Dániel tizenhat éve evangélikus lelkész, jelenleg iskolalelkész az Aszódi Evangélikus Petőfi Gimnázium és Kollégiumban. Első teológiai diplomáját Oslóban, Norvégiában szerezte, a másodikat Budapesten, az Evangélikus Hittudományi Egyetemen. Hat éven át tanított egyetemen Budapesten és Nyíregyházán), lelkészként templomot és parókiát építtetett (Szentendre). Legfőbb érdeklődési területe a vallásfilozófia.

Őze Katalin 1989-ben végzett az Eötvös Loránd Tudományegyetem magyar–történelem szakán.1993 óta tanít a Deák Téri Evangélikus Gimnáziumban, tíz éve tantárgygondozói feladatot lát el az evangélikus egyházban. Presbiter és jegyző a Piliscsabai Evangélikus Egyházközségben. Érdeklődési területe a 20. századi prózaepika módozatainak vizsgálata.

Dr. Péterfi Gábor a Szegedi Egyetemen szerzett történelem szakos diplomát (2000), majd az ELTE Doktori Iskolájában 2009 decemberében summa cum laude minősítéssel védte meg doktori disszertációját. A disszertációra épül a L'Harmattan Kiadó gondozásában 2010-ben megjelent kötete *(Szabó Dezső és Féja Géza Trianon-reflexiója és külpolitikai nézetei),* amelyért megkapta az MTA Pedagógus Kutatói Pályadíját (2012). 2000 óta az Aszódi Evangélikus Petőfi Gimnázium és Kollégiumban tanít történelmet és filozófiát. 2005-től a történelem munkakö-

zösség vezetője, 2007 óta a Rákóczi Szövetség iskolai csoportját is vezeti. 2010 decembere óta az Oktatási Hivatal felkért tudományos-szakmai szakértőjeként több történelemmel kapcsolatos kiadványt véleményezett. 2013 októberétől a Magyarországi Evangélikus Egyház megbízásából az egyház által fenntartott nevelési-oktatási intézmények történelem tantárgygondozói feladatait látja el.

Tóth Szabina biológia szakos tanár, logopédia szakos gyógypedagógus, támogató és segítő pedagógusok tantárgygondozója. A soproni Berzsenyi Dániel Evangélikus Gimnáziumban (Líceum) érettségizett. Tagja a soproni evangélikus gyülekezet teremtésvédelmi munkacsoportjának. A Szegedi Tudományegyetem biológia tanár szakán végzett, majd elvégezte a Bárczi Gusztáv Gyógypedagógiai Főiskola logopédia szakát.

2004 szeptembere óta tanít az Eötvös József Evangélikus Gimnázium és Egészségügyi Szakközépiskolában. A pályája elején biológia szakos tanárként és nevelőtanáraként tevékenykedett. Majdnem tíz éve foglalkozik sajátos nevelési igényű tanulók integrált oktatásával és nevelésével. Jelenleg a tanulási hatékonyság fokozása érdekében a diákok tanulási sajátosságainak feltérképezésével foglalkozik.

Dr. Töttössy Istvánné (Töttössy Magdolna) az ELTE BTK magyar–történelem szakán 1970-ben szerzett diplomát, bölcsészdoktori végzettséget pedig 1985-ben. Disszertációjának témája a Romániai Magyar Népi Szövetség története volt 1944 és 1953 között. A PPKE BTK Pedagógiai Intézetének szakosított továbbképzéseit 2000 és 2005 között elvégezve vezetőtanár, emelt szintű vizsgaelnök, illetve a magyar, történelem, valamint társadalmi és állampolgári ismeretek tantárgyak szakértője lett. Az 1990 és 2000 közötti időszaktól eltekintve folyamatosan tanárként dolgozott (általános iskolában, szakközépiskolában és gimnáziumban). Kutatói munkája kétirányú, s a két irány egymásból következett: a kisebbségek helyzete, a kisebbségek anyanyelvű oktatása, illetve a történelemoktatás terén végez kutatómunkát.

Varga Lajos 1998-tól az Aszódi Evangélikus Petőfi Gimnázium és Kollégium tanára. 1997-ben szerzett földrajz–történelem szakos tanári diplomát az egri Eszterházy Károly Főiskolán, majd 2002-ben az Eötvös Loránd Tudományegyetem földrajz szakán végzett. Kétszer járt az Egyesült Államokban, a michighani Detroitban, ahol a helyi agglomerációban kialakult szegregációs folyamatokat kutatta. Dolgozatának címe: *Urbanizáció és szegregáció a Nagy-tavak vidékén. Detroit 300 éve 1701–2001.* 1988-ban részt vett Egerben az Erdélyi Szövetség megalapításában és konferenciák szervezésében a határokon túli magyarság számára, a kulturális kapcsolattartás elősegítése céljából. Részt vett 2007-ben Aszódon az iskolai Rákóczi Szövetség megalapításában, majd annak vezetésében és programok, kirándulások szervezésében. 2010-ben Egerben elvégezte a történelem tanári mesterszakot. Kirándulásokat szervez főiskolásoknak és a helyi középiskolásoknak a Kárpát-medence történelmi tájegységeinek bejárására. Vezeti az iskolai Turul Hagyományőrző Kör íjász csapatát. Jelenleg a Károli Gáspár Református Egyetem történész doktorandusza. Doktori kutatásában szülőföldjének, Bihar vármegyének az 1848–49-es forradalom és szabadságharcban betöltött szerepét vizsgálja Hodossy Miklós kormánybiztos tevékenységének tükrében. Szakmai érdeklődése kiterjed az említett korszakban a magyar–román viszonyra, valamint a fegyvergyártás témakörére.

Kiadja a Magyarországi Evangélikus Egyház Luther Kiadója
Budapest, 2015
Felelős kiadó: Kendeh-Kirchknopf Péter
Olvasószerkesztő: Petri Gábor
Szöveggondozó: Miklósné Székács Judit
Műszaki szerkesztés és borítóterv: Török Andrea

Nyomdai kivitelezés: Prime Rate Kft.
Felelős vezető: dr. Tomcsányi Péter

ISSN 2064-7999
ISBN 978-963-380-048-5